

USBK 2022

**İstanbul Gelişim Üniversitesi
Uluslararası Uygulamalı Sosyal Bilimler
Kongresi, 10-11 Mart 2022, İstanbul:
Seçilmiş Tam Metin Bildiriler Kitabı**

&

USBK 2022

**Istanbul Gelisim University
International Congress of Applied Social
Sciences, March 10-11, 2022, Istanbul:
Book of Selected Full-Text Proceedings**

Editörler/Editors

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Hilal KILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr. Esra SAYIN

**Istanbul Gelisim University Press
İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları**

2022

İSTANBUL
GELİŞİM
ÜNİVERSİTESİ

İstanbul Gelişim Üniversitesi (İGÜ) Yayın Kurulu'nun 19.07.2022 tarih ve 2022/03 sayılı toplantısında alınan 2022/03-2 numaralı karar, İGÜ Yayın Kurulu Başkanlığı'nın 19.07.2022 tarih ve E-65460130-824.01.02-54943 sayılı yazısı ile İGÜ Yönetim Kurulu'nun 11.07.2022 tarihinde yapılan 2022/12 numaralı toplantısında alınan 07 numaralı karar uyarınca Üniversitemiz Yayınevi tarafından yayımlanmasına karar verilmiştir.

© İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları
Istanbul Gelisim University Press
2022

Her hakkı saklıdır.
All rights reserved.

Sertifika Numarası /
Certificate Number: 47416

e-ISBN: 978-605-4827-92-3

İGÜ Yayınları /
IGU Press No: 97

Yayına Hazırlayanlar /
Prepared for Publication by
Dr. Öğr. Üyesi Esra SAYIN
Ahmet Şenol ARMAĞAN

Kapak Tasarımı / Cover Design
Tansu KISACIK

İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları

Adres: **Rektörlük Binası-Cihangir Mah. Şehit Jandarma Komando Er Hakan Öner Sok. No: 1 34310 Avcılar / İstanbul / TÜRKİYE**

Telefon: **+90 212 422 70 00**

Belgeç: **+90 212 422 74 01**

E-posta: **iguyayinlari@gelisim.edu.tr**

Web site: **www.gelisim.edu.tr**

Facebook: **iguyayinlari**

Twitter: **IGU Yayinlari**

Kurullar ve Komiteler / Boards and Committees

Kongre Onursal Başkanı / Honorary Head of Congress

Abdulkadir GAYRETLİ

İstanbul Gelişim Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı /
Chairman of the Board of Trustees

Düzenleme Kurulu Başkanları / Chair of the Congress Organizing Committee

Prof. Dr. Bahri ŞAHİN

İstanbul Gelişim Üniversitesi, Rektör /
Istanbul Gelisim University, Rector

Prof. Dr. Kamil KAYA

İstanbul Gelişim Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Dekan /
Dean of Istanbul Gelisim University Applied Sciences Faculty

Düzenleme Kurulu / Congress Organizing Committee

Emeritus Prof. Dr. Serbo RASTODER, Montenegro State University, Montenegro.

Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ, Ankara Social Sciences University, Turkey.

Prof. Dr. Amira Turbic HADZAGIĆ, Tuzla University, Bosnia-Herzegovina.

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ, Istanbul Gelisim University, Turkey.

Assoc. Prof. Dr. Esmâ İGÜS, Mimar Sinan Fine Arts University, Turkey.

Assoc. Prof. Dr. Lale VELİYEVA, Azerbaijan Sumgayit State University, Azerbaijan.

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Ali KARAMAN, Mehmet Akif Ersoy University, Turkey.

Assoc. Prof. Dr. Sibel AKOVA, Yalova University, Turkey.

Assoc. Prof. Dr. Tuncay Ercan SEPETCİOĞLU, Aydın Adnan Menderes University, Turkey.

Asst. Prof. Dr. Abdoul Azize Hamidou TAFFA, Istanbul Gelisim University, Turkey.

Asst. Prof. Dr. Hilal KILIÇ, Istanbul Gelisim University, Turkey.

Asst. Prof. Dr. Gökmen KANTAR, Tekirdag Namik Kemal University, Turkey.

Asst. Prof. Dr. Nevruz Berna TATLISU, Istanbul Gelisim University, Turkey.

Asst. Prof. Dr. Tariq Hassan M. ELHADARY, Istanbul Gelisim University, Turkey.

Lect. Esmira KAZIMOVA, Baku Eurasian University, Azerbaijan.

Dr. Esra SAYIN, Istanbul Gelisim University, Turkey.

Kongre Sekreteryası / Secretaries

Res. Asst. Dr. Onur TÜRKER, Istanbul Gelisim University, Turkey.

Res. Asst. Metehan ÖZIRMAK, Istanbul Gelisim University, Turkey.

Res. Asst. Nuran AKDAĞ, Istanbul Gelisim University, Turkey.

Bilim Kurulu / Scientific Committee

Emeritus Prof. Dr. Hasan HANIĆ, Beogradskoj Bankarskoj Akademija, Serbia.

Emeritus Prof. Dr. Serbo RASTODER, Montenegro State University, Montenegro.

Prof. Dr. Abdullah ÖZKAN, Istanbul University, Turkey.

Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ, Ankara Social Sciences University, Turkey.

Prof. Dr. Adnan ABDULLAH, Sharjah University, UEA.

Prof. Dr. Ahmad JAMAL, Cardiff University, UK.

Prof. Dr. Ahmet YÜKSEL, Sivas Cumhuriyet University, Turkey.
Prof. Dr. Amira Turbic HADZAGIĆ, Tuzla University, Bosnia-Herzegovina.
Prof. Dr. Ayhan ORHAN, Kocaeli University, Turkey.
Prof. Dr. Božidar JEZERNIK, Univerze v Ljubljani, Slovenia.
Prof. Dr. Behset KARACA, Suleyman Demirel University, Turkey.
Prof. Dr. Burhanettin Aykut ARIKAN, Turkish-German University, Turkey.
Prof. Dr. Cenk DEMİRKIRAN, Bayan College affiliated with Purdue University North W.
Prof. Dr. Emel KARAYEL, Marmara University, Turkey.
Prof. Dr. Erol KILIÇ, Fatih Sultan Mehmet University, Turkey.
Prof. Dr. Francisco DIAS, Polytechnic Institute of Leiria, Portugal.
Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN, Afyon Kocatepe University, Turkey.
Prof. Dr. Halil TUNALI, Istanbul University, Turkey.
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK, Istanbul Kent University, Turkey.
Prof. Dr. İbrahim SUBAŞI, Medeniyet University, Turkey.
Prof. Dr. İsmet Galip YOLCUOĞLU, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Prof. Dr. Kamil KAYA, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Prof. Dr. Melda CİNMAN, Marmara University, Turkey.
Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ, Middle East Technical University, Turkey.
Prof. Dr. Nilüfer TİMİSİ, Istanbul University, Turkey.
Prof. Dr. Orhan İŞCAN, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Prof. Dr. Redzep SKRIJEL, Novi Pazar State University, Serbia.
Prof. Dr. Serdar PİRTİNİ, Marmara University, Turkey.
Prof. Dr. Şakir DİNÇŞAHİN, Istanbul Gedik University, Turkey.
Prof. Dr. Şükran Güzin ILICAK AYDINALP, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Prof. Dr. Türkmen TÖRELİ, Dokuz Eylul University, Turkey.
Prof. Dr. Ümit AKCA, Suleyman Demirel University, Turkey.
Prof. Dr. Volkan ÖNGEL, Beykent University, Turkey.
Prof. Dr. Yüksel BAYRAKTAR, Istanbul University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Armend MEHMETI, Prishtina University, Kosovo.
Assoc. Prof. Dr. Cihan ÖZGÜN, Ege University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Dimitar ATANASSOV, Institute for Ethnology and Folklore Studies, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria.
Assoc. Prof. Dr. DMITAR TASIĆ, Hradec Kralove University, Czechia.
Assoc. Prof. Dr. Ebru NERGİZ, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Emel TOZLU ÖZTAY, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Esra AYDIN GÖKTEPE, Istanbul Arel University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Esmâ İGÜS, Mimar Sinan Fine Arts University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Fatih Fuat TUNCER, Beykent University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN, Afyon Kocatepe University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Gökhan İŞİL, Marmara University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Hasan Hüseyin TAYLAN, Sakarya University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM, Balikesir University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Hüsnü Levent DALYANCI, Canakkale Onsekiz Mart University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Igor DESPOT, Zagreb University, Croatia.
Assoc. Prof. Dr. Indrit MYDERRIZI, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Lale VELİYEVA, Azerbaijan Sumgayit State University, Azerbaijan.
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Ali KARAMAN, Mehmet Akif Ersoy University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Gökhan GENEL, Yalova University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Memli KRASNIQI, Prishtina University, Kosovo.

Assoc. Prof. Dr. Murat AKKAYA, Istanbul Arel University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Necmi Emel DİLMEN, Marmara University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Poyraz GÜRSON, Kocaeli University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Seda BAYRAKDAR, Kirikkale University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Selçuk SEÇKİN, Mimar Sinan Fine Arts University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Serdar ÇÖP, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Sevcan YILDIZ, Akdeniz University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Sezer Cihan GÜNAYDIN, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Sibel AKOVA, Yalova University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Sinan MİMAROĞLU, Hatay Mustafa Kemal University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Stefania CERUTTI, Eastern Piedmont University, Italy.
Assoc. Prof. Dr. Tuncay Ercan SEPETCİOĞLU, Aydin Adnan Menderes University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Uğur BALOĞLU, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Ünal DEMİRER, Mehmet Akif University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Yelda ÖZKOÇAK, Dogus University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Yusuf GENÇ, Sakarya University, Turkey.
Assoc. Prof. Dr. Z. Nilüfer NAHYA, Erciyes University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Abdoulazize Hamidou TAFFA, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Abdulbeşir CEYLAN, Maltepe University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Adem AYTEN, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Ahmet DENİZ, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Ahmet Esad YURTSEVER, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Ahsen YALIN, Giresun University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Ali ÇELİK, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Ali AFSHAR, Eqbal Lahoori Institute for Higher Education, Iran.
Asst. Prof. Dr. Babasaheb AMBEDKAR, Marathwada University, India.
Asst. Prof. Dr. Enrico PANAI, University of Sassari, Italy.
Asst. Prof. Dr. Arzu Kaya KOÇDOĞAN, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Arzu ÖZGEN, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Ayşegül ERTUĞRUL AYRANCI, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Bahlul ALIYEV, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Bilge TURP GÖLBAŞI, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Derya KAVGAOĞLU, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Diler Ezgi TARHAN, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Dino BOZONELOS, California State University, California.
Asst. Prof. Dr. Dursun BOZ, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Emine ATALAY, Tarsus University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Gökmen KANTAR, Tekirdag Namik Kemal University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Hakan ÖZCAN, Istanbul Okan University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Hakan YILDIRIM, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Hacer Handan DEMİR, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Hande AYHAN GÖKÇEK, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Hiba GHANEM, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Hilal KILIÇ, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. İlke CİRİTÇİ, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. İlknur TÜRKOĞLU, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Javid ALİYEV, Yeni Yuzyil University, Türkiye.
Asst. Prof. Dr. Lokman KANTAR, Istanbul Gelisim University, Turkey.

Asst. Prof. Dr. Kadir MERSİN, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Mehmet Çağlayan ÖZKURT, Bolu Abant İzzet Baysal University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Mehmet Emin BEGTİMUR, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Mehmet Emin KEKE, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Mehmet KILIÇ, Okan University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Melda KEÇECİ, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Metin YILDIRIM, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Mustafa ÇANAKÇIOĞLU, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Mustafa ÖZAN, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Nevruz Berna TATLISU, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Oliver David BEVINGTON, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Orhan ÖZAYDIN, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Özge TURHAN, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Öznur ÇETİNKAYA, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Pınar BACAKSIZ, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Rıza Haluk KUL, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Sandeep KULSHRESHTHA, Madhya Pradesh Bhoj (Open) University, India.
Asst. Prof. Dr. Sema AYDIN, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Semiha Ümit ARAT, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Sevinç KOÇAK, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Sinem EYİCE BAŞEV, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Sulhi ESKİ, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Şebnem GÜRSOY ULUSOY, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Tamara RATZ, Kodolányi János University of Applied Sciences, Hungary.
Asst. Prof. Dr. Tarana AZIMOVA, Istanbul Aydin University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Tomasz DUDA, University of Szczecin, Poland.
Asst. Prof. Dr. Yanki HARTIJASTI, Indonesia University, Indonesia.
Asst. Prof. Dr. Tariq Hassan MAHMOUD ELHADARY, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Tülay ÇELİK, Sakarya University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Volkan KARABOĞA, Suleyman Demirel University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Zeynep Burcu ŞAHİN, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Asst. Prof. Dr. Esra SAYIN, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Dr. Tete Jean-Philippe GUNN, Togolese University, Togolese Republic
Lect. Esmira KAZIMOVA, Baku Eurasian University, Azerbaijan.

Bildiri Kitabı Redaksiyon Ekibi / Proceedings Book Redaction Team

Res. Asst. Dr. Onur TÜRKER, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Res. Asst. Metehan ÖZIRMAK, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Res. Asst. Muzaffer ÇAKMAK, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Res. Asst. Naim GÖKTAŞ, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Res. Asst. Niger HACI, Istanbul Gelisim University, Turkey.
Res. Asst. Nuran AKDAĞ, Istanbul Gelisim University, Turkey.

Web Sitesi / Web Site

<https://igucon.gelisim.edu.tr>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

<i>Kurullar ve Komiteler / Boards and Committees</i>	iii
<i>İçindekiler / Contents</i>	vii
VERGİLERİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN DEĞERLENDİRME MODELLERİ	1
Aliyeva Sabina TEBRİZ KIZI	
HASAN RUHANİ DÖNEMİ	8
Aylin KARNAP, Cengiz ÇAĞLA	
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNDE YER ALAN BANKALARIN SKOR DEĞERLERİNİN İSTATİSTİKSEL DEĞERLENDİRİLMESİ	24
Ayşegül ERTUĞRUL AYRANCI	
GENÇ YETİŞKİNLERİN SU TÜKETİM DAVRANIŞLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: İSTANBUL ÖRNEĞİ	32
Azra BULUT, Dilara KIZILHAN, Ebru ÇAĞLAYAN AKAY	
SİYASAL İLETİŞİM BAĞLAMINDA YOUTUBE REKLAMLARININ GÖSTERGEBİLİMSSEL ANALİZİ: 2019 İSTANBUL SEÇİMLERİ ÖRNEĞİ	48
Deniz Keba EKİNCİ, M. Hamdi EKİNCİ	
KİBYRA'DAN İKİ YENİ HEKİM ONURLANDIRMA YAZITI	61
Elif ALTEN GÜLER	
YENİ ÜNİVERSİTELERİN YENİ YÖNETİMİ: ULUSAL ÜNİVERSİTELERDE İNOVASYON YÖNETİMİ ve İNOVASYON EĞİTİMİ	70
Esmira KAZIMOVA	
ECONOMETRIC ANALYSIS of the CURRENT STATE of the FINANCIAL and MONEY MARKET in AZERBAIJAN	78
Hacıyeva Sakına ABDURAHİM, Aynur İbrahimli HANLAR	
SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞİM ORTAMINDA AZERBAIJAN SANAYİSİNDE İTHAL İKAMECİ MODELİNİN UYGULAMA İMKÂNLARI	86
Hüseynov Erzuman AYDIN	
EVALUATING of the IMPACT of the DEVELOPMENT of TRANSPORT INFRASTRUCTURE in AZERBAIJAN on the TOURISM SECTOR	99
Jamal HAJİYEYEV, Vasif AHADOV, İsayeva FİDAN	
OTONOM DUYUSAL MERİDYEN TEPKİ (ASMR) ve DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER ÜZERİNE BİR İNCELEME: İSTANBUL İLİ ÖRNEĞİ	109
Kıvanç Nazlım TÜZEL URALTAŞ, Ali KARPUZ	
SUSTAINABLE CURRENT ACCOUNT DEFICIT: TURKEY PRACTICE	121
Lokman KANTAR, Tarana AZİMOVA	

G-20 ÜLKELERİNDE KÜRESELLEŞMENİN ÇEVRE KİRLİLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ	138
Mehmet Metin DAM, Funda KAYA	
TÜRKİYE'DE SOSYAL YARDIM ve SOSYAL HİZMET İLİŞKİSİNİN ETKİNLİĞİ	153
Merve SARIKAYA, Abdülkadir DEVELİ	
DOĞAL KAYNAKLARIN EKONOMİK KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	167
Mammadova SHAFİGA SAFAR	
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN "YURTTA SULH, CİHANDA SULH" SÖYLEMİNİN BARIŞIN SÜRDÜREBİLİRLİĞİNE KATKISI	177
Mehmet KILIÇ	
MÜLTECİ KRİZİNİN TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ'NE GİRİŞ SÜRECİNE ETKİLERİYLE İLGİLİ HABERLERİN ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ	185
Nalan AKIN, Ebru NERGİZ	
TÜRKİYE'DE ve DÜNYA'DA TARIM ARAZİLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR DURUM ANALİZİ	202
Salih DİNÇEL	
DELEUZE-GUATTARI and the LATE CAPITALISM	214
Saman HASHEMPOUR	
TÜRK ÜNİVERSİTELERİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK MUHASEBESİ DERSİNİN AÇILMASININ ÖNEMİ ve GEREKLİLİĞİNİN İNCELENMESİ	225
Sulhi ESKİ	
EKONOMİK GÜVENLİK STRATEJİSİNDE SOSYAL POLİTİKA	239
Veliyeva Lale MUSALLİM	
EMNİYET LİDERLİĞİNİN EMNİYET PERFORMANSINA ETKİSİ: UÇUŞ PERSONELİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	248
Yasin CEYHAN, Serhat ERAT	
HAVA TAŞIMACILIK ENDÜSTRİSİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMININ YAZIN TARAMASI ve İSTANBUL HAVA LİMANININ GRI KÜRESEL RAPORLAMA GİRİŞİMİ DEĞERLENDİRMESİ	262
Zülal GÜNAL	262

VERGİLERİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN DEĞERLENDİRME MODELLERİ

Aliyeva Sabina TEBRİZ KIZI¹

Öz

Çalışmanın temel amaçları; petrol dışı sektörün ülke ekonomisindeki payını artırmak, rekabet ortamı yaratmak ve bölgesel potansiyelin etkin kullanımı yoluyla petrol ve gaz sektörüne ekonomik bağımlılığı kademeli olarak azaltmanın yollarını sunmaktır. Yenilikçi bir kalkınma modeline geçişi öngören Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 29 Aralık 2012 tarihli kararnamesi ile onaylanan "Azerbaycan 2020: Gelecek Vizyonu" geliştirme konsepti hakkında bilgiler yansıtılmaktadır. Ayrıca çalışma; bölgelerin, ekonomik ve özel sektörün hızlı gelişimini karşılayan etkin bir vergi ortamının oluşturulması, toplumsal refahın sağlanması ve ekolojik dengenin korunması açısından vergi yükünün optimize edilmesi ve metodolojik bir vergi sisteminin oluşturulması hususlarını tartışmaktadır. Bu bağlamda çalışma, Azerbaycan Genel Denge Modeli (AzMod)'un ilgili senaryolar üzerinde vergi simülasyonları yapmasına ve önceki tüm teorileri sentezleyip entegre etmesine izin veren modern ve gelişmiş yazılımlarla ilgili konuları ve AzMod olarak mükemmel bir teorik temel, kapsamlılık ve doğruluk ile ekonomik bir yazılım paketinin kullanılabilirliğini kapsar.

Anahtar Kelimeler: Model, Yatırım, Vergi, Kaynaklar, Teknoloji, Altyapı, Petrol Dışı Sektör, Mikro, Makro

EVALUATION MODELS of the IMPACT of TAXES on SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract

First of all, the main objectives of the article are to increase the share of the non-oil sector in the country's economy, to create a competitive environment and to gradually reduce the economic dependence on the oil and gas sector through the effective use of regional potential. Information about the development concept of "Azerbaijan 2020: future vision", approved by the decree of the President of the Azerbaijan Republic dated December 29, 2012, which foresees the transition to an innovative development model, is reflected. In addition, the article discusses the issues of optimizing the tax burden in terms of creating an effective tax environment that meets the rapid development of regions, economic sectors and the private sector, ensuring social welfare and maintaining ecological balance, and the formation of a methodological framework for policy making. Azerbaijan General Equilibrium Model (AzMod). It is included in the changes identified in connection with the improvement of the facilities and all its structural theories, which allow to conduct tax forms on the management systems of AzMod.

Keywords: Model, Investment, Tax, Resources, Technology, Infrastructure, Non-Oil Sector, Micro, Macro

Giriş

Petrol dışı sektörün ülke ekonomisindeki payının daha da artırılması, rekabet ortamının yaratılması, petrol ve gaz sektörüne ekonomik bağımlılığın kademeli olarak azaltılması ve bölgesel potansiyelin etkin kullanımına dayalı yenilikçi bir kalkınma modeline geçişin ana hedefleri onaylanarak, "Azerbaycan 2020: Gelecek için Vizyon" geliştirme konseptinde verilmiştir. Bu tedbirlerin nihai sonucu, ülkemizde vergi miktarlarının artırılarak bütçe gelirlerinin

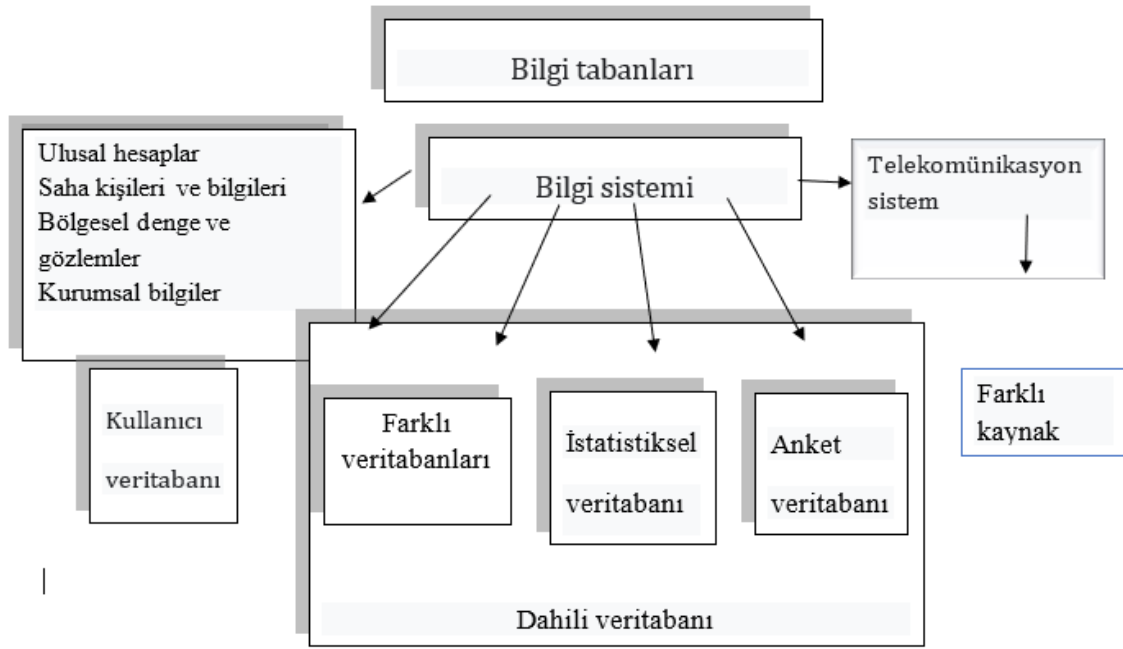
---

¹ Dr., Azerbaycan Teknik Üniversitesi, Ekonomi Felsefesi Bölümü. E-Posta: s.aliyeva99@mail.ru
ORCID: 0000-0002-0604-7091

artmasının sağlanmasıdır. Bu nedenle vergi yükünün optimizasyonu ve bu yönde politika kararlarına olanak sağlayan metodolojik bir çerçevenin oluşturulması, bölgelerin, ekonomik sektörlerin ve özel sektörün hızlı gelişimini karşılayan etkin bir vergi ortamının oluşturulması, sosyal refah ve ekolojik dengenin korunması önem arz etmektedir.

Vergi etki değerlendirmesinin temel özellikleri ilk olarak 1987 yılında Uluslararası Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından kullanılan "sürdürülebilir kalkınma" terimi, mevcut ihtiyaçların gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kapasitede karşılanmasını içermektedir. 1992'de Rio de Janeiro'daki BM Konferansı tarafından kabul edilen 21. yüzyıl Gündemi, dünyanın dört bir yanındaki ülkelerin ekonomik, sosyal ve çevresel yönleri kapsayan bir sürdürülebilir kalkınma konsepti geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Bu durum, ülkede sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasının, vergi gelirlerinin rolü ve etkisinin dikkate alınması gereken en önemli konu olan ekonomik, sosyal ve çevresel alanları birleştiren karmaşık çalışmaların uygulanmasını gerektirdiğini göstermektedir. OECD'nin 2014 Kalkınma Raporu vergi gelirlerinin sürdürülebilir kalkınma için bir motor olduğunu belirtmektedir (Mehdiyev, 2013, 3). Nitekim vergilerin etkisinin değerlendirilmesi esas olarak kamu geliri yaratma yönünü kapsarken diğer yandan, daha az önemli olmayan, ülkenin tüm mevcut varlıklarını kapsayan karmaşık bir ilişkiler sistemi oluşturur. Doğal olarak kalkınma doğrultusunda devlet etkin bir vergi sistemi uygulayarak toplam vergi gelirlerini artırmakla ilgilenmektedir. Aynı zamanda, vergi mükellefleri karlarını artırmanın yanı sıra ek "olası faydalar" istemektedir. Bu, ülkenin sürdürülebilir kalkınması için çok önemli bir faktör olan devlet ve mükellefler arasında bir ilişkiler sistemi oluşturmaktadır. Vergi gelirlerinin oluşması sürecinde devlet kurumları ile mükellefler arasındaki ilişkilerden önemli bilgiler yer almaktadır. Böylece mükellefler tarafından hazırlanan periyodik raporlar devlet kurumları tarafından alınmakta, işlenmekte, özetlenmekte ve kullanıma sunulmaktadır. Sonuç olarak, ülkede sistemin sürdürülebilir gelişimi için vergi etkilerini incelemek için büyük fırsatlar yaratan mikro, sektörel, bölgesel ve makro göstergeler oluşur. Ayrıca mikro, sektörel, bölgesel ve makro düzeylerde sürdürülebilir kalkınmanın tüm bileşenlerinin kapsamlı bir değerlendirmesine ve önemli politika kararlarının geliştirilmesine olanak tanır.

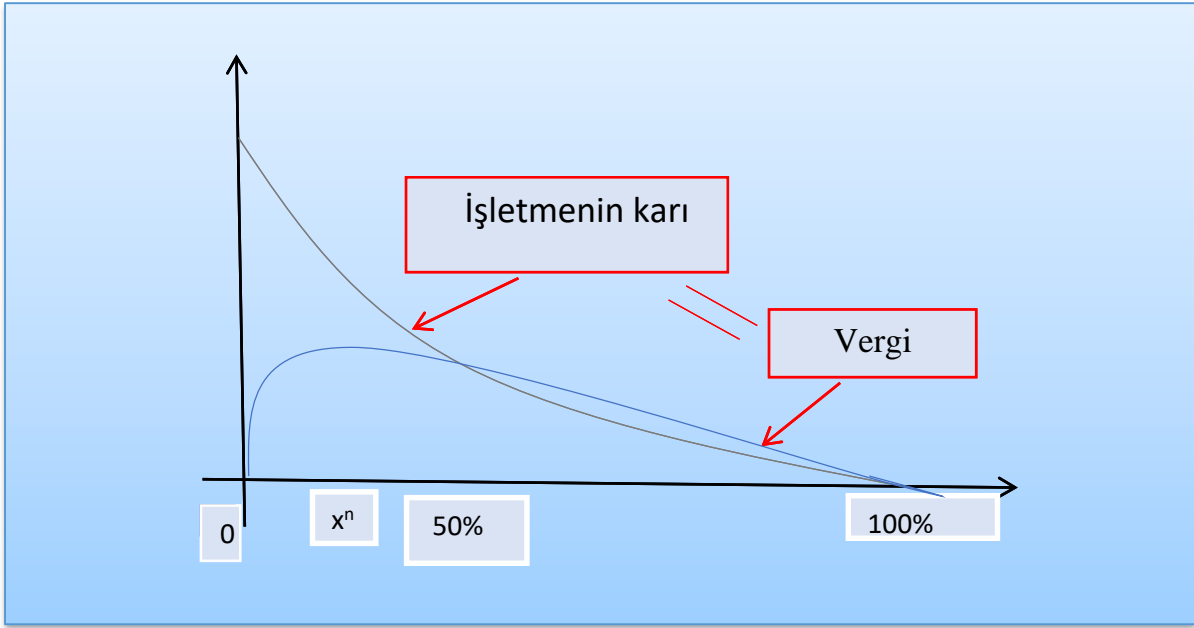
Vergilerin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi kısa, orta ve uzun vadeyi kapsayacak şekilde belirlenir. Bu nedenle, vergilerin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi, söz konusu döneme bağlıdır. Aynı zamanda mükemmel bir veri tabanı, analitik araç-modeller, yöntemler, profesyoneller bilime dayalı politika kararlarının geliştirilmesi için çok önemlidir. Belirtildiği gibi, yerleşik ulusal hesaplar sistemi, sektörler arası denge, bölgesel, sektörel ve mikro gösterge sistemleri, sürdürülebilir kalkınma için vergi etkilerini incelemek için büyük fırsatlar sunmaktadır. Genel olarak, veri tabanı aşağıdaki şema kullanılarak sağlanabilir.

Tablo 1: Vergilerin Etkisini Değerlendirmek İçin Modeller

Kurumlar vergisi optimizasyonu, kurumlar vergisinin optimal oranlarının belirlenmesi en önemli konulardan biridir. Burada, kurumlar vergisinin ekonominin farklı sektörlerine ait işletmeler üzerindeki etkisini analiz etmek ve belirlemek için bir yöntemin geliştirilmesi özellikle önemlidir (Valiyev, 2002, 191). Optimal kurumlar vergisi oranının belirlenmesi, belirli bir süre için bilanço kârı üzerinden ödenen azami kâr vergisi ilkesine dayanmaktadır. Dolayısıyla gelir vergisi (x) oranındaki bir artış veya azalış, işletmenin söz konusu koşullarda yatırım olanaklarını belirlemektedir. Böylece, gelir vergisi tutarı ile işletmelerin gelirleri üzerinden alınan gelir vergisi miktarı ve üretim maliyetleri arasındaki ilişki belirlenmekte ve bu da kurumlar vergisinin etkin vergi düzeylerinin belirlenmesine olanak sağlamaktadır.

Tanınmış Amerikalı ekonomist Laffer, farklı ülkelerin istatistiklerini özetlemiş ve bunun, vergi yükleri ile devlet gelirleri arasındaki ilişkiyi karakterize eden, üretimi artırarak ve böylece vergiyi genişleterek vergi oranlarının düşürülmesini teşvik etme olasılığını gösteren eğri bir yay olduğu sonucuna varmıştır. Başka bir ifadeyle, yüksek vergiler üretimi boğduğu ve işletmeyi işletme sermayesi ve yatırımdan mahrum bıraktığı için, nispeten düşük vergi oranlarında devlet daha fazla kâr eder. İşletmenin faiz getiren gelirlerinin bütçesine yapılan vergi ödemelerinin toplam tutarının dönem içindeki vergi oranına bağlı olarak maksimize edilmesi gerektiğinden, işletmelerin vergi yükünü optimize etme konusu bu ilkeye göre belirlenir. Kurumlar vergisinin optimizasyon kısmındaki vergi oranına bağlı olarak [0.1], tahmin döneminde devlet bütçe gelirleri maksimum değerini alır ve tekrar sıfıra düşer.

Şekil 2: İşletmenin Kâr ve Bütçe Gelirlerinin Vergi Oranına Bağımlılığı

Sonuçlar, vergi oranına bağlı olarak gelir vergisindeki değişimin Laffer eğrisi ile ifade edilen düzenlilik ile tamamen tutarlı olduğunu göstermektedir. İşletmenin kazancı ile devlete olan vergi gelirlerini karakterize eden eğrilerin %50 vergi oranında kesiştiği ve bu noktada devletin kârının işletmenin net gelirine eşit olduğu görülmektedir. Aynı zamanda optimal vergi oranına tekabül eden nokta, hiçbir zaman işletmenin kâr fonksiyonu ile devletin gelir fonksiyonunun kesişme noktasına ulaşmamaktadır. Bu da optimal gelir vergisi seviyesinin %50'yi aşamayacağını göstermektedir. Doğrudan vergi oranlarının ekonomik sektörlere göre hesaplanması, sektörün çıktısı dikkate alınarak ekonometrik olarak değerlendirilir. Cobb-Douglas üretim fonksiyonu formdaki brüt çıktının (Y) ekonometrik değerlendirmesi için eşdeğer açıklayıcı değişkenler sabit sermaye yatırımını (I), ücretleri (L) içermektedir. A ($\beta = 1 - \alpha$) - model parametreleri, n - ne zaman Cobb-Douglas işlevi, α 'nın farklı değerlerinde optimal gelir vergisi oranını belirlemek ve bütçe gelirlerini değiştirmek için 1997-2013 istatistiklerine dayalı Eviews yazılım paketi yardımıyla uygulanmıştır. Microsoft Excel yazılım paketinde Laffer ilkesine dayalı gelir vergisi değerlendirmesi ampirik olarak geliştirilmiş, görsel bir hesaplama programı tasarlanmıştır.

Tahminler, belirli bir α değerinde yıl sayısı arttıkça, x-vergi oranının $(1 - \alpha)$ değerine yaklaştığını göstermektedir. Öte yandan model, doğal kaynaklar ve yatırımın kısa vadede kâr oluşumunda kilit rol oynamasına rağmen, uzun vadede emeğin yani beşerî sermayenin gelişimine bağlı olduğunu göstermektedir: "Giriş çıkış modelleri". Mal ve hizmetlerin sektörler arası üretim ve dağıtım dengesini yansıtan ve bir bütün olarak ekonomide tam dengeyi sağlayan giriş-çıkış modelleri, sürdürülebilir kalkınmanın vergi etkisinin değerlendirilmesi için özel bir öneme sahiptir. Giriş-çıkış modelleri, makroekonomik çatışmaları kriz olmadan çözerek daha yüksek bir ekonomik denge sağlamada daha klasik ve temel modeller olarak kabul edilmektedir. Bu tür modeller, Ekonomik Reformlar Bilimsel Araştırma Enstitüsü tarafından ülkemizde kullanılmak üzere aşağıdaki değişikliklerle hazırlanmıştır (Valiyev ve Mehdiyev, 2013):

1. Maliyet serbest bırakma modeli
  - Doğrudan maliyet modeli

- Tam maliyet modeli
2. Denge fiyat modeli
  - Fiyat modeli
  - Katma değerli model modeli
3. İşgücü dengesi modeli
4. Sermaye dengesi modeli
5. Bölgesel sektörler arası dengeler

Sosyal Muhasebe Matrisinin (SAM) çarpan modelleri/Sosyal Hesaplar Matrisi (SAM), ülkemizin tüm ekonomik göstergelerini tek bir tabloda sunabilmektedir. SHM bir tür bilanço görevi görür. Ekonomik Reformlar Araştırma Enstitüsü tarafından 2011 yılında geliştirilen SAM, 19 faaliyet alanını ve 5 ekonomik aktörü kapsayan 7 blokta 47 farklı dengeyi bir araya getirmektedir. SAM, tüm makroekonomik göstergeleri dengeleyen ve tek bir çerçevede sunan bir tablodur. Kısaca SAM, ülkenin ekonomik sunumudur.

Ulusal hesaplar sistemi, ürünlerin sektörler arası üretim ve dağıtım dengesi, ana amacın endüstri tarafından ürünün toplam talebini ve arzını hesaplamak olduğu SHM'nin ana veri tabanıdır. Aşağıdaki çarpımsal modeller buna bağlı olarak SAM'a dayanmaktadır (Valiyev, 2004, 75):

1. Genişletilmiş SAM Çarpan Modelleri
2. Sınırlı SAM Çarpan Modelleri

Yerleşik çarpan modellerine dayalı olarak, seçilen senaryolara dayalı çok değişkenli vergi simülasyonları, uygun karar verme için bir dizi fırsat yaratır. Sonuç olarak, yatırım, kamu harcamaları, ihracat teşvikleri, dışsal unsurlar gibi ithalat ve ürün vergilerinin düzenlenmesi gibi rekabet gücünü artırmaya yönelik politikalar izlenirken model üzerinden yeterli sonuçların elde edilmesi mümkündür. Azerbaycan Genel Denge Modeli (AzMod), ilgili senaryolar üzerinde vergi simülasyonları gerçekleştirilmeye ve önceki tüm teorileri sentezleyip birleştirmeye olanak tanıyan modern ve gelişmiş bir yazılımdır. Şu anda, AzMod kadar mükemmel bir teorik temele, kapsamlı ve doğruluğa sahip ekonomik bir yazılım paketi yoktur.

Araştırmanın Yöntemi

Bu model, Ekonomik Reformlar Araştırma Enstitüsü tarafından halihazırda kurulmuş ve 2011 SAM temelinde ülkemizde yaygınlaştırılmaktadır. AzMod Hesaplanmış Brüt Denge (CGE) Faktörleri, Katma Değer Toplam Faktör Geliri, Hanehalkı Geliri, Toplam Hanehalkı Geliri, Dış Unsurlar Ürün Vergileri ve İthalat Hanehalkı Tasarruf Toplam Dış Talep, Toplam Yerli Ürün Arz, Toplam Hane Geliri, Toplam Dış Arz Medya Nihai Toplam Ürün Talep Arası Tüketim ve Ara Talep Hanehalkı Harcamaları Tahsilat, Devlet Harcamaları, İhracat Toplam Faaliyetler Yerli Yerli Hasıla Talebi Faaliyetler Emtia Faktörler Hanehalkı Dışsal unsurlar ekonomi üzerindeki etki modellerinden 3-5 ve daha fazlasına değerlendirme için başvurulmuştur. AzMod modeli, özel bir vergi bloğunun eklenmesiyle 8 bloğa daha da genişletilmiştir. Gelecekte, her tür ekonomik senaryoyu uygulamak için 7 bloğun her biri daha ayrıntılı olacak şekilde genişletilebilir (Valiyev, Mehdiyev, Suleymanov, Alakbarov, Musayev, Nagoibaeva & Zakharova, 2013). Böylece vergiler, bütçe, finans, yatırım, istihdam, yoksulluk gibi önemli makroekonomik alanları senaryolar bazında tahmin etmek mümkündür.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

AzMod modeli, uyarlanmış davranış denklemlerine sahip olmadığı için ekonometrik bir model olmamakla birlikte, bütçe kısıtlamaları ve sıfır kar koşulları açısından fayda ve üretim fonksiyonlarının kullanımını dikkate alarak makroekonomik kimliklerin yanı sıra bir tür neoklasik sentez teorisine dayanmaktadır. Model Varlas tipinde olmasına rağmen, hem Cobb-Douglas hem de Leontyev tipi üretim fonksiyonlarını ve ayrıca Armington fayda fonksiyonunu kullanan tüm sektörler arası ilişkileri hesaba katmaktadır. Modelin sonuçları 19 alanın ayrı ayrı değerlendirilmesine izin vermektedir. Modelin geliştirilmesi ve tamamlanması, karmaşık bilimsel ve pratik çalışma gerektirmektedir.

- ✓ Politikanın daha iyi kararlara ihtiyacı vardır ve iyi kararların daha iyi modellere ihtiyacı vardır;
- ✓ Modellerin güçlü bir araç olduğu değerlendirme için modellerin kullanılması zorunludur;
- ✓ Modeller oluşturmak ve uygulamak için mükemmel istatistiklere ihtiyaç vardır, bu da kapsamlı bir istatistiksel modelin önemini artırır;
- ✓ Modelleme uzun vadeli bir çabadır. Burada insan kaynağı ve ekip çalışması çok önemlidir;
- ✓ Modeller düzenli olarak gözden geçirilmeli ve güncellenmelidir. İyileştirmeler modellere olan ihtiyacı sağlar. Modeller için gereksinimler
- ✓ Tüm konuları kapsayabilecek evrensel bir model yoktur;
- ✓ Bir modelin birçok konuda faydalı olduğunu iddia etmek yanlış olur;
- ✓ Belirli sınıf problemlerini çözebilecek farklı modeller vardır;
- ✓ Modeller yapay olarak genişletilemez veya kısaltılamaz;
- ✓ Birbirine bağlı modellerden oluşan karmaşık bir sistem, karmaşık sorunları çözebilir.
- ✓ Politika kararlarının alındığı öncelikli alanlara ilişkin senaryolar, fikirler veya öneriler sağlamak.

Senaryo geliştirme ve ilgili araştırma;

- ✓ Senaryolara uygun simülasyonların gerçekleştirilmesi;
- ✓ Politika kararları alınması.

Senaryolarda çalışmadan bir modelin kullanılması hatalı uygulamaya yol açarak modelin önemini azaltır. Politika karar desteğinin oluşturulması.

- ✓ Kurumsal ve mali destek oluşturulmalıdır;
- ✓ Bir veri tabanı geliştirilmelidir;
- ✓ Bir modeller sistemi kurulmalıdır;
- ✓ Kadro oluşturulmalıdır;
- ✓ Koordinasyon aranmalıdır;
- ✓ Bir karar alma mekanizması geliştirilmelidir.

Politika kararlarının geliştirilmesi için uygun önlemler tam olarak geliştirilmemiş veya mevcut değilse, o zaman modelleme süreci eksiktir ve sonuçların kapsamı, kullanıcıların bunları herhangi bir düzeyde kullanmasına izin vermez.

KAYNAKÇA

Mehdiyev, M. M. (2013) "Azerbaycan Sosyal Hesapları Matrisine Dayalı Ortak Çarpanın Hesaplanması ve Ortak Çarpanın Tarımda Çarpan Etkilerini Değerlendirmek İçin Kullanılması", Kırgız Ekonomi Üniversitesi Bülteni, 3 (26), 3.

Valiyev, V. M., Mehdiyev, M. M. (2013) "Compilation of Social Accounts Matrix and Estimation of General Multiplier for Azerbaijan, Kazakhstan and Kyrgyz Republic", EcoMod, International Conference on Economic Modeling, July 1-3, Prague, Czech Republic.

Valiyev, V. M., Mehdiyev M. M, Suleymanov, A. S, Alakbarov, E. E, Musayev, R. R, Nagoibaeva, E. & Zakharova, N. (2013) "Principal Features of Building Social Accounts Matrix and Improving Statistical Database for ECO-countries", ECO-2013-1st International Conference on Energy, Regional Integration, and Socio-Economic Development, September 5-6, Baku, Azerbaijan.

Valiev, V. M. (2004), "Belirsizlik ve Risk Koşulları Altında Hidrokarbon Kaynaklarının Geliştirilmesi Sürecinde Karar Verme", Bucky, 75-90.

Valiev, V. M. (2002) "Petrol ve Gaz İşletmelerinin Vergi Yükünü Optimize Etmek İçin Ekonomik-Matematiksel Model", 2. Uluslararası Genç Bilim İnsanlarının Bilimsel ve Pratik Konferansı, Almatı, 191-195.

HASAN RUHANI DÖNEMİ

Aylin KARNAP¹, Cengiz ÇAĞLA²

Öz

1979 yılında meydana gelen rejim değişikliği sonrasında ABD ile İran arasındaki uzlaşmaz düşmanlık, Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanlık koltuğuna oturmasıyla birlikte yerini diplomatik ilişkilere bırakmıştır. Ruhani cumhurbaşkanlığı döneminde hem ulusal hem de uluslararası kriz ve sorunlar çerçevesinde rejimin ideallerine sadık kalınarak pragmatist bir yaklaşım benimsenmiştir. Dış politikada "itidalli değişim" söylemine vurgu yapan Ruhani, nükleer meselenin çözümüyle petrol ve ekonomik ambargoların kalkmasını hedeflemiştir. Yapıcı ve etkili bir dil kullanarak dış politikada güvenlik odaklı yönetim anlayışını sona ermesi için adımlar atan Ruhani böylece hem ekonomik darboğazdan kurtulmayı hem de halkın özgürlük taleplerine cevap vermeyi amaçlamıştır. Bu çalışma, Hasan Ruhani dönemi başlığı altında İran ile ABD arasındaki ilişkilerin, tarihi, politik ve sosyo-ekonomik faktörlerin de göz önünde bulundurulması ile günümüzdeki yansımalarını araştırmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, ABD, Devrim, Dış politika ve Ruhani

UNDER HASSAN ROUHANI

Abstract

Since the regime change in 1979, relations between Iran and the United States have culminated to a point of hostility and Rouhani administration, starting from such like a point, aimed at a normalization. At the face of domestic and international crises, conservative president Rouhani, followed a pragmatic path, in an attempt to protect the Islamic system and national security. Seeking to remove economic sanctions and embargoes through solving the nuclear problem, Rouhani's foreign policy was based on a "moderate change". By introducing a discourse moderation in foreign policy. Rouhani moved away from securitization policies and focused on resolving economic problems and the people's demands for freedom. The aim of the paper is to evaluate the relations between Iran and the United States in the Hassan Rouhani era, with reference to the broader historical, political and socio-economic framework.

Keywords: Iran, United States, revolution, foreign policy and Rouhani

Giriş

Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu bölgesine yönelik olası SSCB tehdidine karşı İran, sahip olduğu jeopolitik konum, petrol ve doğalgaz rezervleriyle ABD için stratejik bir öneme sahipti. Bu dönemde SSCB'nin Orta Doğu'ya açılımının engellenmesi ve ABD'nin Basra Körfezi'ndeki çıkarlarının korunmasına yönelik olarak İran ile ABD arasında iş birliğine ve karşılıklı güvene dayalı ikili ilişkiler kurulmuştur. ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olan İran'da 1979 yılında meydana gelen rejim değişikliği sonrasında ise iki ülke arasında kurulan yakın ilişkiler yerini günümüze dek sürecek olan uzlaşmaz düşmanlığa bırakmıştır.

¹ Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Ulusal ve Uluslararası Güvenlik Stratejileri Bölümü.

E-Posta: aylinkarnap@yahoo.com ORCID: 0000-0002-5822-2672

² Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

E-Posta: ccagla2002@yahoo.com ORCID: 0000-0002-4112-8663

Pehlevi Hanedanlığı döneminde ABD'nin "ileri karakolu" olarak gösterilen İran, devrim ile "Büyük Şeytan" olarak betimlediği ABD'nin yörüngesinden çıkarak yeni dış politika yaklaşımını ideoloji, devrim ihracı ve Şiilik unsurları üzerine temellendirmiştir. İran'ın yeni dış politikasının "Amerikan karşıtlığı" üzerine inşa edildiğinin önemli bir göstergesi olan "Rehine Krizi" sonrası iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler sonlandırılmıştır. 1980'li yıllara damgasını vuran İran-Irak savaşında ABD'nin Irak'ı desteklemesi sonucunda ise kopma noktasına gelen iki ülke arasındaki ilişkiler Ortadoğu bölgesinde köklü değişimler yaşanmasına neden olmuştur.

Berlin Duvarı'nın yıkılıp Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması, İslamcı ve ideolojik olarak tanımlanan İran dış politika yaklaşımının değişmesinde önemli ölçüde belirleyici olmuştur. Ulusal, bölgesel ve küresel değişimler çerçevesinde ulusal çıkarların ön planda olduğu pragmatik bir dış politikaya yaklaşımı benimsenmiş ve radikal söylemler yerini ılımlı ve uzlaşmacı bir dile bırakmıştır. Ayrıca, 1988'de Irak- İran Savaşı'nın BM öncülüğünde iki ülke arasında yapılan ateşkesle durdurulması, 1989'da Humeyni'nin ölümü, Hamaney'in dini liderliğe atanması ve Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile İran'ın dış politikasında değişim süreci hızlanmıştır. Rafsancani döneminde uluslararası sistemde ülkenin ambargolarla ve yaptırımlarla izole edilerek yalnızlığa itilmesine sonlandırmak için Humeyni'nin "ne Doğu ne Batı" sloganından uzaklaşarak "hem Kuzey hem Güney" söylemi tercih edilmiştir.

1991 yılında Irak'ın Kuveyt işgalinin sona erdirilmesi rolünü üstlenerek Ortadoğu'ya yerleşen ABD, ekonomik olarak çevrelediği İran'ı askerî açıdan da kuşatmıştır. Ortadoğu bölgesinde önemli bir bölgesel güç olmayı hedefleyen İran, bölgede başka bir gücün etkinlik kurmasını rejime yönelik bir tehdit olarak algılamış ve dış politikasının temel parametrelerini savunma ve güvenlik üzerine kurmuştur. 1991 yılında SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte İran-ABD arasındaki ilişkiler, İran'ın terör faaliyetlerine destek sağlaması, bölge ülkelerine yönelik rejim ihracı politikası, Ortadoğu barış sürecini engellemesi ve kitle imha silahları üretme çabası başlıkları etrafında şekillenmiştir (Sharp, 2009, 1).

1979 Devrimi sonrasında önemli bir değişim ve dönüşüm yaşanan iki ülke arasındaki ilişkilerde ikinci kırılma noktası ise 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yönelik gerçekleştirilen terör saldırısı ile yaşanmıştır. Ocak 2002'de açıklanan Bush Doktrini çerçevesinde İran "şer eksenli" olarak tanımlanan ülkeler arasında gösterilmiş ve her iki ülke açısından da "sıfır toplamlı oyun" süreci en üst noktaya ulaşmıştır. 1979 Devrimi'nden itibaren İran'a yönelik siyasi ve iktisadi açıdan yalnızlaştırma politikası izleyen ABD, 11 Eylül sonrası İran'ı bölgedeki çıkarları açısından önemli bir tehdit olarak görmüş ve tehdidin ortadan kaldırılması için İran'da rejim değişikliği politikasını benimsemiştir.

Ağustos 2002'de İran Ulusal Direniş Cephesi'nden Ali Caferzade'nin İran'ın Uluslararası Atom Enerji Ajansı (IAEA)'nin bilgisi dışında gizli nükleer çalışmalarının olduğunu açıklaması sonrasında iki ülke arasında olumsuz seyreden ikili ilişkiler daha da gerilimli bir hal almıştır. 11 Eylül sonrası değişen güvenlik gündeminin ülke üzerinde yarattığı baskının neticesinde muhafazakâr kesimin güç kazanmasının ardından iktidara gelen Ahmedinejad, pragmatik ve reformcu kesimin İran'ı uluslararası sisteme entegre etmeye çalışırken devrimin ilkelerinden uzaklaşmalarını kıyasıya eleştirmiştir. Ahmedinejad'ın temel hedefi, "İran İslam Cumhuriyeti'nin devrimci ilkelerinin sürdürülmesi ve güçlendirilmesi olmuştur." (Djalili ve Kellner, 2011, 159) İran'ın iç ve dış politikası "yeni-muhafazakârlar" olarak adlandırılan grubun kontrolüne geçmiş, Hatemi döneminin etkili söylemi "medeniyetler arası diyalog" terk edilmiş ve "devrimin ilkelerine bağlılık" söylemi ön plana çıkmıştır.

İran'da 2013 yılının haziran ayında gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçiminin galibi Ruhani ise, seçim kampanyası döneminde "aşırılıkları sona erdirelim, ılımlılıktan başka çaremiz yoktur" sözüyle dikkat çekmiştir. Ulusal, bölgesel ve küresel gelişmeler çerçevesinde Ruhani iktidarı süresince ulusal güvenliğin sağlanabilmesi için dış politikada diyaloga dayalı ve ikili ilişkilerde yapıcı bir yaklaşım benimsemiştir. Bu çalışmanın temel çıkış noktası, İran-ABD ilişkileri örneği üzerinden ülkenin dış politika gündeminin Ruhani döneminde daha uzlaşmacı ve ekonomik odaklı bir yaklaşıma dayandırılmasının sonuçlarını analiz etmektir. Bu çalışma, devrimden günümüze İran-ABD ilişkilerine odaklanarak, reformist kanadın temsilcisi olan Ruhani'nin dış politikada sergilediği değişim sürecini incelemeyi hedeflemektedir. Bu makalenin özgün katkısı, uluslararası ve bölgesel krizlere karşı ılımlı ve yapıcı bir dil kullanan Ruhani'nin, askeri-güvenlik eksenli bir dış politika anlayışını savunan muhafazakâr kesim ile görüş ayrılıklarının bulunması, ABD ile ilişkileri normalleştirme sürecini sekteye uğrattığı yönündeki iddiasıdır.

Tarihsel Süreçte İran-ABD İlişkileri:

İkinci Dünya Savaşı'na kadar dış politikasını Monroe Doktrininin ortaya koyduğu ilkeler üzerinden devam ettiren ABD, diğer devletlerle olan diplomatik ve ticari ilişkilerini en alt seviyede sürdürmüş ve uluslararası sorunlar karşısında aktif bir rol üstlenmemeyi tercih etmiştir. Bu nedenle ABD ve İran arasındaki diplomatik ilişkiler, İkinci Dünya Savaşı'na kadar en alt seviyede sürdürülmüştür.

İran'ın 1856 yılında Washington'a bir büyükelçi göndermesine karşın ABD'nin 1944 yılına kadar İran'da büyükelçilik faaliyetine başlamamış olması, ABD'nin bu dönemdeki izolasyonist yaklaşım çerçevesinde sergilediği dış politika tutumunun önemli örneklerinden birisi olmuştur. (Altınkaş,2012, 130) İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemde ortaya çıkan güç boşluğu, Batı'nın çıkarlarını koruma görevini üstlenen ABD'nin izolasyonist politikalarını terk etmesine ve dünya politika sahnesinde etkili bir aktör olarak yer almasına sebebiyet vermiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine rağmen SSCB'nin İran topraklarından çekilmemesi üzerine yaşanan "Azerbaycan Krizi"nin ABD'nin girişimleriyle çözüme kavuşturulması, zengin petrol yataklarına sahip olan Ortadoğu bölgesinde ABD'nin küresel bir aktör olarak yer almak istediğini gösteren ilk önemli işaret olmuştur. Bu dönemde SSCB'nin yayılma tehdidine yönelik olarak George Kennan tarafından oluşturulan "çevreleme teorisi" Truman yönetimi tarafından dış politika yaklaşımı olarak benimsenmiş ve SSCB'nin kuşatılması için ABD bölgesindeki ülkelerle stratejik ilişkiler kurmaya başlamıştır.

"Özgür ulusların komünizme karşı desteklenmesi" şeklinde formüle edilen Truman Doktrini çerçevesinde İran'ın SSCB'yi güneyden kuşatılabilmesine olanak sağlayan stratejik bir konumda yer alması ve zengin petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olması ABD'nin İran ile yakın ilişkiler kurmaya yönelik adımlar atmasına neden olmuştur. İran ise hem SSCB tehdidine karşı güvenlik problemini çözmek hem de ABD yardımlarıyla batılılaşma hedefine ulaşabilmek için Soğuk Savaş dönemi boyunca sürecek olan ABD- SSCB rekabetinde ABD'nin önemli bir müttefiki olarak yer almayı tercih etmiştir. (Özcan, 2006, 3)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında İran petrolünün İngiliz ve Amerikan petrol şirketleri üzerinden dünya pazarına açılacak olması, İran'da 1951 yılında yapılan seçimler sonucunda Başbakanlık koltuğuna oturan Musaddık'ın İngiliz- İran Petrol Şirketi'ni millileştirme girişiminde bulunmasına neden olmuştur. (Çetinkaya,2002, 294) Petrolün millileştirilme politikasına İngiltere'nin sert tepki göstermesi ve İran'a ambargo uygulama kararı alması ile tarihe "Abadan Krizi" olarak geçen

bu süreç, ABD ve SSCB'nin yanı sıra La Haye Uluslararası Divanı ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin de soruna dâhil olması neticesinde uluslararası bir boyut kazanmıştır.

1953 yılında ABD'de iktidara gelen Eisenhower döneminde, ABD'nin İran'a karşı uyguladığı politikalar sertleşmiş ve CIA ve İngiliz iş birliğiyle yapılan bir darbe sonucunda Musaddık hükümeti devrilmiştir. (Djalili & Kellner, 2011, 86-91); (Gündoğan, 2010, 371) Bu olay, ABD'nin İran'ın iç politikasına müdahale etmesi ve Şah'ın ABD desteğiyle tekrar iktidarı ele geçirmesi nedeniyle ABD ve İran arasındaki ilişkiler açısından yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülmüştür.

ABD, Truman Doktrininin ilanı ile Ortadoğu'da SSCB'ye karşı yeni bir denge unsuru olarak ortaya çıkmışsa da etkili bir aktör olarak rol üstlenmesi Eisenhower Doktrininin ilanının sonrasında olmuştur. Bu dönemde bölgede Sovyet etkisinin artması, Arap ulusçuluğunun giderek yayılması ve İngiltere'nin bölgedeki etkin konumunu yitirmesi neticesinde Eisenhower'ın başkanlık döneminde ABD'nin Ortadoğu'da daha aktif bir politika izlemesinin gerekliliğinin önemi vurgulanmıştır.

Soğuk Savaş döneminde ilan edilen Eisenhower Doktrini ile ABD, Ortadoğu bölgesinde özellikle de İran'da aktif bir politika izleyeceğini ve bu coğrafyada önemli bir küresel aktör olarak var olacağını uluslararası kamuoyuna ilan etmiştir.(Arı,2004, 195) 1957 yılında ilan edilen Eisenhower Doktrininde, komünizm ortak düşman olarak ilan edilmiş ve Ortadoğu bölgesindeki ülkelerin komünizmin kontrolündeki bir devletin saldırısına uğradığı takdirde ABD'nin bu ülkelere askeri yardımda bulunacağı belirtilmiştir.(Sander, 2004, 305-308) Eisenhower hükümetinin uygulamaya başladığı bu politik yaklaşımla birlikte sahip olduğu jeopolitik konum İran'ı, ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefiki haline getirmiştir.

ABD'nin Vietnam Savaşı'nda yaşadığı olumsuz tecrübeler ve 1960'lı yılların ikinci yarısında SSCB ile ilişkilerinde girdiği yumuşama dönemi, ABD Başkanı Nixon'un yeni bir dış politika oluşturmasını gerekli kılmıştır. 1969 yılında ilan edilen Nixon Doktrini ile ABD, bölgesel çatışmalarda askeri müdahalede bulunmak yerine dost ve müttefik ülkelere askeri ve ekonomik yardımda bulunacağını açıklamıştır. ABD, bu politik yaklaşım sonucunda bölgenin güvenliğini sağlamada ve barışın korunmasında askeri ve ekonomik yardım yapmayı yükümlenirken asıl sorumluluğu bölgedeki ülkelere devretmiştir. 1971 yılında Nixon Doktrininin uygulamaya koyduğu "İki Ayaklı" politika ile ABD hem bölgenin savunulmasında önemli roller üstlenen İran ve Suudi Arabistan'ın askeri gücünü arttırmayı hem de birbirleriyle sorunları olan bu iki ülkenin iş birliğini geliştirmeyi hedeflemiştir. (Arı, 2004, 228)

İran'da yaşanan devrim ve Afganistan'ın SSCB tarafından işgal edilmesi sonrasında ABD'nin Ortadoğu bölgesindeki stratejik, ekonomik ve siyasi çıkarlarına yönelik tehditlerin önlenmesi için Nixon Doktrininin yerini ABD'nin askeri müdahalesini meşrulaştıran Carter Doktrini almıştır. Bu dönemde bölgedeki müttefik ve dost ülkelerin savunulmasında ABD'nin gerekli gördüğü takdirde doğrudan askeri gücünün kullanılacağı ifade edilerek Nixon dönemi anlayışı terk edilmiştir. Basra Körfezi'ne yapılacak saldırının yaşamsal çıkarlarına müdahale olarak değerlendirileceğini belirten ABD, SSCB'ye yönelik çevreleme politikasını hızlandırmıştır. Soğuk Savaş'ın yeniden hız kazandığı bu süreçte Rehine Krizi, İran- Irak savaşı, Lübnan çatışması çerçevesinde şekillenen ABD ile İran ilişkileri tarihinin en çatışmalı dönemi yaşanmıştır.

22 Eylül 1979 tarihinde Irak Hava Kuvvetleri'nin İran'ın önemli askeri ve ekonomik hedeflerine saldırması ve Irak'a yakın olan bölgelerin işgali sonrasında İran- Irak savaşı başlamıştır. 1980 yılında başlayan savaşta Irak, İran'ın fazla direnemeyeceğini ve hemen barış isteyeceğini

düşünmesine karşın ilk yenilgisinin ardından İran savaşta dengeyi sağlamayı başarabilmiştir. Böylelikle iki ülke arasındaki savaş, ekonomik gücünü ve insan kaynağını en uzun sürece yaşatabilen tarafın kazanabileceği bir yıpratma savaşına dönüşmüştür. (Sander, 2004, 559-561)

Ekonomik güçlerini petrol ihracından elde eden İran ile Irak arasındaki savaşın yoğunlaşması ve dünya barışına tehdit oluşturması, ABD'nin savaşa dahil olmasına neden olmuştur. "ABD'nin savaş sürecindeki politikası genel olarak "güçler eşitliği" yani "güç ve sonuç eşitliği" üzerine inşa edilmiştir." (Gündoğan, 2010, 283) Reagan Başkanlığındaki Amerika yönetiminin temel hedefi bu savaştan hem İran'ın hem de Irak'ın olabildiğince zayıflayarak çıkmasıydı. Çünkü iki ülkenin de savaştan zayıflayarak çıkması hem diğer bölge ülkelerini yakın dönemde bir daha tehdit etmelerini önleyecek hem de Körfez bölgesinin güvenliği sağlayacaktı. (Gündoğan, 2010, 283)

ABD ile İran arasındaki ilişkiler, 1983 yılında İran ve Irak bandıralı petrol tankerlerin karşılıklı olarak vurulmasıyla başlayan Tanker Savaşı neticesinde daha da gerginleşmiştir. Tanker Savaşı'nı başlatan taraf olan Irak'ın temel hedefi petrol vasıtasıyla savaşı uluslararası platforma taşıyıp diğer ülkelerin desteğini kazanmaktı. İran buna karşılık olarak bölge ülkeleri açısından ana kapı olan Hürmüz Boğazı'nı kapatma kozunu kullanmıştır. Tüm dünya ekonomisinin Körfez petrolüne bağımlı olması nedeniyle İran'ın Hürmüz Boğazı'nı kapatma tehdidine başta ABD olmak üzere Japonya ve Avrupa ülkeleri karşı çıkmışlardır. Hatta boğazın kapatılması durumunda askeri müdahalede bulunacaklarını ilan etmişlerdir. ABD ile İran arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olan bir diğer olay ise Arap ülkelerinin baskısı nedeniyle "Akışı Durdurma Operasyonu" adı altında İran'a çeşitli yollar kullanılarak ulaştırılan silah sevkiyatının önlenmesine yönelik tedbirlerdi. ABD'nin bu politikasının bir diğer sebebi, Ortadoğu bölgesine yönelik Sovyet yayılmacılığı tehdidinin yerini radikal İslamcılığın almaya başlamadığının düşünülmesiydi. (Gündoğan, 2010, 290-291)

ABD bölgedeki siyasi ve ekonomik çıkarları açısından savaş boyunca tarafsızlık politikası benimsemiş olmasına rağmen İran'ın yükselen askeri ve siyasi gücünü zayıflatmak için bazen gizli bazen açık bir şekilde Irak'ı desteklemiştir. ABD'nin Irak'a destek vermesinin nedenleri; bu savaşla en önemli müttefiklerinden biri olan İran'ı kaybetmenin ve rehine olayının intikamının dolaylı olarak alınacak olması, İran'da yeni kurulan Şia yönetiminin zayıflatılma isteği ve İran'ın devrim ihracı politikasının bu savaş sayesinde başarısız kılınacak olmasıydı. Savaş sırasında başta ABD olmak üzere bölge ülkeleri tarafından uluslararası arenada yalnızlığa itilen İran, siyasi, ekonomik ve askeri anlamda büyük bir dar boğaza girmiştir.

ABD'nin ve bazı Avrupa devletlerinin uyguladıkları askeri ve ekonomik ambargoların İran'ı siyasi ve ekonomik açıdan zora sokması nedeniyle 1983 yılında itibaren "açık kapı" politikası izlenmeye başlanmıştır. Humeyni, 1985 yılında yaptığı bir konuşmada pragmatist yaklaşımlar çerçevesinde politika değişikliğine gidileceğinin sinyalini şöyle dile getirmiştir:

"Dünyadan yalıtılmış bir ülkede yaşamak istemiyoruz. Bugünün İran'ı bu şekilde olamaz. Diğer ülkeler sınırlarını diğerlerine kapatamazlar. Bu akıl dışı olacaktır. Bugün dünya tek bir aile, tek bir şehir gibidir. Hâlihazırdaki koşullar altından dünyadan izole edilmemeliyiz." (Sarıkaya, 2005, 5-6)

Savaş sırasında Irak'a destek olan Amerika'nın el altından İran'a silah sattığı 1986 yılında "İrangate" skandalı ile ortaya çıkmıştır. Tüm dünya kamuoyunun tepkisini çeken Reagan yönetimi amacının Şah'tan sonra bozulan ilişkileri yeniden iyileştirmek ve savaşı onurlu bir şekilde sonlandırmak olduğunu belirtmiştir. ABD'nin bu politikadaki temel hedefi devrim sonrasında

kaybettiği İran'daki konumunu tekrar kazanmak ve Körfez ülkelerinin ve petrolün güvenliğini sağlayabilmektir. (Bill, 1990, 168) Gündoğan'a göre;

“İran ve ABD'nin gizli silah ticaretinin gerisinde yatan nedenler; İran'ın zorlayıcı sebeplerle Sovyet nüfuzuna girmesinin engellenmesi, İran yönetiminde ortaya çıkan pragmatist- ilimli eğilimin desteklenmesi ve güçlendirilmesi, İran siyaseti üzerindeki nüfuzun yeniden kurulması ve İran'ın kontrol altına alınmasıdır.”

Clinton döneminde uygulanan “Çifte Kuşatma” (İran- Irak) politikası, 1995 Mayıs ayında İran'a yönelik ekonomik ambargo kararnamesiyle başlatılmıştır. Ambargonun boyutları yine bu dönemde 1996 De'Amato yasasıyla genişlemiştir. Washington'un İran'dan istedikleri; Dünya üzerinde terörizmi desteklemeyi bırakması, Arap-İsrail barış sürecine muhalefetini kaldırması, Amerikan yanlısı Arap rejimlerinde gizli faaliyetlerde bulunmaması, Saldırı amaçlı konvansiyonel silahlanmayı bırakması, Kitle imha silahlarını elde etmekten vazgeçmesiydi. (Gündoğan, 2010, 284-287)

1979 yılından 2000'li yılların başına kadar çalkantılı bir dönem geçiren ikili ilişkiler, 11 Eylül saldırıları ile yeni bir boyut kazanmıştır. 11 Eylül saldırılarının ardından İran 'terörist saldırıları' resmen kınamış ve ABD'ye başsağlığı dilemiştir. ABD, 11 Eylül saldırılarından sonra dünya ülkelerini düşman ve dost ülkeler olmak üzere ikiye ayırmıştır.11 Eylül saldırıları ve İsrail'de Şaron yönetiminin iktidara gelmesi, ABD ve müttefiki İsrail'in bölge politikalarının sertleşmesine neden olmuştur. 11 Eylül'den sonra “terörle mücadele” ve “Büyük Ortadoğu Projesi” ABD'nin öncelikli politikası olmuştur. ABD, Kırgızistan, Özbekistan ve Gürcistan'da askeri üslerin konuşlandırılması ile bölgenin kontrolünü sağlamış, İran'ın askeri ve siyasi yönden kuşatmıştır. (Gündoğan, 2010, 284-287) 11 Eylül sonrası ABD ile İran ilişkilerini belirleyen en önemli faktör ise İran'ın nükleer programı olmuştur.

Ruhani İktidarında Değişim Dönemi (2013-2021)

2005-2013 yılları arasında Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde iç ve dış tehditlere karşı radikal söylemler çerçevesinde İran hem bölgede hem de uluslararası alanda tecrit edilmiştir. Ülkenin nükleer politikasına yönelik ABD ve Batı'nın uyguladığı petrol ambargosu ve ekonomik yaptırımların olumsuz etkisi, iktidarın iç politikada siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda daha baskıcı ve güvenlik odaklı bir yönetim anlayışı sergilemesine neden olmuştur. 2002 yılının ocak ayında ulusa sesleniş konuşmasında Başkan Bush'un İran'ı “Şer Eksenli” ülkeleri arasına dahil etmesi ve 2003 yılında Irak'ın işgal edilmesiyle yaşanan bölgesel değişimlerin rejimin güvenliğine yönelik bir tehdit oluşturması, Ahmedinejad'ın iç politika ve dış politikada radikal bir söylem kullanabilmesinin önünü açmıştır.

Küresel ve bölgesel gelişmelerin etkisi altında iktidarını sürdüren Ahmedinejad, dış politikada artan yaptırımlar ve nükleer kriz çerçevesinde İran'a yönelik askeri müdahale ve rejim değişikliği endişesi üzerine ulusal güvenlik söylemini iç politikada yeniden etkin hale getirerek daha otoriter bir yönetim sergilemiştir. Hem bölgesel hem de küresel alanda rejimin güvenliğine yönelik birçok tehdit unsuruyla mücadele eden Ahmedinejad, özellikle ikinci cumhurbaşkanlığı döneminde İran halkının demokrasi, hak ve özgürlük taleplerinin yeniden yüksek sesle dile getirmesi ve Hamaney ile arasındaki gerilimin artması çerçevesinde zor bir iktidar süreci yaşamıştır (Şen, 2016).

Ahmedinejad'ın dış tehdit odaklı güvenlik temelli bir yönetim sergilemesinin ekonomide yarattığı sarsıntı, ülkenin iç politikasında siyasi, ekonomik ve sosyal alanda birçok kez ciddi gerilim ve krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bölgesel ve küresel alanlardaki güvensizlik ortamı sebebiyle dış politikada ve güvenlik politikasında rejimin güvenliği ön planda tutulmuş, iç

politikada ise İran halkının demokrasi, özgürlük ve hak taleplerine yönelik sert tedbirler alınarak baskıcı bir yönetim sergilenmiştir.

Özellikle 2009 cumhurbaşkanlığı seçimlerinden itibaren İran toplumunda siyasi, ekonomik, sosyal ve ideolojik alanlarda bölünmüşlüğü sonrasında 2011 ve 2012 yılları arasında gerçekleşen Arap Baharı'nın etkisiyle rejime karşı muhalefetin yeniden artacağı endişesi, iktidarın iç politikada güvenlikleştirme eylemlerine sıklıkla başvurmasına neden olmuştur. Bu dönemde ülkenin siyasal sisteminde ön planda olan Devrim Muhafızları, halkın reform taleplerinin aslında Batı'nın rejime yönelik bir saldırısı olduğunu ve bu kültürel saldırıya karşı mücadele edeceklerini belirtmişlerdir.

Dini Lider Hamaney ile Ahmedinejad arasında gerilen ilişkilerin yanı sıra ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilememesi, petrole olan aşırı bağımlılık ve yaptırımların etkisiyle enflasyon ve işsizliğin yükselmesi, İran'da 2013 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iç ve dış politikadaki kemikleşmiş sorunların çözümüne yönelik daha ılımlı bir adayın seçileceğinin habercisi olarak algılanmıştır.

İran'da 2013 yılının haziran ayında gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhafazakâr kesimden beş adayın çıkması hem oyların bölünmesine hem de Hasan Ruhani'nin oyların %50,68'ini ilk turda alarak kazanmasının önünü açmıştır. Her geçen gün kötüleşen ekonomik koşullardan ve siyasi gücün muhafazakâr kesimin elinde bulunmasından hoşnutsuz olan İran halkının seçime yüksek oranda katılımı, seçim kampanyası döneminde "aşırılıkları sona erdirelim, ılımlılıktan başka çaremiz yoktur" söylemleriyle reformlara devam edeceğinin sinyalini veren Ruhani'nin ilk turda rahat bir şekilde seçimi kazanmasını sağlamıştır.

İran'da Cumhurbaşkanı'nın sahip oldukları dünya görüşü ve ideolojilerinin dış politikanın şekillenmesinde önemli bir etkisi vardır. Ruhani'nin dini lider Hamaney ile olan iyi ilişkileri ve ılımlı tavrı, İran'ın dış politikada daha uzlaşmacı ve ekonomik odaklı bir yaklaşım göstereceğinin en temel göstergesi olarak algılanmıştır (Bardakçı, 2020). Rafsanjani döneminde başlayan ve Hatemi dönemiyle devam eden pragmatik bakış açısı, Ruhani'nin seçilmesiyle birlikte ekonomik istikrarı sağlamak ve küresel ve bölgesel aktörlerle iş birliği yapılması hedefiyle yeniden ülkenin dış politikasını şekillendirmiştir.

Ahmedinejad döneminde benimsenen radikal dış politika anlayışını ülkenin içinde bulunduğu zor koşulların oluşmasının temel sebebi olarak gören Ruhani, dış politika yaklaşımında daha ılımlı bir dil kullanarak rejimin güvenliğinin küresel ve bölgesel aktörlerle kurulan dengeli ve yapıcı ilişkiler çerçevesinde sağlanacağını savunmuştur. Reform sürecine kalınan yerden devam edeceğini vurgulayan Ruhani, ülkenin yeniden küresel sisteme entegre olabilmesi için hem Batılı ülkelerle hem de Körfez ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda hem bölgesel hem de küresel alanda ülkeyi zora sokan nükleer meselede diplomatik bir dil kullanmış ve ülkenin finans ve petrol sektörlerine yönelik yaptırımların kaldırılması için girişimlerde bulunmuştur.

Ahmedinejad döneminde Batı'nın rejime yönelik bir tehdit unsuru olduğu söylemi üzerine bir milli dava olarak tanımlanan nükleer program güvenlikleştirilmiştir. Bu doğrultuda, dış politikada izlenen ABD ve İsrail karşıtı söylemler çerçevesinde nükleer programın bir krize dönüşmesi neticesinde İran ekonomik ve finansal yaptırımlara maruz kalmıştır. Ruhani'nin cumhurbaşkanlığı koltuğunu devraldıktan sonra iç ve dış politikada belirlediği hedeflere ulaşabilmenin yolunun ülkenin önündeki en büyük engel olarak gördüğü nükleer krizin diplomatik yollarla çözümüne yönelik adımlar atmıştır. (Bardakçı, 2020, 227-228)

1970'lerde ABD desteğiyle İran'da sivil amaçlı nükleer enerji üretmek üzere başlatılan program, 2000'li yıllara gelindiğinde ise İran ile ABD arasında bir nükleer krize dönüşmüştü. İran'ın hem bölgesel hem de küresel meselelerini ve derinleşen nükleer krizini diplomatik müzakereler çerçevesinde çözebilecek bir lider olarak Ayetullah Hamaney'in ve halkın desteğini arkasına alan Ruhani, ülkeye yönelik petrol ve ekonomik ambargonun yarattığı kötü ekonomik koşullara çözüm getirme iddiasıyla müzakerelerde her iki tarafın da karşılıklı irade sergilemesi gerektiğini belirtmiştir.

ABD açısından ise Ruhani'nin seçilmesinin yaşanan nükleer kriz ve ekonomik yaptırımların aşılmasında bir umut olabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Ruhani'nin itidalli ve yapıcı bir dış politika anlayışı çerçevesinde ülkenin bir güvenlik devletine dönüşmesini sona erdirmeye isteğini mümkün kılan en önemli faktörlerden birisi, İran'ın ezeli düşmanı olarak gördüğü ABD'de Başkan Obama'nın Bush yönetiminin aksine uluslararası krizlerin çözümünde askeri güç yerine diplomasi dilini kullanmayı tercih etmesi olmuştur.

ABD Başkanı Barack Obama ve İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani 26 Eylül 2013 tarihinde telefon görüşmesi gerçekleştirmişlerdir. Obama ile Ruhani'nin görüşmesi, ABD ve İran liderleri arasında 1979 yılından bu yana yapılan ilk üst düzey ve doğrudan temas niteliği taşıması açısından dikkat çekicidir. Obama şu ifadeleri kullanmıştır:

“New York'ta söylediklerimi Cumhurbaşkanı Ruhani'ye de tekrarladım. İleriye doğru yol almada önemli engeller elbette çıkacak olmasına ve başarının hiçbir şekilde garantisi olmamasına rağmen, kapsamlı bir çözüme ulaşabileceğimize inanıyorum dedim.” (Washington Post, 27 Eylül 2013)

Ruhani'nin dış politikada yeniliklere imza atabilmesinin en önemli nedeni; dış politika, savunma, milli güvenlik, ülkenin savaşa girmesi veya barış yapması konularında nihai karar verici konumunda olan Ayetullah Hamaney'in nükleer kriz çerçevesinde yoğunlaşan diplomatik girişimlere verdiği destek olmuştur. (Şen, 2017) Hamaney'in koşulsuz desteklediği Ahmedinejad'ın iç ve dış politikada radikal bir söylem benimsemesi üzerine hak ve özgürlük temelli reform talepleri dikkate alınmayan İran halkının rejime olan inancını ve aidiyeti zayıflamıştır.

Ülkedeki ekonomik sorunların halkta yarattığı hoşnutsuzluğun bir muhalefet hareketine dönüşmesinden endişe duyan Hamaney hem reformcu kitleyi memnun eden hem de muhafazakâr kesime uzak olmayan Ruhani'ye olan güvenini söylemlerinde sık sık dile getirmiştir. (Sherrill, 2014, 65) Hamaney, yeni dönemde devlet ve toplum arasındaki ilişkide daha yapıcı bir dil kullanan Ruhani'nin iç ve dış politikada manevra alanı kazanmasına izin vererek aynı zamanda rejimin güvenliğini sağlamaya da çalışmıştır. (Efegil, 2020) Fakat, nükleer meselenin müzakere sürecinde ABD'ye karşı olan güvensizliği devam eden Hamaney, müzakere heyetini desteklediğini vurgulayarak rejimin kırmızı çizgilerinin aşılmamasını ve yaptırımlar kaldırılmadığı müddetçe anlaşmaya varılmasının bir değer taşımadığını belirtmiştir.

İran'ın içinde bulunduğu koşulları göz önünde bulunduran Hamaney, Ruhani'nin siyasi ve ekonomik krizlerin kaynağı olarak gördüğü nükleer meseleye olan yaklaşımını desteklemiştir. Devrim Muhafızları'na yaptığı bir konuşmada “kahramanca esneklik” söylemiyle hem bölgede hem de küresel alanda İran'ın kaybettiği gücünü tekrar kazanmasının önünde engel oluşturan nükleer meselede Ruhani'nin yaklaşımına karşı oluşabilecek muhalefetin önünü kesmiştir. Fakat Ruhani iç ve dış politikaya yönelik vaatlerini gerçekleştirirken, İran dış politikasının yönünü tayin

etme ve uygulamada en üst merci konumunda olan Hamaney'in onayını almak zorunda kalmıştır. (Efegil, 2020, 199)

Bu dönemde Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenen Cevad Zarif ise yeni dönem dış politika yaklaşımının Batı ve bölge ülkeleriyle yapıcı angajman üzerine kurulacağını belirtmiştir. Şen'in belirttiği gibi "Ruhani, The Washington Post için kaleme aldığı makalesinde yapıcı angajmanı, devletlerin muhataplarına karşılık saygı ve eşitlik çerçevesinde muamele etmeleri ve ortak kaygıları giderip, ortak amaçları gerçekleştirmek için birlikte çalışmalarını tanımlamıştır. (Şen, 2017, 8) Bu dönemde benimsenen ılımlı dış politika yaklaşımını Zarif, "dış politika hedeflerini makul ve akılcı yöntemler ve uygun bir söylem ile izleyebilmek, ülkenin farklı ihtiyaçları arasında denge kurabilmek" (Şen, 2017, 7) olarak tanımlamıştır. Ahmedinejad döneminde benimsenen radikal söylemlerin sadece korkakların ve güçsüzlerin yolu olduğunu savunan Zarif, Batı ve bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler kurulmasının rejimin ilke ve değerlerine zarar vermediğini ve dış politikada ılımlı bir dil kullanılmasının İran'ın siyasi ve iktisadi sorunlarının çözülmesine yönelik bir adım olduğunu belirtmiştir. (Şen, 2017, 7)

İran'da ağustos ayında Ruhani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra başlayan ve İran'la ABD'nin Eylül ayındaki Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantıları sırasında 1979 İran İslam Devrimi'nden beri tarihte ilk kez birbirleriyle iletişim kurmalarıyla devam eden süreç, 2013 yılının Kasım ayında imzalanan Cenevre Anlaşması ile somut bir hal almıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu'nun beş daimî üyesi ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa ve Almanya ile İran arasında Cenevre'de süren müzakereler sonucunda İran'ın nükleer programı konusunda ilk kez bir anlaşmaya varılmış ve 2015 yılında yapılması planlanan Ortak Kapsamlı Eylem Planı'na yönelik olumlu bir adım atılmıştır.

Hasan Ruhani'nin büyük bir zafer olarak gördüğü Cenevre Anlaşması, iç ve dış tehditlere yönelik güvenlik temelli bir yaklaşım benimseyen ve ABD'nin rejimin varlığına yönelik bir tehdit unsuru olduğunu savunan muhafazakâr kesimin tepkisini çekmiştir. Ruhani, iktidarı süresince rejimin ilkeleri ve değerleri çerçevesinde siyasi görüş farklılıklarına sahip kesimlerin tepkisiyle sık sık yüzleşmek zorunda kalmıştır.

İran, rejimin ilke ve değerlerine uymadığı için uzun bir dönem ara verilen nükleer program, bölgesel ve küresel gelişmeler çerçevesinde rejimin varlığına yönelik bir tehdit algısının oluşması üzerine yeniden hayata geçirilmiştir. Ahmedinejad döneminde milli dava söylemleriyle güvenlikleştirilen nükleer program, ülkenin hem ulusal hem de uluslararası alanda sık sık gerilimler ve krizler yaşamasına neden olmuştur. Ruhani, itidalli ve yapıcı dış politika anlayışıyla birlikte diplomasi zaferi olarak tanımlanan Cenevre Anlaşması'nın ardından 2015 yılında imzalanan Ortak Kapsamlı Eylem Planı çerçevesinde hem rejime yönelik saldırı söylemlerini etkisizleştirmiş hem de ülkenin yeniden küresel sisteme entegre etmiştir. Şen'in belirttiği gibi:

"Hasan Ruhani, Eylül 2015'te nükleer anlaşma sonrası katıldığı ilk Birleşmiş Milletler toplantısında anlaşmanın daha kapsamlı bir etkileşim için temel oluşturacağını ifade etmiştir. Ruhani'ye göre anlaşma nihai durak değil, müteakip başarıların habercisiydi. Ruhani, İran'ın geçmişi, savaşı ve yaptırımları unutmayacak ancak geçmişte de yaşamayacağını belirtmiş ve ülkesinin yüzünü barışa ve kalkınmaya çevirdiğini vurgulamıştır." (Şen, 2017, 10)

Hamaney, P5+1 ülkeleriyle İran arasında imzalanan anlaşma sonrasında yaptığı açıklamada imzalanan anlaşmaya yönelik bakış açısını şu sözlerle belirtmiştir: "Bu aşamada bana ve diğerlerine iletilen tebrikler manasızdır. Şu ana kadar ki gelişmeler ne asıl anlaşmayı ne de

anlaşma içeriğini garanti altına almakta veya müzakerelerin devam edeceği anlamına gelmemektedir.”

Hamaney, nükleer müzakerelerin başından itibaren Ruhani'nin nükleer meselenin barışçıl çözümüne yönelik girişimlerini desteklediğini açıkça dile getirmesine rağmen devrimin mirası olan ABD'ye yönelik düşman söylemini terk etmemiş ve anlaşmaya taraf olan ABD'ye ambargoları kaldırmadığı sürece güvenilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Hamaney, ABD'nin söylemlerini şu sözlerle eleştirmiştir:

“ABD, İran'ı nükleer silah sahibi olma konusunda durdurduklarını söylüyor. Bunun doğru olmadığını biliyorlar. Fetvamız var, nükleer silahlar dini açıdan İslami hukuka göre yasaktır. Bu konunun nükleer görüşmelerle hiçbir ilgisi yoktur.”

Nükleer anlaşmanın hiçbir sorunu çözmediğini ve asıl gerçeği zamanın göstereceğini savunan Hamaney görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

“Ben hiçbir zaman ABD'ye müzakereye iyi bakmadım. Buna rağmen belirli konulardaki görüşleri destekledim. Aynı zamanda İran nükleer müzakere heyetini destekledim ve destekliyorum. İran halkının menfaat ve izzetini koruyacak anlaşmayı destekliyoruz. Fakat İran halkının menfaat ve izzetinin kalmayacağı bir anlaşmayı yapmamak da şereftir.”

1979 Devrimi sonrası inşa edilen dış politika yaklaşımında ideolojik olarak ABD ve İsrail'e yönelik düşman söylemini dile getirmeye devam eden Hamaney, İran'ın küresel sisteme entegrasyonunu desteklemesine rağmen rejimin varlığına yönelik en önemli dış tehdit olarak gördüğü bu iki ülkeye karşı güvensizliğini sıklıkla dile getirmeye devam etmiştir. Ruhani'nin seçim kampanyası döneminde güvenlik devletini sona erdireceğini vaat etmesine karşın siyasal sistemin sürükleyicisi olan dini lider ve muhafazakâr kesimin uzun yıllardır uyguladığı güvenlik politikalarının bir cumhurbaşkanının isteğiyle değişmesi beklemek neredeyse imkansızdır.

İran sadece ulusal çıkarları doğrultusunda kimi zaman hem ulusal hem bölgesel hem de küresel konularda güvenlikleştirmeye eylemlerinde az da olsa geri adım atabilmektedir. Ruhani, rejimin güvenliğinin bölgesel ve küresel güçlere yönelik direniş veya silahlanma yoluyla değil uzlaşma çerçevesinde sağlanabileceğini savunmasına rağmen müzakereler konusunda gösterdiği başarıyı ülkenin kemikleşmiş ABD ve İsrail düşmanlığı söylemlerini yumuşatma konusunda gösterememiştir. Hamaney, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğazdan kurtulmanın çaresi olarak görülen Batı ile iyi ilişkiler geliştirilmesini desteklerken ABD ve İsrail'e yönelik ise anlaşma ardından sürecin nasıl işlediğine bakılması gerektiğinin altını çizmiştir.

Nükleer anlaşmanın imzalanmasının ardından İran-ABD ilişkilerinin daha ılımlı ve yapıcı bir şekilde devam edeceği görüşünün yaygınlık kazanmasına rağmen yaklaşan ABD seçimleri öncesinde Başkan Obama'nın İran'a yönelik aldığı iki olumsuz karar doğrultusunda süreç beklenilen aksine iki ülke arasındaki ilişkide güvensizliğin devam edeceğini göstermiştir. Başkan Obama, 2006 yılında kabul edilen ve süresi dolan İran Yaptırımlar Yasasını on yıllığına uzatmasının yanı sıra ABD'nin ulusal güvenliğine yönelik nükleer politikasının haricinde İran'ın Hizbullah'a desteği ve füze çalışmaları gibi bazı politikalarının halen bir tehdit unsuru olduğunu belirterek İran için olağanüstü hâl durumunu bir seneliğine yenilemiştir. Nükleer anlaşmanın sağladığı diplomatik ve ekonomik kazanımların İran'da yarattığı olumlu hava bir anda tersine dönmüştür. Hamaney, ABD'nin İran'a karşı olan düşmanca tutumunda vazgeçmediğini ve bu ülkeyle olan ilişkilerde dikkatli davranılması gerektiğinin bir kez daha altını çizmiştir.

2013 yılında iktidara gelen Ruhani cumhurbaşkanlığının ilk döneminde nükleer müzakerenin başarıyla gerçekleştirilmesinden sonra ülkenin diğer kemikleşmiş sorunları için çözüm arayışına

girmiştir. Nükleer müzakereler sonrasında İran'ın hem küresel ve bölgesel alanda tecrit edilmesi sonlanmış hem de uzun zamandır ekonominin üzerinde ağır bir yük olan yaptırımlardan kurtulmuştur. Ruhani, Ahmedinejad döneminden beri devam eden toplumdaki reform taleplerine yönelik ilk olarak 2016 yılının aralık ayında vatandaşlık hakları bildirgesini meclise sunmuştur. Bildirgede, kanunlar karşısında kimsenin ayrıcalıklı olmadığını vurgulamış ve İran'da özellikle etnik grupların ve dini azınlıklar olmak üzere toplumun her kesimin anayasa çerçevesinde güvence altına vatandaşlık haklarının korunacağı sözünü vermiştir. Bu dönemde nükleer müzakerelerde kazandığı başarının getirdiği rüzgârı arkasına alan Ruhani, ekonomik alanda ülkede az da olsa bir rahatlama sağlayabilmiş olmasına karşın İran halkının talep ettiği toplumsal reformlar konusunda istenileni verememiştir.

Yeşil Hareket'in arkasındaki gücün ABD olduğuna yönelik inanç doğrultusunda rejime yönelik oluşan muhalefete karşı sert önlemler alınmış ve güvenlikleştirme çerçevesinde olağanüstü önlemlere başvurulmuştur. İran'da rejimin varlığını koruma arzusuyla en küçük bir muhalif ses dahi bir tehdit olarak algılanmakta ve olağanüstü önlemler alınarak Agüvenlikleştirilmektedir. Ahmedinejad döneminde her türlü muhalefet sert önlemler alınarak bastırılmış ve sosyal hayat, kültür ve sosyal medyada kısıtlamalar yapılmıştır. İran halkı Ruhani'yi cumhurbaşkanı olarak seçerken bir önceki dönemde yaşadıkları baskı ve sert yönetimden kurtulacakları ve yasakların son bulacağı ümidini taşıyorlardı.

Ruhani, seçim kampanyası döneminde iç ve dış politikada rejimin güvenliğine yönelik alınan tedbirler konusunda daha ılımlı söylemler kullanmış ve toplumun kaygıları sonlandırarak girişimlerde bulunulacağını vaat etmiştir. Tutuklanan siyasi liderlerin ev hapsine son verilmesi, tutuklu gazeteci ve aktivistlerin serbest bırakılması, etnik ve dini azınlıklarının haklarının korunması ve kadınların sosyal yaşamda daha fazla yer bulabilmesi konusundaki istekleri dini lider ve muhafazakâr kesimin engeline takılmıştır. Ruhani yasaklara son vermek ve halkın rejime olan güvenini tekrar kazanabilmek için adımlar atmak istese de rejimin ilke ve değerlerinin oluşturduğu engellere takılmıştır. Ahmedinejad döneminde getirilen iç politikada güvenlik temelli yasaklamalar devam etmekte, bazı adımlar atılmış olmasına rağmen halkın taleplerinin çok uzağında kalmıştır.

İran nükleer meselesi, 2016 yılının Kasım ayında ABD'de yapılan Başkanlık seçimlerinde Donald Trump'ın zaferinin ardından yeniden dünya gündemine oturmuştur. Hillary Clinton ile seçim yarışı sürecinde Trump'ın İran'a yönelik söylem ve vaatleri İran'da kaygı ile takip edilmiştir. Obama döneminde imzalanan anlaşmayı "felaket" ve "müzakere edilmiş en kötü anlaşma" olarak tanımlayan Trump, göreve gelir gelmez Ortak Kapsamlı Eylem Planı'nı iptal edeceğini belirtmiştir. Ruhani döneminde benimsenen itidalli dış politika yaklaşımının neticesinde dünyaya yeniden entegre olma yolunda ilerleyen İran, bu defa Trump'ın popülist söylemleriyle çerçevesinde yeni sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Trump'ın iktidara geldiği günden itibaren İran-ABD ilişkileri normalleşme sürecinden yeniden güvensizlik ve çatışmanın yaşandığı bir döneme girmiştir. Bu süreçte, ABD'nin yaklaşımına karşı dış politikada yapıcı angajman ve iş birliği arayışına devam edeceğini vurgulayan Ruhani'nin aksine Dini Lider Hamaney, ABD'nin rejime karşı olan düşmanlığının devam ettiğini vurgulamış ve bu ülkeye güvenilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Başkan Trump, 2017 yılında balistik füze testleri yapan İran'ı terörist bir devlet olarak tanımlamış ve yeni yaptırımlara imza atmıştır. Bu doğrultuda, Ruhani'nin dış politikada itidalli ve yapıcı bir dil kullanmasının etkisini yitirdiği ve muhafazakâr kesimin söylemlerinin güçlendiği bir döneme girilmiştir.

İran'da 2017 yılının mayıs ayında gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerine ikinci kez adaylığını koyan Ruhani, muhafazakâr kesimin adayı İbrahim Reisi karşısında ilk turda oyların %57'sini alarak bu seçimden de zaferle ayrılmıştır. Bir önceki cumhurbaşkanlığı döneminde nükleer meselede gösterdiği özverili tutum sayesinde ülkenin yeniden küresel sisteme entegre olması ve uygulanan yaptırımların kaldırılması gibi kazanımlar elde edilmesi, İran halkının bir kez daha seçimlerde Ruhani'yi desteklemesini sağlamıştır. İran halkı, uzun yıllardır nükleer krizin etkisiyle ülkenin yaşadığı ekonomik sıkıntılara yönelik barışçıl bir çözüm üretilmesinin verdiği umutla sıranın Ruhani'nin bir önceki dönem vaat ettiği toplumsal reformlara geldiği inancını taşımaktaydı.

2015 yılında imzalanan Ortak Kapsamlı Eylem Planı, ülkenin kemikleşmiş ekonomik problemlerini ortadan kaldırmaya da petrol ihracatının artması ve enflasyon oranının düşmesiyle birlikte ülke az da olsa nefes alabilmiştir. İran ile Batı arasında gerçekleştirilen anlaşmayı devrimin ilkeleriyle uyuşmadığı için eleştiren muhafazakâr kesim, yeni dönemde Ruhani'ye yönelik muhalefetini sürdürerek siyasal sistemde ağırlığını yeniden kazanmayı hedeflemiştir. Yeni dönemde Ruhani'nin en çok önem verdiği konuların başında nükleer anlaşmayı korumak ve hem bölgede hem de küresel alanda yapıcı dış politika yaklaşımına devam edebilmek gelmektedir. İkinci cumhurbaşkanlığı döneminde ekonomi, kalkınma ve sosyal adalet konularında yapısal değişimlere imza atmak isteyen Ruhani, iç ve dış politikada hem geçmişten gelen hem de yeni meselelerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Ruhani, ülkenin ekonomide büyüme hızının artırılması, petrole olan bağımlılığın azaltılması ve işsizlik sorununun çözülmesi vb. sorunları ikinci cumhurbaşkanlığı döneminde gündemine almıştır.

Aralık 2016 tarihinde açıkladığı yüz yirmi maddelik "Vatandaşlık Hakları Bildirgesi" İran halkının takdirini toplayan Ruhani, yeni dönemde rejime karşı güvenini yitiren kişilerin başka ülkelere göç etmesini önleyecek adımlar atılacağı, Farsçanın yanı sıra İran'da konuşulan Kürtçe, Arapça ve Türkçe dillerinde eğitim hakkının tanınacağı, insanların kendi dinlerini yaşama hakkının sağlanacağı ve kültür, din, gelenek, inanç ve ahlak konularına saygı çerçevesinde internet kullanımına izin verileceği gibi vaatlerde bulunmuştur. Fakat uluslararası ve bölgesel alanlarda yaşanan gelişmelerin ülkeye olan etkilerinin yanı sıra uluslararası ekonomik yaptırımların devam etmesi, Hamaney ile iç ve dış politikadaki farklı bakış açıları ve Devrim Muhafızları'nın siyasal sistemdeki konumu çerçevesinde Ruhani zorlu bir ikinci cumhurbaşkanlığı dönemine girmiştir.

2013 yılında benimsenen itidalli ve yapıcı dış politika anlayışının devam edilmesi konusunda kararlı olan Ruhani, nükleer anlaşma sonrasında Batı ile iyi ilişkiler geliştirmesi neticesinde ülkenin hem petrol ve doğalgaz ihracatının artması hem de enflasyon oranlarının kontrol altına alınabilmesiyle birlikte ekonomiyi darboğazdan kurtarabilmiştir. Ekonomi alanında yaşanan kısmi normalleşmenin etkisiyle Ruhani, yeni dönemde İran'ın uluslararası kamuoyunun sürekli olarak insan hakları konusunda baskısına maruz kalmasını sonlandırmak adına seçimlerin öncesinde "Vatandaşlık Hakları Bildirgesi" yayımlayarak önemli bir adım atmıştır.

Güvenlik temelli politikaların sonlandırılmasıyla iç ve dış politikada normalleşme sürecine girilmesinin hem toplumu memnun edeceği hem de Batı ile ilişkileri sağlamlaştıracağını vurgulayan Ruhani, rejimin ilke ve değerlerine sıkı sıkıya bağlı olan muhafazakâr kesimin tepkisini çekmiştir. Nükleer anlaşmanın devrimin değerlerine ters düştüğünü savunan muhafazakâr kesim, siyasi tutukluların serbest bırakılması, etnik ve dini azınlıkların haklarının korunması, yasakların sonlanması ve kadınların siyasi, ekonomik ve sosyal alanlara dahil olması vb. konuların rejimin güvenliğine yönelik bir tehdit oluşturacağı söylemiyle Ruhani'nin reform politikalarına karşı çıkmışlardır. İran'da Cumhurbaşkanı yetkilerinin dini lider Hamaney'in

denetiminde olması ve rejimin değişimlere karşı olan hassasiyeti, Ruhani'nin iç ve dış politikada halka vaat ettiği reformları gerçekleştirmesini zora sokmuştur. Öte yandan, bu dönemde hem bölgesel hem küresel gelişmelerin İran'ı köşeye sıkıştırması, iç politikada özellik güvenlik temelli politikalar çerçevesinde uygulanan yasakların kaldırılmasını engellemiştir.

Dış politika söylemlerinin belirlenmesi ve iç politika unsurlarının dengelenmesi çerçevesinde ülkedeki en önemli otorite olan dini lider Hamaney, Ruhani'yle ikinci cumhurbaşkanlığı dönemindeki belirlediği gündem maddeleri konusunda görüş ayrılığı yaşamıştır. Hamaney, İran halkının talepleri doğrultusunda Ruhani'nin iç politikaya yönelik reform girişimlerinin, rejime karşı yeni bir siyasal başkaldırıya yol açacağından endişe duymaktaydı. Bu nedenle rejimin ilke ve değerlerine ters düştüğü gerekçesiyle Ruhani'nin hedeflediği kadın hakları, eğitim, kültür, basın ve din konularına karşı katı tutumunu sürdürmüştür.

Dış politikada ise Ruhani'nin nükleer anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte rejimin güvenliğine yönelik tehdidin ortadan kalktığını savunmasına karşı çıkan Hamaney, ülkeye yönelik ekonomik yaptırımların kaldırılmadığı ve ABD'nin verdiği taahhütlere uymadığını savunarak İran'a yönelik düşmanca tutumunun devam ettiğini belirtmiştir. Yeni iktidar döneminde nükleer anlaşmanın sürdürülmesini hedefleyen Ruhani, ülkenin ekonomik koşullarında olumlu ilerlemelerin kaydedildiğini ve uluslararası topluma entegre olduğunu savunmuştur. Hamaney ve Ruhani arasındaki en büyük görüş ayrılığı, İran rejiminin düşmanı olarak devrimin ilkelerinin inşa edildiği günden itibaren güvenleleştirilen ABD ile ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda yaşanmıştır. ABD'nin hiçbir zaman İran ile dostane ilişkiler kurmayacağına inanan Hamaney, Batı ile gerçekleştirilen nükleer müzakereler haricinde askeri konular ve insan hakları konularının da sürece dahil edilmesine sert bir dille karşı çıkmıştır.

Hillary Clinton ile girdiği ABD başkanlık yarışı sürecinden itibaren İran'a yönelik sert söylemleriyle dikkat çeken Donald Trump, 2015 yılında imzalanan nükleer anlaşma sonrası edinilen kazanımların kaybedileceği konusunda kaygı duyulmasına neden olmuştur. Trump'ın "felaket" ve "utanç kaynağı" bir anlaşma olarak tanımladığı Ortak Kapsamlı Eylem Planı'nı göreve gelir gelmez yırtıp atacağı yönündeki açıklamalarına karşı İran, çok taraflı olarak imzalanan ve Birleşmiş Milletler Konseyi tarafından da kabul edilen bu anlaşmaya taraf olan her ülkenin sadık kalması gerektiğini savunmuştur. ABD'nin İran'a yönelik politikalarının sertleşmesinin tek nedeni nükleer anlaşma değil aynı zamanda İran'ın balistik füze programı ve insan hakları ihlalleri konularından duyulan rahatsızlıktan kaynaklanmıştır.

2016 yılının kasım ayında gerçekleştirilen ABD Başkanlık seçimlerini Trump'ın kazanmasıyla birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşme süreci yerini yeniden çatışma dönemine bırakmıştır. ABD'de Trump'ın Başkanlık döneminde İran'a yönelik "her seçeneğin masada olduğu" söylemi yeniden dile getirilmiş ve Obama'nın diyalog ve diplomasi temelli politikalarının aksine Trump, İran'ı bir numaralı terörist devlet olarak gördüğünü açıklamıştır. 2016'da Başkanlık koltuğuna oturan Trump'ın imzalanan nükleer anlaşmanın İran'ın taahhütlerine uymadığı için geçerliliğini yitirdiğini savunmasına rağmen 2018 yılına dek iki defa isteksizce onaylamak zorunda kalmıştır. 8 Mayıs 2018 tarihinde Başkan Trump nükleer anlaşmadan çekildiklerini açıklamış ve İran'a karşı yeni yaptırımların uygulanacağını belirtmiştir.

Ülkenin hem bölgesel hem de küresel meseleler çerçevesinde çok çetin bir süreçten geçtiğini savunan Ruhani, İran-Irak Savaşı dönemindeki zor şartlar göz önünde bulundurularak o dönemde cumhurbaşkanlığı görevini üstlenen Hamaney'e tanınan olağanüstü yetkilerin bu dönemde de tekrarlanması gerektiğini belirtmiştir. ABD'nin tek taraflı uyguladığı yaptırımlar üzerinden İran'a yönelik başlattığı ekonomik savaşa karşı müzakere yerine direniş ve mücadele yaklaşımını

benimseneceğini açıklamış ve bu nedenle süreci iyi yönetmek adına karar mekanizması İran-İrak savaşında kurulan konseyde olduğu gibi tek bir elde toplanması gerektiğini savunmuştur.

İran'ın nükleer programına yönelik 2006 Aralık ayında başlayan 2011 yılına dek süren yaptırımların ülkede yarattığı zor koşullar karşısında 2013 yılında cumhurbaşkanı seçilen Ruhani'nin itidalli ve yapıcı dış politika yaklaşımı çerçevesinde Hamaney'in desteğini kazanmasına karşın ABD'nin 2018 yılında anlaşmadan çekilmesi sonrasında dini lider ile cumhurbaşkanı arasında kriz ve restleşme dönemi başlamıştır. Hamaney'in İran'ın genel politikasını belirleme yetkisinin yanı sıra yasama, yürütme ve yargıya müdahale edebilmesi, Ruhani'nin iç ve dış politikada hayata geçirmeyi planladığı hedeflerini sonuçlandırmasına engel teşkil etmiştir. Dini liderin iç ve dış politikada karar alma sürecindeki hakimiyeti, ülkenin hem ulusal hem bölgesel hem de küresel alanlarda güvenlik temelli politikaların yeniden ön planda olmasına neden olmuştur. İran'ın güvenlik ajandasının çeşitlenmesi, ülkenin ekonomisinin, kalkınmasını ve gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Nükleer anlaşma sonrası kaldırılan yaptırımlar çerçevesinde ekonomik rahatlama İran halkının yaşam standardında önemli bir değişim sağlamamıştır.

2018 yılının Mayıs ayında ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilmesinin ardından yaptırımlar yoluyla İran'ı köşeye sıkıştırmaya çalışmasının yanı sıra politika, ekonomi ve kültür alanlarında önemli bir güç olan Devrim Muhafızları'nı yabancı terör örgütleri listesine alması İran'ın bekası ve bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılanmış ve ulusal kaynaklar güvenikleştirme politikalarına aktarılmıştır. ABD'nin balistik füze programı, insan hakları ihlalleri, nükleer programı ve bölgedeki politikalarına yönelik İran'a baskı uygulaması neticesinde dış politikada derinleşmesi olası krize karşı iktidar askeri odaklı bir güvenikleştirme sürecini gündeme almıştır. Bu dönemde ABD'nin Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır ve İsrail eksenli bir hat üzerinden İran'ın bölgedeki nüfuzunu kırma politikasıyla karşı karşıya kalan Ruhani, halkın ekonomik ve sosyal adalet taleplerini yüksek sesle dile getirdiği sokak gösterileri sebebiyle de iç politikada zor bir dönem geçirmektedir.

Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde başlayan Arap dünyasında yaşanan halk hareketlerinin rejimlerin meşruiyetlerini kaybetmesiyle sonuçlanması, rejimin 2009 seçimleri sonrası Yeşil Hareket'in yeniden canlanmasından endişe duymasına neden olmuştur. İran'ın Arap Baharı'na karşı olan yaklaşımı, bölgesel ve küresel dinamikleri etkileyen Suriye krizi sonrası değişmiş ve ABD, İsrail, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin rejim karşıtı gösterilere destek vermesi üzerine Esad rejimini desteklemiştir. Bardakçı'nın hatırlattığı üzere "İran, Arap Baharı'ndan sonra Irak, Suriye ve Yemen'de daha belirgin bir şekilde Şii temelli bir dış politikaya yönelmiştir." (Bardakçı, 237) İran ile Suriye arasındaki tarihe dayalı ilişki, Arap Baharı döneminde hem bölgesel hem de küresel alanda ortak tehditler doğrultusunda bir kez daha önem kazanmıştır. Sarı'nın da belirttiği gibi "İran'ın bölgesel rakipleri ve düşmanları hep birlikte bölgede Irak'tan sonra tek müttefiki olan Esad yönetimine cephe alması Tahran'ı bu durumu stratejik çıkarlarına tehdit olarak görmesine hatta asıl hedefin İslam Cumhuriyeti olduğu endişesine de yol açmıştır." (Sarı, 2018, 56)

Barry Buzan'a göre "Belli bir bölgede yer alan bir grup ülkenin temel güvenlik kaygıları, ortak tehdit algıları çerçevesinde birbirinden ayrı düşünülemez kadar birbirine bağlıdır." (Buzan, 1991, 190) Bu nedenle İran bulunduğu bölgesel gerçekleri göz önünde bulundurarak Suriye meselesini güvenlik ajandasının en önemli gündem maddesi olarak belirlemiştir. İran'da genel politikaları belirleyen ve denetleyen dini lider Hamaney, ABD ve bölge ülkelerinin Suriye'nin

toprak bütünlüğüne ve içişlerine müdahalesine karşı Esad rejimini destekleyeceklerini açıklamıştır.

Suriye'ye yönelik müdahalede ABD ve İsrail'in temel hedefinin 11 Eylül sonrası "Şer Eksenini" söylemine karşı geliştirilen "Direniş Eksenini"ni ortadan kaldırmak olduğunu savunan Hamaney, Esad rejimine yönelik her türlü girişimi kendi bekasına yönelik bir tehdit olarak algılamış ve bu konuyu güvenikleştirmiştir. Dış politikada pragmatist bir yaklaşım benimseyen Ruhani ise, Suriye meselesinde Şii temelli ideolojik bir yaklaşımı savunan muhafazakâr kesimle aynı görüşleri benimsemiştir. Suriye'nin toprak bütünlüğüne vurgu yaptığı söylemlerinde Ruhani, İran'ın stratejik ortağı olduğu bu ülkenin yanında yer alınacağını ve Batı'nın İran'a yönelik müdahalesine karşı her türlü önlemin alınacağını belirtmiştir. İran'ın Suriye politikasında güvenikleştirme aktörü olarak ön plana çıkan Hamaney, bölgede yaşanan gelişmelerin İran'a yönelik bir tehdit olup olmadığına bakmaksızın güvenlik temelli bir yaklaşım benimsemiş ve diğer güvenikleştirici aktörlerin desteğini de alarak ülkenin ulusal güvenliğe yönelik her türlü tehdiye karşı mücadele etmiştir.

Sonuç

İran'ın özellikle dış politika yaklaşımını güvenlik temelli bir perspektifte belirlemesi, toplumun reform isteklerinin önüne geçilmesine ve devlet-toplum arasındaki ayrışmanın büyümesine neden olmaktadır. Rejime ilkelerine ve değerlerine yönelik bir tehdidin var olması ya da tehdit algısının aktörler tarafından söylemlerle oluşturulması çerçevesinde İran'ın güvenlik politikalarının gölgesinden çıkamamasına neden olmakta ve ülkenin uluslararası sisteme entegrasyonunu, kalkınmasını ve gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bir güvenlik devleti olarak tanımlanan İran, kimi zaman ılımlı ve yapıcı bir yaklaşım benimseyerek reform atılımları yapsa dahi rejimin güvenliğine yönelik bir tehdit olduğu zaman yeniden güvenlik politikaları geri dönmektedir.

2005-2013 yılları arasında Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde iç ve dış tehditlere karşı radikal söylemler çerçevesinde İran'ın hem bölgede hem de uluslararası alanda tecrit edilmesi ve ülkenin nükleer politikasına yönelik ABD ve Batı'nın uyguladığı petrol ambargosu ve ekonomik yaptırımların olumsuz etkisi, iktidarın iç politikada siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda daha baskıcı ve güvenlik odaklı bir yönetim anlayışı sergilemesine neden olmuştur. Ruhani ise, bir önceki dönemde iç ve dış politikada benimsenen radikal söylemler yerine ılımlı ve yapıcı bir yaklaşım benimsemiştir. Ruhani hükümetinin birincil hedefi İran'ın uluslararası sisteme yeniden entegre ederek nükleer kriz nedeniyle ağırlaştırılmış yaptırımların etkisinden kurtulmaktır.

Rafsanjani döneminde başlayan ve Hatemi dönemiyle devam eden pragmatik bakış açısı, Ruhani'nin seçilmesiyle birlikte ekonomik istikrarı sağlamak ve küresel ve bölgesel aktörlerle iş birliği yapılması hedefiyle yeniden ülkenin dış politikasını şekillendirmiştir. Ruhani, ülkenin ekonomide büyüme hızının artırılması, petrole olan bağımlılığın azaltılması ve işsizlik sorununun çözülmesi vb. sorunları gündemine almasının yanı sıra bölgesel ve küresel alanda yaşanan krizlerin neticesinde iç politikada güvenikleştirme politikasının sıklıkla kullanılmasına önüne geçerek iç ve dış politikada normalleşme sürecine girilmesini hedeflemiştir.

2013 yılında ilk kez cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Ruhani, Ahmedinejad döneminde hem iç politika hem de dış politikada yaşanan olumsuz gelişmelere karşı ılımlı ve yapıcı söylemleriyle radikalleşme yerine normalleşmeyi tercih etmiştir. Ülkenin kemikleşmiş sorunları olan ekonomi, kalkınma ve sosyal adalet vb. konularda vaatlerde bulunan Ruhani, ilk olarak nükleer krizi gündemine almış ve Batı ile gerçekleştirilen diplomatik müzakereler sonrasında bu konuda

önemli adımlar atmıştır. Ahmedenijad döneminde iç ve dış politikada tehditlere karşı güvenlik temelli bir yaklaşım benimsemesi karşı Ruhani döneminde dış politikada uluslararası topluma entegre olma hedefiyle iç politikada İran halkının talep ettiği reformların hayata geçirilmesi yönünde girişimlerde bulunulmuştur. Fakat hem küresel hem de bölgesel gelişmelerin etkisinin yanı sıra rejim içerisindeki siyasal görüş farklılıkları, Ruhani'nin bu hedeflerine ulaşmasını engellemiştir. Özellikle ikinci cumhurbaşkanlığı döneminde zor bir dış politika gündemi ve yoğun ekonomik ve toplumsal bir iç politika gündemiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte muhafazakâr kesime yakın olan dini lider Hamaney'in rejimin ilkeleri ve değerleri konusundaki yaklaşımı, Ruhani'nin hem iç politika hem de dış politikadaki işlevini azaltan bir unsur olmuştur. Özellikle 2018 yılında ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilmesinden sonra küresel ve bölgesel tehditlerin artmasıyla İran yeniden güvenlik temelli bir yaklaşım benimsemek zorunda kalmış ve halkın reform beklentileri bir kez daha geri plana atılmıştır.

KAYNAKÇA

Altınkaş, E. (2012, Mart). Tarih Boyunca ABD- İran ilişkileri, Ed. B. Adıbelli, Arap Baharı ve İran (130-143), İstanbul.

Arı, T. (2004). Irak, İran ve ABD-Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya, İstanbul.

Bardakçı, M. (2020). Hasan Ruhani Döneminde İran'ın Dış Politikası: İran'ın Körfez Ülkeleriyle İlişkileri Örneği, Ed. H. Sayın, İran Bölge Analizi, İstanbul: Vadi Yayınları.

Buzan, B. (1991). People, States and Fear: an Agenda for International Security in the Post-Cold War Era, Brighton.

Çetinkaya, G. (2002). Rafsancani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar, Mustafa Türkeş, Ed. İ. Uzel, Türkiye'nin Komşuları, Ankara.

Djalili, M., Kellner, T. (2011). İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi, Çev. R. Üzmen, İstanbul.

Efegil, E. (2020). Hasan Ruhani Döneminde İran'ın Dış Politikası: İran'ın Körfez Ülkeleriyle İlişkileri Örneği, Ed. H. Sayın, İran Bölge Analizi, İstanbul.

Gündoğan, Ü. (2010). İran ve Ortadoğu, Ankara.

Sarı, İ. (2018). Devrimden Günümüze İran'ın Güvenlik Stratejileri, Ed. V. Kurt, Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri, İstanbul.

Özcan, A. N. (2006). İran Sorununun Geleceği: Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler. Tepav Ortadoğu Çalışmaları Raporu 1, 1-80.

Sander, O. (2004). Siyasi Tarih 1918- 1994, 12. Baskı, Ankara.

Sarıkaya, B. (2005). "Devrimden Günümüze İran Dış Politikasının Dönüşümü", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, 247, 5-6.

Sharp, T. (2009). "U.S. Foreign Policy Toward Iran in the Obama Era", ISPI Policy, 145, 1-6.

Sherrill, C. (2014). "Why Hassan Rouhani Won Iran's 2013 Presidential Election", Middle East Policy, 21 (2), 64-75.

Şen, G. (2017). Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri, Ankara.

Ramazani, R. K. (2004). "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy," Middle East Journal, 58(4), 1-11.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNDE YER ALAN BANKALARIN SKOR DEĞERLERİNİN İSTATİSTİKSEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Ayşegül ERTUĞRUL AYRANCI¹

Öz

Yaşanan iklim değişimleri, işsizlik, yoksulluk ve doğal kaynakların ciddi anlamda azalmaya başlamasının küresel anlamda hissedilmesinin sonucu olarak yalnızca ekonomik anlamda kalkınmaya dayanan yaklaşım artık yerini sürdürülebilir kalkınma kavramına bırakmıştır. Sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanabilmesi amacıyla bir çok kurum ve kuruluşlar artık doğrudan ve dolaylı olarak bu sistemi etkilemeye başlamışlardır. Türkiye’de finans sektöründeki çevresel ve sosyal konulara yönelik farkındalık, diğer sektörler için daha yavaş gelişim göstermektedir. Finans sektörünün temel unsuru bankacılık alanıdır. Bankacılık sektörü gerek geniş müşteri profili, gerekse de çalışan ve paydaşları olması dolayısıyla geniş bir kitleye sahiptir. Bu kitle sayesinde bankacılık sektörü sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada büyük katkı sağlayacaktır. Çalışmanın amacı, Borsa İstanbul (BIST) Sürdürülebilirlik Endeksi çerçevesinde yedi adet bankanın 2018, 2019 ve 2020 yıllarına ait sürdürülebilirlik endeks skorlarında anlamlı farklılık olup olmadığının belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda Kruskal Wallis Testi tercih edilmiştir. Analiz sonucunda, son üç yıl için sürdürülebilirlik genel skorlarında istatistiki açıdan anlamlı farklılık elde edilememiştir. Sürdürülebilirlik endeksi yeni bir endekstir ve derinlik kazanmamıştır. Bankaların skorlarının yükselmesi için gerekli adımlar henüz yetersizdir ve eksikler bulunmaktadır. Zaman içinde daha olumlu gelişmeler olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik Endeksi, Bankalar, Borsa Performansı, İstatistiksel Analiz

STATISTICAL EVALUATION of the SCORE VALUES of BANKS INCLUDED in the SUSTAINABILITY INDEX

Abstract

As a result of the global concentration on climate changes, unemployment, poverty and the serious decrease in natural resources, the approach based only on economic development has now left its place to the concept of sustainable development. In order to ensure a sustainable development, many institutions and organizations have now linked this system directly or indirectly to influencing this system. Awareness of environmental and social issues in the financial sector in Turkey develops more slowly than other fields. The main element of the financial sector is the banking companies. The banking sector has a wide audience due to its wide customer profile, as well as its employees and stakeholders. Thanks to this audience, the banking sector will make a great contribution to achieving sustainable development goals. The aim of the study is to determine whether there is a significant difference in the sustainability index scores of seven banks for the years 2018, 2019-2020 within the framework of the BIST Sustainability Index. For this purpose, Kruskal Wallis test was used. As a result of the analysis, no statistically significant difference could be obtained in the overall sustainability scores for the last three years. The sustainability index is a new index and has not gained depth. The necessary steps to increase the scores of the banks are still insufficient and there are deficiencies. It is thought that there will be more positive developments in time.

Keywords: Sustainability Index, Banks, Stock Market Performance, Statistical Analysis

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü. E-posta: aertugrul@gelisim.edu.tr ORCID: 0000-0002-6564-6326

Giriş

Sürdürülebilirlik; çevre bilimindeki sistemin unsurlarının gelişimini ve üretkenlik niteliklerini ileriki zaman diliminde de devam ettirebilme kabiliyeti biçiminde açıklanabilir (Jeucken, 2010, 56). Sürdürülebilirlik ifadesi kurumsal açıdan incelendiğinde, örgütlere uzun dönemde yarar sağlamak adına sosyal, ekonomik ve çevresel unsurların şirketlerin karar mekanizmalarına uygulanarak entegre edilmesine karşın, bunların kurumsal yönetim ilkeleriyle beraber uyumlu olarak gerçekleştirilmesi şeklinde belirtilmiştir (Carnevale & Mazzuca, 2014, 73). Bunun yanı sıra, kurumsal sürdürülebilirlik söz konusu durumlardan kaynaklı olarak ortaya çıkabilecek olan risklerin etkin bir biçimde yönetilmesi anlamı taşımaktadır (Aras vd., 2010, 231).

Kuruluşlar açısından son derece önemli kabul edilen sürdürülebilirlik konusu ekonomideki istikrarlı büyümeye yardımcı olan finansal yapı için de kritik bir rol üstlenmektedir. Bunun nedeni finansal mekanizmanın sağlıklı bir biçimde işleminin ve dayanıklılığının ekonominin tamamını etkiliyor olmasından kaynaklıdır (Carè, 2018, 95). Bankalar, tasarrufların yatırımlara dönüştürülmesinde önemli rol üstlenen ve böylece sürdürülebilir kalkınma üzerinde de etkisi bulunan finansal kurumlardan biridir (Oberndorfer vd., 2013, 499). Reel kesimin sağlıklı bir biçimde büyüebilmesi; bankaların finansal yönden sağlam olması, iyi yönetilmesi ve sistemin içindeki etkinliğine bağlı olan bir durumdur (Yip ve Bocken, 2018, 155). İstikrarlı büyüme ve sürdürülebilir kalkınma konularına ilişkin kritik bir görev üstlenen bankaların sürdürülebilir yatırımların finansmanını sağlayarak ve müşterilerini de konuya yönelik bilinçlendirmek hususunda daha fazla duyarlı olması döngüsel ekonomi için büyük önem taşımaktadır (Gordon vd., 2011, 145).

Günümüzde sürdürülebilirlik raporlaması halen gönüllülük esasına göre yapılmaktadır. İşletmelerce hazırlanıp yayınlanan raporların belirli bir standardizasyona sahip olması büyük önem arz etmektedir. Bu sayede karşılaştırmalar gerçekleştirilebilecektir (Stephens, C. ve Skinner, 2013, 177; Eccle vd., 2014, 2840). Bu raporlar çerçevesinde artık sürdürülebilirlik bir rekabet aracı olarak kullanılmaktadır. Bu raporları yayınlayan işletmeler bu bağlamda Sürdürülebilirlik Endekslerinin kurulmasına ön ayak olmuştur (Santis vd., 2016, 741). Türkiye’de ise bu görev Borsa İstanbul tarafından Sürdürülebilirlik Endeksi ile sağlanmaya başlanmıştır.

BİST Sürdürülebilirlik Endeksi’deki asıl hedef, BİST’te işlem görmekte sürdürülebilirlik eğilimleri yüksek düzeylerde olan şirketlerin içinde yer alacağı bir endeks oluşturulması, Türkiye’de ve özellikle BİST şirketleri arasında sürdürülebilirliğe ilişkin bilginin, anlayışın ve operasyonların çoğaltılmasıdır (BİST, 2014a; 2014b). Bu kapsamda, BİST sürdürülebilirlik anlayışının örgütlerde ve toplumsal bazda benimsenmesine yönelik uygulamalar gittikçe hız kazanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, finans sektörünün temel unsuru olan bankalar içinden sürdürülebilirlik endeksine dahil olan Akbank A.Ş., Garanti BBVA A.Ş., Türkiye İş Bankası A.Ş., Yapı Kredi Bankası A.Ş., Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O., Türkiye Halk Bankası A.Ş. ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. için 2018, 2019 ve 2020 dönemi için Sürdürülebilirlik Endeksi skorlarında anlamlı farklılık olup olmadığının belirlenmesidir. Böylece, Sürdürülebilirlik Endeksine girmiş olmanın, Sürdürülebilirlik Endeksi skor değerinde nasıl bir etki yarattığı ve gelişme sağlanıp sağlanmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu analizden elde edilecek sonucun, yatırımcılar ve karar vericiler için bir yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Sürdürülebilirlik kavramı günümüzde faydalanılmakta olan kaynakları ahlaki, sosyal, ekonomik, yasal ve hukuksal değerler süzgecinden geçirmek suretiyle ilerideki zaman dilimindeki

nesillerin de yaşamsal eylemlerini en uygun düzeyde sürdürmelerine imkan tanıyacak biçimde değerlendirilmesi olarak açıklanabilir (Raut vd., 2017, 554). Kurumsal sürdürülebilirlik ifadesi de, “İşletmelerin sürekliliklerini sağlamak amacıyla sadece ekonomik kar elde etmenin yanında aynı zamanda sosyal ve çevresel faaliyetlerin de gelecekte kullanılacak kaynakların ve faktörlerin korunması ve geliştirilmesini sağlayacak faaliyetler gerçekleştirmesi ve işletmenin canlı bir varlık olarak karlılığını sürdürme çabası” şeklinde açıklanabilmektedir (Charlo vd., 2015, 280). Kurumsal sürdürülebilirlik ifadesi; Vekalet Teorisi, Meşruluk Teorisi ve Paydaş Teorisinin esaslarına dayanmaktadır (Marti vd., 2015, 307).

Bankalar; kullanılan fonlar, yatırımların finansmanı ve başka finansal ürün ve hizmetler aracılığıyla sosyal, ekonomik ve çevresel etkileri bulunan kurumlardır. Bu yönden ele alındığında, bankaların finansal ürün ve hizmetlerinin sürdürülebilir kalkınmayı destekleyici ele alma biçimi olarak görülen sürdürülebilir bankacılık uygulamalarının analizi zaman ilerledikçe daha çok önemli görülmektedir (Thompson ve Cowton, 2004, 201). Türkiye finans sistemi birçok ülkeye kıyasla daha fazla banka yönelimlidir. Bu nedenle, bankacılık sektörü hayati öneme sahiptir ve finansal sektörün de hâkimi konumundadır. Finansal sektör içerisinde yer alan varlıkların hemen hemen tümü bankalar tarafından yönetilmektedir. Bundan dolayı, finansal kuruluşların yönetim yapıları ve topluma sağladıkları katkı büyük önem arz etmektedir (Özmen vd., 2020, 156).

Günümüz bankalarının iktisadi yapı içindeki gücü ve sürdürülebilir kalkınmanın başarıya ulaşabilmesi için önemi bilinen bir gerçektir. Geleneksel finansal yaklaşım bağlamında paydaş değerinin en üst düzeye çıkarılması hedeflenmekte ve sürdürülebilirlik düşüncesi ise yalnızca sürdürülebilir kar ve sürdürülebilir büyüme gibi finansal göstergelere dayandırılmaktadır (Wu ve Shen, 2013, 3531). Bankaların, kısa vadede yüksek kazanç yaratacak yatırımlara yönelmesi seçeneğine karşıt, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği ön planda tutan, uzun vadeli ve düşük kazanç yaratan yatırımlara yönelmeye olumlu bakış içinde olması beklentisi oluşmuştur (Bai vd. 2003). Bankaların gerçekleştirdikleri eylemlerin ekonomik yönden neticelerini göz önünde bulundurmaları ve ekolojik denge, sosyal istikrar gibi uzun vadeli sürdürülebilirlik hedeflerini stratejilerine koymaları beklenmektedir (Skare & Golja 2012).

Diğer taraftan, kurumsal sürdürülebilirlik ifadesinin esas göstergelerinden sayılan sosyal, ekonomik ve çevresel unsurların örgütlerin sürdürülebilirlik çalışmaları için artık tek başlarına yeterli gelmedikleri görülmüştür. Söz konusu göstergelerin yanında kaliteli bir yönetim sistemi ve örgütsel yönetim çalışmalarıyla finansal göstergelerin sağlam olması da kurumsal sürdürülebilirlik kavramının tanımlanmasına yardımcı olan bileşenlerdir (Sarker vd., 2019, 8). Bundan dolayı, sürdürülebilirlik kavramı incelenirken sosyal, ekonomik ve çevresel unsurlara ilaveten “finans” ve “kurumsal yönetim” unsurlarını da kapsayan çok yönlü bir kurumsal sürdürülebilirlik sistemi baz alınmalıdır. Finansman gibi kuvvetli bir araç ile sektörlerin tümünü dönüştürebilme etkisine sahip bulunan bankacılık sektöründeki sürdürülebilirlik faaliyetlerinin bu çok yönlü anlayışla değerlendirilmesi önem taşımaktadır (Aras vd., 2010, 3).

Sektörde gerçekleştirilen bu çalışmaların yanında Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) sürdürülebilirlik konusuna ilişkin bilgi birikimini, farkındalığı ve kurumsal kapasiteyi yükseltmeye yönelik teşvik edici ve yönlendirici birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda atılan adımlar şöyledir:

- ✓ 2015 yılında IFC “Sürdürülebilir Bankacılık ve Finans Ağı”na (SBN) üyelik gerçekleşmiştir.
- ✓ 2018 yılında “Türk Bankacılık Sektörü Sürdürülebilirlik Araştırması” gerçekleştirilmiştir.

- ✓ 2019 yılında yüksek enerji performansına sahip konut finansmanı arttırılması için kredi değer oranları yükseltilmiştir.
- ✓ 2020 yılında Basel Bankacılık Denetim Komitesi “İklimle Bağlantılı Finansal Riskler Görev Gücü”ne (TCFR) üye olunmuştur.
- ✓ 2021 yılında “Kredi Tahsis ve İzleme Süreçleri Rehberi” ile iklim risklerine ve çevresel kredilere yönelik politikalar geliştirilmesi konusunda bankalardan beklentiler ortaya konulmuştur.
- ✓ 2021 yılında BDDK tarafından “Sürdürülebilir Bankacılık Çalışma Grubu” oluşturulmuştur.
- ✓ 2021 yılında “Finansal Sistemin Yeşillendirilmesi Ağı”na (NGFS) üye olunmuştur.

Yöntem

Araştırmanın Amacı: Günümüzde Sürdürülebilir Finansa yönelik olumlu görüşler yaygınlaşmaktadır. Özellikle bankaların, sürdürülebilir kalkınma konusundaki farkındalığının gelişme kaydetmesine rağmen, aynı seviyede sürdürülebilirlik kapsamında başarılı oldukları söylenemez. Buradan hareketle, çalışmanın amacı Türk Bankacılık Sektörü’ndeki Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan bankaların sürdürülebilir endeksi skoru açısından istatistik anlamlı farklı olup olmadığını ortaya koymaktır. Böylece sağlam yapı kazanmış ve sürdürülebilir endekste yer alan bankaların son dönemlerde sürdürülebilirlik açısından gelişme durumunu görmek hedeflenmiştir.

Araştırmanın Hipotezleri: Ele alınan bankalara yönelik 3 yılı kapsayan süreç olan 2018, 2019, 2020 yılı için analizler gerçekleştirilmiştir. Ana hipotez; üç yıl için bankaların genel skorlarında anlamlı farklılık olduğudur.

Çalışmanın Hipotezi:

H₀: Bankalar açısından Sürdürülebilirlik Endeksi genel skoru için 3 dönem açısından anlamlı fark yoktur.

H₁: Bankalar açısından Sürdürülebilirlik Endeksi genel skoru için 3 dönem açısından anlamlı fark vardır.

Araştırmanın Örnekleme: Çalışmada ele alınan dönemler için Sürdürülebilirlik Endeksine giren ve verisi eksik olmayan yedi banka bulunmaktadır ve Tablo 1’de sunulmuştur.

KOD	BANKA
YKBNK.IS	Yapı ve Kredi Bankası AS
TSKB.IS	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası AS
GARAN.IS	Türkiye Garanti Bankası AS
AKBNK.IS	Akbank TAS
ISCTR.IS	Türkiye İis Bankası AS
VAKBN.IS	Türkiye Vakıflar Bankası TAO
HALKB.IS	Türkiye Halk Bankası AS

Tablo 1: Örnekleme Oluşturan Bankalar

Tablo 2’den görüleceği üzere yıllar içinde skor değerleri artış göstermektedir. Bankalar endeks değerini yükseltmek amaçlı çeşitli uygulamaları ve faaliyetleri hayata geçirmiştir. Bu artışın istatistiki anlamlı olup olmadığı Kruskal-Wallis Test yardımıyla belirlenecektir.

Bankalar	2020	2019	2018
Yapi ve Kredi Bankasi AS	78.28 (A-)	69.47 (B+)	62.35 (B)
Turkiye Sinai Kalkinma Bankasi AS	65.70 (B)	58.69 (B)	50.01 (B-)
Turkiye Garanti Bankasi AS	81.36 (A-)	82.06 (A-)	85.02 (A)
Akbank TAS	65.97 (B)	66.04 (B)	68.59 (B+)
Turkiye Is Bankasi AS	79.89 (A-)	66.49 (B)	65.24 (B)
Turkiye Vakiflar Bankasi TAO	61.05 (B)	59.28 (B)	52.93 (B-)
Turkiye Halk Bankasi AS	55.79 (B-)	66.05 (B)	58.03 (B-)
Genel Skor Ortalaması	69.72	66.87	63.17

Tablo 2: Bankalara Yönelik ESG Skorları

Analizlere ilişkin uygun analiz yönteminin belirlenmesine yönelik olarak normallik sınaması gerçekleştirilmiştir.

Değişken	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	Serbestlik derecesi	p	İstatistik	Serbestlik derecesi	p
Sürdürülebilirlik Endeksi Genel Skoru	,234	26	,000	,612	26	,000

Tablo 3: Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk normallik Testleri Sonuçları

Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerine göre genel skor için $p < 0.05$ olması nedeniyle normal dağılım elde edilemediğini gösteren H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Grup farklılığı analizleri için non-parametrik metotlar uygunluk göstermektedir. Üç grup için Kruskal-Wallis Test uygulanacaktır.

Analiz sonucunda, sürdürülebilirlik endeksi genel skoru için yıllar bazında $p > 0.05$ olduğundan anlamlı farklılık elde edilememiştir. Yıllar bazında rakamsal artış olmasına rağmen bunun anlamlı farklılık yaratmadığı anlaşılmıştır. Bu durumda endekste yer alan bankaların yıllar açısından farklılık elde etmeleri ve ilerleme kaydetmeleri için hızla dönüşümlerini hayata geçirmeleri gerekmektedir (Tablo 4).

Boyut	Dönemler	n	Ortalama Sıra	Skor Ortalaması	Kruskal-Wallis İstatistiği	p
Sürdürülebilirlik Endeksi Genel Skoru	2018	7	12.29	63,17	1.610	0,415
	2019	7	12.45	66.87		
	2020	7	13.02	69.72		

Tablo 4: Sürdürülebilirlik Skoru Açısından Kruskal-Wallis Sınaması Sonuçları

Diğer yandan, bu sonuca gerekçe olarak; Sürdürülebilirlik Endeksinin daha yeni tanınmaya başlandığı ve çalışma çerçevesinde ele alınan dönemde dünyada ve Türkiye’de görülen olumsuz durumların endeks üzerinde negatif bir etki yarattığı düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada Borsa İstanbul tarafından oluşturulan Sürdürülebilirlik Endeksi bankalar açısından incelenmiştir. Çalışma kapsamında bankacılık sektöründe faaliyet gösteren ve verisi elde edilen 7 bankanın 2018, 2019 ve 2020 dönemi için Sürdürülebilirlik Endeksi skorlarında anlamlı farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Kruskal-Wallis Testi sonucunda yıllar bazında rakamsal artış olmasına rağmen, bunun istatistik anlamlı farklılık yaratmadığı anlaşılmıştır.

Sürdürülebilirlik Endeksi yeni bir endekstir. Endeks derinleştikçe bankaların hisse senedi değerlerinde ve diğer performans göstergelerinde oluşturduğu etki endeks karşısında pozitif bir tutuma dönüşeceği düşünülmektedir. Endeks derinlik kazandıkça dünyada ve ülkede gelişen ekonomik ve yapısal değişimlerden daha az etkilenen, özellikle pandemi döneminin yarattığı olumsuz hava endeks değerine yansımacaktır.

Eccle vd. (2014); yatırımcıların kurumsal sürdürülebilirliğe ilişkin talep ve beklentilerinin yükseldiğini göstermekle beraber, kurumsal yatırımcıların yatırım kararları üzerinde örgütlerin ESG (Environmental, Social, and Corporate Governance) performanslarını göz önünde bulundurduklarını, bunun yanı sıra işletmelerin yönetim ve sürdürülebilirlik gibi hususlarda yapılan bilgi paylaşımlarının hem nitelik hem de miktar yönünden yetersiz kaldıklarını ifade etmektedir.

BİST Sürdürülebilirlik Endeksi kapsamındaki şirketlerin sayılarındaki artış gerçekleştirilecek çalışmalar bakımından önemli görülmektedir. Sürdürülebilirlik raporlarının zaman ilerledikçe daha fazla şirket tarafından kabul edilmesi ve doğrudan olmasa da şirketlerin paydaşları tarafından taleplerin sürdürülebilirlik çerçevesinde biçimlenmesiyle bir zorunluluk haline dönüşüyor olması, bu çeşit çalışmaların ölçümünde finansal performanstan başka sosyal ve çevresel performansların da ölçülmesi gereksinimini ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç olarak, hem finansal kurumların hem diğer şirketlerin sürdürülebilirlik çalışmalarını daha çok önemsemeye başlamaları, aynı zamanda akademik çalışmalar bakımından da kaliteli verilerin elde edilmesini desteklemektedir. Söz konusu durum gelecekte bu hususta daha kapsamlı ve nitelikli araştırmaların gerçekleştirilmesine katkıda bulunacaktır. Diğer taraftan, bilhassa sürdürülebilirlik performansının ölçümüne ilişkin nitelikli verilerin sağlanmasının ve işlenmesinin gerekliliği ve gerçekleştirilecek değerlendirme ve ölçümün nitelikli metodolojik yöneme gereksinim duyması bu konuya dair üretilmiş olan her özgün çalışmayı daha da önemli bir duruma dönüştürecektir.

KAYNAKÇA

- Aras, G., Aybars & A., Kutlu, O. (2010). "Managing Corporate Performance: Investigating the Relationship Between Corporate Social Responsibility and Financial Performance in Emerging Markets", *International Journal of Productivity and Performance Management*, 59(3), 229-254.
- Bai, Y., Faure, M. & Liu, J. (2013). "The Role of China's Banking Sector in Providing Green Finance", *Duke Environmental Law and Policy Forum*, 24(1), 89-279.
- BDDK. (2022). Sürdürülebilir Bankacılık Stratejik Planı 2022-2025: <https://www.bddk.org.tr/KurumHakkinda/EkGetir/5?ekId=36> (05.01.2022)
- BIST. (BORSA İSTANBUL) (2014a). Şirketler İçin Sürdürülebilirlik Rehberi: <http://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/surdurulebilirlik-rehberi.pdf> (11.09.2021).
- BIST. (BORSA İSTANBUL) (2014b). Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Bülteni: <http://www.borsaistanbul.com/docs/defaultsource/yayinlar/borsa-istanbul-2014-surdurulebilirlik-bulteni.pdf?sfvrsn=4> (11.09.2021)
- Care, R. (2018). "Sustainability in Banks: Emerging Trends", *Sustainable Banking*, (Ed.) Carè, R., Switzerland, 93-130.
- Carnevale, C., Mauzzuca, M. (2014). "Sustainability Report and Bank Valuation: Evidence from European Stock Markets", *Business Ethics*, 23(1), 69-90.
- Charlo, M. J., Moya, I. & Munoz, A. (2015). M. Sustainable Development and Corporate
- Eccle, R., Ioannou, I., Serafeim, G. (2014). "The Impact of Corporate Sustainability on Organizational Processes and Performance", *Management Science*, 60 (11), 2835-2857.
- Gordon, R., Carrigan, M., Hastings, G., (2011). "A framework for Sustainable Marketing", *Market Theory*, 11, 143-163.
- Jeucken, M. (2010). *Sustainable Finance and Banking: The Financial Sector and the Future of the Planet*, London.
- Marti, C.P., Rovira-Val, M. R. & Drescher, L. G. (2015). Are Firms That Contribute to Sustainable Development Better Financially? *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 22(5), 305-319.
- Oberndorfer, U., Schmidt, P., Wagner, M. & Zieglerz, A. (2013). "Does The Stock Market Value the Inclusion in a Sustainability Stock Index? An Event Study Analysis for German Firms", *Journal of Environmental Economics and Management*, 66(1), 497-509.
- Özmen, A., Karakoç, M. & Yeşildağ, E. (2020). "Sürdürülebilirlik Raporlamasi: Bist Sürdürülebilirlik Endeksinde Yer Alan Şirketler Üzerine Bir Uygulama", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 63(1), 153-174.
- Raut, R., Cheikhrouhou, N. & Kharat, M. (2017). "Sustainability in the Banking Industry: A Strategic Multi-Criterion Analysis", *Business Strategy and the Environment Journal*, 26(4), 550-568.
- Santis, P., Albuquerque A. & Lizarelli, F. (2016). "Do Sustainable Companies Have a Better Financial Performance? A Study on Brazilian Public Companies", *Journal of Cleaner Production*, 133(2), 735-745.

Sarker, M. N. I., Khatun, M. N. & Alam, G. M. M. (2019). "Islamic banking and finance: Potential approach for economic sustainability in China", *Journal of Islamic Marketing*, 11(4), 1-17.

Skare, M., Golja, T. (2012). "Corporate Social Responsibility and Corporate Financial Performance is There a Link?", *Economic Research*, 25 (1), 215-242.

Stephens, C., Skinner, C. (2013). "Banks for a Better Planet? The Challenge of Sustainable Social and Environmental Development and the Emerging Response of the Banking Sector", *Environmental Development*, 5(1), 175-79.

Thompson, P., Cowton C. J. (2004). "Bringing the Environment into Bank Lending: Implications for Environmental Reporting", *The British Accounting Review*, 36(2), 197-218.

Wu, M. W., Shen, C. H. (2013). "Corporate Social Responsibility in the Banking Industry: Motives and Financial Performance", *Journal of Banking & Finance*, 37(9), 3529-3547.

Yip, A. W. H., Bocken, N. M. P. (2018). "Sustainable Business Model Archetypes for the Banking Industry", *Journal of Cleaner Production*, 174(1), 150-169.

GENÇ YETİŞKİNLERİN SU TÜKETİM DAVRANIŞLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: İSTANBUL ÖRNEĞİ¹

Azra BULUT², Dilara KIZILHAN³, Ebru ÇAĞLAYAN AKAY⁴

Öz

Bu çalışmanın amacı, İstanbul'da yaşayan genç yetişkin bireylerin (15-45 yaş) su tüketim bilinçlerini ve farkındalıklarını ölçmektir. Bireylerin su tasarrufu konusundaki farkındalık düzeylerini tespit ederek günlük yaşamlarına ne derecede entegre ettiklerini ölçmek bir diğer amaçtır. Araştırmanın örneklemi 2021-2022 eğitim ve öğretim yılında, yüz yüze anket formundan ve internet aracılığıyla araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul etmiş İstanbul ilinde yaşayan 15-45 yaş aralığındaki toplam 730 genç yetişkinden oluşmaktadır. Anket formunda, su tasarrufu yapılmasının yaygınlaştırılması ve bu konudaki bilincin daha fazla insana ulaşması amacıyla yapılan kamu spotlarının, reklamların, geri dönüşüm projelerinin bireyler üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla, bu konular hakkında likert ölçekli çeşitli sorulara yer verilmektedir. Uygulanan projelerin bireyler üzerindeki etkileri sonucunda, su tüketiminde tasarruf edilmesinin sürdürülebilirliğinin önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Su Kullanımı, Su Tüketimi, Bilinç, Genç Yetişkinler, İstanbul

A STUDY on WATER CONSUMPTION BEHAVIOR of YOUNG ADULTS: The CASE of İSTANBUL

Abstract

The aim of this study is to measure the water consumption awareness and awareness of young adult individuals (15-45 years old) living in Istanbul. Another aim is to determine the level of awareness of individuals about water saving and to measure the extent to which they integrate it into their daily lives. The sample of the study consists of a total of 730 young adults between the ages of 15-45 living in the province of Istanbul, who voluntarily agreed to participate in the research through the face-to-face questionnaire and the internet in the 2021-2022 academic year. In questionnaire, various likert-scale questions are included in order to examine the effects of public service announcements, advertisements, and recycling projects on individuals, which are made in order to spread water conservation and raise awareness on this issue to more people. As a result of the effects of the implemented projects on individuals, the importance of saving in water consumption and sustainability is emphasized.

Keywords: Water Usage, Water Consumption, Awareness, Young Adults, Istanbul

Giriş

Bir canlının yaşamını sürdürebilmesi için en temel besin kaynağı sudur. Yaşamın kaynağı olan su, hayati bir öneme sahiptir. Yeryüzünün 2/3'ü sudan oluşmaktadır. Dünyadaki toplam su miktarı 1 milyar 400 milyon m³' tür. Var olan suyun %96,5'i denizlerdeki ve okyanuslardaki tuzlu sulardan

¹ 1919B012002999 numaralı TÜBİTAK projesi kapsamındadır.

² Lisans öğrencisi, Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü.
E-Posta: azrabulut@marun.edu.tr ORCID: 0000-0003-2648-8449

³ Lisans öğrencisi, Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü.
E-Posta: dilarakizilhan@marun.edu.tr ORCID: 0000-0002-9172-9467

⁴ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü.
E-Posta: ecaglayan@marmara.edu.tr ORCID: 0000-0002-9998-5334

ibarettir. Ancak dünyadaki mevcut suyun sadece %3.5'ü kullanılabilir durumdadır. Okyanuslar, denizler ve kutuplardaki buzulları saymayacak olursak kullanılabilir tatlı su miktarı göller ve akarsular ile sınırlıdır. (Aksungur ve Firidin, 2008, 9). Bununla birlikte tatlı su kaynaklarının ülkeler ve kıtalar arasında eşit dağılmaması sebebiyle dünya nüfusunun %40'ı yeterli su miktarına ulaşmamaktadır (USİAD, 2007).

Asya kıtası, nüfus ile kıyaslandığında kaynakların az olması sebebiyle su kıtlığı çeken kıtalardan biridir (Aliağaoğlu ve Mirioğlu, 2019, 261). Türkiye'deki su durumu incelendiğinde; kullanılabilir yıllık su potansiyeli 112 milyar m³'tür. Yer üstündeki su potansiyeli 94 milyar m³ iken, yeraltındaki su potansiyeli ise 18 milyar m³ 'tür. 2021 yılı verilerine göre toplam su potansiyeli 58,41 milyar m³ olarak kaydedilmiş ve bunun büyük bir yüzdesi sulamada (%77) kullanılırken, küçük bir yüzdesi içme-kullanma ve sanayi suyu (%23) olarak kullanılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) verilerine göre, 2021 yılı Türkiye'nin toplam nüfusu 84.680.273 olarak gerçekleşmiş ve kişi başına düşen su miktarı 1.323 m³ dolaylarında hesaplanmıştır. Türkiye'de kişi başına düşen su miktarı 1700 m³ altında seyrettiğinden dolayı "su stresi" çeken bir ülke konumunda yerini almıştır (DSİ, 2021).

Yıllar geçtikçe dünya nüfusu hızla artarken, kişi başına düşen su miktarının azalması sonucu ile dünyada olduğu gibi Türkiye'de su kıtlığına doğru hızla ilerlemektedir. Su kaynakları, ülkeler ve bölgeler arasında eşit dağılmaması nedeniyle bazı ülkelerde su kıtlığı yaşanırken, bazılarında su zenginliği yaşanmaktadır. Mevcut su kaynaklarının uzun süreli kullanılmasını sağlamak için su tasarrufunun yapılması ve su tasarrufunu arttırmaya yönelik davranışların ve farkındalığın artırılmasına yönelik çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı İstanbul'daki genç yetişkin bireylerin su kıtlığı, su tüketimi ve tatlı su kaynaklarının bilinçli kullanımı gibi konulardaki farkındalığını ölçmek ve incelemektir. Dünya'nın su ile olan bu zorlu imtihanında, bireylerin yaşadıkları su sıkıntısının ne derecede farkında olduklarını, farkındalıkları sonucunda alınması gereken önlemleri günlük yaşantılarına entegre etmelerinin önemini gösterilmesi ve analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Türkiye'nin en kalabalık ve su sıkıntısı çekmeye yatkın şehri İstanbul'dur. Bu nedenle, çalışma İstanbul ili kapsamında yapılmıştır. Buna ek olarak su kaynaklarının tüketimi konusunda yapılan araştırmalar incelendiğinde; su tüketimindeki karar mekanizmasının gelir, yaş, medeni durum gibi birçok değişkene bağlı olduğu görülmektedir. Bireylerin su tüketim alışkanlıklarının değişmesinde, su kullanım oranlarının su faturalarına yansısıyla ya da hanede yaşayan kişi sayısı ile doğrudan bağlantılıdır. Bu sebeple, katılımcıların bu konudaki farkındalıklarını ve bilinç düzeylerini ölçmek amacıyla çeşitli demografik sorular sorulmuştur ve aralarındaki korelasyonlar incelenmiştir.

Literatürü incelendiğinde; Türkiye'de bireylerin su tüketim alışkanlıklarını, bilinçlerini ve farkındalıklarını inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. İlgili ulusal literatüre Tablo 1'de yer verilmiştir.

Yazar	Değişken	Yöntem	Sonuç
Pehlivan vd. (2017)	Çalışma Malatya ili kapsamında yapılmıştır. Anket formunda; demografik özellikler, su tüketim bilinci ve su tasarrufu gibi konular hakkında sorulara sorulmuştur.	Mann Whitney-U ve Kruskal Wallis testleri uygulanmıştır	Kadın ve erkek katılımcılar ölçek ortalamasından fazla puan almışlardır. Ayrıca su tüketim davranışların kadınların erkeklerden daha duyarlı oldukları gözlemlenmiştir.
Yazıcı ve Koçera (2020)	Araştırmadaki temel amaç, katılımcıların sosyo-ekonomik özelliklerine göre su tüketim davranışlarını ve farkındalık düzeylerini ölçmektir.	Verilerin analizinde SPSS 22.0 programı kullanılmıştır.	Gelir, su kullanımında önemli bir faktördür. Aile bireylerinin hanede su tüketimi gelir ile bağlantılıdır. Ek olarak, hanedeki kişi sayısı ve medeni durum su kullanımında etkili olduğu gözlenmiştir.
Yıldırım (2019)	Çeşitli demografik faktörlere göre, İstanbul ilindeki su tüketimini ele alan bir çalışmadır.	Örneklem birimlerinin seçiminde tabakalı örnekleme kullanılmıştır.	Neredeyse katılımcıların hepsi, suyu hayatımızın vazgeçilemez bir unsuru olarak kabul ettiği görülmüştür.
Çankaya ve İşcen (2014)	Araştırmada, su tüketim davranışları ölçeği kapsamında beş farklı faktör ele alınmıştır. Su tüketimi ve su bilinci, bireylerin farkındalık düzeyleri hakkında sorular yer almaktadır.	Çalışmada açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analizler sonucunda, ölçek 16 madde ve beş faktörde toplanmıştır.	Su tasarrufu konusundaki bilinci arttırmak için eğitim şarttır. Eğitim, su tüketim davranışlarının gelişmesi ve değer kazanması konusunda önemlidir.
Bulut ve Şahin(2020)	Katılımcıların demografik özellikleri ve su ayak izi kavramı hakkında sorular barındıran bir çalışmadır.	Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) bağımsız örneklemler ve t-testi uygulanmıştır. Su Tüketim Davranışları Ölçeğinden yararlanılmıştır.	Sonuçlar gösteriyor ki, su ayak izi kavramını daha önceden duyan katılımcıların su tüketimi konusundaki bilinçleri daha yüksektir.
Gezer ve Erdem (2018)	Anket formunda; su stresi, su kıtlığı ve su tasarrufu gibi konular hakkında katılımcıların görüşlerini almak amacıyla çeşitli sorular bulunmaktadır. Toplam 15 soru ve 3 bölüm vardır.	Demografik sorular arasından seçilen değişkenler ile ki-kare analizleri yapılarak aralarındaki ilişkiler analiz edilmiştir.	Çevre bilincinin kazanılmasında eğitimin önemli bir payı vardır. Küçük yaşlardan itibaren çevreye duyarlılık konusunda çeşitli eğitimlerle bilinçlendirme çalışmalarının yapılması önemlidir.

Tablo 1: Literatür Araştırması

Bu çalışmanın ele alınan önceki çalışmalardan farkı ve literatüre en önemli katkısı, İstanbul ilinde yaşayan 15-45 yaş aralığındaki genç yetişkin bireylerin su tüketim alışkanlıklarının analiz edilmesidir. Araştırmanın 15-45 yaş aralığındaki genç yetişkin bireylerden oluşmasının en temel sebebi 1957 yılında ortaya atılan Böhler'in "İnsan Yaşamının Akışı Kuramı"dır. Kuram, bireylerin çevrelerinde yaşanan olaylara karşı tutumlarını incelemiştir. Böhler'e göre; 15-45 yaş aralığındaki bireyler yaşadıkları olaylara ve durumlara karşı daha bilinçlidir (Atak vd., 2016, 213). Çalışmada bu önemli yaş grubuna odaklanılmıştır.

Bu araştırmada İstanbul ilinde ikamet eden genç yetişkinlerin su kıtlığı ve stresi, su tüketimi, su tasarrufu gibi konulardaki farkındalık ve bilinç düzeylerinin belirlenmesi amacıyla anket çalışması yapılmıştır. Analizler SPSS Statistics 26.0 programı ile elde edilmiştir. Elde edilen verilere, demografik bilgilere (medeni durum, cinsiyet, aylık gelir, meslek, yaşanan hane tipleri ve türleri vb.) göre frekans analizi ve ki-kare analizi uygulanmıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır; ikinci bölümde veri ve uygulanan yöntem, üçüncü bölümde analiz sonuçları bulunmaktadır. Bu bölüm katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans analizleri ve ki kare analizlerinin yorumları, su tüketimi, su tasarrufu, su bilinci ve su farkındalığı ile ilgili değerlendirmeleri içermektedir. Dördüncü bölüm araştırmanın tartışma kısmıdır. Bu bölümde çeşitli önerilere yer verilmiştir.

Yöntem

Bu araştırma, 1 Temmuz 2021 - 1 Ocak 2022 tarihleri arasında İstanbul genelinde yaşayan ve internet ortamında araştırmayı kabul eden toplam 782 katılımcıya uygulanmıştır. Aşırı değer olduğu düşünülen yaklaşık 52 gözlem, kayıp veri ve aşırı değer olarak belirlenmiştir. 52 kayıp veri çıkartılarak toplam 730 anket formu analizde kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde 39 soru; sosyo- demografik özellikler ve su ve tüketimi ile ilgili özelliklerin olduğu sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde ise, Çankaya ve İşçen (2014) tarafından geliştirilen ve 16 maddeden oluşan Su Tüketimi Davranış Ölçeği bulunmaktadır. Ölçek beşli likert tipindedir ve 1-5 arasında puanlanmaktadır. Katılımcıların ölçekten yüksek puan alması, su tüketimi konusundaki davranışları açısından daha bilinçli olduklarını ortaya koymaktadır. Ölçeğin orijinal çalışmasında Cronbach alfa katsayısı 0,83 olarak elde edilmişken, bu çalışmada aynı katsayı 0,84 olarak elde edilmiştir. Araştırmada frekans analizi ve ki kare analizi kullanılmıştır.

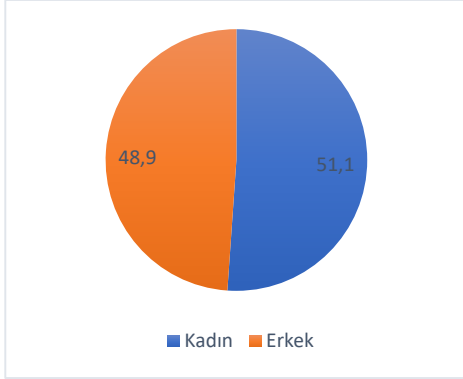
Sonuçlar

Su, canlı yaşamının devamı için en gerekli ve önemli kaynaklardan biridir. Bu yüzden, bireysel olarak alınan önlemler aslında toplumsal kapsamda canlı yaşamı için büyük önem arz etmektedir. Araştırmada; Türkiye'deki su sorunlarına, su tasarrufuna, su önemine, su bilincine ve farkındalığına ilişkin sorulara yer verilmiştir. Bu konulara ilişkin soruların anket formunda yer verilmesinin nedeni, su tüketimindeki bilinç düzeyini ölçmek ve bireysel alışkanlıkların toplumsal boyuttaki etkisinin farkındalığını ölçmektir.

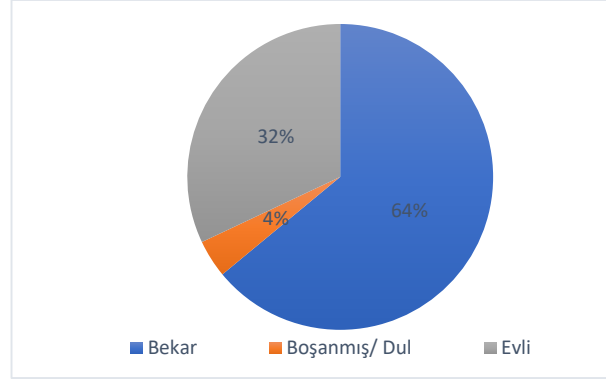
Katılımcıların Demografik Bilgilerinin Değerlendirilmesi

Anket formunun birinci kısmında; katılımcıların yaş, cinsiyet, meslek, eğitim durumu, aylık gelir, hanede yaşayan kişi sayısı, ikamet süresi ve hane tipi gibi demografik sorular sorulmuştur. Tablo 2'de görüldüğü üzere katılımcıların (373'ü) %51.1'i kadın ve (357'si) %48.9'u erkek olmak üzere neredeyse eşit bir dağılım olduğu gözlemlenmiştir. Demografik bulgular kapsamında

katılımcıların medeni durumları, eğitim durumları ve meslekleri sorulmuştur. Katılımcıların medeni durumları incelendiğinde 236'sı (%32,3 kişi) evli, 467'si (%64,0 kişi) bekar, 25'i, (%3,4 kişi) boşanmış/dul olduğu Tablo 3'te görülmektedir.

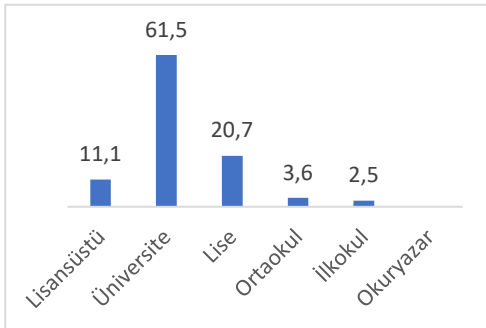
Tablo 2: Katılımcıların cinsiyet dağılımı

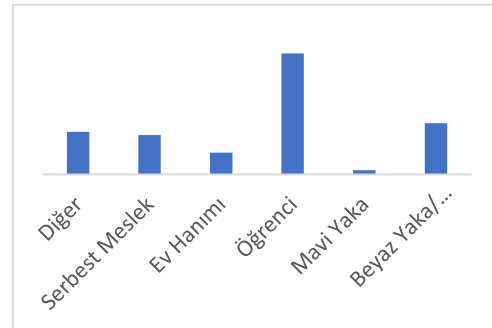
Tablo 3: Katılımcıların medeni durum dağılımı

Tablo 4'te katılımcıların eğitim durumu dağılımları, Tablo 5'te ise meslek dağılımları yer almaktadır. Katılımcıların 2'si (%0,3 kişi) okuryazar, 18'i (%2,5 kişi) ilkokul, 26'sı (%3,6 kişi) ortaokul, 151'i (% 20,7 kişi) lise, 449'u (%61,5 kişi) üniversite, 81'inin (%11,1 kişi) ise lisansüstü olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların 133'ü (%18,2 kişi) beyaz yaka/memur, 11'i, (%1,5 kişi) mavi yaka, 315'i (%43,2 kişi) öğrenci, 56'sı (%7,7 kişi) ev hanımı, 102'si (%14,0 kişi) serbest meslek, 111'inin (%15,2 kişi) mesleği ise diğer mesleğe sahiptirler.

Ankete katılan kişilere yaşadıkları hane tipleri sorulduğunda; 637'si (%87,3) hanede, 70'i (%9,6'sı) kurumsal yerlerde, 9'u (%1,2) toplu yaşam alanlarında ve 14'ü (%1,9'u) diğer olarak yaşadıkları belirtmişlerdir. Katılımcılar, yaşadıkları hane tiplerini 26'sı (%3,6'sı) müstakil ev (bahçesiz), 54'ü (%7,4'ü) müstakil ev (bahçeli), 286'sı (%39,2'si) apartman (10 daireden az), 312'si (%42,7'si) apartman (10 daireden fazla) ve 50'si (%6,8'i) diğer konut tiplerinde yaşamaktadır. Diğer konut tiplerinde yaşayanların 2'si (%0,02) lojmanda, 2'si (%0,03) rezidansta, 2'si (%0,03) sitede ve 40'ı (%5,5) ise yurt olarak işaretlemiştir. Diğer demografik bulgular sonucunda; katılımcıların yaş ortalaması 28,06, aylık hanehalkı gelir ortalaması 8570,64 TL, İstanbul'da ikamet eden katılımcıların şehirde yaşadığı toplam sürenin ortalaması 18,07 yıl olarak bulunmuştur.

Tablo 4: Katılımcıların Eğitim Durumu Dağılımı

Tablo 5: Katılımcıların Meslek Dağılımı

Tablo 6: Bireysel Su Tüketim Alışkanlıkları

Değişken	Değişken grupları	n	%
Suyu en çok hangi amaçla kullanıyorsunuz?	Kişisel temizlik	452	61,9
	Ev temizliği	85	11,6
	Beslenme/gıda	115	15,8
	Diğer	14	1,9
Bir günde ne kadar su tüketiyorsunuz?	Günde 1 litreden az (1-3 bardak) içerim.	139	19,0
	Günde 1-2 litre (4-8 bardak) içerim.	355	48,6
	Günde 2-3 litre (8-14 bardak) içerim.	190	26,0
	Günde 3 (15 bardaktan) litreden daha fazla içerim.	46	6,3
Halenizde içme suyu olarak ne kullanıyorsunuz?	Hazır su (plastik) /paketlenmiş su	373	51,1
	Cam damacana su	116	15,9
	Musluk(şebeke) suyu/Terkos suyu	13	1,8
	Arıtma cihazında arıtılan su	201	27,5
	Kaynak suyu	24	3,3
Cevabınız hazır su ise musluk/kaynak suyu kullanmama sebebinizi işaretleyiniz.	Pis/kirli	228	31,2
	Klorlu	75	10,3
	Kokuyor	84	11,5
	Diğer	29	4,0
Cevabınız hazır su değilse suyu nasıl tükettiğinizi işaretleyiniz.	Direkt	65	8,9
	Arıtılarak	204	27,9
	Bekleterek	6	0,8
	Kaynatılarak	1	0,1
	Diğer	8	1,1

Su Tüketimi ile İlgili Değerlendirme

Bireysel su tüketimi alışkanlıkları hakkında sorulan soruların analiz sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır. Su en çok kişisel temizlik amacıyla kullanılmaktadır. Araştırmaya katılanların 139'u

(%19,0 kişi) günde 1 litreden az (1-3 bardak), 355'i (%48,6 kişi) 1-2 litre (4-8 bardak), 190'ı (%26,0 kişi) 2-3 litre (8-14 bardak), 46'sı (%6,3 kişi) 3 litreden fazla (+15 bardak) içtiği bulunmuştur.

Tablo 7: Bireysel Su Tüketim Davranışı

Değişkenler	Değişkenler Grubu	n	%
1. Dişlerimi fırçalarken musluğu kapatırım.	Hiçbir Zaman	14	1,9
	Nadiren	40	5,5
	Ara Sıra	64	8,8
	Sıkça	113	15,5
	Her Zaman	495	67,8
2. Etrafımdaki diğer insanları su tasarrufu yapmaları konusunda teşvik ederim.	Hiçbir Zaman	53	7,3
	Nadiren	110	15,1
	Ara Sıra	240	32,9
	Sıkça	148	20,3
	Her Zaman	174	23,8
3. Banyoda suyun ısınmasını veya soğumasını beklerken akan suyu değerlendiririm.	Hiçbir Zaman	150	20,5
	Nadiren	167	22,9
	Ara Sıra	160	21,9
	Sıkça	81	11,1
	Her Zaman	163	22,3
4. Çamaşır makinesini tam olarak dolmadan çalıştırmam.	Hiçbir Zaman	56	7,7
	Nadiren	87	11,9
	Ara Sıra	111	15,2
	Sıkça	173	23,7
	Her Zaman	287	39,3
5. Fosfat içermeyen deterjanlar kullanmaya özen gösteririm.	Hiçbir Zaman	266	36,4
	Nadiren	122	16,7
	Ara Sıra	128	17,5
	Sıkça	80	11,0
	Her Zaman	111	15,2
6. Az kirlenmiş suları balkon, teras, tuvalet temizlemek için kullanırım.	Hiçbir Zaman	176	24,1
	Nadiren	106	14,5
	Ara Sıra	134	18,4
	Sıkça	117	16,0
	Her Zaman	183	25,1
7. Evimdeki su sızıntılarını ve kaçakları kontrol ederim.	Hiçbir Zaman	81	11,1
	Nadiren	82	11,2
	Ara Sıra	111	15,2
	Sıkça	115	15,8
	Her Zaman	329	45,1
8. Lavaboya bilinmeyen kimyasallar veya zehirli maddeler dökmekten kaçınırım.	Hiçbir Zaman	73	10,0
	Nadiren	99	13,6
	Ara Sıra	79	10,8
	Sıkça	132	18,1
	Her Zaman	337	46,2
9. Suyun kullanımı ve su kaynakları ile ilgili yazılı basını takip ederim.	Hiçbir Zaman	184	25,2
	Nadiren	217	29,7
	Ara Sıra	171	23,4
	Sıkça	68	9,3
	Her Zaman	85	11,6

10. Açık kalmış bir musluk gördüğümde kapatırım.	Hiçbir Zaman	16	2,2
	Nadiren	17	2,3
	Ara Sıra	25	3,4
	Sıkça	63	8,6
	Her Zaman	603	82,6
11. Çevremde gördüğüm kaçak su kullanımlarını yetkililere bildiririm.	Hiçbir Zaman	171	23,4
	Nadiren	124	17,0
	Ara Sıra	99	13,6
	Sıkça	112	15,3
	Her Zaman	214	29,3
12. Çevremde su israf eden birini gördüğümde uyarırım.	Hiçbir Zaman	33	4,5
	Nadiren	63	8,6
	Ara Sıra	130	17,8
	Sıkça	198	27,1
	Her Zaman	300	41,1
13. Damlayan muslukları hemen tamir ederim/ettiririm.	Hiçbir Zaman	36	4,9
	Nadiren	59	8,1
	Ara Sıra	84	11,5
	Sıkça	154	21,1
	Her Zaman	388	53,2
14. Suyun bilinçli kullanımı ve korunmasına yönelik düzenlenen etkinliklere katılırım. (konferans, kongre)	Hiçbir Zaman	433	59,3
	Nadiren	171	23,4
	Ara Sıra	66	9,0
	Sıkça	26	3,6
	Her Zaman	28	3,8
15. Televizyonda su ile ilgili programları izlerim.	Hiçbir Zaman	190	26,0
	Nadiren	222	30,4
	Ara Sıra	161	22,1
	Sıkça	77	10,5
	Her Zaman	71	9,7
16. Evsel kullanımla oluşan katı ve sıvı atıkları lavaboya dökmekten kaçınırım.	Hiçbir Zaman	42	5,8
	Nadiren	91	12,5
	Ara Sıra	114	15,6
	Sıkça	177	24,2
	Her Zaman	300	41,1

Analizler sonucunda, hanelerde en çok hazır su (plastik)/paketlenmiş su tercih edildiği gözlemlenmiştir. Hanelerde içme suyu olarak ne kullanıldığı araştırılırken, cevabı hazır su olanların musluk/kaynak suyu kullanmama nedenleri arasında en çok musluk/kaynak suyunun pis/kirli olması vardır. Cevabı hazır su olmayanlar, suyu en çok arıtarak tüketmektedir. Bu durumda, çoğunluğun musluk/kaynak suyunun kirliliğinden rahatsız olduğu ve bu yüzden tüketimlerini hazır su (plastik)/paketlenmiş suya yönelttiği görülmektedir.

Su Tasarrufu ile İlgili Değerlendirme

Anketin üçüncü bölümünde, katılımcıları su tasarrufuna iten sebepleri ve konu ile ilgili duyarlılık durumları belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo 8'de katılımcıları su tasarrufuna iten sebeplerin dağılımları verilmiştir. Katılımcıların % 10,4'ü evet su tasarrufu yapıyorum ve büyük bir fark ile % 89,6'sı hayır su tasarrufu yapmıyorum cevaplarını verdikleri gözlemlenmiştir. Katılımcılardan (113 kişi) %15'i su tasarrufu yapma sebeplerinden birinin su faturasının yüksekliği olduğunu belirtirken, (617 kişi) %84,5'i su tasarrufu yapma sebeplerinden birinin su faturasının yüksek gelmesinin etkili olmadığını belirtmiştir.

Tablo 8: Katılımcıları Su Tasarrufuna İten Sebepler ($p<0,05$)

Değişkenler	Değişken Grupları	n	%
Su tasarrufu yapmıyorum	Evet	76	10,4
	Hayır	654	89,6
Su faturasının yüksekliği	Evet	113	15,5
	Hayır	617	84,5
İstanbul'da barajlardaki doluluk oranının düşmesi, bu konudaki haberler	Evet	358	49,0
	Hayır	372	51,0
Su kıtlığı ve küresel ısınma ile ilgili yayınlar, haberler	Evet	319	43,7
	Hayır	411	56,3
Su tasarrufu kampanyaları/afişler/duyurular	Evet	59	8,1
	Hayır	671	91,9
Genel olarak tasarruf konusuna olan ilgin	Evet	206	28,2
	Hayır	524	71,8

Su tasarrufu ile ilgili katılımcıların fikirlerinin, cinsiyet ve medeni durum değişkenlerine göre ki-kare analizi yapılmıştır. Su tasarrufu ile ilgili görüşlerin cinsiyet ve medeni duruma göre bağımlı olduğu kabul edilerek sonuçlar analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre bulgular, Tablo 9 ve Tablo 10'da sunulmuştur. Elde edilen veriler sonucunda, katılımcıların su tasarrufları görüşleriyle cinsiyet ve medeni durumu değişkenleri arasında bağımsızlık söz konusu değildir.

Tablo 9: Su Tasarrufu Görüşü ile Cinsiyet faktörünün karşılaştırılması

			Cinsiyet		Toplam	Pearson χ^2
			Kadın	Erkek		
Su Tasarrufu Görüşü	Tasarruf yapıyorum	Sayı	345	309	654	6,897
		Satır Yüzdesi(%)	52,8	47,2	100,0	
	Tasarruf yapmıyorum	Sayı	28	48	76	
		Satır Yüzdesi(%)	36,8	63,2	100,0	
Toplam	Sayı	373	357	730		
	Satır Yüzdesi(%)	51,1	48,9	100,0		

Tablo 10: Su Tasarrufu Görüşü ile Medeni Durum faktörünün karşılaştırılması

			Medeni Durum		Toplam	Pearson χ^2
			Evli	Bekar		
Su Tasarrufu Görüşü	Tasarruf yapıyorum	Sayı	222	431	653	7,217
		Satır Yüzdesi(%)	34,0	66,0	100,0	
	Tasarruf yapmıyorum	Sayı	14	61	75	
		Satır Yüzdesi(%)	18,7	81,3	100,0	
Toplam		Sayı	236,0	492,0	728,0	
		Satır Yüzdesi(%)	32,4	67,6	100,0	

Literatür incelendiğinde elmas-su paradoksu ile ilgili birçok metafor ile karşılaşılmaktadır. Elmas ve suyu kıyasladığında; su insan yaşamı için hayati önem taşırken, elmasın yaşamı devam ettirebilmek için bir zorunluluğu yoktur. Adam Smith'in savunmasına göre, fayda ile değişim değeri arasında bir ilişki yoktur. Sudan elde edilen fayda elmasın faydasından daha fazla olması sebebiyle değişim değerinin de daha fazla olması beklenmektedir. Ancak günümüzde elmasın değişim değeri suyun değişim değerinden daha fazladır (Bocutoğlu, 2012, 143).

Gelecek yıllarda suyun elmas kadar değerli olup olmayacağı konusunda katılımcıların fikirlerini almak için çeşitli sorular sorulmuştur. Kuram; cinsiyet, medeni durum ve yaş gibi çeşitli demografik özelliklerle karşılaştırılmıştır. İlgili karşılaştırmalar Tablo 11-12-13'de sunulmuştur. Karşılaştırmalar sonucunda, suyun elmas kadar değerli olacağı görüşü ile demografik faktörlerin arasındaki ilişki yüksek korelasyonlu çıktığı görülmüştür. Tabloların analizleri sonucunda, kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre, bekar katılımcıların evli katılımcılara göre ve son olarak 20-24 yaş aralığındaki bireylerin 40-44 yaş aralığındaki bireylere göre daha bilinçli oldukları bulunmuştur.

Tablo 11: Suyun Elmas Kadar Değerli Olacağı Görüşü ile Cinsiyet faktörünün karşılaştırılması

			Cinsiyet		Toplam	Pearson χ^2
			Kadın	Erkek		
Suyun elmas kadar değerli olacağı görüşü	Evet	Sayı	266	198	464	21,205
		Satır Yüzdesi(%)	57,3	42,7	100,0	
	Kısmen	Sayı	71	97	168	
		Satır Yüzdesi(%)	42,3	57,7	100,0	
	Hayır	Sayı	35	62	97	
		Satır Yüzdesi(%)	36,1	63,9	100,0	
Toplam		Sayı	372	357	729	
		Satır Yüzdesi(%)	51,0	49,0	100,0	

$$\chi^2_2=21,205; p<0,001$$

Tablo 12: Suyun Elmas Kadar Değerli Olacağı Görüşü ile Medeni Durum faktörünün karşılaştırılması

			Medeni Durum		Toplam	Pearson χ^2
			Evli	Bekar		
Suyun elmas kadar değerli olacağı görüşü	Evet	Sayı	167	296	463	8,555
		Satır Yüzdesi(%)	36,1	63,9	100,0	
	Kısmen	Sayı	40	127	167	
		Satır Yüzdesi(%)	24,0	76,0	100,0	
	Hayır	Sayı	29	68	97	
		Satır Yüzdesi(%)	29,9	70,1	100,0	
Toplam		Sayı	236	491	727	
		Satır Yüzdesi(%)	32,5	67,5	100,0	

$$\chi^2_2=8,555; p<0,05$$

Tablo 13: Suyun Elmas Kadar Değerli Olacağı Görüşü ile Yaş Gruplarının karşılaştırılması

			Yaş Grupları						Toplam	Pearson χ^2
			15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44		
Suyun elmas kadar değerli olacağı görüşü	Evet	Sayı	81	119	70	56	53	74	453	27,644
		Satır Yüzdesi(%)	17,9	26,3	15,5	12,4	11,7	16,3	100,0	
	Kısmen	Sayı	31	65	25	19	18	7	165	
		Satır Yüzdesi(%)	18,8	39,4	15,2	11,5	10,9	4,2	100,0	
	Hayır	Sayı	19	26	21	15	6	9	96	
		Satır Yüzdesi(%)	19,8	27,1	21,9	15,6	6,3	9,4	100,0	
Toplam		Sayı	131	210	116	90	77	90	714	
		Satır Yüzdesi(%)	18,3	29,4	16,2	12,6	10,8	12,6	100,0	

$$\chi^2_2=27,644; p<0,01$$

Su kaynaklarının düzensiz dağılması sebebiyle; bireylerin tasarruf oranlarının ve bilinç düzeylerinin, su kaynaklarının uzun süreli kullanılabilirliğinde önemli etkileri vardır. Bu sebeple, su tüketimindeki farkındalığı ve bilinci ölçmek amacıyla yapılan çeşitli projelerin etki oranlarını incelemek amacıyla katılımcıların bu alandaki ilgisi ölçülmek üzere çeşitli sorular sorulmuştur. Sonuçlar doğrultusunda, katılımcıların %24,8'i su bilincinin kazanılmasında en etkili yöntemin belgeseller ve kısa filmler olduğunu düşünmektedir.

Su kullanım oranları hane tipi, hanedeki kişi sayısı ve gelir durumu açısından incelenmiştir. Tüketicilerin yaşadıkları hane tipindeki su kullanım oranları, hanede bulunan kişi sayısı ve gelir durumu ile oldukça yüksek korelasyonlu olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Gelir, yaş, medeni durum, meslek gibi unsurların bireylerin su tüketim davranışlarında etkili unsurlardan birkaçı olduğu gözlemlenmiştir. Bulgular sonucunda katılımcıların bu değişkenler ile su tüketim davranışları arasında yüksek korelasyonlu olduğu bulunmuştur.

Su Bilinci ile İlgili Değerlendirme

Çalışmada katılımcıların su tüketim bilinç düzeylerini ölçmek adına, su bilincinin kazanılması için yapılan faaliyetlerin ve geri dönüşüm projelerinin etkileri sorulmuştur. En etkili faaliyetlerden ilk üçünün sırasıyla, kamu spotları, sosyal medya ve reklamlar olduğu görülmektedir. Katılımcıların 171'i (%23.4 kişi) kamu spotlarını, 122'si (%16.7 kişi) reklamları, 19'u (%2.6 kişi) çeşitli sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini, 33'ü (%4.5 kişi) bilgilendirici seminerler, konferanslar vb. etkinlikleri, 181'i (%24.8 kişi) belgeseller, kısa filmleri vb. 10'u (%1.4 kişi) gazete, dergi vb. basılı yayınları, 47'si (%6.4 kişi) internet haberlerini, 127'si (%17.4 kişi) sosyal medya faaliyetlerini su bilinci kazanımı konusunda ilgi çekici bulmuştur.

Tablo 14: Su Bilinci Hakkında Sorular

Değişkenler	Değişken grupları	n	%
Su bilincinin kazanılması için yapılan faaliyetlerden en çok hangisi ilginizi çekmektedir?	Kamu spotları	171	23,4
	Reklamlar (Finish-Yarının Suyu, Calgon vb.)	122	16,7
	Çeşitli sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri (imza toplamak, dergi aboneliği vb.)	19	2,6
	Bilgilendirici seminerler, konferanslar vb. etkinlikler	33	4,5
	Belgeseller, kısa filmler vb.	181	24,8
	Gazete, dergi vb. basılı yayınlar	10	1,4
	İnternet haberleri	47	6,4
	Sosyal medya	127	17,4
Geri dönüşüm projelerinin bilinçli su tüketiminde etkili olduğunu düşünüyor musunuz?	Evet	279	38,2
	Kısmen	313	42,9
	Hayır	74	10,1
	Fikrim yok	61	8,4

Tablo 15: Geri Dönüşüm Etkinliklerinin Takibi ile Cinsiyet Faktörünün Karşılaştırılması

			Cinsiyet		Toplam	Pearson χ^2
			Kadın	Erkek		
Geri Dönüşüm Etkinliklerinin Takibi	Takip ediyorum	Sayı	120	76	196	11,005
		Satır Yüzdesi(%)	61,2	38,8	100,0	
	Takip etmiyorum	Sayı	252	280	532	
		Satır Yüzdesi(%)	47,4	52,6	100,0	
Toplam		Sayı	372	356	728	
		Satır Yüzdesi(%)	51,1	48,9	100,0	

Su bilinci görüşü ile eğitim durumu ve medeni durum değişkenleri incelenmesi sonucunda bulgular Tablo 16-17'de sunulmuştur. Su bilinci görüşü ile eğitim durumu faktörünün karşılaştırılması sonucunda, lisansüstü eğitim derecesine sahip olanların daha bilinçli olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcılardan 17'si kişi (%3,1) ise, ilköğretim eğitim derecesine sahip katılımcıların nispeten daha bilinçli bir toplum olarak düşündüğü gözlemlenmiştir. Bu durumda, eğitim durumu ile su bilinci görüşü arasında bağımsızlık söz konusu değildir. Su bilinci görüşü ile medeni durum faktörünün karşılaştırılmasında, bilinçli bir toplumun cevabını verenlerin oy çoğunluğu ile 429'u (%69.2) bekar katılımcılar olduğu bulunmuştur. Ek olarak, bilinçli bir toplumun cevabını verenlerin 191'i (%30.8) evli katılımcılar olduğu bilinmektedir.

Tablo 16: Su bilinci görüşü ile eğitim durumu faktörünün karşılaştırılması

			Eğitim Durumu				Toplam	Pearson χ^2
			İlköğretim	Lise	Üniversite	Lisansüstü		
Su Bilinci Görüşü	Bilinçli Bir Toplumuz	Sayı	17	20	115	393	545	12,716
		Satır Yüzdesi(%)	3,1	3,7	21,1	72,1	100,0	
	Kararsızım	Sayı	3	6	36	55	100	
		Satır Yüzdesi(%)	3,0	6,0	36,0	55,0	100,0	
Toplam		Sayı	20	26	151	448	645	
		Satır Yüzdesi(%)	3,1	4,0	23,4	69,5	100,0	

$$\chi^2_2=12,716; p<0,01$$

Tablo 17: Su bilinci görüşü ile medeni durum faktörünün karşılaştırılması

			Medeni Durum		Toplam	Pearson χ^2
			Evli	Bekar		
Su Bilinci Görüşü	Bilinçli Bir Toplumuz	Sayı	191	429	620	5,267
		Satır Yüzdesi(%)	30,8	69,2	100,0	
	Kararsızım	Sayı	45	62	107	
		Satır Yüzdesi(%)	42,1	57,9	100,0	
Toplam		Sayı	236	491	727	
		Satır Yüzdesi(%)	32,5	67,5	100,0	

$$\chi^2_2=5,267; p<0,05$$

Su Farkındalığı ile İlgili Değerlendirme

Ankete katılan katılımcılara su tasarrufunu arttırmaya yönelik yapılan çeşitli projelerden haberdar olma oranlarını analiz etmek amacıyla çeşitli sorular sorulmuştur. Tablo 18’de su tasarrufuna yönelik sorulan sorulara verdikleri cevaplar sunulmaktadır.

- ✓ Katılımcılardan “Çöp kaparlar” isimli yeni projeden haberi olanların sayısı 126 (%17,3 kişi), haberi olmayanların sayısı ise 603’tür (%82,6 kişi).
- ✓ “Yarının Suyu” projesinden haberi olanların sayısı 103 (%14,1 kişi), haberi olmayanların sayısı 626’dır (%85,8 kişi).
- ✓ “Okulum Temiz Projesine Destek” çalışmasından haberi olanların sayısı 88 (%12,1 kişi), haberi olmayanların sayısı ise 641’dir (%87,8 kişi).
- ✓ “Geri Dönüştürülebilir Şişeler” çalışmasından haberi olanların sayısı 37 (%5,1 kişi), haberi olmayanların sayısı ise 692’dir (%94,8 kişi).
- ✓ Çalışmaların hiçbirinden haberi olmayanların sayısı 532 (%72,9), en az bir çalışmadan haberi olanların sayısı ise 196’dır (%26,8 kişi).

Tablo 18: Su farkındalığı ile ilgili sorular

Değişkenler	Değişken grupları	n	%
Çöp Kaparlar	Evet	126	17,3
	Hayır	603	82,6
Yarının Suyu (Su Ayak İzi-25 Litre)	Evet	103	14,1
	Hayır	626	85,8
Okulumuz Temiz Programına Destek (2011’den itibaren)	Evet	88	12,1
	Hayır	641	87,8
Geri Dönüştürülebilir Şişeler	Evet	37	5,1
	Hayır	692	94,8
Takip etmiyorum.	Evet	196	26,8
	Hayır	532	72,9

Tartışma

Çalışmanın amacı; tüm dünyayı ilgilendiren ve önemli konulardan olan su sıkıntısı, su kıtlığı, su tasarrufu gibi önem arz eden ve her canlıyı ilgilendiren durumlar hakkında bireylerin dikkatini ve hassasiyetini ölçmektir. Katılımcıların farkındalıklarının, davranışlarına yansıyor yansımadığını ölçmek ve analiz etmek adına çeşitli sorular yöneltilmiştir.

Değişkenlerin; bireylerin su tüketim alışkanlıklarındaki etkileri göz önünde bulundurulduğunda, likert tipli ölçek ile oluşturulan sorulardan sizin için önemi nedir sorusuna cevap olarak hiçbir katılımcının “1” cevabını vermediği görülmektedir. Yaşamımızı idame ettirebilmek için ve en önemlisi su yerine ikame edebileceğimiz herhangi bir ürün ya da besin kaynağı olmamasından dolayı, su insan hayatı için büyük bir öneme sahiptir. Bu sonuca göre, bireyler suyun değerinin ve öneminin farkındadırlar. Literatürde Pehlivan vd., (2017)’nin araştırmasını incelediğimizde; kadınların erkeklere göre daha duyarlı ve bilinçli oldukları görülmüştür. (Pehlivan vd., 2017, 140). Katılımcılardan 300’ü (%41.1 kişi) günlük yaşantılarındaki faaliyetlerinde tüketilme sonucu oluşan katı ve sıvı atıkları lavaboya dökmekten her zaman kaçındıklarını belirtmiştir. Bu sebeple, oluşan katı veya sıvı atıkların toplanması ve geri dönüştürülmesi ile ilgili yapılacak bir çalışma, bu konuda daha fazla teşvik oluşturabileceği öngörülmektedir.

Araştırma sonucunda eğitim seviyesi ile su tasarrufunun doğru orantılı çıktığı gözlemlenmiştir. Bu durumda, çeşitli faaliyetler ve bilgilendirici seminerlerin sayısı arttırılırsa bireylerin su tasarrufundaki farkındalıklarının artacağı öngörülmektedir. Eğitim seviyesi ve su tasarrufu konularını literatürde yapılmış çalışmaların sonuçları ile analiz edildiğinde; çevresel duyarlılığın yaş ve eğitim seviyesi gibi değişkenlere bağlı olarak arttığı gözlemlenmiştir (Çelik, 2005; Clark & Finley, 2007; Garcia-Cuerva vd. 2016; Gezer & Erdem, 2018, 114).

Katılımcıların banyoda suyun ısınmasını beklerken boşa akan suyu ne sıklıkla değerlendirdikleri incelendiğinde, %20,5 oranla hiçbir zaman akan suyun değerlendirilmediği gözlemlenmiştir. Banyoda suyun ısınması için beklerken geçen zamanda israf olan suyu, bir kova yardımıyla biriktirip, önemli bir miktardaki suyun israf olmasının önüne geçilebilir. Biriktirilen su çeşitli yerlerde (klozetlerde, ev ya da araba temizliklerinde ya da bitki sulama işlerinde) kullanılabilir.

Anket sonuçları analiz edildikten sonra, su bilincinin kazanılması için en çok belgesel kısa filmler daha sonra sırasıyla kamu spotları, sosyal medya ve reklamlar etkili iken en az etkili olan haber araçları; gazete, dergi vb. basılı yayınlar olduğu bulunmuştur. Bu iki sonuç karşılaştırıldığında; su bilincinin arttırılması için gazete, dergi gibi haber araçlarını kullanmak yerine belgeseller ya da kısa filmlerin çekilmesi daha etki olacaktır.

KAYNAKÇA

Aksungur, N., Firidin, Ş. (2008). Su Kaynaklarının Kullanımı ve Sürdürülebilirlik. *Aquaculture Studies*, 2008 (2).

Aliagaoglu, A., Mirioğlu, G. (2019). "Balıkesir Şehrinde Su Tüketimi: Coğrafi Bir Yaklaşım", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 17(2), 260-280.

Atak, H., Tatli, C. E., Çokamay, G., Büyükpabuşcu, H. ve Çok, F. (2016). "Yetişkinliğe Geçiş: Türkiye'de Demografik Ölçütler Bağlamında Kuramsal Bir Gözden Geçirme", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(3), 204-227.

Bocutoğlu, E. (2012). "İktisat Teorisinde Emeğin Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk", *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1), 127-150.

Bulut, S., Şahin, G. (2020). "Pedagojik Formasyon Öğrencilerinin Su Tüketim Davranışları ile Su Ayak İzlerinin İncelenmesi", *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 53-70.

Bühler, C. (1957). "About The Goal-Structure of Human Life. Theoretical Considerations", *Dialectica*, 11, 187-205.

Clark W., Finley J., (2007), "Determinants of Water Conservation Intention in Blagoevgrad, Bulgaria", *Society and Natural Resources*, 20, 613-627

Çelik, E. (2005). Antalya Kentinin İçme Suyu Kalite Sorunlarının ve Olası Çözümlerinin Halkın Düşüncesi Alınarak Araştırılması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.) Akdeniz Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Çankaya, C., İşcen, C. F. (2014). "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarına Yönelik Su Davranış Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması", *Education Sciences*, 9(3), 341-352.

DSI, (Devlet Su İşleri) (2021). DSI Genel Müdürlüğü. 2021 Yılı Faaliyet Raporu.

Garcia-Cuerva, L., Berglund, E. Z., & Binder, A. R. (2016). "Public Perceptions of Water Shortages, Conservation Behaviors, and Support for Water Reuse in the US", *Resources, Conservation And Recycling*, 113, 106-115.

Gezer, A., Erdem, A. (2018). "Su Stresi, Su Kıtılığı ve Su Tasarrufu Hakkında Halkın Farkındalığının Belirlenmesi: Akdeniz Üniversitesi Örnek Çalışması", *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 4(2), 113-122.

Pehlivan, E., Burak, M. E. T. E., Bektaş, D., Bayat, S. ve Ayşegül, K. A. R. T. (2017). "Malatya İlinde Yaşayan Genç Yetişkinlerin Su Tüketim Davranışlarının Değerlendirilmesi", *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 74(Ek-1), 135-142.

USIAD (2007). *Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği, Ulusal Su Politikası İhtiyacımız*, Ed. Yıldız D., Ada Strateji, Ankara, 162.

Yazıcı, N., Koçer, N. (2020). "Su Kullanım Bilincinin Değerlendirilmesi: Kırklareli Örneği", *Turkish Journal of Forestry*, 21(3), 231-242.

Yıldırım İ. E., (2009). *İstanbul'da Su Tüketim Bilinci Araştırması*. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.-İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

SIYASAL İLETİŞİM BAĞLAMINDA YOUTUBE REKLAMLARININ GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZİ: 2019 İSTANBUL SEÇİMLERİ ÖRNEĞİ

Deniz Keba EKİNCİ¹, M. Hamdi EKİNCİ²

Öz

Siyasi aktörler tarafından bilgilendirme, etkileme, ikna etme gibi belirli bir amaca ulaşmaya yönelik, özellikle seçim dönemlerinde uygulanan siyasal iletişim, hedef kitleye ulaşmak için son dönemlerde gelişen yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu imkanlardan yararlanmak istemekte ve yeni medya ortamlarını araç olarak tercih etmektedir. Video içerik paylaşım ağlarından biri olan Youtube, bilgi, etkileşim, katılım ve mobilizasyonu kolaylaştıran büyük bir dağıtım ağına sahiptir. Siyasi partiler veya adaylar, kullanılan bu sosyal ağ sayesinde, yayınladıkları görsel ve işitsel videolar aracılığıyla seçmene ulaşma, etkileme ve desteğini kazanma anlamında çeşitli kazanımlar sağlamaktadır. Bu çalışma, Youtube da yer alan siyasal reklamların işitsel ve görsel göstergelerinin siyasal iletişim amaçlı seçmen kitlede bırakmak istediği etkinin ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Bu amaçla, 2019 İstanbul Yerel Seçimleri sürecinde seçime katılan Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu ve Cumhuriyet İttifakı adayı Binali Yıldırım için hazırlanan Youtube reklamları göstergebilimsel olarak analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal İletişim, Siyasal Reklamlar, Göstergebilimsel Analiz, Youtube Reklamları, 2019 İstanbul Seçimleri

SEMIOTIC ANALYSIS of YOUTUBE ADVERTISEMENTS in the CONTEXT OF POLITICAL COMMUNICATION: The CASE of 2019 ISTANBUL ELECTIONS

Abstract

Political communication, which is applied by political actors to reach a certain purpose such as informing, influencing, and persuading, especially during election periods, wants to take advantage of the opportunities offered by the new communication technologies that have recently developed in order to reach the target audience and prefers new media environments as a tool. Youtube, one of the video content sharing networks, has a large distribution network that facilitates information, interaction, participation and mobilization. Thanks to this social network used, political parties or candidates provide various gains in terms of reaching, influencing and gaining the support of the voters through the visual and audio videos they publish. This study aims to reveal the effect that the audio and visual indicators of political advertisements on Youtube want to leave on the electorate for political communication purposes. For this purpose, Youtube ads prepared for Nation Alliance candidate Ekrem İmamoğlu and People's Alliance candidate Binali Yıldırım, who participated in the 2019 Istanbul Local Elections, will be analyzed semiotically

Keywords: Political Communication, Political Advertisements, Semiotic Analysis, Youtube Ads, Istanbul Elections 2019.

---

¹ Arş. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü.

E-Posta: deniz.keba@kocaeli.edu.tr ORCID: 0000-0003-2723-992X

² Öğr. Gör., Kocaeli Üniversitesi Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulu, Reklamcılık ve Pazarlama Bölümü.

E-Posta: hamdi.ekinci@kocaeli.edu.tr ORCID: 0000-0002-9141-1598

Giriş

İletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte hayatımıza giren yeni medya ortamları birçok alanda olduğu gibi siyasal iletişim alanında da, siyasi partiler veya adaylar tarafından özellikle seçim dönemlerinde etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Seçmene ulaşma, etkileme ve desteğini kazanma anlamında yeni medya ortamlarının sunduğu imkanlar günümüzde siyasal iletişim kampanyalarında önemli bir role sahiptir. Video içerik paylaşım ağlarından biri olan ve katılım ortamı yaratan Youtube, son dönemlerde siyasi partiler ve liderleri tarafından seçmene erişmek ve seçmenin desteğini kazanmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu çalışma, Youtube da yer alan siyasal reklamların işitsel ve görsel göstergelerinin siyasal iletişim amaçlı seçmen kitlede bırakmak istediği etkinin ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Bu amaçla, 2019 İstanbul Yerel Seçimleri sürecinde seçime katılan Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu ve Cumhur İttifakı adayı Binali Yıldırım için hazırlanan Youtube reklamları göstergebilimsel olarak analiz edilmiştir.

Siyasal İletişim ve Sosyal Medya

Siyasal iletişim, siyasal aktörlerin ideolojik amaçlarını, belli kişilere, guruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve davranışa dönüştürmek amacıyla çeşitli iletişim tür ve tekniklerinin kullanılmasıdır (Aziz, 2014, 3). Siyasal partiler veya adaylar özellikle seçim kampanyalarında bu iletişim tür ve teknikleri daha etkin kullanırlar. Yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi ve yeni iletişim ortamlarının ortaya çıkışı, bu ortamlardaki kullanıcı sayısının artışı ve kullanıcılara sunduğu imkânlar siyasal aktörlerinde dikkatini çekmiş, sosyal medyayı siyasal iletişimde kullanılan araçlar haline getirmiştir. Klieber'e göre (2009, 8), Web tabanlı teknolojileri ve etkileşimli mobil özelliklerini kullanan sosyal medya, kullanıcıların içerik ürettiği, üretilen içerikleri şekillendirebildikleri, birbirleriyle paylaşımında bulunduğu ve çeşitli konuları tartışabildikleri bir ortamdır. Sosyal Medya'nın siyasal iletişim kampanyalarında kullanımı konusunda Obama'nın 2008 seçimleri dikkat çekmektedir.

2008 yılında yapılan ABD başkanlık seçimlerinde Obama'nın başarısında önemli bir etken olan sosyal medya siyasi partilerin veya adayların gündemine girmiştir. Daha sonra Avrupa'da yapılan seçim çalışmalarında benzer başarı örnekleri görülmüştür (Bostancı, 2014, 86). Türkiye'de ki siyasi partiler ve adaylar da Obama'nın başarısından sonra 2010 yılı itibariyle sosyal medyayı kullanmaya başlamıştır. Hızla artan sosyal medya uygulamaları, bu uygulamalardaki kullanıcı sayısının artışı, akıllı telefonlar sayesinde istenilen heran sosyal medya uygulamalarına erişim, hedef kitleye gönderilen mesajların daha hızlı ve ucuz olması aynı zamanda multimedyal özellikleri açısından sosyal medya siyasetçiler için fark yaratmaktadır (Öztürk ve Zeybek, 2020, 95).

Siyasal İletişimde Youtube Kullanımı

Popüler bir video paylaşım platformu olan YouTube, siyasi partiler tarafından seçmene ulaşmak, iletişim kurmak ve oy verme davranışlarını etkilemek için kullanılmaktadır. Burgess ve Green (2009), Youtube'u video izlemek için bir "yeni medya" web sitesi olarak özetlemektedir. Siyasi pazarlama alanında, Youtube'un duyuru ve tanıtım gücü övgüye değer ve tartışılmazdır (Ridout, Fowler & Branstetter, 2010).

Seçim sürecinde adaylar, Youtube videoları aracılığıyla ileriye dönük politikalarını, kimlik bilgilerini, çeşitli endişe ve tartışma noktalarını rakipleriyle paylaşırlar (Gueorguieva, 2008; Gulati & Williams, 2010). Bu popüler çift yönlü araç, kampanya yöneticileri tarafından seçmenlerle etkileşim kurmak için olduğu kadar seçmenler tarafından da kampanya ve seçimler hakkındaki görüşlerini ifade etmek için kullanılmaktadır (Klotz, 2010; Williams & Gulati, 2007).

Reklam alanındaki bu değişiklikleri göz önünde bulundurarak Youtube, potansiyel seçmenler, seçim kampanyaları ve medya arasındaki bağlantıyı tanımlamada ve oluşturmada çok önemli bir rol oynamaktadır (Vesnic-Alujevic & Bauwel, 2014).

Youtube'daki videolar, "bilgi, etkileşim, katılım ve mobilizasyonu" kolaylaştıran devasa bir dağıtım ağına sahiptir (Gueorguieva, 2008). Siyasi adayların görsel-işitsel videoları, dikkate değer bir siyasi iletişim biçimi olarak ortaya çıkmaktadır (Vesnic-Alujevic & Bauwel, 2014). Bu web tabanlı videoların, izleyicilere (muhtemel seçmenler) "gerçekçi" bir görünüm sunduğu görülmektedir.

Siyasal İletişim Bağlamında Youtube Reklamlarının Göstergebilimsel Analizi: 2019 İstanbul Seçimleri Örneği: Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışmada, amaçlı örnekleme tekniğine göre araştırma sorunsalına uygun olan belirli özellikleri ile araştırmanın amacına uygun olduğu düşünülen, 2019 Yerel Seçimlerinde Millet İttifakı adayı Ekrem İmamoğlu ve Cumhuriyet İttifakı adayı Binali Yıldırım için hazırlanan "İstanbul Senin, Yeni Bir Başlangıç Senin" ile "Az Laf Çok İş Durmak Yok Yola Devam", 23 Haziran 2019 da tekrarlanan seçim için hazırlanan, "23 Haziran'da Hak Yerini Bulacak, 16 Milyon İstanbullu Yeniden Kazanacak" ile "İş Ehlinin Karar Milletinin" isimli siyasi reklam filmleri göstergebilimsel olarak çözümlenmiştir. Görüntünün yeniden sunmak olduğu düşünen Barthes'a göre (2014), görüntünün verilışı aynı zamanda diriltmedir ve reklamlarda görüntünün anlamlandırılışı bilinçli olarak yapılmaktadır. Reklam iletilerinde ürünlerin niteliği ve özellikleri açık bir şekilde biçimlendirilerek gösterilir. Eğer reklam göstergeler içeriyorsa bu göstergelerin içleri anlamlıdır. Reklam iletilerinin çözümlenmesinde düz ve yan anlama sahip görüntünün ilk iletilerinin dilsel iletilerden, sonraki iletiler ise gösteren ve gösterilen dizgelerden oluşmaktadır. Ayrıca Barthes görüntüyü okumak için son olarak algımıza bağlı bilgiye başvurmamız gerekliliğinden bahsetmektedir.

Barthes'ın bu görüşlerine dayanarak, bu çalışmada reklamın işitsel ve görsel göstergelerinin siyasi iletişim amaçlı olarak seçmen kitlede bırakmak istediği etkide aracı olarak kullandığı dizgeler göstergebilimsel analiz yönteminden faydalanılarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada, reklam filmlerinin göstergebilimsel çözümlenmesi yapılmış ve aşağıdaki araştırma sorularına cevaplar aranmıştır:

1. Reklam filminde işitsel ve görsel ögeler nasıl sunulmuştur?
2. Reklam filminde, sosyal yapı, kültürel yapı ve ekonomik yapı unsurlarından hangileri kullanılmıştır.

Bulgular ve Sonuçlar

Reklam filmlerinde yer alan müzik, dil ve görsellerin göstergebilimsel analizi sonucu elde edilen bulgular aşağıda başlıklar halinde sunulmuştur:

Reklam İsmi	Siyasi Parti Adayı	Süresi
İstanbul Senin Yeni Bir Başlangıç Senin	Ekrem İmamoğlu	1dk 50sn
23 Haziran'da Hak Yerini Bulacak	Ekrem İmamoğlu	1dk
Az Laf Çok İş Durmak Yok Yola Devam	Binali Yıldırım	1dk 30sn
İş Ehlinin Karar Milletinin	Binali Yıldırım	1dk 22sn

Tablo 1: Analiz Edilen Reklamlar

Reklam Filmi 1: İstanbul Senin, Yeni Bir Başlangıç Seni

Reklam Filminin Genel Betimlemesi: 2019 yılı, İstanbul ili Yerel Seçimleri 30 Mart -23 Haziran 2019 tarihleri arasındaki bir süreçte gerçekleştirilmiştir. Millet İttifakı adayının araştırma kapsamına dahil olan reklam filmi adayın Youtube kanalında 23 Mart 2019 tarihinde yayına sunulmuştur. “İstanbul senin, yeni bir başlangıç senin” başlıklı siyasal reklam filminin süresi 1 dakika 50 saniyedir.

Reklam filmi, havadan İstanbul görüntüsüyle başlamaktadır. Reklam filmi için bestelenen “İstanbul senin, yeni bir başlangıç senin” şarkısı ile şarkı sözleri arasında bulunan İstanbul’un tarihi ve kültürel yerleri reklamda gösterilmektedir. Reklamın son sahnesinde ise şarkı sözlerinde yer alan ‘İstanbul Senin’ sözcüğünden sonra gülümseyen Ekrem İmamoğlu görseli yer almış ve reklam bitmiştir.

Müzik ve Dilsel İleti: Reklamda Söz ve Müzik’inin kime ait olduğu tespit edilemeyen “İstanbul senin, yeni bir başlangıç senin” şarkısı kullanılmıştır. Şarkı sözlerinde İstanbul anlatılmaktadır. Reklam filminde kullanılan şarkının sözleri duygusal öğeler barındırırken müziği de aynı şekilde duygusal ve yumuşak tonlar içermektedir. Bununla birlikte hedef kitlenin duygularına seslenilerek, seçmene daha ince ve kapsayıcı bir mesaj verilmeye çalışılmıştır.

Görsel İleti: Reklamda kullanılan görüntüler de çoğunlukla dış mekân çekimleri olduğu ve hedef kitlenin içerisinde her kesimden insanların olduğu gözlemlenmektedir. Çekim yapılan sahneler güneşli gün ışığında ve akşam karanlığında gerçekleşmiş, fakat güneşli sahnelere daha çok yer verilmiştir. Reklam filmi, İstanbul’un tarihi simgesel yerlerinin haricinde halk tabakasının yer aldığı kent görüntülerini de barındırmaktadır. Filmde emekli, çalışan, ev hanımı, öğrenci, işçi olmak üzere geniş bir kitleye yer verilmektedir.

Reklam Filminde Kullanılan Sosyal Yapı Unsurları

Görsel 1: “İstanbul Senin, Yeni Bir Başlangıç Senin” Reklam Filmi Sosyal Yapı Görselleri

Göstergeler: “İstanbul Senin, Yeni Bir Başlangıç Senin” reklam filmi görselleri

Gösterenler: Mekân kodları, karakter kodları

Düz Anlam: Kent yaşantısından karakterlere reklam filminde yer verilmiştir.

Gösterilenler: Büyükanne ve torun, Üniversite gençliği, Anne adayı bir kadın, emekli çift, tavlâ oynayan kişiler reklam filminde yer almaktadır. Mekân olarak İstanbul'un tarihi yerlerinden karelere oldukça yer verilmiştir.

Yan Anlam: Reklam filminde İstanbul'da yaşayan farklı karakterlere ve mekanlara yer verilmiştir. İstanbul'daki çeşitliliğe ve zenginliğe vurgu yapılmıştır. Hedef kitlesinin gösterilen her kesimden kişiler olduğu söylenebilir. İstanbul'da yaşayan her kesimden insanın desteğini bekliyoruz mesajı verilmektedir.

Reklam Filminde Kullanılan Kültürel Yapı Unsurları

Görsel 2: "İstanbul Senin, Yeni Bir Başlangıç Senin" Reklam Filmi Kültürel Yapı Görselleri

Göstergeler: "İstanbul Senin, Yeni Bir Başlangıç Senin" reklam filmi görselleri

Gösterenler: Mekân kodları, karakter kodları

Düz Anlam: Cami, çay bardağı, ibadet eden kişi, müzisyenler, tavlâ oynayanlar, gazi, semazen, sokak müzisyenleri

Gösterilenler: Süleymaniye Cami, İnce belli çay bardağı, namaz kılan kişi, müzisyenler, tavlâ oynayanlar, gazi, semazen, sokak müzisyenleri, simit, grafitici

Yan Anlam: Bu reklam filminde ağırlıklı İstanbul'da bulunan farklı kültürel değerlere değinilmiştir. Süleymaniye camisi üzerinden tarihi yarımada, Haliç ve Asya ile Avrupa kıtaları gösterilerek, Osmanlı devletine başkentlik yapmış bu şehrin bağlarının tarihi İstanbul sınırlarının ötesinde Asya ve Avrupa kıtalarına kadar uzandığı söylenmektedir. Çay ve Simit İstanbul'da yaşayanlar için önemli bir kültürel değerdir. Semazen, gösterilerek Mevlevilik'e atıfta bulunularak "Ne olursan ol, gene gel" düsturundan yola çıkarak sevgi ve hoşgörü anlatılmak istenmektedir. Gazi, ögesi üzerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin kolay kazanılmadığı, uzun emekler ve bedeller ödendiği anlatılmak istenmiştir.

Reklam Filminde Kullanılan Ekonomik Yapı Unsurları

Reklam filminde ekonomik yapı unsuruna rastlanmamıştır.

Reklam Filmi 2: 23 Haziran'da Hak Yerini Bulaca

Reklam Filminin Genel Betimlemesi: 2019 yılı Yerel Seçimleri 30 Mart -23 Haziran 2019 tarihleri arasındaki bir süreçte gerçekleştirilmiştir. Millet İttifakı adayının araştırma kapsamına dahil olan

reklam filmi adayın Youtube kanalında 15 Haziran 2019 tarihinde yayına sunulmuştur. “23 Haziran’da hak yerini bulacak, 16 milyon İstanbullu yeniden kazanacak” başlıklı siyasal reklam filminin süresi 1 dakikadır.

Reklam filmi, ‘YSK aldığı kararla bugün İstanbul seçimlerinin iptaline karar verdi’ haber anonsuyla başlamaktadır ve bu iletiyi dinleyen genç, yaşlı, esnaf vb. gibi farklı sınıfa ait kişilerin üzülmeleriyle başlamaktadır. Küçük bir çocuğun bisikletine binerek, bir megafon yardımıyla cep telefonundan Ekrem İmamoğlu’nun 6 Mayıs 2019 tarihinde seçimlerin iptal olmasından sonra yapmış olduğu konuşmayı, İstanbul’un simgesel yerlerini turlayarak halka dinletmesini anlatmaktadır. Reklamın son sahnesinde Boğaz köprüsünden sarkıtılan Ekrem İmamoğlu görselli ‘Her şey çok güzel olacak’ yazılı poster eşliğinde reklam filmi bitmektedir. Reklam filminde ayrıca seçim kampanyası boyunca kullanılan “Her şey çok güzel olacak” sloganı yazılı olarak kullanılmıştır. Ayrıca sosyal medya hesaplarında kullanılan #Ekrem Abi_34 hashtag’ini kullanıldığı görülmektedir.

Müzik ve Dilsel İleti: Reklamda Söz ve Müzik’i Yiğit Çıtak’a ait olan ‘Her şey Çok güzel olacak’ şarkısı kullanılmıştır. Filmde kullanılan ritim ve tonlar hedef kitlenin duygularını olumlu yönde harekete geçirecek formadadır. Müziğin sözleri kampanyanın sloganlarından oluşmaktadır. Bu reklam filminde işitsellik ön plandadır. Kampanya şarkısıyla birlikte Ekrem İmamoğlu’nun konuşmalarına da yer verilmektedir. Bu bağlamda reklamda kullanılan müziğin ve sesin yumuşak tonda kullanılması yoluyla seçmene daha ince ve kapsayıcı bir mesaj verilmeye çalışılmaktadır.

Görsel İleti: Reklamda kullanılan görüntülerin iç ve dış mekân çekimleri olduğu ve hedef kitlenin her kesimden insanlar olduğu gözlemlenmektedir. Çekimler gündüz puslu, loş bir ışıkla başlayıp, devamında güneşli gün ışığında gerçekleşmiştir. Reklam filminde İstanbul’un tarihi simgesel yerlerinin haricinde halk tabakasının yer aldığı çarşı-pazar görüntülerini de barındırmaktadır. Filmde, çalışan, ev hanımı, öğrenci, işçi olmak üzere geniş bir kitleye yer verilmektedir. Ayrıca reklam filminde kampanyanın sloganlarına tekrar tekrar yer verilmektedir. Semboller, iletişim ve reklam sürecinde duygularla ifade edilemeyen şeylerin somut nesnelere ifade edilmiş şeklidir. Reklam filminde kalp işareti, pankartlar, güneş gibi sembollerin kullanıldığı görülmektedir.

Görsel 3: “23 Haziran’da Hak Yerini Bulacak” Reklam Filmi Görsel İletiler

Reklam filminde kullanılan slogan “Her şey Çok Güzel Olacak” şeklinde vurgulanmaktadır. Sloganlar reklam müziğinde de belirgin biçimde dile getirilmektedir. “Umut Her Yerde”, “Asla Vazgeçmeyeceğiz” sloganları reklam filmi boyunca pankart ve duvar yazısı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Seçimlerin tekrarlanması dolayısıyla, seçmene umudun kaybetme, vazgeçme mesajları verilmektedir.

Reklam Filminde Kullanılan Sosyal Yapı Unsurları

Görsel 4: “23 Haziran’da Hak Yerini Bulacak” Reklam Filmi Sosyal Yapı Unsurları

Göstergeler: “23 Haziran’da Hak Yerini Bulacak” reklam filmi görselleri

Gösterenler: Mekân kodları, karakter kodları

Düz Anlam: İstanbul’da yaşayan mahalle yaşantısına ve karakterlerine reklam filminde oldukça yer verilmiştir.

Gösterilenler: Filmde yaşlı, genç, çocuk karakterleri görülmektedir. Mekân olarak mahalle gösterilmekte, mahalle de yer alan esnaflar; sucu, tamirci, berber, balıkçı, pazarcıdır.

Yan Anlam: Bu reklam filminde hedef kitle İstanbul halkı olduğu için, İstanbul mahallelerinde gündelik yaşantıdan görseller ve karakterlere yer verilerek “İstanbul halkından destek bekliyoruz” mesajı verilmektedir.

Reklam Filminde Kullanılan Kültürel Yapı Unsurları

Görsel 5: “23 Haziran’da Hak Yerini Bulacak” Reklam Filmi Kültürel Yapı Unsurları

Göstergeler: “23 Haziran’da Hak Yerini Bulacak” reklam filmi görselleri

Gösterenler: Mekân kodları, karakter kodları

Düz Anlam: İstanbul simgeleri; boğaz köprüsü, camiler, tarihi yapılar gösterilmektedir. Sokak çalgıcıları, simit ve pazar yerine yer verilmiştir.

Gösterilenler: Cami, köprü, simit, müzisyenler, pazar yeri

Yan Anlam: Reklam filminde kullanılan kültürel öğeler İstanbul yaşam kültürü için önemli yere aittir. İstanbul; Asya ve Avrupa kıtalarının kesiştiği yerdir. Saray burnu; Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarının saraylarının bulunduğu yerdir. Boğaz köprüsü; Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlamaktadır. İstanbul İli de bu iki kıtada yer almaktadır. Cami, Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul'un başkent olması sebebiyle pek çok cami yer almaktadır. Simit; İstanbul halkı için önemli bir kültürel değerdir. Örneğin, şehir dışından; İstanbul boğazında vapurda çay içip simit yemek için gelenler bulunmaktadır. Müzisyenler; İstanbul'da farklı kültürden milletler barınmaktadır. Bu farklılığı sokak müzisyenlerinde de görülmektedir. Pazar yerleri; İstanbul için önemli bir yer tutmaktadır. İstanbul'da her semtin kendi kültürel yapısına göre semt pazarı bulunmaktadır ve halk ihtiyaçlarını buralardan karşılamaktadır. Örneğin; Sosate pazarı (Kadıköy pazarı), Fatih pazarı, Pendik pazarı... vb.

Reklam Filminde Kullanılan Ekonomik Yapı Unsurları

Görsel 6: “23 Haziran’da Hak Yerini Bulacak” Reklam Filmi Ekonomik Yapı Unsurları

Göstergeler: “23 Haziran’da Hak Yerini Bulacak” reklam filmi görselleri

Gösterenler: Mekân kodları, karakter kodları

Düz Anlam: Reklam ile ekonomik yapı içindeki küçük esnafa yer verilmiştir.

Gösterilenler: Berber, Sucu, Pazarcı, Balıkçı, Öğrenci Servisi gösterilmektedir.

Yan Anlam: Reklam filminde ekonomik yapı içerisinde işçi, esnaf, zanaatkar, sanatkâr gibi alt ve orta gelirli seçmenden destek istenmektedir. Reklam filmi içerisinde yer almıştır.

Reklam Filmi 3: Az Laf Çok İş, Durmak Yok Yola Devam

Cumhur İttifakı adayının araştırma kapsamına dahil olan reklam filmi adayın Youtube kanalında 20 Mart 2019 tarihinde yayına sunulmuştur. “Az Laf Çok İş Durmak Yok Yola Devam” başlıklı siyasal reklam filminin süresi 1 dakika 30 saniyedir.

Reklam filmi, Binali Yıldırım'ın arka fonunda İstanbul Silüeti bulunan bir masa da oturarak kendini tanıtmaya başlamaktadır. Reklam filminde gerçek görüntüler yerine animasyonlar kullanılarak Rap şarkıcısı Resul Aydemir tarafından Binali Yıldırım'ın siyasi kariyeri ve projesi anlatılmaktadır. Reklam filminin son sahnesinde Binali Yıldırım Gençlere seslenerek, "Az laf çok iş diyoruz, durmak yok yola devam" demektedir

Müzik ve Dilsel İleti: Reklamda Resul Aydemir'in seslendirdiği "Evimiz, işimiz, ortak geleceğimiz, İstanbul için az laf çok iş diyoruz" RAP tarzında bir şarkı kullanılmıştır. Bu şarkı İstanbul seçimleri için bestelenmiştir. Şarkı sözlerinin içinde Binali Yıldırım'ın hayatından ve çalışma hayatı boyunca gerçekleştirmiş olduğu projelerden bahsedilmektedir. İstanbul için sorun teşkil eden durumların projelerinin hazır olduğu anlatılmaktadır. Şarkının müziği de sözleri gibi hızlı bir ritimde icra edilmektedir. Genel olarak müziksel ve dilsel iletilere bakacak olursak; özellikle genç seçmenlere mantıksal çerçevede mesaj verilmektedir.

Görsel İleti: Reklam filminde kullanılan görüntüler animasyon öğeleri bünyesinde barındırmaktadır. Reklamda yer alan animasyon öğelerinde İstanbul için yapıya alt yapı ve üst yapı yatırımları İstanbul'un tarihi ve kültürel simgeleri eşliğinde gösterilmektedir.

Reklam Filminde Kullanılan Sosyal Yapı Unsurları

Reklamda sosyal yapı unsuruna rastlanmamıştır.

Reklam Filminde Kullanılan Kültürel Yapı Unsurları

Görsel 7: "Az Laf Çok İş" Reklam Filmi Kültürel Yapı Unsurları

Göstergeler: "Az Laf Çok İş Durmak Yok Yola Devam" reklam filmi görselleri

Gösterenler: Mekân kodları

Düz Anlam: İstanbul simgeleri; boğaz köprüsü, camiler, tarihi yapılar gösterilmektedir.

Gösterilenler: Cami, köprü, Kız Kulesi ve Galata Kulesi

Yan Anlam: Reklam filminde kullanılan kültürel öğeler İstanbul yaşam kültürü için önemli yere aittir. Boğaz köprüsü; Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlamaktadır. İstanbul İli de bu iki kıtada yer almaktadır. Cami, Osmanlı İmparatorluğu döneminde İstanbul'un başkent olması

sebebiyle pek çok cami yer almaktadır. Sultan Ahmet Cami' de kültürel açıdan İstanbul için ayrı bir öneme sahiptir. Kız kulesi ve Galata Kulesi de İstanbul denilince akla gelen ilk sembollerdendir.

Reklam Filminde Kullanılan Ekonomik Yapı Unsurları:

Reklam filminde ekonomik yapı unsuruna rastlanmamıştır.

Reklam Filmi 4: İş Ehlinin Karar Milletin

Cumhur İttifakı adayının araştırma kapsamına dahil olan reklam filmi adayın Youtube kanalında 19 Haziran 2019 tarihinde yayına sunulmuştur. "İş Ehlinin Karar Milletin" başlıklı siyasal reklam filminin süresi 1 dakika 22 saniyedir. Reklam filmi, havadan İstanbul görüntüsüyle başlamaktadır. Reklam filmi içinde, İstanbul için daha önce yapılan hizmetlerin önceki halleri ve şimdiki halleri hatırlatılarak Binali Yıldırım'ın sesiyle anlatılmaktadır. Filmin son sahnesinde Cumhur İttifakı adayı Binali Yıldırım'ın "İşi Ehline verin İstanbul Kazansın, İşi Ehline verin Millet Kazansın" sözleriyle son bulmaktadır.

Müzik ve Dilsel İleti: Reklam filminde Binali Yıldırım'ın seslendirdiği şarkı kullanılmıştır. Şarkı sözlerinde İstanbul için yapılan icraatler hedef kitlenin duygularına seslenilerek anlatılmaktadır. Reklam filminde kullanılan şarkının sözleri duygusal öğeler barındırırken müziği de aynı şekilde duygusal ve yumuşak tonlar içermektedir.

Görsel İleti: Reklam filminde şarkı sözünde bahsedilen icraatlerin görsellerine yer verilmiştir. İcraatler tamamen duygulara hitap eden görsellerle desteklenerek verilmiştir.

Reklam Filminde Kullanılan Sosyal Yapı Unsurları

Görsel 8: "İş Ehlinin Karar Milletin" Reklam Filmi Sosyal Yapı Unsurları

Göstergeler: "İş Ehlinin Karar Milletin" reklam filmi görselleri

Gösterenler: Mekân kodları, Karakter Kodları

Düz Anlam: İstanbul'da yaşayan çeşitli sosyal gruplara yere verilmiştir.

Gösterilenler: Öğrenci, Genç, Çocuk, Emekli, Aile, Sporcu, Sanatçı ve Engelli Bireyler

Yan Anlam: Bu reklam filmindeyer verilen çeşitli sosyal gruplara yönelik geçmiş dönemde yapılan proje ve faaliyetlerden dolayı, gelecekte daha iyi faaliyetlerde bulunacağı söylenerek destekleri istenmektedir.

Reklam Filminde Kullanılan Kültürel Yapı Unsurları

Görsel 9: “İş Ehlinin Karar Milleti” Reklam Filmi Kültürel Yapı Unsurları

Göstergeler: “İş Ehlinin Karar Milleti” reklam filmi görselleri

Gösterenler: Mekân kodları, Karakter kodları

Düz Anlam: Kültürel değere sahip çini yapımına ve ebru sanatına ve toplumda kültürel değere sahip olan çay görsellerine yer verilmiştir.

Gösterilenler: Çini, Ebru, Çay.

Yan Anlam: Reklam filminde kullanılan kültürel öğeler İstanbul yaşam kültürü için önemli yere aittir. İcraatlar anlatılırken kültür merkezlerine değinildiği için çini ve ebru sanatı gibi kültürel öğelere yer verilmiştir. Yine yapılan icraatlar bahsedilirken Türk halkı için kültürel değere sahip bir içecek olan ‘çay’ dost meclislerini bir araya getiren bir öğe olarak kullanılmıştır.

Reklam Filminde Kullanılan Ekonomik Yapı Unsurları

Reklamda Ekonomik Yapı Unsurlarına rastlanılmamaktadır.

Tartışma

Siyasal aktörlerce işitsel ve görsel yöntemler kullanılarak siyasal reklamlar aracılığıyla, hedef kitleyi siyasi konularda ikna etmeyi ve bilgilendirmeyi amaçlamaktadır. Siyasi liderler ve siyasi partiler iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerden dolayı siyasal iletişimde bir dönüşüm yaşamıştır. Teknolojinin sağlamış olduğu bu değişim ve dönüşümle birlikte seçim dönemlerinde siyasal aktörler, ses, müzik, görseller kullanarak hazırladıkları reklam filmleriyle siyasal kampanyalarını şekillendirmişlerdir.

Bu çalışmada incelenen dört reklam filminin gösterebilimsel analizi bulgularına göre bir takım sonuçlara ulaşılmıştır. Millet İttifakının ilk siyasal reklam filminde müziğin seçmene iletilen mesajlara eşlik ettiği görülmektedir. Görüntülerin müziğe göre kurgulanmasından dolayı reklam

filminin müziği görselden daha öndedir. Görüntüsel iletilerin analizi neticesinde kent içerisindeki farklı mekânlara ve bu mekânları temsil eden insanların çeşitli sembollerle birlikte filmde kullanıldığı görülmektedir. Böylece sosyal yapıya ve kültürel unsurların kullanımına yönelik birtakım bulgulara ulaşılmıştır. Ekonomik yapı unsurlarına yer verilmeyerek eksik kod kullanılmıştır, bu durum bir iletişim eksikliği olarak görülmektedir. İncelenen reklam filminde semboller, işaretler, parti ya da ittifak ortaklarıyla ilgili her hangi bir öğeye yer verilmemiş, aday tanıtımına ve seçim vaadine yönelik öğelere de rastlanılmamıştır.

Millet ittifakı'nın "23 Haziran'da Hak Yerini Bulacak" adlı ikinci reklam filminde, genç, ihtiyar fark etmeksizin birlik olmaya vurgu yapılmaktadır. Reklamda hangi kesimden olursa olsun Millet İttifakı adayının bütün kesimleri kucakladığı mesajı verilmektedir. Reklamın anlatı yapısında Türk toplumunu oluşturan farklı sosyo-ekonomik gruplara da yer verilmiştir. İşçi, emekli, memur, ev kadını ve öğrenci gibi birçok seçmen analiz edilen iki filmde de kullanılmış ve ekonomik seviye ne olursa olsun kararların aynı olduğu vurgulanmak istenmiştir. Sembol, slogan ve işaretlerden oldukça yararlanılmıştır. 'Millet ittifakının ikinci reklam filminin iletişim kodları ilk reklam filmine göre daha kapsayıcıdır.

Cumhur İttifakının siyasal reklam filmlerinde farklı müzik türleri kullanılmakla birlikte, her iki reklamda da kullanılan şarkı sözleriyle daha önce yapılan icraatlarla hedef kitleye mesaj verilmektedir. Bu icraatlar görsellerle desteklenmektedir. İlk reklamda animasyon görüntülerle gençlere hitap eden rap müzik kullanılırken, ikinci reklamda duygusal ve yumuşak ses tonu ile Binali Yıldırım'ın sesi kullanılmıştır. "Az Laf Çok İş Durmak Yok Yola Devam" adlı ilk reklam filminde sosyal ve ekonomik yapı unsurlarına yer verilmemiştir. "İş Ehlinin Karar Millet'in" adlı ikinci reklam filminde ekonomik yapı unsurlarına yer verilmediği görülmüştür.

Sonuç olarak; Millet ittifakı reklam filimlerinde genç, ihtiyar fark etmeksizin birlik olmaya vurgu yapılmaktadır. Reklamda hangi kesimden olursa olsun Millet İttifakı adayının bütün kesimleri kucakladığı mesajı verilerek toplum üzerinde "birlik ve umut" etkisi yaratılmak istenmiştir. Cumhuriyet ittifakı reklamlarında ise, daha önce yapılan icraatlarla tecrübeye dayalı güven ortamı mesajı verilmeye çalışılmış, hedef kitlede "güven" etkisi yaratılarak ikna edilmek istenmiştir.

KAYNAKÇA

Aziz, A. (2014). Siyasal İletişim, Ankara.

Barthes, R. (2014). Görüntünün Retoriği, Sanat ve Müzik, Çev. A. Koç ve Ö. Albayrak, İstanbul.

Bostancı, M. (2014). "Siyasal İletişim 2.0", Erciyes İletişim Dergisi, Cilt 3, Sayı 3.

Burgess, J., Green, J. (2009). YouTube: Online video and participatory culture, Cambridge.

Gueorguieva, V. (2008). "Voters, MySpace, and YouTube: The impact of Alternative Communication Channels on the 2006 Election Cycle and Beyond", Social Science Computer Review, 26, 288-300.

Gulati, G. J., Williams, C. B. (2010). "Congressional candidates' use of YouTube in 2008: Its frequency and rationale", Journal of Information Technology & Politics, 7(2-3), 93-109.

Klieber, P. (2009). Document Classification Through Data Mining Social Media Networks. Stetson Üniversitesi: <http://www2.stetson.edu/mathcs/people/students/research/pdf/2008/pkleiber/final.pdf> (26.01.2014)

Klotz, R. J. (2010). "The Sidetracked 2008 YouTube Senate Campaign", *Journal of Information Technology & Politics*, 7(2-3), 110-123.

Öztürk, D. İ., Zeybek, B. (2020) "Siyasal İletişim Kampanya Aracı Olarak Video İçerik Paylaşım Ağı YouTube: 23 Haziran 2019 İstanbul Yerel Seçimi Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 35.

Ridout, T. N., Franklin Fowler, E. & Branstetter, J. (2010,). "Political advertising in the 21st century: The rise of the YouTube ad (paper)", In the American Political Science Association 2010, August, Annual Meeting.

Keskin S., Sönmez, M, F. (2015). "Liderler ve Takipçileri: Siyasi Parti Liderlerinin Twitter Performansları ve Takip İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, s.347.

Williams, C. B., Gulati, G. J. (2007). "Social Networks in Political Campaigns: Facebook and the 2006 Midterm Elections", *American Political Science Association*, 1(11), 49-62.

Vesnic-Alujevic, L., Bauwel, S. V. (2014). "YouTube: A political advertising tool? A case Study of the use of YouTube in the Campaign for the European Parliament Elections 2009" *Journal of Political Marketing*, 13(3), 195-212.

KİBYRA'DAN İKİ YENİ HEKİM ONURLANDIRMA YAZITI

Elif ALTEN GÜLER¹

Öz

Bu makalede, Burdur ili Gölhisar ilçesinde yer alan Kibyra Antik Kenti'nde 2014 ve 2017 kazı sezonlarında bulunmuş olan iki yeni hekim onurlandırma yazıtını içermektedir. Ayrıca arkeoloji bilimine katkı sağlayan epigrafi alanının da bu kapsamda kazılardaki önemine vurgu yaparak epigrafik çalışmaların sürdürülebilir hale getirilmesi ve kazıdan ele geçen malzemeleri interdisipliner perspektifte bilim dünyasına sunmak amaçlanmaktadır. Söz konusu makalede yer alan onurlandırma yazıtları Hellence yazılmıştır. İlk yazıt kuzey Nekropolis yolunda 2014 kazı sezonunda ele geçen başhekim Publius Camerius Pius ve eşi Tateis'in ölümünden sonraki onurlandırma yazıtını işaret etmektedir. Kazı sezonunda iki parça olarak bulunan yazıt daha sonra restoratörler tarafından birleştirilmiştir. Diğer yazıt ise, Agora'nın teras duvarının güney kısmına bitişik ve ana yol seviyesinde 2017 kazı sezonunda ele geçmiştir. Yazıt taşıyıcısının üst kısmında iki delik mevcuttur. Bu ise üzerinde heykel olduğunu işaret etmektedir. İçeriğinden yazıtın, Agathoboulos'un (II) oğlu Asklepiades Lucius'un, kardeşinin demos tarafından onurlandırılmasına istinaden Lucius da demos'u heykelle onurlandırmıştır. Ayrıca demos tarafından tıp mesleğinden dolayı onurlandırılan kardeşi için Asklepiades Lucius ise, kardeşinin onurlandırmasını yapan Caesarea Cibyra'nın demos'unun bu hareketini karşılıksız bırakmayarak meclis için bir heykel dikmiştir. Şehirde ise daha önceden bilinen iki doktor yer almaktadır. İlki Lucius Bernaklos'u iyileştiren Trophimos, diğeri ise Laodikeia'lı birini iyileştiren Dionysios'un oğlu Dionysios'tur. İyileşenlerin ikisi de iyileştikleri için hediyelerini şehrin Asklepios ve Tykhe'sine vermişlerdir (I. Kibyra 82-83). Sonuç olarak ise kazılardaki sürdürülebilir epigrafik çalışmalarla kazı malzemelerine farklı bir tarih ve perspektiften bakabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kibyra, Başhekim, Roma İmparatorluk Dönemi, Onurlandırma Yazıtı, Sürdürülebilir Epigrafi

TWO NEW HONORARY INSCRIPTIONS from KIBYRA for PHYSICIANS

Abstract

This article includes two new honorary inscriptions for physicians found in the ancient city of Kibyra in the Gölhisar, the district of Burdur, during the 2014 and 2017 excavation seasons. In addition, by emphasizing the importance of the epigraphy field, which contributes to the science of archeology, in excavations, it is aimed to make epigraphic studies sustainable and to present the materials recovered from the excavation to the scientific world in an interdisciplinary perspective. The honorific inscriptions in the article in question were written in Greek. The first inscription marks the honoring inscription of chief physician Publius Camerius Pius and his wife Tateis after her death, which was found on the northern Necropolis road during the 2014 excavation season. The inscription, which was found in two pieces during the excavation season, was later joined by the restorers. The other inscription was found in the 2017 excavation season, adjacent to the southern part of the terrace wall of the Agora and at the level of the main road. There are two holes on the upper part of the inscription carrier. This indicates that there is a statue on it. Based on the content of the inscription, the brother of Asclepiades Lucius, son of Agathoboulos (II), was honored by demos, Lucius also honored demos with a statue. In addition, for his brother, who was honored by the demos for his medical profession, Asclepiades Lucius, on the other hand, wasn't unreturned this act of the demos of Caesarea Cibyra honoring his brother, and erected a statue for the assembly. There are two previously known doctors in the city. The first of the

¹ Arş. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-Posta: elifalten@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7666-7141

inscriptions is Trophimos, who healed Lucius Bernaklos, and the other one is Dionysios, the son of Dionysios, who healed someone from Laodicea. Both of those who were healed gave their gifts to Asklepios and Tykhe of the city because they were healed (I. Kibyra 82-83). As a result, it is possible to look at the excavation materials from a different history and perspective with the epigraphic studies that can be continued in the excavations.

Keywords: Cibyra, Chief Physician, Roman Imperial Period, Honorary Inscription, Sustainable Epigraphy

Başhekim Publius Camerius Pius ve eşi Tateis

Mermerden yapılmış ve iyi korunmuş silindirik altar 2014 yılında iki parça halinde ele geçmiş ve daha sonradan restoratörler tarafından birleştirilmiştir (figs. 1-2). Hem alt hem de üst kısımlardan profilli ve *kyma* formunda işlenmiştir. Yazıt, alt parçasında iki satır olmak üzere toplam on bir satır ve Hellenic harfleri barındırmaktadır. Silindirik kaidenin ön ve arka tarafındaki kısmi bölümler yer yer mantar ile liken tabakasıyla kaplanmış ve yazıt taşıyıcı üzerinde bazı alanlar kırılmış olmasına karşın yazıt büyük oranda tamamlanmıştır.

Fig. 1

Fig. 2

Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis Yolu

Ölçü: Y: 1.20 m. Çap: 0.60 m. HY:0.03-0.035 m.

Tarih: MÖ I- MS II yüzyıl

- Πόπλιος [Κ]αμέριος
 2 Πίος Τατει [Λ]υσιμάχο[υ]
 θυγατρί, γυναικί δὲ ἰδίᾳ
 4 μνήμης ὕνεκεν
 καὶ ἑαυτῶ ὕζῳ[ν]
 6 Ὁ δῆμος καὶ οἱ πραγματευόμενοι
 ἐνθάδε Ῥωμαῖοι ἐτεί[μησαν]
 8 Τατειν Λυσιμάχου θυγατ[έρα]
 ἀρετῆς ὕνεκεν ὕ κ[αὶ]
 10 Πούπλιον Καμέριον [Πίον]
 ἀρχίατρον τὸν ἄνδρα.

Publius [C]amerius Pius Lysimakhos'un kızı kendisinin de karısı olan Tateis'e anısı vesilesiyle ve yaşarken kendisi için (bunu yaptırdı). Demos ve buradaki Romalı tüccarlar Lysimakhos'un kızı Tateis'i erdeminden ötürü ve kocası başhekim Publius Camerius Pius'u onurlandırdı.

Str 1-2: Yazıtta bahsi geçen Publius Camerius Pius, kentte ilk kez kayıt altına alınmıştır (Bu isim daha önce Kibyra kazı başkanı Ş. Özüdoğru tarafından “Geç Antikçağ’da Kibyra” başlıklı makalesinde ön bilgi verilmiş de olsa yazıtlar bu makaleyle ilk kez bilim dünyasına tanıtılmaktadır (bk. Özüdoğru, 2018, 42). Publius *praenomen*’i (önadı) ismi kentte oldukça fazladır; bk. *I.Kibyra* 3; 11; 150; 330-331. Publius’un *nomen* olarak kullanımı ise kentte iki farklı mezar yazıtında görülmektedir; bk. *I.Kibyra* 160; 318. Camerius ise, Anadolu’da sadece Ephesos’ta bir yazıtta geçmektedir MacCabe, 1991a, 484=*I.Ephesos* 1037. Kentte ve bölgede bu isme ilk kez rastlanmıştır. Pius ismi ise kentte daha önce sadece Antoninus Pius’ta kayıt altına alınmıştır (*I.Kibyra* 12).

Tateis ismi kentte pek çok kez kayıt altına alınmış (*I.Kibyra* 52; 145; 168; 239; 250; 254; 301; 327; 336-341; 386) ve kullanımı yaygındır (İsmin Kibyris, Phrygia ve Pisidia gibi bölgelerdeki kullanımı için ayrıca bk. Zgusta, 1964, 497, §1517-5; *LGPN* Vb 401; Vc 409 sv. Τατεις.). Tateis’in babası olarak geçen Lysimakhos ismi kentte daha önce yayımlanmış olan *odeion* önündeki mozaik yazıtı üzerinde kentin yazmanı (γραμματεὺς) olarak geçmektedir (Yazıtın içeriği ile ilgili bk. Alten-Güler & Tarkan 2020, 81). Bununla birlikte ikinci kez kentte bu isim kaydedilmiştir.

Str. 6-7: Yazıtta yer alan οἱ πραγματευόμενοι ἐνθάδε Ῥωμαῖοι ifadesi kentte çok sık geçmektedir. Bu kişilerin yer aldığı epigrafik belgeler kentte onurlandırma yazıtlarında yer almaktadır; bk. *I.Kibyra* 47-54; 56-61. Hellence πραγματευόμενοι ifadesi *participium praesens medio-passivum masculinum pluralis nominativus* olarak yazıtta kullanılırken buna eş olarak kullanılan kelime Latince *negotiatore* (Smith & Marindin, 1891, 226. s.v. *negotiatores*; *OLD* s.v. *negotiator, oris*, s. 1168. *Negotiator* ile *mercator* birbirine çok yakın anlamda kullanılmaktadır. Zira *negotiator* ifadesi daha büyük ölçekli bir perspektifte ele alınırken, *mercator* daha küçük ölçekte çalışan birisi için kullanılmaktadır bk. Hatzfeld, 1919, 196) şeklinde geçmektedir. *Cives romani qui negotiantur*=οἱ πραγματευόμενοι Ῥωμαῖοι ifadesi ile eş anlamlı olup bu kişiler, yüksek rütbeli *equester* sınıfına mensup tüccar ve iş adamlarından oluşmaktadır (Paterson & Spawforth, 2016; Davis, 1910, 30; Hatzfeld, 1919, 194; D’Arms, 1981, 25 vd.; Ermatinger, 2015, 152; Lehne-Gstreinthaler, 2016, 95).

MÖ III-II. yüzyılda πραγματευόμενοι grubundaki kişiler, İlyriyalı korsanların yayılımını engellemek amacıyla İtalyan ve Romalı tüccarlardır (Errington, 1988, 142). O dönemde eyaletlere yerleşen Romalı vatandaşların mısır yetiştiriciliği yaptığı, faiz karşılığında borç veren veya denizcilik işleriyle ilgilendiği bilinmektedir (Plut. *Moralia*, 827f-828a. Smith & Marindin 1891, 226. s.v. *negotiatores*).

Görev: Aslında bu grubun işlevlerinden biri, Helen şehirleri ile imparatorluk merkezi arasındaki sembolik alışverişleri izlemek ya da kanalize etmektir. Böylelikle Hellen kentindeki Romalıların oluşturduğu birliğin, kent ile imparatorluk arasında sembolik veya ideolojik aracı rolü oynamaya başladığı görülür (Zoumbaki, 2017, 250). İmparatorluk kültürünün yayılmasında ve kentlerde Roma imparatorluk gücünün temsilinde kilit rol oynamışlardır (Cass. Dio LI. 20. 6-7; ayrıca bk. Terpstra, 2013, 196-197). Kente yerleşen bu gruplar yeni ikamet yerlerinde hem mali kar hem de sosyal statü peşinde koşmuşlardır. Kente sonradan gelen bu göçmen grup için toprak elde etme (ἐγκτησις) çok önemlidir. Öyle ki eyaletlere yayılan Romalı yerleşimciler bu yüzden ilk olarak toprağa yatırım yapmışlardır (Paterson & Spawforth, 2016).

Bu kişiler kentte önemli rol oynamışlardır ki kent memurluklarına sahip olmuşlardır. En önemli örneklerden biri Kyme’de yer alan Labeo isimindeki Romalı vatandaş *gymnasiarkhos* ve *prytanis* rütbelerini elinde tutmuştur (Kyme’de yer alan yazıt için bk. *I.Kyme* 19. Romalı *negotiatores* için bk. Errington, 1988; Wilson, 1966, 85 vd). Ayrıca bu kişilerin kentte *proksenos* unvanı da aldıkları görülür (T. Quinctius Flamininus adlı kişi Larissa’da örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ferray, 1997, 214, no.38; Bouchon, 2007). Oğulları *ephebeia* gruplarında yer alırken kendileri de oğulları ile birlikte atletik oyunlar ve dini törenler gibi yerel aktivitelere katılmışlardır (Romalıların atletik oyunlara, *agonothesia*, *ephebeia* ve *gymnasia*’da yer almalarına dair bk. Zoumbaki, 2014. Ayrıca konu ile ilgili kişilerin aldıkları görevler hakkında bk. Hatzfeld, 1919, 291-315; Errington, 1988, 155 vd). Aslında bu durum bir nevi bu kişilerin yeni ikamet yerlerine yerleşmeleri, işlerinden kar elde etmeleri ve bu karları Hellen kentlerinin bazı kurumlarına yatırmaları sürecinin bir prosedürü olarak görülmektedir. Bu aktivitelerde ise yüceltilerek yerel kent yaşamına uyum sağlamışlardır (Zoumbaki, 2017, 253 vd).

Kentte yer alan οἱ πραγματευόμενοι ἐνθάδε Ῥωμαῖοι grubunun coğrafi olarak nereye ait oldukları net değildir. Kentlerde yer alan bu yerleşimciler, Asia Minor ve Hellas’ta kullanılan yazıtlarda da yer aldığı gibi *Italicii*, *Romani* veya *Cives Romani* olarak geçmesi Roma kökenine dair kesin bir veri oluşturmadığı için coğrafi konum bakımından neresi olduğuna dair kanıt teşkil etmemektedir (Hatzfeld, 1919, 238-245).

Tarihleme: Bu grubun Asia Minor’da MÖ I. yüzyıl ve MS I. yüzyıl arasında görülme nedeni özellikle Mithradates-Roma Savaşları ardından Ephesos Akşamı’nda (MÖ 88) yaşanan katliamdan çoğu Romalının Asia Minor’daki kentlere ilerleyip canlarını da kurtarmış olmalarıdır (Hatzfeld, 1919, 44 vd). MÖ I-MS I. yüzyıl arasındaki siyasi durumların (Özellikle Roma-Mithradates Savaşları, Asia Minor’daki kentleri de etkilemiştir. Savaş ve siyasi konjüktürü ve Ephesos Akşamı’nın nedenleri ile sonuçlarına ilişkin olarak ayrıca bk. Arslan, 2007, 127-159), kentleri ekonomik sıkıntıya sokması bu zengin grubun kente maddi yardımda bulunmasına da zemin hazırlamıştır (Siyasi durum baz alındığında kentlerin yoksullukları, borçları ve Roma’ya karşı mali yükümlülükleri ile başa çıkma konusunda Romalı grup ve hayırseverlerin verdikleri krediler çerçevesinde bir nebze de olsa giderildiği kaynaklarda ortaya çıkmaktadır. Konu ile ilgili bk. Migeotte, 1984, 34-35, no. 7; 90-96, no. 24; 221-228, no. 64; Zoumbaki, 2017, 250). Bu gruba ait yazıtlar genellikle MS II. yüzyıl ortalarından itibaren yazıtlarda geçmemeye başlamıştır (Corsten (2002, 47-61) οἱ πραγματευόμενοι ifadesinin geçtiği yazıtların tarihlemesinde MÖ I-MS I. yüzyıl

olarak belirtmiştir. Bu yazıtların MS II. yüzyıla kadar gittiğine dair Asia Minor'daki yazıt örneklerinde Ephesos, Sardeis ve Kyzikos gelmektedir. Yazıtlar için bk. Ephesos: *I.Ephesos* III, 728 (= *SEG* XXXVI, 1019), 738, 800; V, 1503; VII.1, 3063, 3079; Sardeis: *SEG* XLVI, 1524; Kyzikos: *SEG* XXVIII, 953= Schwertheim, 1978, 213-228).

Hekim Agathoboulos ve Caesareia Kibyralıların *demos*'u

2017 yılında ele geçen malzeme kireçtaşından yapılmış ve iyi korunmuş durumda olan profilli onurlandırma yazıtıdır. Yazıt, 8 satırdan oluşmakta ve Hellence harfleri barındırmaktadır. 7 satırlık yazıt *tabula ansata* içerisinde yer alırken son satır çerçeve dışına taşmıştır. Yazıt taşıyıcısının üst kısmında heykel kaidesi barındıran delikler mevcuttur.

Buluntu Yeri: Agora Güney Teras Duvarı

Ölçü: Y: 0.71 m. G: 0.82 m. D.: 0.71 m. HY:0.015 m.

Tarih: MS I. yüzyıl sonrası (Roma İmparatorluk Dönemi)

τὸν δῆμον τὸν Καισαρέων
Κιβυρατῶν

- 2 καθιέρωσεν Ἀσκληπιάδης Ἀγαθο-
βούλου Λούκιος ἀντὶ τῆς δοθεί-
4 σης τεμιῆς ὑπὸ τοῦ δῆμου
ἔνεκε τῆς περὶ τὴν ἰατρικὴν
6 ἐπιστήμην σεμνότητος Ἀγαθο-
βούλου Ἀγαθοβούλου Τερτίω
8 τῶ ἀδελφῶ αὐτοῦ

Agathoboulos oğlu Asklepiades Lucius, kendi kardeşi, Agathoboulos oğlu Agathoboulos Tertius'a hekimlik bilgisindeki saygınlığı vesilesiyle demos tarafından bahşedilen onura hürmeten, Caesereia Kibyralılarının demosunu kutsayarak dikti.

Str.1: τὸν δῆμον τὸν Καισαρέων Κιβυρατῶν ifadesi *singularis accusativum* şeklinde kullanılarak onurlandırma yazıtlarında “dikilen heykeli” şeklinde işaret etmektedir. *Caesareia Kibyra* (bu kentin deprem sonrası böyle adlandırılması için bk. Tac. *Ann.* IV. 13. 11. Ayrıca bk. Magie, 1950, I 500; Özüdoğru, 2018, 19-20, dn. 28; Alten-Güler & Şimşek, 2019, 287; Kileci & Şimşek, 2019, 262; Alten-Güler, 2019, 338-339.) kentinin *demos*'unu niteleyen bir heykel dikilmiş olması beklenmektedir. Zira yazıt taşıyıcısının üzerinde iki heykel deliği yer almaktadır. Kentte ise ilk kez *demos* (*Demos*'un onurlandırılması, kentte ve kentin yakın bölgelerinde olmamakla birlikte Karia Bölgesi'nde onurlandırma dekretlerinde *demosun* övülüp çelenk ile taçlandırıldığı yazıtlar vardır. *I.Iasos* 72, 76-78, 82-83; MacCabe, 1991b, 22, 42-43, 98.), meclis olarak değil, kişileştirilerek bir onurlandırma yazıtında yer almıştır.

Str 2-3: καθιέρωσεν *indicativus active aoristum* 3. tekil kişi olarak kullanılan fiil “καθιέρω= kutsayarak adıyorum, kutsal olarak dikiyorum” anlamını taşımaktadır ve burada *demos*'u tanrısal bir ifade gibi kullanmıştır. Gizli bir “τό ἄγαλμα, ατος= heykel, figür” anlamı içermektedir.

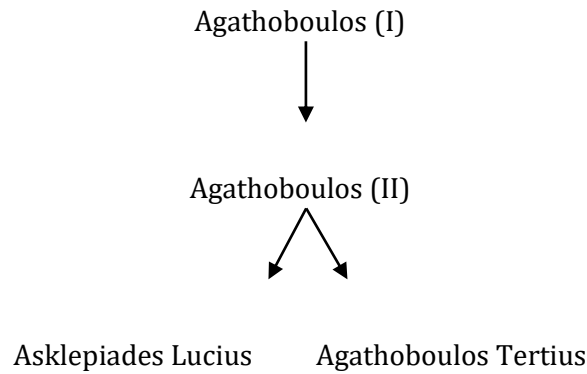
Asklepiades ismi *theophorik* bir isimdir ve tanrı Asklepios'tan türetilmiştir. Kentte ise bu isme ilk kez rastlanmıştır (Ş. Özüdoğru (2018, 42) Kibyra kentinin Geç Antik Çağı'nı anlatırken bu hekimin adından bahsetmiştir). Lucius (*I. Kibyra* 82, 156, 193, 195, 242-243, 259; Alten-Güler, 2020, 5) ismi ise kentte çokça geçse de Asklepiades Lucius ismi ise alışlagelen Roma ismi ve yanında Hellen ismi mevcut olması gerekirken burada önce Hellen ve ardından Roma ismi gelmesi epigrafik veriler içerisinde ilk kez kayda geçirilmiştir.

Agathoboulos ismi de yine kentte ilk kez geçmektedir. “ἀγαθός, ή, όν= iyi, erdemli” ve “ή βουλή=istek, karar, meclis” anlamlarının birleşmesi ile oluşmaktadır.

Str 3-4: τής δοθείσης τεμής υπό τοῦ δήμου ifadesinde δοθείσης kelimesi δίδωμι fiilinin *participium Aoristum femininum genitivus singularis* formunda kullanılarak *onur* kelimesi olan ή τιμή ile uyumlu çekilerek bahşedilen/verilen onurlar anlamında çevrilmiştir.

Str 5-6: ἔνεκε τής περι τήν ίατρ[ρ]ικήν έπιστήμην σεμνότητος “ιατρικός, ή, όν= hekimlik alanında tecrübeli” anlamındaki sıfat, “ή έπιστήμη= bilimsel bilgi” kelimesini nitelemiştir. ή σεμνότης, ητος= saygınlık, itibar ile *singularis femininum genitivus* şeklinde ἔνεκε kelimesine bağlı olarak yer almaktadır.

Str 7: τερτίω kelimesi Latince “*tertius*” sıfatı baz alınarak kullanılmıştır. Burada Agathoboulos Tertius olarak kullanılması atasoyunu çıkarabilmek için ipucu olarak görünmektedir.

Sonuç

Yukarıda bahsedilen iki hekim Publius Camerius Pius ve Agathoboulos'tan başka kentte iki hekim daha yer almaktadır. Bunlardan ilki Lucius Bernaklos'un hekim Trophimos tarafından iyileştirildikten sonra Asklepios'a ve kent Tykhe'sine hediyelerini sunduğu yazıtta geçmektedir (*IKibyra* 82). Bir diğerinde ise Laodikeialı bir kişinin kendisini tedavi eden hekim Dionysios oğlu Dionysios'a ve yine aynı tanrılara teşekkürünü iletği yazıttır (*IKibyra* 83). Daha önceden yayımlanmış olan bu yazıtlara istinaden kentte sağlık ve tıpla ilgili olan tanrının Asklepios olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar tanrı Apollon'un da sağlık tanrısı olarak yetileri bulunsa da bu tanrı ile ilgili kent ve teritoryumundan sadece birer yazıt bilinmektedir (*IKibyra* 60; 81). Bunlar arasında bir rahip olmasına karşın Apollon'un hangi statüde kentte tapım gördüğü net olarak bilinmemektedir. Fakat kentte bir tapınağının olduğu ve MÖ I. yüzyılda Kibyralı iki kardeş tarafından soyulduğu Cicero'nun (*Verr.* II.4.30-31) metinlerinde yer almaktadır. Ş. Özüdoğru (2018, 39) Apollon'a ilişkin tapınağın, tiyatronun üst kısmında, oturma sıralarına bitişik nizamda konumlandığını ve olasılıkla ilk evresinde Hellenistik Dönem'den itibaren kentte var olduğunu belirtmektedir. Yapı Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde kiliseye dönüştürülmüş ve mimari

izlerden MÖ I. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Yapının tiyatro ile olan arkeolojik ilişkisi için ayrıca bk. Özüdoğru, 2020: 297-298). Antik yazında Kibyra'ya ilişkin birtakım tedavi yöntemlerinin varlığının bilinmesi (Kibyra'daki tedaviler için bk. Alex. Trall. *Ther.* 2; Paul. Aeg. III.6.2; 31.4; 39.2; VII.15.1; ayrıca bk. Özüdoğru, 2020, 413; 456-461) de kentin tıp ve sağlık alanındaki önemini ortaya koymaktadır. Bu hususta kentteki doktorlar gerek antik dönem tıbbi gerekse kent için son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Alex. Trall. (=Alexander Trallianus, *Therapautika*). Alexander von Tralles. Vol. 1-2. Edited by T. Puschmann, Wien 1878-1879 (repr. Amsterdam 1963).

Cass. Dio (=Cassius Dio, *Historiae Romanae*) Kullanılan Metin: Cassius Dio Cocceianus, *Historiae Romanae*. Eds. E. Cary & H. B. Foster. London 1914.

Cicero, Verr. (=M. T. Cicero, *In Verrem*)

Paul. Aeg. (=Paulus Aegineta). Paulus Aegineta. Vol. 1-2. Edited by J. L. Heiberg, Leipzig 1921-1924.

Plut. *Moralia* (=Plutarkhos, *Moralia*) Kullanılan Metin: Plutarkhos, *Moralia*, in Twelve Volumes. Loeb Classical Library.

Tac. Ann. (=Tacitus, *Annales*) Kullanılan Metin ve çeviri: *The Annals of Tacitus*. Published in Vol. IV of the Loeb Classical Library edition of Tacitus, 1937.

Modern Kaynaklar

Alten Güler, E. (2019). "Kibyra'dan Yeni Onurlandırma Yazıtları", *Libri V*, 335-340.

Alten-Güler, E., Şimşek, M. (2019). "Kibyra Doğu Nekropolis'inden Bir Grup Mezar Yazıtı - II", *Libri V*, 275-297.

Alten-Güler, E. (2020). "New Epitaphs from Cibyra and Gölhisar-II", *Libri VI*, s.1-9.

Alten-Güler, E., Tarkan, D. (2020). "The Mosaic Inscriptions of the Cibyran Odeion", *JMR* 13, 73-84.

Arslan, M. (2007). *Roma'nın Büyük Düşmanı: Mithradates VI Eupator*, İstanbul.

Bouchon, R. (2007). "Les «porteurs de toge» de Larissa", *Topoi* 15.1, 251-284.

D'Arms, J. H. (1981). *Commerce and Social Standing in Ancient Rome*, London.

Davis, W. S. (1910). *The Influence of Wealth in Imperial Rome*, New York.

Ermatinger, J. W. (2015). *The World of ancient World: A Daily Life Encyclopedia*, Colorado.

Errington, R. M. (1988). "Aspects of Roman acculturation in the East under the Republic", *Alte geschichte und Wissenschaftsgeschichte. Festschrift für K. Christ zum 65. Geburtstag*. P. K. a. V. Losemann. Darmstadt, 140-157.

Ferrary, J. L. (1997). "De l'évergétisme hellénistique à l'évergétisme romain", Eds. M. Christol- O. Masson, *Actes du Xe Congrès international d'épigraphie grecque et latine*, Nimes, 4-9 octobre 1992, Paris, 199-225.

- Hatzfeld, J. (1919). *Les trafiquants italiens dans l'Orient hellénique*, Paris.
- I.Ephesos, Ch. Börker – R. Merkelbach (1980); vol. III, nos. 600-1000; H. Engelmann, D. Knibbe, R. Merkelbach. *Inschriften von Ephesos, Teil IV*, nos. 1001-1445, Bonn. 1980; H. Engelmann, D. Knibbe – R. Merkelbach (1980); vol. V, nos. 1446-2000. R. Merkelbach – J. Nollé (1980); vol. VII,1, nos. 3001-3500.
- I.Iasos, W. Blümel, *Inschriften von Iasos. Teils I-II. IK 28.1-2*. Bonn. 1985.
- I.Kibyra, Th. Corsten, *Inschriften von Kibyra, Teil I*. Bonn 2002.
- Kileci, Ş., Şimşek, M. (2019). “Kibyra Doğu Nekropolis’inden Bir Grup Mezar Yazıtı I”, *Libri V*, 261-274.
- Lehne-Gstreinthaler, C. (2016). “Jurists in the Shadows: The Everyday Business of the Jurists of Cicero’s Time”. Ed: P. J. Du Plessis, *Cicero’s Law Rethinking Roman Law of the Late Republic*. Edinburg University Press 2016, 88-99.
- LGPN Vb, J-S. Balzat, R. W. V. Catling, É. Chiricat – T. Corsten (Eds.), *Lexicon of Greek Personal Names. Vb (Coastal Asia Minor: Caria to Cilicia)*. Oxford.
- LGPN Vc, J-S. Balzat, R. W. V. Catling, É. Chiricat – T. Corsten (Eds.), *A Lexicon of Greek Personal Names, Volume Vc: Inland Asia Minor*. Oxford.
- MacCabe, D. F. (1991). *Ephesos Inscriptions. Texts and List*. «The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia», The Institute for Advanced Study, Princeton (1991), Packard Humanities Institute CD #6,1991a.
- MacCabe, D. F. (1990). *Magnesia Inscriptions. Texts and List*. «The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia», The Institute for Advanced Study, Princeton. Packard Humanities Institute CD #6, 1991b - Includes: Otto Kern. *Die Inschriften von Magnesia am Maeander*, Berlin.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor. To the End of the Third Century After Christ*, Princeton University Press.
- Migoette, L. (1984). *L'emprunt public dans les cités grecques. Recueil des documents et analyse critique*, Québec-Paris.
- Özüdoğru, Ş. (2018). “Geç Antikçağ’da Kibyra”, *Cedrus VI*, 13-64.
- Özüdoğru, Ş. (2020). *KIBYRA: Kibyra Maior/Caesarea Cibyra. Kibyra Kazı ve Araştırmaları Monografi Serisi I*, İstanbul.
- Rice, C. (2016). “Mercantile Specialization and Trading Communities: Economic Strategies in Roman Maritime Trade”, Eds. A. Wilson – M. Flohr, *Urban Craftsmen and Traders in the Roman World*, Oxford, 97-114
- Paterson, J., Spawforth, A. (2016). *Negotiatores*. *Oxford Classical Dictionary (Online)*, DOI: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199381135.013.4364>
- Schwertheim, E. (1978). “Ein postumer Ehrenbeschluss für Apollonis in Kyzikos”, *ZPE XXIX*, 213-228.
- Smith, W., Marindin, G. E. (1891). *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London.
- Terpstra, T. (2013). *Trading Communities in the Roman World: A Micro-Economic and Institutional Perspective*, Brill.

Zgusta, L. (1964). *Kleinasiatische Personennamen*, Prag.

Zoumbaki, S. (2014). "Römer und die griechischen Agonen: Einstellung und Teilnahme", Ed. K. Harter-Uibopuu, *Sport und Recht in der Antike, Wiener Kolloquien zur antiken Geschichte 2, Beiträge zum 2. Wiener Kolloquium zur Antiken Rechtsgeschichte 27.-28.10.2011*, Wien, 95-216.

Zoumbaki, S. (2017). "Romans in the poleis of Greek Mainland and Adjacent Islands: The Evolution of Their Relations in the Light of Honorific Texts" Eds. A. Hellen - O. Van Nijf, *The Politics of Honour in the Greek Cities of the Roman Empire*. Brill. 2017, 245-271.

YENİ ÜNİVERSİTELERİN YENİ YÖNETİMİ: ULUSAL ÜNİVERSİTELERDE İNOVASYON YÖNETİMİ ve İNOVASYON EĞİTİMİ

Esmira KAZIMOVA¹

Öz

Yükseköğretim sistemi reformunun pratik olarak uygulanması, Azerbaycan Cumhuriyeti eğitim sürecinde ulusal araştırma üniversiteleri ve yenilikçi üniversiteler olan yeni yapısal birimleri içermektedir. Yeni oluşturulan üniversitelerin temel amacı ve görevleri gibi yenilik faaliyetlerinin düzenlenmesi, öğrencilere yenilik tasarımının öğretilmesi ve ona katılımı, bilimsel çalışmaların ticarileştirilmesini gerçekleştirmektedir. Yükseköğretimdeki yönetim sisteminin analizi, amaç ve hedeflerindeki köklü değişikliklere rağmen, birçok üniversitedeki yönetim yapısının hala değişmediğini göstermektedir. Mevcut merkezi dikey entegrasyon yönetim modeli (rektörlük, fakülte ve makamlar) modası geçmiş ve yeni pozisyonlara uymamaktadır. Bunun nedeni, bu modelin sadece yükseköğretim kurumlarında bir öğrenme deneyimi olarak hizmet etmesi ve orada gerçekleşen yaratıcı inovasyon süreçlerini teşvik etmemesidir. Yani pozisyonlar temelde yeni, ancak yönetim sistemi eskidir. Çalışmada ulusal üniversitelerin araştırma üniversitelerine dönüştürülmesi ve yönetimi meseleleri, günümüzün yenilikçi yönetim faaliyetinde etkisiz olan mevcut dikey entegrasyon yönetim yapısından yaratıcı faaliyet bağlamında daha verimli bir yatay yapıya geçiş, yükseköğretim yönetimine değişken yaklaşım ve üniversitelerde maliyetleri azaltmanın yolları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Yenilik, Dikey Entegrasyon Yönetimi Modeli, Yatay Yönetim Modeli, Bilimsel Çalışmanın Ticarileştirilmesi, 3. Nesil Üniversiteler

NEW MANAGEMENT of NEW UNIVERSITIES: INNOVATION MANAGEMENT and INNOVATION EDUCATION at NATIONAL UNIVERSITIES

Abstract

Practical implementation of the reform of the higher education system included new structural units - national research universities and innovative universities in the educational process in the Republic of Azerbaijan. The main goals and objectives of the newly established universities are the organization of innovation activities, the training and involvement of students in innovation design, the commercialization of scientific work. An analysis of the management system in higher education shows that, despite their radical changes in their goals and objectives, the structure of governance in many universities is still unchanged. Existing centralized vertical integration management model (rectorate, faculty and chairs) are outdated and do not fit into new tasks because the model only serves as a training facility in universities and does not stimulate the creative innovation processes taking place there. So, the positions are fundamentally new, but the management system is old. The article addresses the transformation of national universities into research universities: the shift from a modern, vertical-integrated management structure that is ineffective in today's innovative activities to a more horizontal structure, a more recent approach to higher education management.

Keywords: Education, Innovation, Direct Integration Model, Vertical Management Model, Commercialization of Knowledge-Based Work, 3rd Generation Universities

---

¹ Öğr. Gör., Bakü Avrasya Üniversitesi, İşletme ve Ekonomi Bölümü. E-Posta: k.esmira@gmail.com
ORCID: 0000-0001- 7033-5648

Giriş

Yükseköğretim sistemi reformunun pratik olarak uygulanması, Azerbaycan Cumhuriyeti eğitim sürecinde ulusal araştırma üniversiteleri ve yenilikçi üniversiteler olan yeni yapısal birimleri içermektedir. Yeni kurulan üniversitelerin temel amaç ve hedefleri, inovasyon faaliyetlerinin düzenlenmesi, öğrencilerin inovasyon tasarımına öğretilmesi ve dahil edilmesi, bilimsel çalışmanın ticarileştirilmesidir. Dünyanın geri kalanında olduğu gibi Azerbaycan'daki üniversiteler için de büyük beklentiler vardır:

- ✓ Mezunlar işgücü piyasasının sürekli değişen taleplerini karşılayabilir mi?
- ✓ Hizmet algoritması yeterli nitelik ve nicelikte midir?

Geçtiğimiz 20-30 yıl içerisindeki gelişmeler incelendiğinde, dünyanın gelişmiş ülkelerinin yeni nesil üniversitelere geçiş yaptığı görülmektedir (Konsept 3.0). Bir yandan, yükseköğretimde halkın artan ve çeşitlendirilmiş taleplerini karşılamak, diğer yandan küreselleşmenin fırsatlarını ve tehditlerini karşılamak bu reformların temel felsefi doğası olmuştur.

Yükseköğretimde yönetim sisteminin analizi, amaç ve hedeflerindeki köklü değişikliklere rağmen, birçok üniversitede yönetim yapısının hala değişmediğini göstermektedir. Mevcut merkezi dikey entegrasyon yönetim modeli (rektörlük, öğretim üyeleri ve makamlar) eskimiş ve yeni görevlere uymamaktadır. Çünkü model sadece bir eğitim kurumu olarak hizmet ediyor ve yaratıcı inovasyon süreçlerini teşvik etmezler. Yani, pozisyonlar temelde yeni, ancak yönetim sistemi eskidir.

Karşılaştırmalı analiz, merkezi dikey entegrasyon kuruluşlarının faaliyetlerinin “komuta ve kontrol” ilkesine dayandığını ve genellikle maliyet-etkin ve verimsiz olduğunu göstermektedir.

Ulusal üniversitelerin verimliliğini artırmak için yeni bir yönetim sistemine ihtiyaç vardır. Ulusal Araştırma Üniversitelerinin yeni yönetim sistemi, organizasyonel yapının geliştirilmesindeki modern eğilimlere karşılık gelmelidir. Yönetim seviyesinin azaltılması, üst ve orta düzey yöneticilerin sayısının azaltılması ve daha organize bir organizasyon yapısının oluşturulması ile yenilik ve yaratıcı sürece odaklanan personelin statüsünün artırılması gerekmektedir.

Günümüzde bilimsel literatürde bir yükseköğretim yönetim sistemi kurma konularına yeterince değinilmemiştir. Bugün, yüksek öğrenim görmek isteyem adaylar için bilimsel araştırmalara devlet desteği sunulmaktadır. Üniversiteler arasında devlet desteği alabilmek için rekabetçi bir mücadele vardır.

Bununla birlikte özel yatırımcıların araştırma faaliyetlerini finans desteğinin yeterli olmadığı düşünülmektedir. Bu durum, ABD Ulusal Araştırma Üniversitesi Massachusetts Teknoloji Enstitüsü örneğinde analiz edilebilir. Bu kurumun yıllık geliri 2.644 milyar \$'dır. Bunun %51.9'u araştırmadan gelmiştir ve mezunlar tarafından oluşturulan bireysel işletme sayısı 2580'dir. Yüksek lisans ve doktora öğrencisi 6152 kişidir. Tüm eğitim ve bilimsel aktivite süreci kendi kendini finanse etmektedir.

Yönetim organizasyonu sisteminin analizi, ulusal araştırma üniversitelerinin yönetim sisteminden temel olarak farklı olduğunu göstermektedir:

- ✓ Yönetim yapısı yatay ilişkiler içerisindedir,
- ✓ Yenilikçi faaliyetlere odaklanan çalışanların yüksek statüsü vardır,
- ✓ Verimli organizasyona sahiptir.

Bu gibi başarıları ve sonuçları elde etmek için üniversitelerde, tüm bölümler arasında işbirliğinin kurulması ve üniversite yönetim sisteminin yeniden düzenlenmesi önemlidir. Bu düzenlemeler; eğitim, araştırma ve inovasyon merkezlerinin oluşturulması, personelin eğitimi, yenilikçi fikirler ve bunları uygulayacak personelin istihdamı şeklinde düşünülmelidir.

Yeniliklerin üretimi sürekli ve muazzam olmalıdır. Ulusal araştırma üniversitelerinin faaliyetlerinin ancak bu koşullar altında ekonomik olarak verimli olabileceği düşünülmektedir. Yukarıda belirtilen hedeflere ulaşmak için ulusal üniversitelerin yönetim sisteminde yeni bir yönetim yaklaşımı uygulanmalıdır.

İlke olarak, mevcut organizasyon modeli arasındaki temel fark, üniversitenin çok değişkenli yönetim sisteminin geliştirilmesidir. Yönetim sistemi seçenekleri piyasa koşullarına bağlı olarak geçerlidir. Piyasa konjonktürünü temel faaliyet türlerine göre şartlı olarak farklılaştırılırsa, analiz ve bilimsel faaliyet yapılabilir.

Birçok durumda eğitime olan talep demografiye bağlıdır. Bilimsel faaliyet talebi ekonomik büyüme düzeyine bağlıdır. Ulusal üniversitelerin ürünleri için pazar talebindeki değişikliklerin iki olumsuz senaryosu tahmin edilebilir:

- ✓ Eğitim talebinin azalma
- ✓ Bilimsel faaliyet talebinde azalma

Dikey yönetimde aşağıdaki seviyeler mevcuttur:

1. Öğretmenler

Yönetim birimleri:

2. Şube başkanları

3. Bölüm başkanları

4. Dekan

5. Yöneticiler

6. Rektör Yardımcısı

7. Rektör

Yatay yönetim modelinde:

1. Üniversite çalışanları

Yönetim birimleri:

2. Yön müdürü

3. Rektör Yardımcısı

4. Rektör

Profesyonel eğitilmiş personele artan talep sırasında, belirli uzman kategorileri için işletme kategorisi siparişlerinin varlığında dikey kontrol sistemi daha amaçlıdır. Ancak bu sefer üniversitenin ana potansiyeli olan öğretim kadrosundan daha verimli kullanılması gerekir. Bunun için öğretim elemanlarının maliyetleri ve lisans programları için maliyetlerin düşürülmesi tavsiye edilir. Bazı yollar:

- ✓ Öğretim potokunun (sınıflar) birleşmesi ve tipik eğitim programları (Aynı konunun birkaç varyantı yerine 1 seçenek ve 1 sınıf) Bu, kendini haklı çıkarır, çünkü lisans derecesinin temel amacı iş uzmanlarının toplu eğitimi,
- ✓ Lisans derecesinin bir kısmının uzaktan öğrenime aktarılması,
- ✓ Merkezi öğrenci kaydının yeri olarak birim bir dekanlığın oluşturulması,
- ✓ Akademik ve idari personelin motivasyonu ve performansı”.

Bu, üniversitelerin gerçek gelirine bağlı bir ücretlendirme sisteminin kullanılmasını gerektirir. Verimli faaliyetlerin kapalı bir döngüsü - eğitim, araştırma ve inovasyon kurumlarının kurulması - inovasyonu taşımak ve uygulamak için yenilikçi fikirleri ve personeli kullanmayı amaçlayan yeni bir üniversite stratejisi olmalıdır.

Alanın uzmanlaşmasını dikkate alarak inovasyon araştırmalarındaki eğilimler hem ilgili profil eğitimine, hem de üretimdeki yeniliklerin uygulanmasının yanı sıra sorumlu olan öğretim elemanlarının organizasyon birliği ile oluşturulmalıdır.

Yöntem

Azerbaycan'da faaliyet gösteren üniversitelerde yenilik faaliyetlerinin düzenlenmesi, öğrencilere yenilik tasarlamayı öğretmek ve onları bu çalışmaya dahil etmek, bilimsel çalışmaların ticarileştirilmesi konuları bilimsel literatürle karşılaştırılmıştır. Mevcut merkezileştirilmiş dikey entegre yönetim modeli, artıları ve eksileri tespit edilmiş ve yeni nesil üniversitelerin mali tabloları gözden geçirilmiştir. Başkent ve bölgelerdeki üniversitelerde araştırma çalışmaları için ayrılan bütçe fonlarının hareketi istatistiksel göstergelerle incelenmiştir. Bireysel yatırımcıların bilimsel araştırmaların finansmanına katılım düzeyi, başkentteki işadamlarının sözlü anketi ile belirlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Azerbaycan üniversitelerinin dönüşümüne bakıldığında, yenilikçi olmak için yeni bir ekosisteme ihtiyaç vardır. Bu aşamada, Azerbaycan Üniversitelerinin yönetim felsefesinde yapılan değişiklikler, yenilikçi kalkınma ve dolayısıyla ekonomik büyümedeki rollerinin temelini atmalıdır. Sonuç olarak, üniversitelerin sosyo-ekonomik işlevlerindeki değişim kaçınılmazdır. Üniversite sadece eğitim ve bilim açısından değil, aynı zamanda ekonomik büyümenin sağlanmasında yeni işlevler kazanmaktadır. Bu, 3. nesil üniversitenin yaratabileceği bir ekosistemdir.

Profesör Kamran İmanov'a göre, "bilgi ekonomisinde üniversiteler kurumsal özneler haline gelmiştir ve "Üniversite 3.0" adını almıştır. Adlarındaki rakam üniversitenin misyon sayısını temsil etmektedir:

1.0 sadece eğitim

2.0 eğitim ve araştırma

3.0 eğitim, araştırma ve bilginin ticarileştirilmesi.

İmanov'a göre, Azerbaycan'da 3. nesil üniversitelerin ortaya çıkışı şu şekildedir: "3.0 üniversitenin Azerbaycan için evrimi ciddi bir sosyal ve ekonomik sorundur". Bu nedenle, bu tür üniversiteler toplumu modernize etmede ve onu bir bilgi ekonomisine dönüştürmede öncü bir rol oynamalıdır. Bir diğer önemli faktör, fikri mülkiyetin modern bilgi toplumunda değişen rolü ile ilgilidir.

“Azerbaycan Üniversitelerinin 3. Nesil Konseptte Uygunluğu” araştırması ilginç sonuçlar doğurmuştur. Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan Diller Enstitüsü, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan Teknik Üniversitesi ve Mingachevir Devlet Üniversitesi tarafından yürütülen bir araştırmanın sonuçlarını incelenebilir.

“Buluşmaya çalıştığınız üniversite 3.0 kavramı mı?” Başkent üniversitelerinin öğretim kadrosu "Hayır" cevabını vermiştir. Sorun, üniversitelerdeki öğretim personelinin 3.0 üniversitesinden neredeyse habersiz olması ve 3. nesil üniversitelerinin asıl amacının araştırmanın ticarileştirilmesi olduğunu kabul etmezler. Mingachevir Devlet Üniversitesi'nde görüşülen fakülte öğretim elemanları, 3.0 üniversitenin genel olarak ne anlama geldiğinden bahsetmemişlerdir. Bununla birlikte, iyi olan şey, dört üniversitenin her biri ait oldukları üniversitelerde teknoparklar oluşturulduğunu takdir ederler ve üniversitelerin ekonomik kaynaklar yaratmaları gerektiğini açıkça belirtirler.

Dünyanın dört bir yanındaki saygın üniversiteler için popüler bir slogan olan “iş yeri tutma, iş yeri yarat” fikri, son zamanlarda Azerbaycanın bir çok üniversitelerinde, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan Devlet Petrol Akademisi ve Bakü Mühendislik Üniversitesi'nde kurulan startup fikrin temel taşıdır. Bu yaklaşım, bilginin yeni nesil üniversitelerin ortaya çıkışında sistem yaratıcı bir halka olarak bilginin ticarileştirilmesine teşvik edecektir.

Araştırmanın ticarileştirilmesi, Azerbaycan üniversitelerinde bulunan klasik üniversite geleneğine göre zayıf bir şekilde gelişmiştir. Örneğin, Azerbaycan (2019) Küresel İnovasyon Endeksi'nde üniversite çalışmalarının değerlendirilmesinde 70. sırada yer almıştır¹. Bu oran aynı zamanda diğer istatistiklerdeki yerini de göstermektedir. Dolayısıyla Azerbaycan'ın bilgi ekonomisine ait alanların payı GSYİH'de payı % 8'i kadardır. 2019'nin ilk yarıya göre Azerbaycan'da 34 startup çalışır durumdadır².

Geleneksel (klasik) üniversitelerin yeni nesil üniversiteler statüsüne geçişi her zaman başarılı değildir. Sosyolog Ralph Dahrendorf'un, "Üniversitelerin Toplumsal Dönüşümdeki Rolü" başlıklı bir raporda belirtildiği gibi, “Değişmeyen üniversiteler geçmişte kalan ve tükenmiş statüsün, dünün dünyasının büyük ölçüde muhafaza edildiği değerli ve etkisiz anıtlarıdır”. Bu durum çoğu zaman en kapalı ve toplumdan izole edilmiş üniversiteler için bir tehdittir.

Bilgi topluluğunda ekonomik büyümenin merkezi ve inovasyon episentri olan üniversitelerin toplumun tüm kesimleriyle daha yakın ve güçlü bağları olması özellikle önemlidir. Yeni bilgi alanının yaratıcılarından biri olan Bill Gates'e göre, “Bir rakiple başa çıkmanın en iyi yolu bilgi ile çalışabilmektir. Bilgilerin toplanmasının, düzenlenmesinin ve kullanımının kalitesi sizi kazanan ya da kaybeden yapacaktır.

Üniversite, ürettiği bilgiyi toplulukla çoğaltmanın, dağıtmanın ve geri dönüştürmenin yollarını aramalıdır. Topladıkları gücü uzun süredir topluma duyarlı olacak şekilde kullanmayan işletmeler zamanla bu gücü kaybetmek zorundadırlar.

Azerbaycan'da 3. nesil üniversitelerin kurulması için verimli zeminlerin oluşmasında üniversitelerin yasal hukuki kişilerin oluşumuna geçiş süreci önemli bir rol oynamaktadır. Bu, hem yeni nesil araştırma üniversitelerinin oluşturulmasında, hem de üniversitelerin geleneksel (klasik) yönetiminden uzaklaşarak hesap verebilirliğin sağlanmasında daha esnek bir yönetim formülünün uygulanmasına olanak sağlayacaktır.

¹ Bkz.: <http://www.kitabxana.org/>

² Bkz.: www.startupblink.com

Önerilen ulusal üniversite yönetim modeli, evrensel insan kaynaklarının daha düşük maliyetlerle daha verimli yönetilmesini, üniversitelerin daha verimli yönetimi, inovasyon temelinde rekabet avantajı ve gelecekteki gelişimini sağlar.

Azerbaycan'ın teknolojik devrime katılımıyla, kurumsal yeniliklerin ve üniversitelerin modernizasyonunun gerekli olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tartışma

Üniversitelerin tarihsel gelişimi incelendiğinde, modern üniversitenin İtalya'da 1088 yılında kurulan Bologna Üniversitesi olduğu bilinmektedir. Bologna Üniversitesi'ni takiben, Avrupa'daki üniversite sayısı yüzyıllar boyunca hızla artmıştır. XII. yüzyılda sadece iki üniversite kurulduğu Avrupa kıtasında XIII. yüzyılda 17, XIV. yüzyılda 22, XY. yüzyılda 38, XVI. yüzyılda 61, XVII. yüzyılda 37, XVIII. yüzyılda 24, XIX. yüzyılda 58 yeni bir üniversite faaliyete geçmiştir.

Profesör Hans Vissema üniversiteleri üç aşamaya ayırır:

1.0 (Eğitim) Üniversite veya "Ortaçağ Üniversitesi"

2.0 (Öğretim-Araştırma) Üniversitesi veya "Humbolt Tipi Üniversite"

3.0 (Öğretim ve Araştırma - Sonuçların Ticarileştirilmesi)

Birinci kuşak üniversitelerin birincil misyonu kilise ve devletin gereksinimlerini karşılayan uzmanların eğitimi ve eski bilgilere hakim olma zorunluluğudur.

İkinci nesil üniversitelerin ilk örneği 1810 yılında Berlin'deki Prusya Eğitim Bakanı Wilhelm von Humboldt'un girişimiyle kurulan Humbolt Üniversitesi'dir.

19. ve 20. yüzyıllarda, üniversitenin Humbolt modeli (eğitim araştırması) galip geldi, Bologna Üniversitesi'nin oluşumundan Humbolt Üniversitesi'nin oluşana kadar geçen 700 yıllık dönemde Avrupa felsefe, doğa bilimleri ve teknoloji alanlarında uzun bir yol kat etmiştir.

Ve son olarak üçüncü kuşak üniversiteler. İlk 3. nesil üniversiteler Amerika Birleşik Devletleri'ndeydi. 1980'de ABD'de kabul edilen Be-Doul Yasası'nın ardından üniversitelerde teknoloji ticarileştirilmesinde yer alan binlerce şirket kurulmuştur.

Günümüzde, Amerika Birleşik Devletleri'nde önde gelen endüstrilerin %80'inden fazlası üniversite yenilikleriyle ilgilidir. Bu, ABD üniversitelerinin tarihinin mantıklı bir sonucudur ve sadece Amerika Birleşik Devletleri'nde değil, tüm dünyada yükseköğretimdeki küresel eğilimlerin şekillenmesinde rol oynamıştır.

Profesör Hans Vissema, üniversite dönüşümünü incelerken, geçiş dönemlerinin varlığını da düşünür ve 3. kuşak üniversitelerin farklı bir geçiş aşamasında olduklarını vurgular. Vissema tarafından önerilen bu modelde 3. nesil üniversiteler yeni bir ekonomik bağlamda değerlendirilirken, bu üniversitelerin trendlerini şekillendiren faktörler aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

1. Yükseköğretimin toplu kazanımı
2. Küreselleşme
3. Disiplinlerarası araştırma çeşitliliğinin genişletilmesi
4. Bilginin derinleştirilmesi için bir model olarak araştırmanın geniş uygulaması
5. Maliyetlerde artış

6. Ders dışı sektörlerde bilgi paylaşımına katılma özgürlüğü
7. İnovasyon bağlamında bireyselliğin arttırılması
8. Profesyonel yönetim için artan talep

Aşağıdaki tabloda bu işlemin çeşitli bölümleri açıklanmaktadır:

1. Yükseköğretimin küreselleşmesi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Öğretmenlerin ve öğrencilerin hareketliliğini artırıyor. 2. Üniversiteler yurtdışında kampüslerini açıyorlar 3. Kalifiye personelin cazibesi sadece ülke içinde değil, yurt dışında da dikkate alınmaktadır. 4. İngilizce'nin öğretimdeki rolü artıyor
2. Geleneksel olmayan eğitim kurumlarının oluşturulması	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kurumsal üniversiteler, 2. Uzmanlaşmış dar odak araştırma merkezleri, 3. Çevrimiçi üniversiteler kuruluyor
3. Finansal kaynakların çeşitlendirilmesi ve rekabetin güçlendirilmesi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Finansmanda devlet payının azalması 2. Finans için rekabeti güçlendirmek
4. Disiplinlerarası konulara dikkatin artırılması	<ol style="list-style-type: none"> 1. Bölümlerin çöküşü ve disiplinlerarası faaliyetlerin ve işbirliğinin artırılması
5. Üniversiteler ve yabancı ortaklar arasında artan bağlantılar	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ekonomik alanlarla ve iş dünyası ile işbirliğinin rolünün artırılması 2. Üniversitelere Yaklaşan Mezunlar
6. "Akademik yön" ve öğrenci anlama anlamlarının değiştirilmesi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Çevrimiçi eğitimde daha fazla değişiklik 2. Geleneksel yükseköğretim piramidinden (lisans - yüksek lisans - felsefe doktoru) farklı dağılık akademik dereceler sunan bir sisteme geçiş. 3. Uzmanlık ve ek eğitim için artan yatırım ve talep 4. Öğrenci kabul kriterlerini değiştirmek ve daha fazla katılımı sağlamak
7. Yükseköğretim Yönetiminin Profesyonelliği	<ol style="list-style-type: none"> 1. Öğretim üyelerinin, yöneticilerin ve ortakların faaliyetlerinin sonuçlarından dolayı tazminatı 2. Öğretim elemanlarının farklı kategorilere ayrılması (araştırma, öğretim, uygulama ve genel yeterlilik) 3. Strateji, planlama ve kilit süreçleri desteklenmesi için profesyonel yöneticilerin katılımı

25 Ekim 2016'da Rusya Federasyonu, "Üniversiteler bir inovasyon merkezi olarak" devlet projesini kabul etmiştir (Narimanova, 2015).

A. Karpov'a göre, üniversite fikri mülkiyet haklarını yönetmeli, girişimci bir ekosistem yaratmalı, gelecek vaat eden teknolojik pazarlara girmeli ve böylece modern teknolojik devrimin yüzü haline gelmelidir (Karpov, 2013).

KAYNAKÇA

Druker Ferdinand, P. (2007). İş ve Yenilik, Moskova.

Hershman, M. (2008). İnovasyon Yönetimi, Moskova

Hoffman, R., Knochacha, V. (2017). Hayat Bir Başlangıç Gibidir, Moskova.

Jdankin , N. (2017). İnovasyon Yönetimi, Ed. Prof. V. İ. Kalov, Moskova.

Karpov, A. (2013). "İnovasyon ve Yüksek Öğrenim", Moskova, Rusya'da Yüksek Öğrenim Dergisi, Dergi No. 3

Korneenkoy, S. (2015). Eğitim ve Kendi Kendine Eğitim Kişiliğinde Yenilikçi Psiko-Pedagojik Teknolojiler, Üniversite Bülteni, Moskova.

Krasnova, V. (2018). "Üniversite Yapısı", Moskova.

Qreyson, D. (2016). XXI Yüzyılda Amerikan Yönetimi, Moskova.

Miller, B. (2016). Örgütsel Teori, Moskova, INFRA.

Narimanova, O. (2015). "Eğitim Sürecinin Kalitesi: Değerlendirme Kriterleri ve İyileştirme Yolları", Ryazan Değişen Bir Dünyada Kişilik: Sağlık, Uyum, Gelişim Dergisi.

Stavrati, R. (2015). Yenilikçi Gelişim Eğitim Kompleksi Yönetimi, Moskova.

Vladimirov, A. (2007). Üniversitede Yenileme Faaliyeti, Moskova.

<http://www.kitabxana.org/>

<http://www.kitab.az/>

<https://www.globalinnovationindex.org/gii-2017-report#pdfopener>

www.startupblink.com

ECONOMETRIC ANALYSIS of the CURRENT STATE of the FINANCIAL and MONEY MARKET in AZERBAIJAN

Hacıyeva Sakına ABDURAHİM¹, Aynur İbrahimli HANLAR²

Abstract

The article provides an econometric analysis of the turnover of money markets and primary and secondary markets of financial markets. The level of financial markets in all countries is a key indicator of economic activity. During the econometric analysis of the turnover of the primary and secondary markets of the financial markets, the primary market, the corporate financial market, the public financial market and. Data from the last 5 years were used. The main factor is to model the total volume of primary and secondary financial markets and to find solutions for their efficient use in the coming years. A correlation table was used to find these three paths. In general, the article maximizes the reliability of information related to the financial and cash market in Azerbaijan through econometric analysis, minimizes uncertainty, thereby creating conditions for correct decision-making. The analysis and correlation tables clearly reflect the dynamic development of the Republic of Azerbaijan in the money market, as well as in the financial market.

Keywords: Financial Market, Money Market, Econometric Analysis, Correlation Table, Econometric Equation

AZERBAIJAN'DAKİ FİNANS ve PARA PİYASASININ MEVCUT DURUMUNUN EKONOMETRİK ANALİZİ

Öz

Bu çalışma ile para piyasalarının ve finansal piyasaların birincil ve ikincil piyasalarının cirosunun ekonometrik bir analizi sunulmaktadır. Tüm ülkelerdeki finansal piyasaların seviyesi, ekonomik aktivitenin önemli bir göstergesidir. Mali piyasaların birincil ve ikincil piyasalarının cirolarının ekonometrik analizi sırasında, birincil piyasa, kurumsal mali piyasa, kamu mali piyasası ve son 5 yılın verileri kullanılmıştır. Ana faktör, birincil ve ikincil finansal piyasaların toplam hacmini modellemek ve önümüzdeki yıllarda verimli kullanımları için çözümler bulmaktır. Bu üç yolu bulmak için bir korelasyon tablosu kullanılmıştır. Genel olarak, ekonometrik analiz yoluyla Azerbaycan'daki finans ve nakit piyasası ile ilgili bilgilerin güvenilirliğini en üst düzeye çıkarılmakta, belirsizliği en aza indirmekte ve böylece doğru karar verme koşulları yaratılmaktadır. Analiz ve korelasyon tabloları, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin para piyasasındaki dinamik gelişiminin yanı sıra finansal piyasadaki dinamik gelişimini de açıkça yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finans Piyasası, Para Piyasası, Ekonometrik Analiz, Korelasyon Tablosu, Ekonometrik Denklem

Introduction

One of the most important tasks facing the state at this stage is to strengthen the country's financial system. Stable economic growth requires the mobilization of the necessary financial resources. As in all civilized countries, as financial targets develop to achieve monetary targets, the state should prioritize transactions in the securities market in this direction. In this regard,

¹ Doç. Dr., Azerbaycan Turizm ve Yönetim Üniversitesi, Ekonomi Bölümü.

E-Posta: hajiyevasakina@yahoo.com ORCID: 0000-0002-1031-9379

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Azerbaycan Turizm ve Yönetim Üniversitesi, Ekonomi Bölümü.

E-Posta: aynurxanlar99@gmail.com ORCID: 0000-0002-8638-7722

the securities market should be an alternative to the banking system. In the modern economy, the securities market is one of the main mechanisms for the concentration and redistribution of investment capital. In other words, the securities market must be a mechanism that provides a "savings-investment" link to economic growth and the flow of flexible financial resources between sectors of the economy.

Based on the data of the Central Bank of the Republic of Azerbaijan, we can say that as of April 1, 2021, the monetary base of Azerbaijan amounted to 13,315 million manat, an increase compared to the previous month. Thus, compared to March 1, 2021, the monetary base of Azerbaijan was 3.5%. However, a comparative analysis of the figures for the beginning of the year (data as of February 1, 2021) shows that in April 2021, Azerbaijan's monetary base decreased by 1.8 percent. However, in general, there is a dynamic growth in the monetary base during the current year. In particular, compared to last year, the monetary base of the republic in 2021 increased by 32.3% (CBA, 2022).

The main role of the financial market in financing the national economy is due to the great potential for financial innovation in the market, as well as the expansion of tools and methods of financial transactions. The level of activity of financial markets in each country is a key factor in economic activity. In each of the developed countries, the main indices of stock exchanges are used to determine economic activity. Examples of such indices are the Dow Jones in the United States, the NASDAQ and S & P500, the CAC 40 in France, the FTSE in the United Kingdom, especially the United Kingdom, and the DAX in Germany.

Now let's analyze the turnover of primary and secondary markets in the financial markets of Azerbaijan. To do this, let's look at the statistics for 2016-2020. To increase the comprehensiveness of our study, let's use the following table (Table1).

Table 1: Turnover of primary and secondary markets of financial markets of Azerbaijan (in million manats)

	2016	2017	2018	2019	2020
Primary market, total	1167	3550	4125	4875	4951
Corporate financial market	769.1	3312.7	3793.3	4515.3	4532.5
Public financial market	397.9	238	331.7	359.7	418.5
Secondary market, total	1048.3	3101.6	5527.4	9467.8	11442.3
Corporate financial market	967.8	2959.6	5266.1	9013.9	10556.6
Public financial market	80.5	142	261.3	453.9	885.7
The sum of primary and secondary markets	2215.3	6651.6	9652.4	14342.8	16393.3

Source: State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan

Table 1 shows the volume of primary financial markets and secondary financial markets in Azerbaijan in 2016-2020. We also conducted our analysis by dividing the primary and secondary financial markets into state and corporate financial markets (www.stat.gov.az). The total volume of primary financial markets in Azerbaijan in 2016 was 1167 million manat, of which 769.1 million manat was formed from the corporate financial market and 397.9 million manat from the state

financial markets. In 2017, this figure almost tripled to 3,550 million manat. In 2017, 3312.7 million manat of the total volume of the primary financial market was formed at the expense of corporate financial markets, and 238 million manat at the expense of state financial markets. Another noteworthy point is that the volume of corporate financial markets increased in 2017 compared to 2016 against the background of a decrease in the total volume of financial markets in the state. The total volume of primary financial markets in 2018 was 4125 million manat, of which 3793.3 million manat was obtained from corporate financial markets, and the remaining 331.7 million manat was obtained from state financial markets. It should be noted that in 2018, the volume of primary financial markets increased by 16.2% compared to 2017. In 2019, the volume of primary financial markets increased by 18.2% compared to 2018 and amounted to 4875 million manat. If the share of the corporate financial market in the volume of primary financial markets in 2019 was 4515.3 million manat, the volume of state financial markets was 359.7 million manat. In 2020, the total volume of primary financial markets increased by 1.5% compared to 2019 and amounted to 4951 million manat. In 2020, 4532.5 million manat of the total volume of primary financial markets was formed by corporate financial banks. The remaining 418.5 million manat was obtained from the financial markets of the state (www.stat.gov.az).

Based on the data in Table 1, it is possible to analyze the activity of secondary financial markets. As a result of the research, it became clear that the growth rate of the secondary financial markets of Azerbaijan in 2016-2020. Thus, the total volume of secondary financial markets in Azerbaijan in 2016 was 1048.3 million manat, of which 80.5 million manat was obtained from the state financial markets, and the remaining 967.8 million manat was obtained as a result of corporate financial markets. In 2017, the total volume of Azerbaijan's secondary financial markets amounted to 3101.6 million manat. This is about 3 times more than in 2016. In 2017, 2959.6 million manat of the total volume of secondary financial markets was obtained from corporate financial markets, while the remaining 142 million manat was obtained from state secondary financial markets. In 2018, the total volume of secondary financial markets in Azerbaijan increased by 78.1 percent compared to 2017 and amounted to 5524.3 million manat. In 2018, 5266.1 million manat of the total volume of secondary financial markets was formed as a result of the activities of corporate financial markets, and 261.3 million manat was formed due to the state's secondary financial markets. In 2019, the total volume of secondary financial markets increased by 71.3% compared to 2018 and amounted to 9467.8. In 2019, 9013.9 million manat of the total volume of secondary financial markets was attracted from corporate financial markets, and 453.9 million manat was formed at the expense of the state's secondary financial markets. In 2020, the total volume of secondary financial markets amounted to 11442.3 million manat. This figure is 20.9% higher than in 2019. In 2020, 10556.6 million manat of the total volume of the secondary financial market was obtained from corporate financial markets, and 885.7 million manat was obtained from the state's secondary financial markets. Based on the data in Table 1, it is possible to determine the total amount of primary and secondary financial markets for 2016-2020. Thus, in 2016, the total volume of primary and secondary financial markets in Azerbaijan amounted to 2215.3 million manat. In 2017, this figure increased by 3 times compared to 2016 and amounted to 6651.6 million manat. In 2018, the total volume of primary and secondary financial markets increased by 45.1% compared to 2017 and amounted to 9652.4 million manat. In 2019, this figure was 14342.8 million manat, which is 48.6% more than in 2018. In 2020, the total volume of primary and secondary financial markets in Azerbaijan increased by 14.3% compared to 2019 and amounted to 16393.3 million manat.

Thus, the main factor we need is to model the total volume of primary and secondary financial markets and to find possible solutions for their more efficient use in the future. To do this, we construct a correlation table using these indicators (based on the data in Table 1). The results of the correlation model calculations are presented in the table. Since our equation is complex, we will solve it in Excel.

regression statistics								
plurality R	0,999707							
R 2	0,999414							
normalized R 2	0,998827							
standard errors	0,359138							
number of observations	5							
variance analysis								
	df	SS	MS	F	F-price			
Regression	2	439,69	219,845	1704,486	0,000586			
The balance	2	0,25796	0,12898					
total	4	439,948						
	ratios	standard errors	t-statistics	P-price	down 95%	Up 95%	down95,0%	up95,0%
Y-intersection	-0,94201	2,460846	0,3828	0,738723	-11,5302	9,646157	-11,5302	9,646157
Total volume of primary financial markets	1,272771	0,352252	3,613239	0,068787	-0,24285	2,788388	-0,24285	2,788388
The total volume of secondary financial markets	1,095439	0,114657	9,554066	0,010778	0,60211	1,588767	0,60211	1,588767

In this case, the certainty $R^2 = 0.999414$ is an indicator of total costs. It shows that the 99.94% change in the analyzed function is due to the influence of independent variables. The effect of non-specified factors is 0.06%. As a result of the operations, the following ratios were found:

$$A_0 = -0,94201; a_1 = 1,272771; a_2 = 1,095439.$$

The regression equation sought will be as follows:

$$Y = -0,94201 + 1,272771x_1 + 1,095439x_2$$

An independent member equal to -0.94201, a_0 - formally represents the level of the primary and secondary financial markets at zero value of all factors. Therefore, the amount of auxiliary needed to obtain a_0 optimal predictions must be considered. If the correlation coefficients a_1, a_2, a_3, a_4 characterize the degree to which each of the variables describes the total volume of the primary and secondary financial markets, all other independent variables remain unchanged.

Table 2: Monetary Review Structure in Azerbaijan in 2014-2021

Indicators / years	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Money supply (in manats)	21566,4	21286,9	20889,6	22772,1	24060,4	28866,3	29185,8	30167,0
Monetary base	138192,2	97107,8	97725,0	118717,9	119533,6	131991,0	141610,5	134972,1
Central Bank Mandatory Reserves	228,0	47,4	147,7	141,2	163,0	165,4	149,5	156,4
The ratio of cash to deposits	91,4	71,6	75,4	82,5	78,6	79,3	78,7	80,5
The ratio of excess bank reserves to deposits	272676,5	212191,7	134312,7	211611,8	153858,7	122470,2	158506,0	127743,2

Source: "Money Review" report of the Central Bank of the Republic of Azerbaijan as of <https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators> (01.04.2021)

Based on Table 2, we can write an econometric analysis of the money market. Thus, the main factor we need is to study the money supply, the monetary base, and possible solutions to the Central Bank's required reserves. Therefore, using these indicators, we construct a correlation table based on the data in Table 2 (www.stat.gov.az).

The results of the correlation model calculations are presented in the table. We will solve our equation in Excel due to its complexity.

regression statistics							
Determination	0,432698653						
Correlation	0,657798338						
standard errors	0,3109584						
number of observations	11						
variance analysis							
	Df	SS	MS	F	F-price		
Regression	2	55683695,81	278418447,91	3,050926324	0,103575076		
The balance	8	73005625,05	9125703,131				
Total	10	128689320,9					
	ratios	standard errors	t- statistics	P-price	down 95%	up95%	down 95,0%
Y- Money supply	6698,307101	7993,656981	0,837952781	0,426381901	-11735,09895	25131,71316	-11735,09895
Monetary base	0,205994355	0,083513704	2,466593438	0,038916599	0,013411408	0,398577303	0,013411408
Mandatory reserves of the Central Bank	--53,83057721	29,33653099	-1,834933286	0,103848968	-121,480739	13,81958457	-121,48739

In this case, the certainty coefficient $R^2 = 0.432698653$ is an indicator of total cost. It is also clear that the 43.26% change in the analyzed function is due to the influence of independent variables. The effect of the factors not mentioned is 56.74%. As a result of the operation, the following ratios were found:

$$b_0=6698,31; \quad b_1=0,206; \quad b_2=-53,83.$$

The regression equation sought will be as follows:

$$Y=6698,31 + 0,206X_{i1} + (-53,83)X_{i2}.$$

The independent members equal to 669831 b_0 formal at all the factors of the monetary base and the level of resources required by the Central Bank said. To do this, a certain amount of necessary auxiliary must be taken into account in order to obtain an optimal forecast b_0 . If the regression coefficients b_0, b_1, b_2 characterize the monetary base of all variables, the degree of total reserves of the Central Bank, all other independent variables remain unchanged (www.stat.gov.az).

The study covers 2016-2020 (CBA, 2022) for financial markets and 2014-2021 (www.stat.gov.az) for money markets. Based on official data for those years, analyzes were conducted, results and recommendations were given.

The research conducted in the article covers several scientific innovations. Examples include the following;

- ✓ Based on the analysis of the development dynamics of the money market of Azerbaijan, its development trends were identified;
- ✓ On the basis of econometric analysis of the main indicators of the country's money market, the correlation-regression dependence between these indicators was revealed;
- ✓ An empirical assessment of the current state of the national money market was conducted.

Method

More statistical data and econometric analyzes were used in the research of the topic. you need to know how the indicators change over the years. For this purpose, the information in the electronic database of the Central Bank was referred to and this information was included in the research work in tabular form. Based on the information presented in the tables, the research analyzed the dynamics of development of money markets in the country over the years. At the same time, in this chapter of the research, econometric analyzes of money markets were conducted and an econometric equation was constructed on the basis of these analyzes. The methodological basis of the article consists of general epistemological methods of scientific knowledge:

- ✓ Systematic approach to data analysis and synthesis,
- ✓ Induction and deduction methods,
- ✓ Expert assessment, scientific abstract,
- ✓ Data grouping and classification are concentrated.

At the time of writing, analysis, synthesis methods and empirical ideas have been used. In addition, reference was made to foreign and local literature and Internet resources. In parallel, tables and graphs are given using various scientific research methods.

Conclusions and Suggestions

Theoretical and practical research was completed as follows. Advanced national practice of the stock exchange from the legal as well as organizational point of view to improve accordingly, to

increase the trading opportunities of the base, as well as the derivative money market through the introduction of a new trading system, and to simplify the mechanisms for registration and accounting of securities, as well as rights to them. Formation of the necessary regulatory framework governing the activities of investment enterprises, as well as the promotion of their activities. Also, to improve the legislation governing the functioning of the money market.

In order to achieve rapid development of the money market, the national economy must be open, the mechanism of regulation of economic activity in the country must comply with national law, as well as world experience, the structure of the market economy, as well as foreign trade relations to the country's economic potential and domestic needs. , as well as in accordance with the priorities of the international division of labor.

The problem of managing money market resources is to determine the volume of production, which is important to meet the demand for the product, the costs incurred in order to get the lowest price.

According to the study, as a result, it can be said that different mathematical and economic methods are used in different areas of market structures for the optimal management of the money market.

As a result of the research, the following suggestions can be made:

1. It is important to take into account the world practice in making decisions on money market resource management. This practice must be applied to the money market in the relevant areas of market structures.
2. "Optimal management" is the process of choosing one of the possible management methods in the best possible situation. The steps taken in this direction help to strengthen market structures and develop the economy. It is necessary to choose the optimal management decision accordingly.
3. In order to optimally manage the money market in a market economy, it is not enough to use only optimization methods, we need the right specialists in this field.
4. Taking into account the characteristics of demand when formulating a money market management model for any enterprise is important for the effective management of the money market, reducing the cost of maintaining reserves, as well as ultimately increasing profits.

The economic analysis of this article reflects the current state of the financial and money markets in Azerbaijan. The results of the study show that there is a need for econometric analysis of micro data to improve the quality of statistics related to the money market in the country. Before starting the analysis, the editing of the data, the statistical characteristics of the given indicators must be properly analyzed.

Argument

In order to make scientifically substantiated proposals and recommendations in any field, it is necessary to study that field from the theoretical and methodological point of view. The current state and development dynamics of each field are studied by scientific-methodological methods. The most relevant of these methods is the method of econometric analysis. (<https://bakuresearchinstitute.org/az/ekonometrikanin-t%C9%99bi%C9%99ti-v%C9%99-iqtisadi-data/>).

If we look at history, we can see that the term econometrics was introduced to science in the early twentieth century by the Norwegian scientist, Nobel Laureate Ragnar Frisch. Econometrics is a

combination of the words "economy-economy" and "metric-measurement" (<http://ekonometriya.blogspot.com/2015/01/ekonometriya-ndirç.html>, 2015).

One of the most important areas of the social sciences in recent years is empirical research. One of the fields of science related to empirical research is econometrics. In many literatures, the science of econometrics is expressed as follows.

- ✓ Econometrics is an area of science in which economic theory is tested.
- ✓ Econometrics is the set of "tools" used to measure the future value of many economic variables, such as a firm's sales, economic growth, or stock prices.
- ✓ Economics is the science and art of using historical (statistical) data to make numerical and quantitative political proposals to the world of government and business.

Summarizing the above statements, it would be more accurate to say that econometrics is a field of science that uses economic theory and statistical methods to analyze economic data (hereinafter - data) (<https://az.wikipedia.org/wiki/Ekonometrika>).

Econometric analysis is a quantitative analysis of the relationship and interdependence between economic indicators using mathematical and statistical methods. The advantage of econometric analysis over other methods is that this analysis does not analyze the final indicators, but the data on the units of the studied area (Brigham & Houston, 2007).

Theoretical research on the operation and regulation of financial markets is contained in the works of foreign scholars: Classical portfolio investment theory and methodology, widely presented in the works of foreign countries: G. Markowitz, J. Tobin, W. Sharp, I. Blank, P. Bernstein, R. Brailey, R. Gibson, L. Gitman, L. Kruschivits, S. Myers, F. Fabozzi and others and local: M. Alekseeva, I. Balabanova, G. Brodetsky, V. Galanova, N. Egorova, V. Zolotareva, V. Kapitonenko, A. Kilyachkova, I. Kiseleva, L. Labsker, J. Mirkin, A. Mishchenko, A. Nedosekin, A. Pervozvansky, C. Perminov, V. Rusinov, A. Shiryaev and other scientists and practical researchers. fully meet the conditions for investing in developed stock markets, characterized by efficiency - a stable relationship between the value of assets sold, the quality of market data, low volatility of prices and demand, which is the key to investment portfolios using profit and risk criteria allows you to reliably estimate the price (<http://ekonometriya.blogspot.com/2015/01/ekonometriya-ndir.html>, 2015).

REFERENCES

CBA (2022). Central Bank of the Republic of Azerbaijan: www.cbar.az (02.01.2022)

The Nature and Economic Data of Econometrics:

<https://bakuresearchinstitute.org/az/ekonometrikanin-t%C9%99bi%C9%99ti-v%C9%99-iqtisadi-data/> (10.01.2022)

Brigham Y., Houston J. (2007). Financial Management. Express course. 4th edition. St. Petersburg. Peter.

Ekonometrika: <https://az.wikipedia.org/wiki/Ekonometrika> (10.01.2022)

Econometric: <http://ekonometriya.blogspot.com/2015/01/ekonometriya-ndir.html> (03.01.2022)

The State Statistics Committee: www.stat.gov.az (15.01.2022)

SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞİM ORTAMINDA AZERBAIJAN SANAYİSİNDE İTHAL İKAMECİ MODELİNİN UYGULAMA İMKÂN LARI

Hüseynov Erzuman AYDIN¹

Öz

İthal ikamesi modeli milli üretimin geliştirilmesine dayalı iç pazarın ihtiyaçlarını karşılama stratejisini yansıtmaktadır. Bu model proteksiyonizm (ekonomi koruma yöntemi) politikalarının uygulanması ve ulusal para birimi kurunun istikrara kavuşturulmasını öngörmektedir. Bu model tekiye denge yapısının iyileştirilmesine, iç talebin ve istihdamın karşılanmasına olanak sağlamaktadır. Araştırma ile sürdürülebilir gelişme ortamında Azerbaycan sanayisinde ithal ikameci modelinin uygulama imkanları bilimsel açıdan araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmanın temel amacı ilgili bilimsel iktisat literatürüne ve bu modeli uygulayan ülkelerin deneyimlerinin incelenmesine dayalı ithal ikameci sanayi politikası modelinin karakteristik özelliklerini ortaya koymak, yeni ekonomik büyüme modeline geçmeyi hedefleyen Azerbaycan'da bu modelin uygulama olanakları belirlemek ve modelin uygulanması yönünde öneri ve tavsiyeler hazırlamaktır. Araştırma Azerbaycan'da petrol dışı sektörün gelişmesi ve ülke ekonomisinin çeşitlendirilmesi gibi konuların çözümünde ithal ikame modelinin uygulanmasının önem ve gerekliliğine adanmış, bu alanda uzun vadeli deneyime sahip yurtdışı deneyimlerin araştırılmasına dayalı ithal ikame stratejisi nitelik ve özellikleri açıklanmıştır. Aynı zamanda, araştırmada ithal ikame sürecinin ekonomik amacına uygunluğu ve bazı eksiklikleri açıklanmış, Azerbaycan'a ithal edilen emtia yapısı ürün gruplarına göre incelenmiş, ithal ikame modelinin Azerbaycan'da uygulanması yönelik özellikler ile alanın mevcut sorunlar irdelenmiş ve önem arz eden pratik öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanayi, Sanayi Politikası, İthal Kame Modeli, Ekonomik Büyüme, Petrol Dışı Sektör

APPLICATION OPPORTUNITIES of the IMPORT SUBSTITUTION MODEL in AZERBAIJAN INDUSTRY UNDER SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONDITIONS

Abstract

The import substitution model reflects the strategy of meeting the needs of the domestic market based on the development of national production. This model envisages the introduction of protectionist policies and the stabilization of the national currency. This model allows to improve the structure of the balance of payments, to meet domestic demand and employment. The research is devoted to the scientific study of the possibility of applying the import substitution model in the industry of Azerbaijan in the conditions of sustainable development. The main purpose of the study is to reveal the characteristics of the model of import substitution industrial policy based on the study of relevant economic literature and world experience, to identify opportunities for the application of this model in Azerbaijan, which aims to transition to a new economic growth model. The study comments on the importance and necessity of applying the import substitution model in addressing issues such as the development of the non-oil sector in Azerbaijan and the diversification of the country's economy. At the same time, the study commented on the economic feasibility and some shortcomings of the import substitution process, analyzed the commodity structure of imports to Azerbaijan by commodity groups, studied the application of the import substitution model in Azerbaijan and the existing problems in this area and developed practical recommendations.

Keywords: Industry, Industrial Policy, Import Substitution Model, Economic Growth, Non-Oil Sector

---

¹ Doç. Dr., Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), Teorik ve Pratik İktisat Bölümü.
E-posta: arzman-huseynov@unec.edu.az ORCID: 0000-0001-6430-6250

Giriş

Son yıllarda Azerbaycan ekonomisi hızla gelişmektedir. Şöyle ki, ülkedeki Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) hacmi 2003 yılında 7,1 milyar manat iken, bu gösterge 2019 yılında 81,9 milyar manat ve 2020 yılında 72,4 milyar manata ulaşmıştır¹. Ancak, gözlemlenen bu hızlı artış esasen ülkede yürütülen petrol stratejisi ve petrol sektörü sayesinde gerçekleşmiştir. Yürütülen bu strateji sonucunda ülkemizin petrol ve madeni yağ sektörüne kısa sürede milyarlarca dolarlık yabancı yatırımlar sağlanmış, petrol ve madeni yağ hasılası ve ihracatı suratla artmış ve ülke yüklü miktarda petrol geliri elde etmiştir. Ülkenin petrol gelirlerinin büyük bir kısmı halkın refah seviyesinin yükseltmesine, kamu yatırımları ile ekonomiyi canlandırılmasına, ülkedeki sosyal ve üretim altyapısının kurulmasına yönelterek ekonomik büyüme hızını arttırmış ve Azerbaycan ekonomik büyüme hızına sahip ülkeler arasında yerini almıştır. Bu dönemde ülke ekonomisinin petrol ve madeni yağ gelirlerine bağıllığı da artmıştır. 2014 yılının ortalarında sonra uluslararası piyasalardaki petrol fiyatlarında meydana gelen keskin düşüşler ülkedeki petrol ve madeni yağ gelirlerinin azalması ve devlet maddi imkanlarının belirli miktarda kısıtlanması ile sonuçlanmıştır. Böylesi bir durumda hükümet o güne kadar uyguladığı doğal kaynaklara dayalı büyüme politikalarından vazgeçmek zorunda kalmıştır.

İktisat literatüründe de belirtildiği gibi, ekonomik büyümenin önemli strüktürel kaynakları olarak üretim faktörleri (özellikle doğal kaynaklar), yatırımlar ve inovasyonlar kabul edilmektedir. Ülkedeki inovasyon altyapısı, eğitim ve genel anlamda “insani sermaye”nin gelişmişlik düzeyi kısa vadede inovasyonlara dayalı kalkınma modeline geçmesini imkânsız kılmaktadır. Bu sebeptir ki şu aşamada Azerbaycan’da ekonomik büyümenin ana kaynağı yerli ve yabancı yatırımcıların yatırımları ile sağlanabilir. Bu tür yatırımlar, özellikle ülkedeki nihai tüketiciye yönelik sanayi ürünlerinin üretimi gibi petrol dışı sektörlerin kurulmasına yönlendirilebilir (Mehtiyev, 2018). Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu’nun verilerine göre Azerbaycan’da tüketilen sanayi ürünlerinin yaklaşık %70’ini ithal ürünler teşkil etmektedir. Bu hacimde malın ithalatına harcanan paranın yarısını ürün millileştirilmesine yönlendirilmiş ve ithal edilen malların yerini yerli ürünler almış olsaydı, ülke ekonomisine yeni alanlar kazandırmanın yanı sıra tüketici ihtiyaçlarının ağırlıklı olarak yerli üretim ürünleri ile karşılanmış olurdu. Aynı zamanda, yerli üretimin geliştirilmesi sonucunda bir taraftan ülkeye katma değer kazandırarak ekonominin büyümesini sağlanıp, diğer taraftan dövizin ülke dışına çıkışını önemli derecede düşürerek 2015 yılında yaşanan ulusal para devalüasyonu önlenebilirdi.

Bu bağlamda, ithal ikameci sanayi politikası modeli, sanayi bakımından geri kalmış ülkelerde her zaman sanayi kalkınmanın önemli bir aracı olarak kabul edilmektedir. XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra dünyadaki endüstriyel gelişme açısından geri kalmış birçok ülke ithal ikamesi stratejilerini uygulamıştır. Bu ülkeler arasında başarı elde edenler de başarısız olanlar da olmuştur. Bu araştırmada bilimsel iktisat literatürüne ve bu modeli uygulayan ülkelerin deneyimlerinin incelenmesine dayalı ithal ikameci sanayi politikası modelinin Azerbaycan’da uygulama olanakları ve özellikleri incelenmiştir.

Yöntem

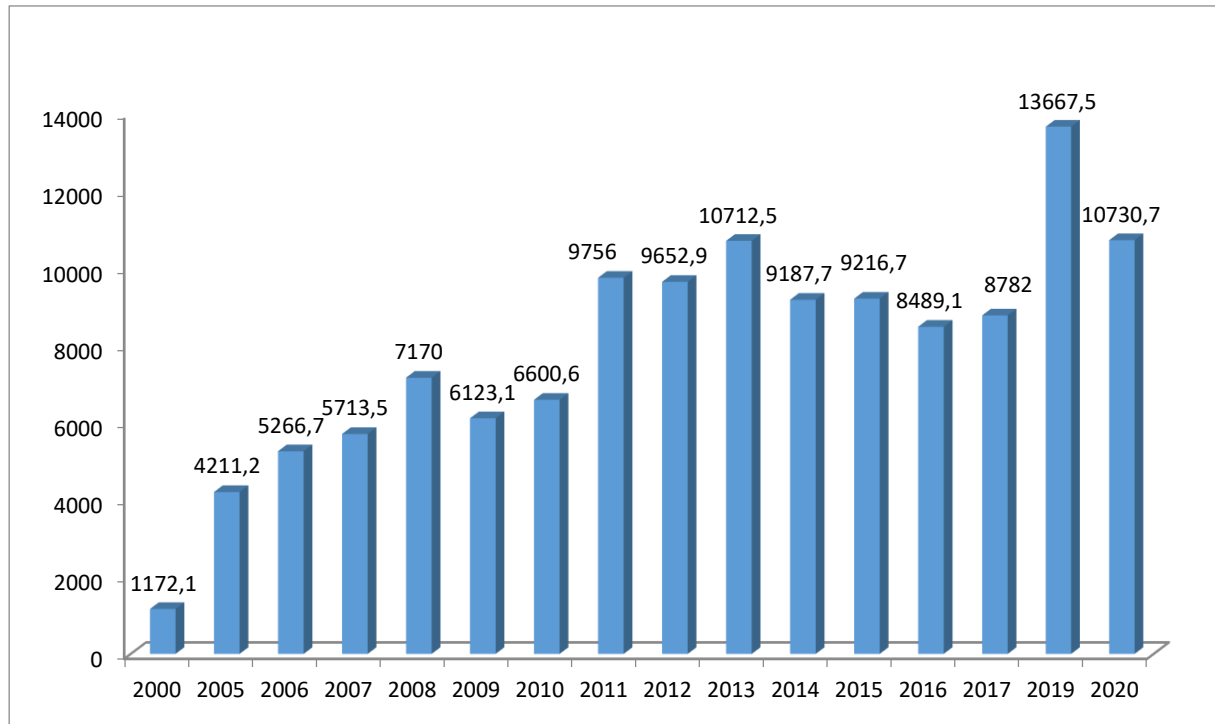
Konunun araştırılması esnasında iktisat bilimi klasiklerinin ithal ikameci modeline ilişkin tezleri, yerli ve yabancı iktisatçıların bu alandaki bilimsel araştırmaları, dünya ülkelerinin deneyimleri incelenmiştir. Araştırmada konu ile ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti kanunları, Cumhurbaşkanının talimat ve kanun hükmünde kararnameleleri, hükümet kararları, konuya ilişkin metodolojik

¹ Bkz.: <https://www.stat.gov.az/>

öneriler ve diğer mevzuat ve yönetmelikler kullanılmıştır. Araştırma yöntemi olarak çalışmada karşılaştırma, ekonomik-istatistiksel analiz, bilimsel soyutlama vb. yöntemler başvurulmuştur.

Sonuç ve Öneriler

2005 yılından bu yana Azerbaycan'da artan petrol ihracatı ülkenin petrol ihracatından elde ettiği gelirin hızlı artmasının başlangıç noktası olmuştur. Petrol ihracatından elde edilen gelirlerinin ülke ekonomisinin kalkındırılması yönünde kullanılması ile sağlanan istihdam ve yükseltelen refah durumu tüketici talebindeki hızlı artışını beraberinde getirmiştir. Yerli üretimin gelişmemesi nedeniyle, tüketicinin artan ihtiyaçları ağırlıklı olarak ithalat yoluyla karşılanmaktaydı. Sonuç olarak, ülkenin ithalat hacmi hızla artmaya başlamıştır. Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu verilerine göre 2000 yılında ülkenin ithalat hacmi sadece 1,2 milyar dolar iken, yıllık bazda ithalat hacmi 2005 yılında 4,2 milyar, 2008 yılında 7,2 milyar, 2011 yılında 9,8 milyar ve 2019'da 13,7 milyar ABD dolarına yükselmiştir (Grafik 1).

Grafik 1: Azerbaycan ithalat hacmi dinamiği, milyon ABD doları

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu verileri. (<https://www.stat.gov.az/>)

Grafik 1 de verilen bilgilere göre, 2010'dan sonraki yıllarda Azerbaycan yılda 8-10 milyar ABD doları, hatta 2019'da 13,6 milyar ABD doları tutarında muhtelif cins ürün ihraç etmektedir. Ülkeye ithal edilen mal grupları arasında sabundan diş macununa kadar hemen hemen her türlü giysiler, birçok gıda ürün türleri ve çok sayıda sanayi ürünlerinin yer aldığı görülmektedir (Tablo 1).

Mal grupları	2000	2010	2015	2018	2019	2020
Toplam	1172,1	6600,6	9216,7	11465,9	13667,5	10730,7
Hazır gıda ürünleri, alkollü ve alkolsüz içecekler, sirke, tütün	59,5	616,4	688,8	723,5	739,6	704,7
Mineral ürünleri	115,2	208,2	218,4	766,3	868,3	318,0
Kimya sanayisi ürünleri	84,1	437,9	705,0	977,2	1123,6	1140,8
Plastik kitleler, kauçuk, lastik ve bunlardan üretilen ürünler	22,8	225,5	259,8	481,7	537,6	463,4
İşlenmemiş deri, tabaklanmış deri, doğal kürk ve bunlardan üretilen ürünler	0,8	2,7	5,4	28,1	29,7	17,7
Ahşap, mantar ağacı ve bunlardan üretilen ürünler, hasır mamuller	22,9	165,0	230,4	298,2	286,3	259,2
Ağaçtan üretilen kitleler, kâğıt ve karton ve bunlardan üretilen ürünler	18,5	127,1	90,5	162,5	197,2	195,4
Triko mamulleri ve ürünleri	25,2	61,0	89,1	431,0	461,7	401,8
Ayakkabılar, şapkalar, şemsiyeler, bastonlar, tüyler, yapay çiçekler	4,1	7,1	10,1	86,1	96,0	74,0
Taş, alçı, çimento, asbest, mika, seramik ve cam ürünleri	17,7	201,7	213,6	232,5	241,2	205,9
Düşük değerli metaller ve bunlardan üretilen ürünler	123,4	925,2	1872,3	1409,7	1288,8	1166,0
Makine, mekanizmler, elektrikli aletler, teçhizatlar	362,8	1903,2	2460,7	2589,0	2661,0	2536,2
Optik, fotoğrafçılık, sinematografi, ölçüm, kontrol, tıbbi alet ve cihazlar, saatler, müzik aletleri	35,8	174,7	243,7	214,2	253,6	240,1
Çeşitli sanayi ürünleri	16,8	94,2	201,6	297,6	293,1	244,2

Tablo 1: Mal gruplarına göre Azerbaycan'a ithal edilen emtia yapısı (milyon ABD doları)

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu verileri.

(<https://www.stat.gov.az/>)

Azerbaycan'ın ithal ettiği sanayi ürünlerinin geniş yelpazeye sahip olduğu Tablo 1 gösterilen verilerden açıkça görülmektedir. Basit üretim teknolojilerine sahip ürünlerin dahi ithal edilmesi ve ithalatın hızla artması, ülkedeki petrol dışı sanayi üretiminin zayıf olmasının bir sonucudur. Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu verilerine göre, 2019 yılında Azerbaycan'a çeşitli gıda ürünleri ithalatı 2000 yılına göre 11,7 kattan fazla arttığı görünmektedir. Sadece 2019 ve 2020 yıllarında yaklaşık 24,4 milyon dolarlık döviz çeşitli ürünleri ithali için kullanılmakla ülke dışına çıkmıştır. Bu ürünlerin birçoğunun ülke içinde üretiminin sağlanması mümkündür. Bu ürünlerin ülke dahilinde üretimi sağlanması ile aşağıdaki durumlar elde edilebilir:

- ✓ Bir taraftan ülkede petrol dışı sektörlerin oluşmasını sağlayarak ekonominin çeşitlendirilmesi ve petrol gelirlerine bağımlılık oranının düşürülmesi,
- ✓ Ülke nüfusu ihtiyacının bir kısmının yerel ürünlerle karşılanması ve bu sayede ülkedeki dövizin ülke dışına çıkmasını engellenmesi,
- ✓ Üretici müesseselerinin kurulması ile çok sayıda yüksek katma değer sağlayacak yeni ve sürdürülebilir işyerlerinin açılması demektir ki bu durumda hem istihdam sağlanması ile ülkedeki işsizlik sorununun çözümüne önemli katkı sağlanması, hem de GSYİH sürekli şekilde büyümesine temel oluşturması anlamına gelmektedir,
- ✓ Son olarak, bu sektörlerin rekabet gücü arttıkça ürünlerinin bir kısmı ihraç edilerek ülkeye ek döviz girişi sağlanması için vasıta haline gelebilir.

İthal ikamesi modelinin uygulanması sonucunda büyük başarı elde eden ülkelerin deneyimlerinden bu modelin uygulanması için belirli imkanların olması gerektiğini göstermektedir. Bu imkanlar aşağıdaki şekilde gruplandırılabilir:

1. Hükümet tarafından destek sağlanması: Belirttiğimiz üzere ülkede son dönemlerde bu alanda pek çok çalışmalar yapılmıştır. Şöyle ki, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 26 Aralık 2014 tarihli imzası ile onaylanan "2015-2020 yıllar için Azerbaycan Sanayisi Devlet Kalkınma Programı", Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 6 Aralık 2016 tarihli imzası ile onaylanan "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde KOBİ düzeyinde Tüketim Mallarının Üretimine İlişkin Stratejik Yol Haritası" ve "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Ağır Sanayi ve Makine Endüstrisi Kalkınmasına İlişkin Stratejik Yol Haritası", "Azerbaycan Sanayi Kurumu" Halka Açık Anonim Şirketi tescil edilmesi ilişkin Kararnamesi ve "Anti-damping, Teşvik ve Koruma Tedbirleri Kanunu" ve Hükümet tarafından kabul edilen sair resmi belgelerin varlığı, hükümetin teşebbüste bulunduğu açık göstergeleridir.

2. Endüstriyel bakımdan önem arz eden kaynakların mevcudiyeti: Bilindiği üzere Azerbaycan'ın her bölgesi endüstriyel bakımdan önem arz eden zengin kaynaklara sahiptir.

3. İç piyasada ürünlere talep olması: Daha önce de belirtildiği gibi Azerbaycan'da nüfusun tükettiği sanayi ürünlerinin yaklaşık yüzde 70'i ithal edilmektedir.

Yapılan araştırmalarımız neticesinde ülkemizde ithal ikamesi modelinin günümüz itibari ile ülkemizde uygulanmasına birçok faktörün engel teşkil ettiği açıkça görülmektedir. Bunlara aşağıdakiler dahildir:

✓ İç piyasalarda rekabet ortamının oluşmaması: Her bir ülkede pazarlama ilişkileri ortamlarında ekonominin ve ekonominin öncül sektörü olan sanayisinin gelişmesinin o ülkedeki rekabet ortamına bağlı olduğu bilinen bir gerçektir. Uygun rekabet ortamı, ülkedeki mevcut kaynakların verimli kullanım koşullarını oluşturmaktadır. Ülke piyasalarında rekabeti korumaya yönelik uygulanacak tedbirler pazar ilişkileri koşullarında girişimcilik faaliyetinin teşvik edilmesinin yanı sıra devletin önemli fonksiyonlarından biri sayılmaktadır. Ülke dahilindeki rekabet ortamını daha da iyi duruma getirilmesi için Azerbaycan hükümeti öncelikle Rekabet Kurulunu geliştirilmesini kabul etmelidir. Ülkede Rekabet Kurulu'nun kabul edilmesi ve antimonopol alanlarda uygulanan mevcut rekabet mevzuat hükümleri iyileştirilerek Avrupa standartlarına uygun hale getirilmesi, ülkede mükemmel bir rekabet hukukunun oluşmasına yol açabilir.

✓ Azerbaycan'da kurumsal yönetimin zayıf gelişimi: Yapılan araştırmalar, ülkemizde kurumsal yönetim alanında ciddi sorunlar olduğunu göstermektedir. Bildiğimiz üzere, kurumsal yönetime dayalı ticari işletme varlıklarının etkin işleyişi, diğer şartların yanı sıra bu alana hizmet

veren piyasa altyapısının oluşum ve gelişme düzeyine bağlıdır. Şöyle ki, anonim şirketlere ait tahvillerin yerleştirilmesi ve dolaşımı bu tahvillerin geliştirilmesi için zaruri şartlardan biridir. Bu bağlamda, ülkedeki kurumsal işletmelerin gelişmesi bakımından borsaların oluşturulması ve geliştirilmesi özel bir önem taşımaktadır. Ülkemizde bu alanda sadece Bakü Menkul Kıymetler Borsası faaliyet göstermektedir. Bu borsada esasen devlet tahvillerini ve ticari bankalar tarafından ihraç edilen tahviller işlem görmektedir.

Kurumsal işletmelerin kalitesinin artırılması bakımından gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ülkemizdeki ana konulardan biri de firmalar nezdinde kurumsal ilişkileri düzenleyen standartlar ve iç yönetmeliklerden oluşan bir dizi kurumsal işletmeler mevzuatının oluşturulmasıdır.

✓ Sanayi müesseselerindeki maddi ve teknik altyapısının çağımızın gereksinimlere cevap vermemekte: Ülkemizdeki sanayi işletmelerinin maddi ve teknik altyapısının modern gereksinimleri karşılamadığı bilinen bir gerçektir. Bu durum ise ülke sanayisinde ithal ikamesi modelinin uygulama imkanlarını kısıtlamaktadır. Uluslararası deneyimlerde ülke sanayisinin teknik modernizasyonunda çeşitli yatırım yaklaşımları arasında özel bir yatırım şekli olan *leasing* tercih edilmektedir. Finansal fonksiyonu dışında üretim alanlarına ileri teknolojik teçhizatlar sağlayarak leasing bir üretim fonksiyonunu da gerçekleştirmiş olur.

Bu sebeple Azerbaycan'da sanayi kuruluşlarına hizmet veren leasing şirketlerinin kurulması ve geliştirilmesi için devletin aşağıdaki önlemleri alması yerinde olacaktır;

- Azerbaycan'da leasing ilişkilerini hukuki bakımdan düzenleyebilecek gelişmiş bir yasal zemin oluşturulması ve iyileştirilmesi,
- Azerbaycan'da leasing piyasasında rekabet koşullarının oluşturulması,
- Leasing işlemlerinde iştirak edecek leasing şirketlerine devlet desteğinin sağlanması (düşük faizli kredilerin sağlanması, belirli bir süre için vergi indirimlerinin uygulanması)
- Ülkedeki sanayi kuruluşlarına hizmet veren finansal kiralama şirketleri ile iş birliği içinde olan ticari bankalara belirli vergi indirimlerinin uygulanması,

Bahsedilen sorunlar ne kadar erken çözüme ulaştırılırsa, Azerbaycan'daki leasing piyasası o kadar etkin şekilde işleyecek ve bu sayede sanayi kuruluşunun maddi ve teknik altyapısının modernize edilmesi mümkün olacaktır.

✓ Özel sanayi işletmelerinin teknolojik transferin devlet tarafından desteklenmesi: Mevcut durumda ülkemizdeki sanayi işletmelerinin büyük çoğunluğunun uyguladıkları teknolojiler genellikle rekabet kabiliyetine sahip ürünlerin üretilmesi mümkün değildir. Ülke dahilinde bu alanda faaliyet gösteren yerli sanayi kuruluşlarına devlet tarafından her türlü destek verilmesi gerekmektedir. Şöyle ki, yabancı ülkelere teknolojik ruhsatların alınması konusunda öncelik hakkı iç piyasaya odaklanmış sanayi işletmelerine tanınması daha amacına uygun olacaktır. Bu işlemin uygulanması sonucunda yerli sanayi kuruluşlarına finansal ve bilgi desteğinin sağlanması da önem arz etmektedir.

✓ Ülkede standardizasyon alanında yaşanan sorunlar: Standardizasyon, ülke sanayisinde ithal ikamesine yol açabilecek tedbirlerden biri olarak gösterilebilir. Ulusal standartların yükseltilmesi, ithal edilen kalitesiz ürünlerin hacmini azaltacak ve yerel işletmeleri rekabet kabiliyetine sahip ürünler üretmeye motive edecektir.

✓ Sınırlı yatırım imkanları: Ülkedeki mevcut sanayi işletmelerinin maddi ve teknik altyapılarının çok eski olması, kalifiye personel düzeyinin düşük olması, inovasyon faaliyetinin gerçekleştirilmemesi ve diğer önemli güncel sorunlar bu işletmelerin kalkınması için büyük yatırımlara yapılmasına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu durumda öncelikle sanayi işletmelerindeki üretimde teknolojik düzeyinin yükseltilmesi gerekmektedir. Ülke sanayisindeki bu tür ciddi sorunların çözümü yatırım faaliyetlerine bağlıdır. Tabii ki sanayi kuruluşlarının kendi yatırımlarını finanse etme imkanları kısıtlıdır. Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun raporlarına göre, 2020 yılında ülke sanayisinin tamamında ana sermayeye yapılan yatırımların %61,9'u madencilik endüstrisine yönlendirilmiştir. Kuşkusuz ki, bu kadar küçük meblağda yapılan yatırım günümüz koşullarda ülkedeki petrol dışı sanayinin gelişimini ciddi şekilde etkileyemez. Bu durumun da ülke sanayiinde ithal ikamesi modelinin uygulama imkanlarına kısıtlama yarattığı bilinmektedir.

Uygun bir yatırım ortamı oluşturulması konusunda ülkemizde pek çok çalışmalar yapılmıştır. Buna rağmen ülkemizde petrol dışı sanayiye yönlendirilen yatırım hacmi bu alanlarda modernizasyon imkanları sağlanabilmesi için yeterli olmamıştır. Bu bağlamda, ülke sanayisinde elverişli bir yatırım ortamı sağlanması için aşağıdaki tedbirlerin uygulanması amacına uygun olacaktır:

- Ülkede yatırım faaliyetinin önündeki tüm engeller doğru tespit edilmeli, her birinin ortadan kaldırılması için zaruri olan politik araç ve gereçler seçilmeli, geliştirilen politikalar doğru bir şekilde uygulanmalıdır (Mehtiyev, 2017),
- Yerli ve yabancı yatırımları ülke sanayisine celp edilmesi maksadı ile bu alanda yatırım yapacak yatırımcılara vergi indirimleri uygulamak,
- Ülkedeki petrol dışı sektöre yapılan yatırımlara devlet garantilerinin sağlanmasına yönelik yasal düzenlemeler geliştirmek,
- Sanayi işletmelerinde amortisman hesaplama mekanizmasının geliştirmek,
- Ülkedeki sanayi sektörüne hizmet eden finansal kiralamanın geliştirilmesine yönelik devlet desteği sağlamak.

✓ Devlet desteği ve teşvik mekanizmaları zayıf olması: İthal ikameci üretim alanlarında üretilen ürünler sadece iç pazara sürülmesi ile sınırlı kalmayıp, dış pazarlara da yönlendirilmesi gerektiği konusunun unutulmaması gerektiğinin altını çizmekte fayda vardır. Zira bu durum ürünün rekabet gücü yeterli seviyelere yükselmiş olacaktır. Bu başarının elde edilmesi için sadece belirli alanlardaki üretimin geliştirilmesi ile yetinmeyip genel olarak ekonominin, altyapının ve aynı zamanda sosyal alan seviyesini yükseltmek gerekmektedir. Aynı zamanda ithal ikamesi modelinin uygulanması için sanayi üretiminin devlet desteği ve teşvik edilmesi için mekanizmalar geliştirilmeli ve uygulanmalıdır.

İthal ikamesi politikasının başarılı bir şekilde uygulanabilmesi maksadı ile bu politikayı uygulayan ülkelerde üretimi desteklenmesine yönelik faaliyet gösterecek mekanizmalar ve çeşitli teşvikler geliştirilerek hazırlanıp uygulanır. Amerikalı araştırmacı M. Olson, bazı ülkelerin daha varlıklı, bazılarının ise daha yoksul olmasını o ülkelerdeki teşvik sisteminin durumundan kaynaklandığını aktarmaktadır. Yaptığı araştırmalar sonucunda daha sağlam ekonomik politikalara ve enstitülere sahip ülkelerin ekonomik potansiyellerini daha sağlam bir şekilde gerçekleştirebilecekleri kanaatine varmıştır. Çünkü bu ülkelerde izlenen ekonomi politikaları insanların daha etkili bir şekilde hareket etmelerine teşvik etmektedir. Ancak yoksul ülkelerde, insanları daha etkili davranmaya motive edecek teşvikler yetersiz kalıyor.

İthal ikameci sanayi politikasının uygulanmasında, kamu alımları pazarın şu ve veya diğer iştirakçılarının desteklenmesi açısından en önemli tedbirlerden biri olarak kabul edilmektedir. Sanayinin bazı alanlarında devlet ana düzenleyicisi ve ana alıcısı olarak hareket eder ki bu durum da piyasayı etkilemesine ve ithal ikame stratejisini desteklemesine imkân tanımaktadır. 15 Eylül 2016 yılı tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından "Yürütme Kurumları ve Devlet Bütçesinden Finanse Edilen Kuruluşların Faaliyetlerinde Satın Almanın Etkinliğini Artırmak için Ek Önlemler Hakkında" kanun hükmünde kararname çıkarılmıştır. Kararnameye göre, yürütme makamları ve devlet bütçesinden finanse edilen kuruluşlar tarafından ithal edilen mal (iş-hizmet) alımı 1 Ocak 2018 yılı tarihine kadar durdurulmuştur. Bu tür süreçlerin kısa vadeli değil, uzun vadeli ve sürekli devlet kontrolünde olması gerektiği düşünülmektedir. Çünkü bu tür yüksek sayıda kamu alımları mevcudiyeti sanayide ve sanayi alanlarında ithal ikamesi modelinin uygulanma olasılığını artırmaktadır.

- ✓ Üretim ve pazar altyapısı gelişiminin yeterli düzeyde olmaması;
- ✓ İnsani sermayenin geliştirilmesi ve konuya ilişkin düşük yatırımlar vs.: Makine endüstrisinde ithal ikame modelinin uygulanması için özellikle bu alanda faaliyet gösteren işletmelere sübvansiyon sağlanmasının özel önem arz ettiği yabancı ülkelerin deneyimlerden de bilinmektedir.

İthal ikameci modeli Azerbaycan sanayisinde uygulamak ve yüksek sonuçlar elde etmek için devlet tarafından "Sanayi Kalkınma Fonu" oluşturulması önemli bir adımdır. Fon, orta ölçekli işletmelerin yatırım projelerini uygularken düşüş yaşanan derecelere dönüş yapan finansman mekanizmasının kullanımını dikkate almalıdır.

Tartışma

Sanayileşmiş ülkelerin deneyimleri, ülkede sanayinin gelişmesinin ve rekabet kabiliyeti diğer şartların yanı sıra doğrudan doğruya devletin izlediği sanayi politikasına bağlı olduğunu göstermiştir. Farklı ülkelerin deneyimlerine ve bu ülkelerde farklı zamanlarda uyguladıkları değişik politikaların incelenmesine dayanarak, sanayi politikası modeli ikiye ayrılabilir:

1. İhracata yönelik sanayi siyaseti modeli
2. İthal ikamesi modeli

İhracata yönelik sanayi politikası modelinde, ihracata yönelik ürünlerin üretimini kapsamlı bir şekilde teşvik edecek önlemler üstünlük göstermektedir. İhracata yönelik rekabetçi alanların geliştirilmesi ve desteklenmesi sanayi politikasının temel odak noktasıdır. Bu modelin avantajı bir taraftan rekabet gücü yüksek alanların geliştirilmesi yoluyla ülkenin dünya ekonomisine entegre edilmesi ile dünya pazarlarına ve teknolojilerine erişiminin sağlanması, diğer taraftan ise çarpan etkisi ile diğer alanların gelişimi için ortamlar sağlanmasıdır. İhracata yönelik sanayi politikası modelini başarılı şekilde uygulayan ülkeler arasında Japonya, Güney Kore, Şili, Malezya, Singapur, Tayland vb. gösterilebilir. Venezuela ve Meksika bu modeli uygulamalarına rağmen başarısız olmuşlardır.

İthal ikamesi modeli ürün millileştirilmesinin geliştirilmesine dayalı olarak iç pazarın ihtiyaçlarını karşılama stratejisini yansıtmaktadır. Bu model korumacı politikaların uygulanmasını ve ulusal para biriminin istikrara kavuşturulmasını öngörmektedir. Bu model tediye denge yapısının iyileştirilmesine, iç talebin ve istihdamın karşılanmasına olanak sağlamaktadır. Geçen yüzyılın 80'lerinde Çin ve Kuzey Kore bu modeli tercih etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Latin Amerika ülkelerinde ithal ikamesi modeli uygulanmıştır. Bu modelin temel amacı gümrük tarifeleri, ithalat kotaları, sübvansiyonlu devlet kredileri gibi çeşitli araçlar kullanarak yerel sanayileri ucuz ithal mallardan korumak ve aynı zamanda yerel üretimi güçlendirmek ve yeni sanayi işletmelerini büyütmektir. Bu modeli kullanan ülkeler tamamen kendi kaynakları ile üretim yapabilmeleri için üretimin her aşamasında üretim kanalları kurmayı tercih etmektedirler.

İktisat literatüründe "ithal ikamesi" kavramının tek bir açıklaması yoktur. Bunun temel nedeni ithal ikamesi politikasının dünyanın farklı ülkelerinde uygulandığı XX. yüzyılın 50. yıllarından itibaren bir ekonomik süreç olarak sonuçların keskin bir şekilde farklı sonuçların ortaya çıkmasıdır.

İthal ikamesi birçok ülkede ekonomik yapının çağdaştırılmasında ve gelişmiş ülkelere benzer bir sanayi yapısı oluşturulmasında etkin bir araç olarak görülmektedir. Dış ticaret politikaları ve çeşitli parasal ve finansal araçlarla yerli üretimi uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek duruma gelene kadar korumayı amaçlayan bu model aynı zamanda içe dönük bir sanayileşme politikası olarak da görülmektedir. Daha önceleri yurtdışından ithal edilen bir ürünün yerli üretimini içeren bir sanayileşme stratejisi olarak bilinen ithal ikameci kapsamında kurulan sanayiler, dış ticaret ve döviz kuru politikaları yoluyla kendilerini dış pazar rekabetinden korumaya çalışmaktadırlar (Korum, 1977).

İthal ikamesi modelinin temel ilkelerini geliştirmeye yönelik teorik girişimler, neredeyse yüz yıl önce, 1930'larda gelişmekte olan ülkelerdeki Büyük Buhran'dan sonra, başta Latin Amerika olmak üzere birçok ülkenin ekonomik büyüme sağlamaya çalıştığı bir dönemde yapılmıştır.

Konu üzerinde araştırma yapan bir grup iktisatçıya göre (Nobel Ödülü sahibi P. Krugman ve diğerleri), üretilecek ürünlerin ithalatını kısıtlayarak yerel sanayinin gelişimini teşvik etme stratejisi ithal ikameci bir sanayileşme stratejisi olarak kabul edilmektedir (Krugman, Obstfeld ve Melitz, 2017).

İthal ikamesini teorik olarak kanıtlayan ilk çalışmalardan biri Alman iktisatçı Friedrich List'e aittir. 1841'de yayınladığı "Siyasi İktisadiyatın Ulusal Sistem" isimli eserinde korumacı politikalar esasında ulusal ekonomiyi destekleme fikrini ortaya koymuştur. List, ülkenin ekonomik kalkınmasının her bir aşamasına siyasi iktisadiyatın belirli bir tipi uygun olduğuna inanmaktadır. Ona göre; gelişmiş ekonomilere sahip ülkeler serbest ticareti tercih ederken, ekonomik ve politik olarak parçalanmış veya sanayileşmemiş ülkeler dış ticaret için belirli kısıtlayıcı engeller kullanmalıdır, yerel üretimin oluşumu ve gelişimi desteklemeli, ancak bu desteğin süresi sınırlı olmalı ve alanı güçlendirmeye hizmet etmelidir. Aynı zamanda korumacı politikaların ancak endüstriyel gelişme için koşulların olduğu yerde etkili olabileceğini altını çizmektedir. List, ulusal ekonominin büyüme aşamasında uluslararası ticareti kısıtlamak için alınan önlemlerin sadece arzu edilmeyecek değil, hatta zararlı bile olabileceğini aktarmaktadır (Liste, 1891). List'in fikirleri XIX. yüzyılın ortalarında, Avrupa'da sanayileşmenin başladığı dönemlerde, çok popüler hale gelmiştir. İngiltere'den sonra sanayileşme yolunu izleyen hemen hemen tüm ülkeler ithal ikame aşamasını geçmişlerdir (Zagashvili vs.).

İthal ikamesi teorisi daha sonra İngiliz kökenli iktisatçı Hans Zinger ve Arjantinli iktisatçı Raul Prebisch'in eserlerinde dile getirilmiştir. Zinger ilk kez "büyük ivme" teorisinin bir parçası olarak ithal ikame modelinin kullanılmasını önermiştir. Ona göre, onu kullanan bir ülke üretimini ve sosyal altyapısını geliştirerek tüm ekonominin gelişmesine ve sürdürülebilir büyümeye ivme kazandırabilir. Prebisch, fikirlerine ve topladığı ampirik materyale dayanarak, zaman içinde

işlenmiş ürünlerin fiyatı hammadde fiyatından daha hızlı arttığından, sanayileşmiş ülkelerin uluslararası ticaretten daha fazla yararlandığını ve tüccarların kaybettiğini varsaymaktadır. Bu, Zinger tezi olarak bilinmektedir (Prebish, 1992). Bu teze dayanarak, Brezilyalı ekonomist S. Furtado'nun eserlerinde ithal ikamesi fikri geliştirmiştir. Bu fikri daha sonra Birleşmiş Milletler Latin Amerika Ekonomik Komisyonu ve Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Komisyonu (UNCTAD) (Zagashvili vs.) tarafından desteklenmiştir.

Neo-Keynesyen okulu temsilcileri olan bir grup ekonomist (H. Chenery, M. Bruno, A. Straug, H. Carter vd.) ithal ikameyi ekonomik kalkınmanın hedeflerinden biri olarak görmektedir. “İki haneli ekonomik büyüme” modeline (birikim açığı ve dış ticaret açığı) göre sistemin ekonomik büyümesi, dış borçlanma kaynaklarının yerli kaynaklarla ve ithal malların yerli üretim mallarla değiştirilmesiyle sağlanabilirdi¹.

İthal ikame modelinin savunucuları konularını doğrulamak için bir dizi argüman kullanmışlardır. Dayandıkları en önemli argüman “bebek sanayisi” argümanıdır. Bebek sanayisi argümanına göre, gelişmekte olan ülkeler belirli ürünlerin üretiminde potansiyel karşılaştırmalı avantajlara sahipken, bu endüstriler kalkınmanın ilk aşamalarında gelişmiş ülkelerdeki iyi yapılandırılmış ve güçlü endüstrilerle artık doğrudan rekabet edemezler. Gelişmekte olan ülkelerdeki hükümetlerin bu tür yeni yerli üretim alanlarının (bebek sanayisi) bir süre desteklemeleri, onların yere sağlam basmalarını ve uluslararası rekabete devam etmelerini sağlamalıdır. Bu argümandan hareketle sanayileşmeyi başlatmak için geçici olarak tarifeler veya ithalat kotaları gibi araçları kullanmak mantıklı görünmektedir. Ancak araştırmacılara göre, yeni alanların geliştirilmesindeki sorunların nedenleri genellikle üretim tecrübesi eksikliğinden daha derine inmektedir. Az gelişmiş ülkeler nitelikli eleman, girişimcilik ve yönetim becerilerinden yoksun ve bu ülkelerde güvenilir sosyal örgütlenme sorunları mevcuttur. Bu sorunlar yalnızca ticaret politikasıyla çözülemezler. İthalat kotaları ve tarifeler, verimsiz bir endüstrinin bir süre hayatta kalmasına sağlar, ancak o endüstriyi tamamen verimli ve rekabetçi hale getiremez (Krugman, Obstfeld ve Melitz, 2017). Bu nedenle, yeni sanayilerin geliştirilmesine yönelik bu tür bir desteğin geçici bir adım olması gerektiği ve bu desteğin süresinin, bu sanayilerin yabancı ülkelerle serbestçe rekabet edebilme yeteneğinin olduğu dönemle sınırlı olması gerektiği düşünülmektedir. Böylesi bir politikanın başarılı olması için yeni üreticileri desteklemek ile rekabeti teşvik etmek arasında bir denge kurulmalıdır (Dünya Bankası, 2005).

Aynı zamanda, ithal ikamesi teorisi bu gibi alanların (bebek sanayileri) seçim ilkeleri ve kuralları hakkındaki sorulara net cevaplar vermemektedir. Bu nedenle, bazı araştırmacılara göre bu misyonun her bir ülkede hükümete bırakılması rant arama davranışına kapı aralamaktadır. Yüksek makamlara yakınlığı ile bilinen şirketler ve kişiler kamu fonlarını kendi lehlerine çevirerek paylaşılmasıyla yeni fırsatlar elde edebilirler.

Yapılan araştırmalar ve bazı ülkelerin deneyimlerinden ithal ikame sürecinin ekonomik amaçlara uygunluğunun temel olarak aşağıdaki gösterilenlerden ibaret olduğu bilinmektedir:

- Devlet sınırları dahilinde katma değer korunması,
- Yerel üretimin büyümesi sadece mevcut iş yerlerini korumakla kalmaz, aynı zamanda yenilerinin açılmasına ve nitelikli personel yetiştirilmesine olanak sağlar.

---

¹ Bkz.: <https://eabr.org/analytics/integration-research/cii-reports/monitoring-vzaimnykh-investitsiy-v-stranakh-sng-2017/>

- İthal ikamesinin en önemli alanlarından biri, mevcut ve faaliyette olan işletmeler bazında ithal ikameci üretim tesislerinin yerleştirilmesidir.
- İthal ikamesinin aktif olarak uygulanması yeni rekabet kabiliyeti üretim alanlarının kurulmasına dayanmasına takdirle ekonomide yapısal yeniden kurma sürecinin gerçekleşmesinin yanı sıra yeni üretim sektörü ve alanları oluşturulmasına, kendi üretimi olan ekipmanlarına, hammaddelerine, malzemelerine yönelik ek talebin meydana gelmesine, bilimsel araştırmaların gerçekleştirme sürecinin daha da gelişmiş hale getirilmesine, bilimsel araştırma ve deneysel tasarım çalışmalarının dünya düzeyine geçişi için imkanlar sağlar.
- İthal ikamesi ürünler genellikle benzer yurtdışından ithal edilen ürünlere mukayese olarak daha ucuza mal edilmektedir. Bunun nedeni, gümrük vergilerinin olmaması, daha düşük maliyetler ve daha hafif bir vergi yüküdür. Yerli teşviklerin etkinleştirilmesi, ithal ikameci sanayilerin gelişmesinde kilit rol oynamaktadır.
- İthalatla ikame edilebilecek mücbir sebeplerle teknolojik zincirin bozulmasını önlemek için yurt içinde üretilecek stratejik ürünlerin kesintisiz tedarikini kapsamlı bir şekilde sağlar.

Bilimsel araştırmalar, ithal ikamesi modelinin amaç ve avantajlarına rağmen bazı eksiklikleri olduğunu göstermektedir. Bu eksiklikler şu şekilde gruplandırılabilir:

- Ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında ve ithal ikamesi uygulamasının ilk aşamasında, ülkeler belirli bir sürede yüksek sayılabilir büyüme hızı yakalamışlardır. Ancak sanayileşmenin gelişmesiyle birlikte bu hız düşmeye başlamıştır. Özellikle tüketim mallarının ikamesinden sonra başlayan ara ve yatırım mallarında ithalatın ikame edilmesinde tüketim mallarının üretimini hızla artırmak zordur. Tüketim malları genellikle iç talep görmektedir ve bu malları üretmek için kullanılan teknoloji nispeten basit ve ucuzdur. Bu durum, sanayileşme ara ve yatırım mallarının üretimine doğru ilerledikçe aynı avantajların elde edilmesini zorlaştırmaktadır. Çünkü ara ve yatırım emtia sanayileri için kullanılacak teknolojiler hem daha karmaşık hem de daha fazla sermaye gerektirmektedir. Böylece ithal ikamesi uygulama olasılığı azalmaktadır (Prebish, 1973).
- Beklentilerin aksine ithal ikamesi modeli, ülke ekonomisinin ihracata bağımlılığının artmasına neden olmaktadır. Bu model, ithalatı azaltmaktan çok, ithalatın yapısını değiştirmek için daha fazla neden yaratmaktadır. Ara ve yatırım mallarının toplam ithalat içindeki payı ne kadar yüksek olursa, ithalatçı ülkenin ithalatı azaltması o kadar zor olacaktır. Bu da dış dünyaya bağımlılığı artırabilecek sebeplere yol açabilir.
- İthal ikamesi modelinin uygulanması sonucunda devletin vergi gelirleri düşmektedir. Devlet, bir yandan yurt içinden ithal edilen malları üretmeye başlayarak, diğer yandan da sanayi üretimini teşvik etmek için bazı vergilerden vazgeçerek yurt içi vergi gelirinin bir kısmını kaybedecektir (Alpar, 1982).
- İthal ikamesi ile ulaşılabilecek hedeflerden biri de ödemeler dengesi sıkıntılarının giderilmesi ve kur krizinin aşılmasıdır. Bu durum, ithal ikameci sanayilerin devreye girmesiyle ara ve yatırım malları talebini artırması beklenen ithalatta beklenen düşüşü engellemektedir. Tüketim malları ithalatı düşerken, hammadde ve ara malı, makine ve yedek parça ithalatı artabilir (Little, Scitovsky & Scott, 1970). Bu durum, dış ödeme güçlüklerinin yeniden ortaya çıkmasına neden olabilir. Üretim için gerekli malzemeler ithal edilmezse hem üretimde hem de buna bağlı olarak büyüme, milli gelir ve istihdam azalacaktır.

- İç piyasa hacminin küçük olması bu pazara ihracata yönelik sanayiler söz konusu olduğunda maliyetleri düşürmeyi, verimliliği artırmayı, yatırım yapmayı ve optimal büyüklükte firmalar kurmayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle maliyetler yüksek kalmaktadır.
- İthal ikamesi modeli içe dönük sanayileşme stratejisi olarak benimsendiği için ihracatın yeterince gelişmeyeceği öne sürülmüştür. Dış ticarete ithalatın azalması, aşırı koruma ve aşırı değerli döviz kurlarının uzun süreli kalıcılığı bu sektörlerin ihracat yapmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum ekonomide etkinlik ve üretkenliğin azalmasına, maliyetlerin ve fiyatların yüksek olmasına, dış pazarlarda rekabetin olmamasına ve dolayısıyla ihracatın engellenmesine yol açmaktadır (Little, Scitovsky & Scott, 1970).

KAYNAKÇA

- Alpar, C. (1982). Az gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme, No: 11, Ankara.
- Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi: <https://www.stat.gov.az/> (10.05.2022)
- Clark, P. B. (1970). Planning Import Substitution, Amsterdam-London.
- Global Investment Competitiveness Report 2017-2018: Foreign Investor Perspectives and Policy Implications. Washington, D.C.: World Bank Group. (2017):
<http://documents.worldbank.org/curated/en/169531510741671962/Global-investment-competitiveness-report-2017-2018-foreign-investor-perspectives-and-policy-implications> (10.05.2022)
- İdrisov, G. I. (2016). Modern Koşullarda Rusya'nın Sanayi Politikası, Gaida Enstitüsü Enstitüsü, Moskova.
- Kaznacheev, P. "İthal ikamesi yanlısımları üzerine". Petrol ekonomisinin kendi kendine izolasyonu neye yol açar?: <http://slon.ru/posts/52426> (10.05.2022)
- Korum, U. (1977). Türk İmalat Sanayii ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme, No: 408, Ankara.
- Krugman, P.R., Obstfeld, M. & Melitz, M. J. (2017). International Economics: Theory & Policy. 11th ed. Pearson Education, Inc. (The Pearson Series in Economics)
- Little, I., Scitovsky, T. & Scott, M. (1970). Industry and Trade in Some Developing Countries: A Comparative Study, London.
- Mehtiyev, A. S. (2017). "Yatırım Teşvik Politikası: Nasıl Güçlendirilir?", Reform Önerilerinin Toplanması: Politika Makaleleri, Bakü, SBIIF ve CIPE, 39-87.
- Mehtiyev, A. S. (2018). Azerbaycan Ekonomisine Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Mevcut Durum, Gelişme Eğilimleri ve Sorunlar: <https://bakuresearchinstitute.org/az/foreign-direct-investment-in-azerbaijans-economy-current-status-development-trends-and-challenges/> (10.05.2022)
- BDT ülkelerinde karşılıklı yatırımların izlenmesi (2017). Rapor No.45. Avrasya Kalkınma Bankası, Entegre Araştırmalar Merkezi, St. Petersburg, 2017.
<https://eabr.org/analytics/integration-research/cii-reports/monitoring-vzaimnykh-investitsiy-v-stranakh-sng-2017/>
- Prebish R. (1992). Çevresel Kapitalizm: Buna Bir Alternatif Var mı?, Eds. B.B. Volskogo, I.K. Sheremetyeva.

Rusya için yanlış sonuçlar: <http://institutiones.com/general/2886-zarubezhnyi-opyt-importozamezcheniya.html> (10.05.2022)

Prebish, R., (1973) Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru, E. Öney çev., AÜSBF. Yayını, No: 334, Ankara.

Rodrik, D. (2013). The Past, Present, and Future of Economic Growth. //Global Citizen Foundation. Working Paper 1. June 2013. http://www.gcf.ch/wp-content/uploads/2013/06/GCF_Rodrik-working-paper-1_-6.17.131.pdf (10.05.2022)

The World Investment Report 2018: Investments and New Industrial Policies: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018_en.pdf (10.05.2022)

World Bank (2005). Economic Growth in the 1990s: Learning From a Decade of Reform, Washington, D.C.

EVALUATING of the IMPACT of the DEVELOPMENT of TRANSPORT INFRASTRUCTURE in AZERBAIJAN on the TOURISM SECTOR

Jamal HAJIYEV¹, Vasif AHADOV², İsayeva FİDAN³

Abstract

Determination of the relation between the tourism sector and the development of transport infrastructure has been dealt on the article; it is devoted to the study of the characteristics of the impact of transport infrastructure on the tourism sector in Azerbaijan. Initially the negative, positive and neutral effects of transport on the tourism sector have been analyzed in the article. The tourism sector in Azerbaijan has been comprehensively and systematically reviewed and the current situation of the tourism sector in the country has been analyzed and evaluated. Also the important role of transport infrastructure in the development of the tourism sector in Azerbaijan and the contemporary situation of the transport system, actual problems and development directions have been mentioned in the article. Based on the analysis of the main statistical indicators of different types of transport in the country, the dynamics of development of this field was determined and especially attention was paid to the important role and complementary function of road transport among modes of transport. Thus, the process of building wide, well-developed roads to the most remote residential and tourist areas is important in ensuring of accessibility and affordability for rural tourism facilities. It was noted that the construction of roads that meet modern standards, especially in remote areas of the country and offered transport services are an important strategic project that helps to revive tourism. The issue of the importance of the construction of transport infrastructure in the revival of tourism in liberated regions, which have great tourism potential, and the works carried out according to the projects planned in this direction are mentioned. All of these are factors that once again confirm the economic power of the country. Currently, there are enough foreign tourists who want to visit the pearl of our culture, Karabakh and Shusha, and this newly created transport infrastructure is very suitable for attracting them. These projects will create new opportunities for tourists to travel to the liberated areas in a more profitable and shorter way, which will stimulate the revival of tourism in these regions.

Keywords: *Infrascture of Transport, Tourism Sector, Transportation Services, Tranportation Networks, Tourism Facilities*

AZERBAYCAN'IN ULAŞIM ALTYAPISININ GELİŞİMİNİN TURİZM SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öz

Çalışmada turizm sektörü ile ulaşım altyapısının gelişimi arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve ulaşım altyapısının Azerbaycan'da turizm sektörü üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Çalışma sırasında öncelikle ulaşımın turizm sektörü üzerindeki olumsuz, olumlu ve tarafsız etkileri analiz edilmiştir. Azerbaycan'da turizm sektörü kapsamlı ve sistematik olarak gözden geçirilmiş ve ülkedeki turizm sektörünün mevcut durumu analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Ayrıca makalede, Azerbaycan'da turizm sektörünün gelişmesinde ulaşım

---

¹ Doç. Dr., Azerbaycan Turizm ve Yönetim Üniversitesi, Ekonomi Bölümü.

E-Posta: jamalhajiyev@vandex.ru ORCID: 0000-0002-6409-3010

² Doktora Öğrencisi, Azerbaycan Turizm ve Yönetim Üniversitesi, Ekonomi Bölümü.

E-Posta: vasifahad@gmail.com ORCID: 0000-0003-0003-8933

³ Lisans Öğrencisi, Azerbaycan Turizm ve Yönetim Üniversitesi. E-Posta: fidanisayeva21@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1137-2195

altyapısının önemli rolünden ve ulaşım sisteminin çağdaş durumu, mevcut sorunları ve gelişme yönleri değerlendirilmiştir. Ülkedeki farklı ulaşım türlerinin başlıca istatistiksel göstergelerinin analizine dayalı olarak, bu alanın gelişim dinamikleri belirlenmiş ve özellikle karayolu taşımacılığının önemli rolüne ve farklı ulaşım türleri arasındaki tamamlayıcı işlevine dikkat çekilmiştir. En uzak yerleşim ve turistik alanlara geniş ve iyi gelişmiş yollar inşa etmek kırsal turizm tesisleri için erişilebilirlik ve karlılığın sağlanmasında önemlidir. Özellikle ülkenin uzak bölgelerinde modern standartları karşılayan yolların yapılması ve sunulan ulaşım hizmetleri turizmi canlandırmaya yardımcı olan önemli projelerdir. Büyük turizm potansiyeline sahip olan işgalden kurtulmuş bölgelerde turizm sektörünün canlanmasında ulaşım altyapısının inşasının önemi ve bu doğrultuda yapılması planlanan projeler üzerinde yapılan çalışmalar tartışılmıştır. Bütün bunlar ülkenin ekonomik gücünü bir kez daha teyit eden unsurlardır. Şu anda Karabağ'ı ve Şuşa'yı ziyaret etmek isteyen yeterince yabancı turist vardır ve yeni oluşturulan bu ulaşım altyapısı onları cezbetmek için çok uygundur. Bu projeler, turistlerin işgalden kurtulmuş bölgelere daha karlı ve daha kısa yoldan doğrudan seyahat etmeleri için yeni fırsatlar yaratacak ve bu bölgelerde turizmin canlanmasını teşvik edecektir.

Anahtar Kelimeler: Ulaşım Altyapısı, Turizm Sektörü, Ulaşım Hizmetleri, Ulaşım Ağları, Turizm Tesisleri

Introduction

The progress of tourism as a social field is associated with the service sector. However, the tourism sector is an area of social infrastructure in influenced countries. The branches of social infrastructure are related to transport, food, housing, and personal services. The infrastructure of tourist destinations ensures the urban development of the regions. The experience of research shows that up to 30% of the revenue of the state and the population in modern countries is associated with tourism.

Due to its part in the processes affecting economic and social well-being, transport is one of the leading sectors of the country's economy. Therefore, issues related to transport are one of the priorities of the state. Transport has a direct effect on both the economy and the tourism industry. It can influence the economy directly through employment and indirectly through regional development. In addition, transport activities in developed countries account for approximately 5% of value-added and employment.

Although this rate is lower in today's economy, it is expected to grow faster in the coming years due to income growth and infrastructure development. Great hopes are promised with the development of tourism in Azerbaijan, where the policy of diversifying the economy and reducing dependence on oil is being implemented. Our country has sufficient resources for the development of many areas of tourism. Azerbaijan is a very favorable place for the development of nature tourism. On the shores of the Caspian Sea, surrounded by the Greater and Lesser Caucasus mountains, about half of the country's territory is covered with mountainous lands; the rest consists of wide plains and depressions.

In addition to the natural resources, Azerbaijan, with its ancient settlements and great historical propositions, has about 7,000 local, national, and cultural memorials from various epochs that allow the development of archaeological tourism. In addition to archaeological sites, numerous museums, art galleries, affluent national music, national cuisine, and the uncommon architectural manner of our cities, including the capital Baku, parks, especially Primorsky Boulevard, are an invaluable source for the advancement of cultural tourism.

Located at the intersections of Europe and Asia, Azerbaijan's geographical potential could make it one of the most connected countries in the world. In the long run, this advantage of the logistics infrastructure will be used to make Azerbaijan a regional hub for travelers. Thus, it is aimed at

making it a natural flight area that can send and receive more than 8 million passengers thanks to a liberalized and competitive aviation sector.

The progress of tourism field in our country is state policy. In the first years of independence the crisis experienced in Azerbaijan also affected the tourism sphere. Thanks to Heydar Aliyev, who came to power again in 1993, calm restored in Azerbaijan. The massacre of Armenian military aggression, ceasefire, the preservation of historical tombs, and the expansion of Azerbaijan's foreign policy relations led to an urgent acceleration in the revival of Azerbaijan.

Urgent steps towards the growth of the economy, also tourism in regions. Currently, the progress of regions is a key component of successful socio-economic development, which is being successfully implemented in our country. As a result of the implementation of these programs, many sanatoriums, hotels, and recreation centers at the level of world standards have been created in the regions. These programs cover the years 2004-2008, 2009-2013, 2014-2018, 2019-2023 (The Decrees of the President of the Republic of Azerbaijan, 2004).

In addition, the Shahdag winter recreation and entertainment center built and put into operation. This complex is also one of the most active winter tourism complexes in the region. The 2011 "Year of Tourism" was announced in the Republic of Azerbaijan.

Medical facilities in Azerbaijan include sanatoriums, health facilities in Naftalan, Galaalt Hotel & Spa, Qafqaz Thermal & Spa Hotel, Lankaran Springs Wellness Resort, and small health centers. Galaalt Hotel & Spa and Lankaran Springs Wellness Resort differ in the quantity and quality of wellness services. Creating suitable conditions along with treatment in the Galaalt Hotel & Spa complex is also suitable for the tourist segments. In addition to treatment, Lankaran Springs Wellness Resort offers wellness, relaxation, and entertainment services that attract tourists (Health Tourism in Azerbaijan-Current Situation and Development Prospects Report, 2021, 184).

The formation of tourism services in accordance with international standards necessitates the development of regulatory mechanisms in this area, expanding the possibilities of using tourism potential, reviving tourism in the regions and creating new tourist routes. In this regard, the relevant institutions were instructed by the President of the Republic of Azerbaijan "To take additional measures to develop tourism in the Republic of Azerbaijan."

According to the "On Improving the Activities of the State Service for the Protection, Development, and Restoration of Cultural Heritage within the Ministry of Culture of the Republic of Azerbaijan" provides for the creation of five regional divisions of the civil service. By "On the Establishment of Historical and Cultural Reserves", the historical areas of the Shamkir region, the "Shabran city", and the "Chiraggala-Shabran" historical reserve state were declared historical and cultural reserves¹.

For instance, historical artifacts are the open-air museum complex in Gala village. The Gala Archeology and Ethnography Museum Complex was established in the ancient village of Gala in 2008 by the Heydar Aliyev Foundation. Gala, the archeology and ethnography museum complex, which is one of the rare open-air museums in the world, represents the life since the 3rd millennium BC.

As stated in the Strategic Roadmap approved by presidential decree in 2016, attracting more tourists and making the country a special tourism destination will further strengthen Azerbaijan's advantage in both areas. With the correct use of the existing potential, Azerbaijan will become one

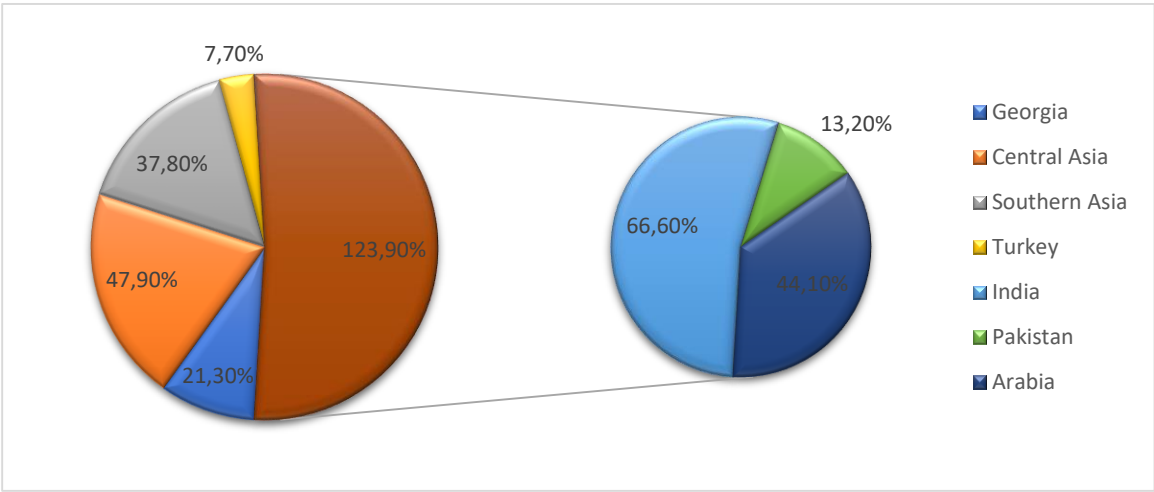
---

¹ <http://www.e-qanun.az/framework/12958>

of the most attractive tourist centers in the region and among other countries by 2025. The outlook for the period after 2025 is to make our country one of the most preferred destinations for tourists and to ensure the maximum use of tourism resources.

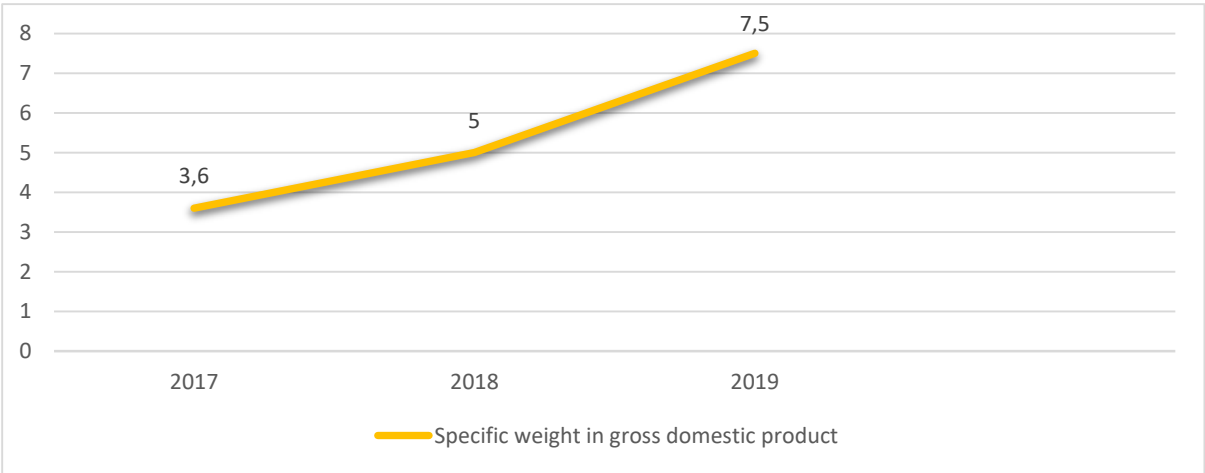
State programs for the growth of regions are of great importance in the development of the country's economy, playing an exceptional part in furthering the welfare of the population and reducing poverty.

During this period, the number of visitors from Georgia increased by 104,000 people, or 21.3%. The number of foreigners from Central and South Asia increased by 47.9% and 37.8%, respectively. The largest markets in South Asia are India, with 51,000 and Pakistan, with 38,000. The majority of visitors from Central Asia were citizens of Turkmenistan and Kazakhstan. The number of visitors from Turkey increased by 18.7 thousand, or 7.7%, to 262 thousand. Foreigners arriving in Saudi Arabia from the Middle East increased by 44.1 percent to 98 thousand.

Figure 1: Growth rates of inbound tourism from different countries in Azerbaijan in 2019

The share of value added in Azerbaijan's GDP in the country's GDP was 3.6% in 2017, 5% in 2018 and 7.5% in 2019. For our country, which is based on the oil industry, this figure is much higher than in other fields.

Figure 2: The share of value added in the gross domestic product created in areas typical of tourism

The situation with the coronavirus has also affected the tourism of the world, including Azerbaijan. Compared to the same period last year, 3.5 times fewer foreign and stateless people came to Azerbaijan.

28.1% of the visitors coming to our country in January-September 2020 were from the Russian Federation, 18.1% from Georgia, 8.3% from Turkey, 2.1 percent came from Ukraine, 1.8 percent came from India, and 1.7 percent came from India, 1.2% each from Pakistan, Turkmenistan, and Kazakhstan, 1.1%, Kuwait 1.0%, the United Kingdom 0.9%, Uzbekistan, Iraq, and Belarus 0.7%, 0.6% Israeli citizens, 5.8% foreign nationals (<https://www.stat.gov.az>).

The beginning of radical changes in the future of Azerbaijan marked the beginning of radical changes in the future of Azerbaijan when the glorious Azerbaijan Army, under the command of the Supreme Command, erased the black pages of war history in 44 days. This victory was reflected in the restructuring and revival of all areas, including the development of the tourism industry.

Following Azerbaijan's victory in the Patriotic War, restoration and reconstruction work continued in accordance with the concept of "Great Return" and the return of internally displaced persons to their homes. According to President Ilham Aliyev, the "Great Return" will be a qualitatively new return to life based on the "smart city" and "smart village" projects to be established in our liberated lands.

The liberated lands are one of the most important regions in Azerbaijan in terms of potential. Karabakh, which is rich in underground and aboveground resources, has a wide tourism potential. There are all conditions for the development of ecotourism, mountain tourism, winter tourism, hunting tourism, and health tourism.

As you know, transportation services are a key element that directly affects the development of tourism. This development is almost entirely due to progress in transportation innovation. Factors such as the spread of railways, car ownership, and the spread of sea travel have all played a role in the development of tourism. Because the availability of vehicles is a special factor that will facilitate the movement of people.

The mutual development trend of transportation and tourism is an indicator of our country's future success in this field. The establishment of smart transportation control centers, the widespread use of modern technological innovations in this field, and the provision of efficient passenger service have brought radical changes.

At present, special attention is paid to the systematic and integrated development of the road industry, along with all areas. As a result, the modernization of the road industry in our republic is deepening. Creative programs are being successfully implemented aimed at increasing the strength and power of our state and improving the well-being of our people.

At the Council of Ministers meeting held in 2019 under the chairmanship of President Ilham Aliyev, following the results of the socio-economic development in 2018 and the upcoming tasks, the President gave a special task to the State Highways Authority in his closing speech. In Azerbaijan road infrastructure:

"This year the investment program provides sufficient funds for the construction of roads. At least 1,000 kilometers of new roads will be built this year. Among them, of course, there are projects that will continue to build hundreds of rural roads and highways.

In 2019, 14 new bridges were built on public roads of the country, 17 bridges were restored, 7 underground and 6 over ground pedestrian crossings were repaired.

In general, in accordance with the tasks signed in 2019, construction and zoning works have been completed at 54 facilities in Baku, including 5 facilities of national importance, 39 intra-settlement and 10 inter-settlement highways.

In addition, 43.8 km of 79.3 km of inter-settlement highways and 197.6 km of intra-city highways were built, reconstructed and repaired on 13 projects at the expense of the Motor Roads Target Budget Fund completed.

The activities of the Coordination Headquarters established by the order of Ilham Aliyev to solve problems in the liberated regions in a centralized manner continue in accordance with the strategic instructions for the development of work in these regions (<https://president.az/>).

One of the important aspects of the purposeful activities carried out to restore the liberated lands is to ensure the safe relocation of citizens to their lands as soon as possible. As part of the research in this direction, the State Motor Transport Organization of the Ministry of Digital Development and Transport has opened bus routes to the liberated areas to organize regular trips of citizens to these regions.

Tourist trips to these regions by these bus routes will put an end to the longing for the homeland of the residents who have been longing for the homeland for almost 30 years.

Currently, work is underway to arrange tourist excursions to the demined cities of Agdam and Shusha. The Hajigabul-Mindivan-Zangazur corridor, is still under construction for the construction of road infrastructure in the liberated lands, stretches from the Hajigabul-Mindivan-Zangazur highway to Shusha. Other strategically main project is the building of the Zangilan-Horadiz highway.

The construction of the Hadrut-Jabrayil-Shukurbayli highway, which started in the Hadrut village of Khojavend region and connected with the Khajigabul-Mindivan-Zangazur corridor of the Shukurbayli village passing through the Jabrayil region, has also begun. The length of the projected road is 43 kilometers.

In addition, an action plan has been implemented to restore the 29-kilometer Tartar-Chayli-Sugovushan-Talysh highway. One of the important directions of the developed transport system of our country is the railways. At present, our republic, located in a favorable geographical area, is actively involved in the implementation of all international and regional projects.

In recent years, intensive studies have been carried out to improve the railway transportation system in accordance with international standards and to expand, modernize, and improve the country's railway network. Azerbaijan also actively participated in the implementation of international and regional transport corridors, such as Baku-Tbilisi-Kars and North-South projects.

Work continues to restore the railway network in the liberated areas. The 100-kilometer long Horadiz-Aghdam railway will play an important role in the transportation of goods to and from the liberated lands, and most importantly, it will establish a direct rail link between the main part of Azerbaijan and the Nakhchivan Autonomous Republic. Furthermore, the 45-kilometer-long Berda-Aghdam railway is being rebuilt.

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Total	2.195,3	1.391,0	1.774,3	1.922,8	2.189,2	2.091,6
Activity of surface and pipeline transport	553,1	345,8	127,1	305,2	377,5	389,8
Rail transport	1,6	1,9	2,1	7,1	1,2	1,2
Other road transport	237,6	194,1	38,5	129,8	235,8	266,8
Pipeline	313,9	149,8	86,5	168,3	140,5	121,8
Water transport	112,7	53,1	112,2	115,4	98,4	53,3
Air transport	397,2	10,2	402,2	39,4	33,7	109,7
Warehouse and ancillary transport activities	1.132,3	981,9	1.132,8	1.462,8	1.679,6	1.538,8

Table 1: Investments in the transport sector (million manat)

The table below shows the dynamics of investments in the country's transport sector in 2015-2020. through transportation.

As can be seen from the table, although inflation in the country and the impact of the devaluation twice a year, as well as the Covid-19 pandemic, have generally decreased slightly, it is projected to increase sharply in 2022 and beyond.

However, against the background of this negative trend, investment in land transport has increased. This is due to investments in transport infrastructure within the country, as mentioned above¹.

Azerbaijan plays an important role in expanding the region's transit opportunities and turning our country into an important transport and logistics center. In this direction, projects such as the Baku-Tbilisi-Kars railway, Baku International Sea Trade Port, and Absheron Logistics Center have already been implemented, and the implementation of North-South, East-West, and South-West international transport corridors has begun. Continue It unites countries on different continents.

This strategy covers two important areas of development: Silk Road Economic Belt and the Maritime Silk Road, which covers more than 60 countries (Alirzayev, 2010, 464).

Passenger transportation continues on the Baku-Tbilisi-Kars railway, which will give a new impetus to the development of tourism. Cars are produced in 4 categories: "standard", "comfort", "business" and "restaurant". Depending on the category, the cars are for 10, 20, or 32 people. In total, the train has 246 seats in one direction.

The Astara-Astara (Iran)-Astara (Azerbaijan) line, with a total length of 7 km, promises to provide communication with the Caucasus region. The Astara-Astara railway was built with the consent of the Presidents and the efforts of the railway administrations of the two countries.

Tourists will come to Karabakh not only by road and rail, but also by air. Two more new airports planned to be built in Karabakh are designed to transport people and goods.

¹ <https://www.stat.gov.az/>

One of the most important moments is the opening of the international airport in Fuzuli, which was built only 9 months after the war. The Airbus A340-500 "Karabakh" passenger plane took off from Baku and landed at the first newly built airport in Karabakh.

Work continues construction of new airports in the Lachin and Kelbecer regions. The geographical conditions of the regions make it a bit difficult to solve this problem; mostly land is mountainous.

The independent and sovereign state of Azerbaijan is entering a qualitatively new strategic phase for the post-pandemic and post-conflict periods, covering the period 2021–2030. World economic realities and the purposes set in the new stage of progressive require the determination of the long-term vector of the country's growth, the special directions of the development in all sphere, and relevant national priorities¹.

The conclusion of the latest analysis show that tourism as a field in Azerbaijan as a whole is experiencing a period of growth. During 2010–2015, the number of tourism establishments in Azerbaijan increased by 4.5 percent annually, the employment level in tourism increased by 6 percent, and the number of foreign nationals coming for tourism purposes increased by 8.5 percent.

The purpose of 2025 period is to rectify our country one of the 20 most popular tourist destinations all over the world.

By 2025, the main achievements of this vision will be achieved in the implementation of marketing activities in Azerbaijan, the development of air and land communications, tourism centers, dissemination of vocational training in this area.

These investments will accelerate the achievement of the targets set out in Strategic Roadmap by 2020 and the implementation of long-term initiatives by 2025².

Method

During the preparation of the article, many analytical methods were used to determine the level of tourism development in the Republic of Azerbaijan. Statistical data was studied by comparison, and the dynamics of tourism development in recent years was determined. The dynamics of investments in the transport sector by types of transport are presented in tables, in accordance with the concept of "Great Return" after the victory of Azerbaijan in the patriotic War, information on the restoration and reconstruction of the territory, the revival of the region and the return of refugees to their homes was discussed.

Conclusion

The following results were obtained on the research topic;

- ✓ Tourism plays an important role in the modern economy and the promotion of the country in the international arena. Therefore, more attention should be paid to the development of the tourism system in Azerbaijan.
- ✓ The role of investment in the tourism system is very important. For this reason, it is recommended to promote the tourism potential of the country, to prepare a list of investment areas, and to benefit businessmen who want to invest in tourism.

---

¹ <https://www.iea.org/policies/13306-azerbaijan-2030-national-priorities-for-socio-economic-development>

² <https://monitoring.az/assets/upload/files/d53a6f3606f2ec987a4084ee6664380e.pdf>

- ✓ The marketing activities carried out in Baku in line with the priorities determined until 2020 are of a pilot nature and will be further strengthened until 2025. The National Tourism Promotion Bureau will conduct research on potential tourists in target countries' groups and other tourists visiting Azerbaijan to determine the general characteristics of demand and tourism segments.
- ✓ In order to revive tourism activity in the country during the post-pandemic period, it is expedient to provide relevant concessions in tax rates to entrepreneurs engaged in tourism activities.
- ✓ The entrepreneurial process will be evaluated within the framework of cooperation with tourism associations, and efforts will be made to remove all possible obstacles in the future. By promoting the production and sale of cultural ornaments and unique items, these attractions will be better promoted. Starting from neighboring countries, cosmetics made from Naftalan oil will be sold as souvenirs to tourists visiting the health centers of Azerbaijan and exported to other countries.
- ✓ The indirect effect of tourism on the economy of the country and the region is expressed by the "multiplier" effect. With the development of tourism, the participation of other areas in the tourism sector in the economic potential of the region increases. The role of products and services from other industries is increasing in the tourism industry and in the personal consumption of tourists. The amount of the multiplier other than the balanced net national product is determined by the change in investment initially, after subtracting capital consumption from the gross domestic product.
- ✓ In recent years, the amount of investment in the transport sector, especially during the poetic war, has increased. The main reason for this is that all the attention in our country is now focused on reconstruction.
- ✓ Renewal of the legal framework. During the post-pandemic period, it is advisable to make certain changes in the legal framework of tourism in accordance with the conditions.
- ✓ Considering the weakening of the pandemic in Europe and Azerbaijan, it is urgently necessary to open Azerbaijan's land borders with neighboring countries.
- ✓ Most investments in the field of transport indicate that the restoration of transport to the liberated territories and the opening of new roads, airports, and other transport-oriented facilities is a priority.

All this gives reason to say that the creation of infrastructure in the country, the improvement of multimodal logistics systems, the operation of a reliable and secure transport system, and the development of transport corridors across the country will lead to foreign exchange inflows, employment, and the development of Azerbaijan's international prestige.

Argument

The formation of tourism services in accordance with international standards necessitates the development of regulatory mechanisms in this area, expanding the possibilities of using tourism potential, reviving tourism in the regions and creating new tourist routes and competitive prices. In this regard, the relevant institutions were instructed by the President of the Republic of Azerbaijan "To take additional measures to develop tourism in the Republic of Azerbaijan."

As stated in the Strategic Roadmap approved by presidential decree in 2016, attracting more tourists and making the country a special tourism destination will further strengthen Azerbaijan's advantage in both areas¹.

With the correct use of the existing potential, Azerbaijan will become one of the most attractive tourist centers in the region and among other countries by 2025.

The outlook for the period after 2025 is to make our country one of the most preferred destinations for tourists and to ensure the maximum use of tourism resources².

State programs for the growth of regions are of great importance in the development of the country's economy, playing an exceptional part in furthering the welfare of the population and reducing poverty.

REFERENCES

Alirzayev, A. G. (2010). Economics and Management of Tourism, Baku, University of Economics Publishing House, Baku.

Azerbaijan 2020: Future vision development concept (2012):

<https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/cps-aze-2014-2018-sd-06.pdf>
(29.12.2021)

Azerbaijan 2030: National Priorities for socio-economic development:

<https://www.iea.org/policies/13306-azerbaijan-2030-national-priorities-for-socio-economic-development> (02.02.2021)

Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on approval of the "State Program of socio-economic development of the regions of the Republic of Azerbaijan in 2004-2008" (2004):

<https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=15416> (11.10.2021)

Health tourism in Azerbaijan-Current situation and development prospects report-2021:

<https://president.az/> (15.11.2021)

Law of the Republic of Azerbaijan: <http://www.e-qanun.az/framework/12958> (10.10.2021)

Strategic roadmap for the development of the specialized tourism industry in the Republic of Azerbaijan:

<https://monitoring.az/assets/upload/files/d53a6f3606f2ec987a4084ee6664380e.pdf>
(16.12.2016)

The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan: <https://www.stat.gov.az/>
(15.11.2021)

---

¹ <https://monitoring.az/assets/upload/files/d53a6f3606f2ec987a4084ee6664380e.pdf>

² <https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/cps-aze-2014-2018-sd-06.pdf>

OTONOM DUYUSAL MERİDYEN TEPKİ (ASMR) ve DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER ÜZERİNE BİR İNCELEME: İSTANBUL İLİ ÖRNEĞİ¹

Kıvanç Nazlım TÜZEL URALTAŞ², Ali KARPUZ³

Öz

Sürdürülebilir bir işletme yapısının sağlanması için, işletmenin ekonomik süreçleri doğru yönetilmelidir. İstenilen ekonomik hedeflere ulaşabilmek için işletmenin fonksiyonlarından biri olan pazarlama faaliyetlerinin iyi bir şekilde planlanması gereklidir. İyi bir pazarlama planı ise tüketicilerin beklentilerinin karşılanabilmesi için hedef kitlenin doğru bir analizine ihtiyaç duyar. Rekabet işletmelerin pazarlama uygulamalarında farklı yöntemlere başvurmalarına yol açmaktadır. Bazı işletmeler pazarlama uygulamalarında ASMR'den faydalanmaktadır. "Otonom duyusal meridyen tepki" olarak adlandırılan ASMR fizyolojik bir olgudur ve kısaca, kafanın arka tarafından başlayarak vücuda yayılan bir ürperme hissi olarak açıklanabilir. İşitsel, görsel vb. uyaranlar bu ürperme hissine yol açabilir. ASMR rahatlatıcı bir etkiye sahiptir ve bu nedenle özellikle internet üzerindeki mecralarda oldukça popüler bir paylaşım içeriğidir. Çalışmanın önemi ASMR hissini yaşayan kişilerin demografik özelliklerini belirlemesidir. Çalışmanın amacı ise pazarlama uygulamalarında ASMR'den yararlanacak işletmelere doğru bir hedef kitle analizi için yardımcı olmaktır. Bu çalışmada katılımcılara online anket uygulanmış ve analizler SPSS programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Otonom Duyusal Meridyen Tepki, ASMR, Pazarlama, Demografik Yapı, Sürdürülebilirlik

An EXAMINATION on the RELATIONS BETWEEN AUTONOMOUS SENSORY MERIDIAN RESPONSE (ASMR) and DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS: The CASE of ISTANBUL

Abstract

In order to ensure a sustainable business structure, the economic processes of the business must be managed correctly. In order to achieve the desired economic goals, marketing activities, which is one of the functions of the business, must be planned well. A good marketing plan, on the other hand, needs an accurate analysis of the target audience in order to meet the expectations of the consumers. Competition causes businesses to resort to different methods in their marketing practices. Some businesses make use of ASMR in their marketing applications. ASMR, called "autonomic sensory meridian response", is a physiological phenomenon and can be briefly explained as a tingling sensation that starts from the back of the head and spreads throughout the body. Auditory, visual etc. stimuli can cause this tingling sensation. ASMR has a relaxing effect and is therefore a very popular sharing content, especially on the Internet. The importance of the study is to determine the demographic characteristics of people who experience the feeling of ASMR. The aim of the study is to help businesses that will benefit from ASMR in marketing applications for an accurate target audience analysis. In this study, an online questionnaire was applied to the participants and the analyzes were carried out through the SPSS program.

Keywords: Autonomous Sensory Meridian Response, ASMR, Marketing, Demographic Structure, Sustainability

¹ Bu çalışma Ali KARPUZ'un, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bil. Enstitüsü'nde Prof. Dr. Kıvanç Nazlım TÜZEL URALTAŞ danışmanlığında yürütülen "Otonom Duyusal Meridyen Tepki (ASMR) ve Deneyimsel Pazarlama İlişkisi: Online Alışveriş Siteleri Üzerine bir İnceleme" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi. E-Posta: ntuzel@marmara.edu.tr ORCID: 0000-0001-7682-2164.

³ Öğr. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Gölpaazarı Meslek Yüksekokulu. E-Posta: ali.karpuz@bilecik.edu.tr ORCID: 0000-0002-3881-753X.

Giriş

Geçmişten günümüze işlevsel bir anlayıştan sembolik bir anlayışa doğru evrilen tüketim anlayışı tüketicilerin beklentileri aracılığıyla şekillenmektedir. Sembolik tüketim farklı amaçlara hizmet etse de, altında tüketicilerin satın aldıkları aracılığıyla kendi sosyal kimliklerini oluşturma kaygısı yatmaktadır. Tüketicilerin doğrudan bireysel yaşam tarzını ifade etmesi tüketilen her türlü mal ve hizmet üzerindeki beklentiyi artırmaktadır. Çok farklı beklentilerin olması ise çok farklı pazar bölümlendirmelerine ve niş pazarların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu ise hem aynı pazardaki işletme sayısının artmasına hem de çok sayıda pazar aracılığı ile yeni işletmelerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu açıdan bakıldığında günümüzde işletmelerin başa çıkmaları gereken en önemli sorunlardan ikisinin tüketicinin beklentisini karşılamak ve pazardaki diğer işletmelerle girdikleri rekabette başarılı olmak olduğu söylenebilir. Rekabetin yüksek olduğu yerde işletmelerin kar marjları zayıf olur (Sheikh, 2018, 1). Kar oranlarını yükseltmek isteyen işletmelerin öne çıkarak rakipleriyle rekabetini olabildiğince azaltması gerekmektedir.

Pazar rekabetindeki başarısını sürekli bir hale getirmek isteyen işletmeler için ekonomik süreçleri de sürdürülebilir bir şekilde yapılandırmak gereklidir. Pazarı doğru bölümlendirmek, tüketicilerin beklentilerini ve ilgilerini iyi bilmek boşa gidecek yatırımların önüne geçecektir. İşletmelerin tüketicilere ne sunduğu kadar bunu nasıl sunduğu da önemlidir. Kısaltması "ASMR" olan "otonom duyuşal meridyen tepki" işletmelerin son zamanlarda pazarlama iletişimi uygulamalarında kullandıkları bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Dış uyaranların neden olduğu bir his olan ASMR fizyolojik bir olgudur. Bu çalışmanın amacı ASMR hissini yaşayanların demografik yapısını ortaya koymaktır. Literatürde Türkiye'de bu hissi yaşayanların demografik yapısına ilişkin ilk çalışma olacak olması bu çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Buradan elde edilecek verilerle ASMR'den pazarlama uygulamalarında faydalanmak isteyen işletmelere hedef kitle belirlemelerinde yardımcı olmak istenmektedir. Bu amaçla uygulanan online anket yoluyla elde edilen veriler SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Pazarlama ve Sürdürülebilirlik İlişkisi

Sürdürülebilirlik küresel ısınma vb. yaşanan çevresel felaketler sonrasında önemi artmış bir olgudur. Oxford sözlüğü tarafından sürdürülebilirlik hem "doğal ürünlerin ve enerjinin çevreye zarar vermeyecek şekilde kullanılması", hem de "uzun süre devam etme veya devam ettirilebilir yeteneği" olarak tanımlanmaktadır¹. Sosyal pazarlama anlayışında işletmelerin çevreye duyarlı ürünler ortaya koyması da, işletmelerin ekonomik yapılarının sürdürülebilir olması da, pazarlamanın sürdürülebilirlik ile ilişkisi bağlamında ele alınabilecek konulardır.

İşletmelerde Pazarlama

Pazarlama geçmişten günümüze farklı anlayışlarla uygulanmış ve farklı şekillerde tanımlanmıştır. Kotler (2000, 3) pazarlamayı "genel olarak tüketicilere ve iş yerlerine eşya ve servislerin yaratılması, promosyonunun yapılması ve teslim edilmesi" şeklinde tanımlarken, Amerikan Pazarlama Birliği'ne göre ise pazarlamanın ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurmada oluşan dört önemli bileşeni olup pazarlama "müşteriler, alıcılar, ortaklar ve genel olarak toplum için değeri olan, iletişim kurma, sunma ve değişim teklifleri yaratma etkinliği, kurumlar bütünü ve süreçleri" şeklinde tanımlanmaktadır². Pazarlama hem kar amacı güdülen, hem de kar amacı olmayan gerçekleştirilebilir. Burada pazarlama, kar amaçlı kurumlar olan işletmeler açısından ele

¹ Bkz.: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/sustainability?q=sustainability> (07.03.2022)

² Bkz.: <https://www.ama.org/the-definition-of-marketing-what-is-marketing/> (11.04.2020)

alınacaktır. Mucuk'a göre (2014, 2) pazarlama; üretim, finansman ve insan kaynakları yönetimi gibi, işletme fonksiyonlarından biridir. İşletmelerde pazarlamayı ekonomik süreçlerden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir.

Sürdürülebilir Ekonomi

İşletmelerin başarılı ve uzun ömürlü olmaları ancak sürdürülebilir bir yapıda olmaları ile mümkündür. İşletmeler sürdürülebilirliği ekonomik, çevresel ve sosyal boyutları bir arada ele alarak yürütmelidir (Kocmanova & Hřebíček, 2011, 545). Bu boyutların her birinin gerçekleştirilmesi diğerini destekleyerek, sürdürülebilirliğin bütünsel bir şekilde ortaya konulmasını sağlayacaktır.

“Ekonomik sürdürülebilirlik, işletmenin kar etmesi ve sağlam bir finansal yapıya sahip olması ile gerçekleştirilirken, çevresel sürdürülebilirlik; işletmenin çevreye zarar vermeksizin ya da en az zarar vererek faaliyette bulunması, doğal kaynakların gelecek nesiller için de korunmasını ifade etmektedir. Sosyal sürdürülebilirlik ise, işletme çalışanlarının çalışma ve yaşam şartlarının iyileştirilmesi, müşterilerinin, yerel toplumun ve hatta gelecek nesillerin hayat kalitesinin göz önünde bulundurulmasını ifade etmektedir” (Gençoğlu ve Aytaç, 2016, 52).

Bu çalışmada hedef kitle belirlenimi üzerinden, gerçekleştirilen finansal yatırımların hedefine ulaşmasına yardımcı olmak hedeflendiğinden, sürdürülebilirliğin ekonomik boyutu öncelik taşımaktadır. Ekonomik sürdürülebilirlikten kasıt işletmenin karşılaştığı maliyetlerin istenilen oranda kar edinimi olarak geri dönmesi ve işletmenin bir sonraki yatırımını gerçekleştireceği finansal birikimin sağlanmasıdır.

Hedef Kitle Belirlenimi

Pazarlama sürecinde beklentisi karşılanacak tüketici, işletme için hedef kitle konumunda yer almaktadır. Hedef kitleler pazarların bölümlere ayrılması yoluyla oluşturulur. Hedef kitlenin belirlenimi süreci, pazarlanacak mal ya da hizmeti tüketecek kişilerin bir çerçevesini çizmek olarak ifade edilebilir (Süar, 2017, 25). Bu süreçte potansiyel tüketiciler analiz edilerek hangilerinin yapısının ve beklentisinin işletmenin sundukları ile uyum sağladığı görülmeye çalışılır. Analiz sürecinde hedef kitlenin yaş, cinsiyet, eğitim vb. demografik özelliklerine; öğrenme, algılama, motivasyon vb. psikolojik özelliklerine ve kültür, alt kültür, aile vb. sosyo-kültürel faktörlerine detaylı bir şekilde analiz gerçekleştirilmelidir (Elden, 2016, 314). Buradaki amaç hedef kitlenin tüketim tercihlerinin, alışkanlıklarının öğrenilmesi ve hedef kitlede tüketimi tetikleyen unsurların belirlenmesidir. Günlük hayatı etkileyen kişisel farklılıklar doğal olarak bireylerin tüketim süreçlerini de etkilediğinden, farklı tüketici davranışları bulunmaktadır (Odabaşı ve Barış, 2016, 36). Hedef kitle belirleniminde işletmeler için önemli olan kendilerine uygun pazarı oluşturabilecek ortak beklentilere sahip yeterli sayıda tüketiciyi bulabilmektir.

ASMR ve Pazarlama İlişkisi

Pazar rekabetinde rakiplerinin önüne geçmek isteyen işletmeler pazarlama aşamasının tüm süreçlerinde fark yaratmalıdır. Bu fark üretilenin ne olduğu gibi bunun tüketiciye nasıl sunulduğunu da kapsar. Günümüzde bazı işletmeler sosyal platformlarda gittikçe daha popüler hale gelen ASMR'den özellikle pazarlama iletişimi uygulamalarında faydalanmaktadır.

Otonom Duyusal Meridyen Tepki (ASMR)

ASMR, Türkçe karşılığı “otonom duyuşal meridyen tepki” olan, İngilizce “autonomous sensory meridian response” kavramının kısaltılmış halidir. Vücudun çeşitli uyaranlara karşı verdiği bir tepki olan ASMR, bir hisle karakterize edilir ve fizyolojik bir olgudur. Young ve Blansert (2015, 4)

ASMR'yi "dış uyaranların deneyimi veya telkininin neden olduğu, beyinde veya kafa derisinde gerçekleşen bir ürperme hissi ile karakterize edilen, algısal bir fenomen" şeklinde tanımlamaktadır. ASMR çoğu kişinin aslında yaşadığı ama tam olarak ne olduğunu bilmediği bir histir. Önceleri birçok farklı şekilde ifade edilse de ilk defa Jennifer Allen tarafından bu his 2010 yılında "otonom duyuşal meridyen tepki" olarak isimlendirilmiştir (Akt. Del Campo & Kehle, 2016, 99). Sonraki çalışmalarda Allen'ın belirlediği bu isim tercih edilmiştir. ASMR ile birlikte gerçekleşen ürperme hissi, karıncalanma ya da tüylerin diken diken olması durumuna benzer. Bu his başın arka kısmından başlayarak kafa derisi üzerinden vücudun boyun, omuzlar ve omurga gibi diğer bölgelerine doğru yayılabilir.

ASMR ile gerçekleşen ürperme hissine olumlu bir duygusal durum eşlik etmektedir (Smith, Fredborg, & Kornelsen, 2019, 1). Bu olumlu duygusal durum kişilerde rahatlamaya yol açar. Bu nedenle ASMR'ye yol açan içeriklerin popülerliği gittikçe artmaktadır. ASMR'ye yol açan uyarıcılar tetikleyiciler olarak adlandırılır. Bireysel farklılıklar nedeniyle ASMR tetikleyicileri kişilere göre çeşitlilik gösterse de farklı kişileri etkileyen ortak tetikleyiciler de bulunmaktadır (Fredborg, Clark, & Smith, 2017, 1,2). ASMR hissini tetiklenmesine yol açan uyaranlar çoğunlukla duyuş organlarına gelen dış uyaranlardan kaynaklanmaktadır. Günlük hayatta bir ses duymak, bir resim görmek, bir yüzeye dokunmak gibi işitsel, görsel, dokunsal vb. çeşitli uyaranlar ASMR'yi tetikleyebileceği gibi, sosyal platformlarda buna yönelik olarak tasarlanan içerikler de mevcuttur. Buna yönelik olarak hazırlanan ASMR videolarında bir nesneye vurma, hisırtı yapma, fısıldama gibi işitsel ya da çeşitli el hareketleri ve fırçalama hareketleri gibi görsel içerikler tetikleyici olarak kullanılabilir (Zappavigna, 2020, 3). Bu tür videolarda, hazırlayanların yaratıcılıklarından kaynaklanan farklı türde içerik örnekleri bulmak mümkündür. ASMR videolarının yer aldığı içerikleri üretenlere ASMRtist denilmektedir. Youtube ve Twitch ASMR videolarının en çok yer aldığı sosyal platformlardandır.

Pazarlamada ASMR Kullanımı Örnekleri

ASMR'nin ilgi çekici ve rahatlatıcı yapısı birçok işletmenin dikkatini çekmektedir. Özellikle pazarlama iletişimde yenilik arayan işletmeler ASMR'den faydalanma yoluna gitmektedirler. ASMR'ye yol açan tetikleyicilerin özellikle görsel ve işitsel olanları medya platformlarında yer vermeye uygun olduğu için tercih edilmektedir. Bununla birlikte diğer tür tetikleyicilerden de farklı pazarlama iletişimi uygulamalarında faydalanmak mümkündür. İnternet özelinde ele alınırsa, sanal mağaza atmosferi olarak ASMR'yi tetikleyebilecek çeşitli görseller ve hatta sesler kullanılabilir gibi, videolarda ve ses kayıtlarında da farklı tür görsel ve işitsel içerikler yine ASMR'yi tetiklemek amacıyla kullanılabilir. Bu tür kullanım örnekleri çoğaltılabilir. Buradaki hedef ASMR hissine ait olan olumlu duyguları marka ile ilişkilendirerek ya da tüketicinin rahatlayarak yeni deneyimler yaşamasının önünü açarak, tüketimin tetiklenmesini sağlamaktır.

ASMR'nin pazarlama iletişimde kullanımına ilişkin örneklerden biri Raycon markasının gerçekleştirdiği uygulamadır. Youtube'da popüler ASMR videosu üretici olan "FrivolousFox ASMR" isimli kanalın sahibi ASMRtist ile işbirliğine giden Raycon'a ait bir kablosuz kulaklık ürünü, söz konusu ASMRtist'in kanalında yer alan 1 saatlik bir videonun başında ilk 3 dakika boyunca fısıltılı bir sesle ASMRtist tarafından tanıtılmıştır¹.

---

¹ Bkz.: <https://www.youtube.com/watch?v=MHVWJUKwgBY> (29.10.2021)

Şekil 1: Raycon Markası ASMR Kullanımı Örneği

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=MHVWJUKwgBY> (29.10.2021)

Head & Shoulders markasının uygulaması ASMR'nin pazarlama iletişiminde kullanımına ilişkin bir diğer örnek olarak gösterilebilir. Head & Shoulders'ın 2020 yılında, geleneksel medya ile aynı anda Youtube üzerinde de yayınladığı reklamında, Serenay Sarıkaya rol almış, ürün ile bilgileri ve fikirlerini fısıltılı bir ses tonu izleyicilere aktarmıştır¹.

Şekil 2: Head & Shoulders Markası ASMR Kullanımı Örneği

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=5wjd6Q1c7RI> (30.10.2021)

Her iki örnek uygulamada da ASMR'den etkilendiği düşünülen bireyler hedef kitle olarak belirlenmiş, uygulamaların içeriği buna uygun şekilde tasarlanmış ve uygulamada rol alan kişiler buna uygun şekilde seçilmiştir.

¹ Bkz.: <https://www.campaigntr.com/serenay-sarikaya-headshoulders-supremein-yeni-reklam-filmi-icinkamera-karsisinde/> (30.10.2021); <https://www.youtube.com/watch?v=5wjd6Q1c7RI> (30.10.2021)

Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı Türkiye'deki ASMR hissini yaşayan bireylerin demografik yapılarını analiz edip, hedef kitesini ASMR hissini yaşayan bireyler arasından seçecek olan işletmelere, doğru bir hedef kitle belirleniminde yardımcı olmaktır.

Araştırmanın Önemi

Araştırmanın önemi daha önce Türkiye'de ASMR hissini yaşayanların demografik yapısına ilişkin kapsamlı bir analiz olmaması sebebiyle, bu konuda yapılacak ilk çalışma olması yatmaktadır.

Araştırmanın Problemi

Araştırmada ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla, işletmelerin gerçekleştirdikleri finansal yatırımların karşılığını bulması ve bu nedenle doğru hedef kitle belirleniminin gerçekleştirilmesi sorunu ele alınmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada sınırlılık olarak, araştırmaya katılacak olan bireylerin mutlaka ASMR hissini yaşamış olmaları, 18 yaş ve üstünde olmaları ve Türkiye'nin demografik yapısını iyi bir şekilde yansıttığı düşünüldüğü için İstanbul'da yaşıyor olmaları belirlenmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evreni olarak Türkiye'de yaşayan ve ASMR hissini yaşamış 18 yaş ve üstündeki bireyler belirlenirken; araştırmanın örnekleme için ise, Türkiye'deki demografik yapıyı iyi bir şekilde yansıttığı düşünüldüğünden, İstanbul'da yaşayan, ASMR hissini yaşamış, 18 yaş ve üstündeki bireylerden rastgele örneklem yöntemi ile katılımcılar seçilmiştir. 519 katılımcıya ulaşılmıştır. Bireylerin ASMR hissini yaşadıklarına ilişkin tespit anketine katılmadan önce sorulan "bu hissi yaşayıp yaşamadıklarına ilişkin", evet/hayır cevap seçeneklerini içeren soru ile sağlanmış, yalnızca evet yanıtını verenlerin ankete devam etmeleri ve katılımcı olmalarına izin verilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Tekniği

Bu araştırmanın yöntemi dolaysız veri toplama yöntemidir. Araştırmada veri toplama tekniği olarak ise online anket uygulaması tercih edilmiştir. Veri toplama süreci 2021 yılı aralık ayı içerisinde başlatılmış ve sonlandırılmıştır. Bu yolla elde edilen veriler SPSS programı aracılığıyla analiz edildikten sonra yorumlanmıştır.

Araştırmanın Varsayımları

Araştırmada aşağıdaki varsayımlarda bulunulmuştur:

H1: ASMR hissini yaşama sıklığı ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: ASMR hissini yaşama sıklığı ile yaş arasında anlamlı bir ilişki vardır.

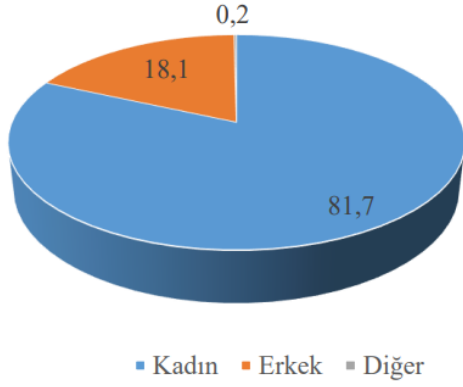
H3: ASMR hissini yaşama sıklığı ile eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: ASMR hissini yaşama sıklığı ile aylık gelir durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmanın Bulguları

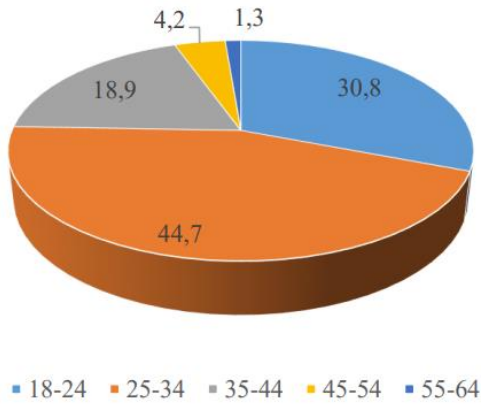
Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya katılan 519 ASMR bireyin demografik yapılarına göre tanımlayıcı istatistikleri aşağıdaki gibidir:

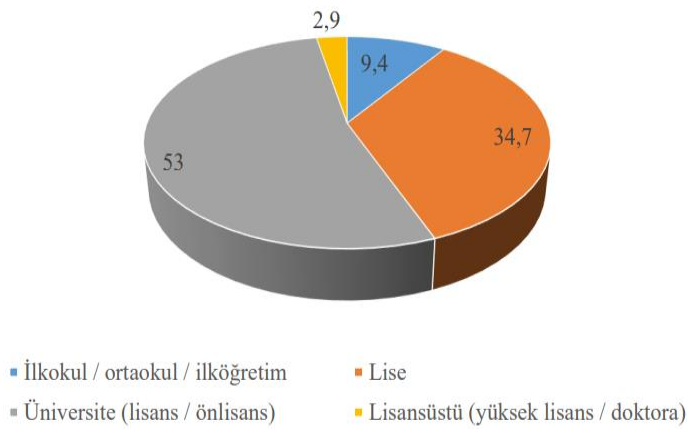
Şekil 3: Katılımcılara Ait Cinsiyet İstatistikleri

ASMR hissini yaşayanlar arasında kadınlar % 81.7 ile en yüksek orandadır.

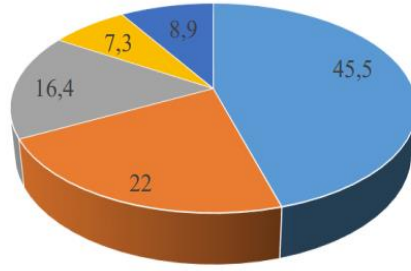
Şekil 4: Katılımcılara Ait Yaş Grubu İstatistikleri

ASMR hissini yaşayan yaş grupları arasında 25-34 yaş aralığı % 44.7 ile en yüksek orandadır.

Şekil 5: Katılımcılara Ait Eğitim Düzeyi İstatistikleri

ASMR hissini yaşayanlar arasında üniversite (lisans/önlisans) mezunları grubu % 53 ile en yüksek orandadır.

■ 0-2825 TL ■ 2826-4000 TL ■ 4001-5000 TL ■ 5001-6000 TL ■ 6001 TL ve üstü

Şekil 6: Katılımcılara Ait Aylık Gelir Durumu İstatistikleri

ASMR hissini yaşayanlar arasında 0-2825 (2021 yılı asgari ücret) grubunda yer alanlar % 45.5 ile en yüksek orandadır.

Hipotezlerin test edilmesi

	Frekans	%
Hatırlamıyorum	100	19,3
Çok az	180	34,7
Bazen	207	39,9
Sık sık	28	5,4
Çok sık	4	,8

Tablo 1: ASMR Hissini Yaşama Sıklığı

H0: ASMR hissini yaşama sıklığı ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H1: ASMR hissini yaşama sıklığı ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Gruplar	Cinsiyet		Toplam	X ²	df	p
	Kadın	Erkek				
Hatırlamıyorum	81	19	100	5,270	8	,728
Çok az	145	35	180			
Bazen	175	31	206			
Sık sık	20	8	28			
Çok sık	3	1	4			
Toplam	424	94	518			

Tablo 2: Cinsiyete Göre ASMR Hissini Yaşama Sıklığı

Cinsiyet değişkeni ile ASMR hissini yaşama sıklığı arasındaki ilişki incelendiğinde, elde edilen bulgular böyle bir ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olmadığını göstermektedir. Ki-kare

anlamlılık değeri 0,05'ten büyük ($p=,728$) elde edilmiş olup, "ASMR hissini yaşama sıklığı ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki vardır." Şeklindeki H1 hipotezi reddedilmiştir.

H0: ASMR hissini yaşama sıklığı ile yaş arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H2: ASMR hissini yaşama sıklığı ile yaş arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Gruplar	Yaş Grubu					Toplam	X ²	df	p
	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64				
Hatırlamıyorum	21	49	24	5	1	100	22,920	16	,116
Çok az	54	80	38	5	3	180			
Bazen	66	92	34	12	3	207			
Sık sık	16	10	2	0	0	28			
Çok sık	3	1	0	0	0	4			
Toplam	160	232	98	22	7	519			

Tablo 3: Yaş Gruplarına Göre ASMR Hissini Yaşama Sıklığı

Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların yaş grupları ile ASMR hissini yaşama sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($p=,116>0,05$). Buna göre araştırma hipotezlerinden "ASMR hissini yaşama sıklığı ile yaş arasında anlamlı bir ilişki vardır." şeklindeki H2 hipotezi reddedilmiştir.

H0: ASMR hissini yaşama sıklığı ile eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H3: ASMR hissini yaşama sıklığı ile eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Gruplar	Eğitim Durumu				Toplam	X ²	df	p
	1	2	3	4				
Hatırlamıyorum	11	33	55	1	100	9,266	12	,680
Çok az	18	57	100	5	180			
Bazen	18	75	107	7	207			
Sık sık	2	14	10	2	28			
Çok sık	0	1	3	0	4			
Toplam	49	180	275	15	519			

Tablo 4: Eğitim Durumuna Göre ASMR Hissini Yaşama Sıklığı

Gerçekleştirilen ki-kare analiz sonucuna göre, ASMR hissini yaşama sıklığı ile eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($p=,680>0,05$). Buna göre "ASMR hissini yaşama sıklığı ile eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır." şeklindeki H3 hipotezi reddedilmiştir.

H0: ASMR hissini yaşama sıklığı ile aylık gelir durumu arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H4: ASMR hissini yaşama sıklığı ile aylık gelir durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Gruplar	Aylık Gelir Durumu					Toplam	X ²	df	p
	0-2825 TL	2826-4000 TL	4001-5000 TL	5001-6000 TL	6001 TL ve üstü				
Hatırlamıyorum	44	25	12	12	7	100	25,470	16	,062
Çok az	74	40	37	7	22	180			
Bazen	97	42	35	19	14	207			
Sık sık	19	6	1	0	2	28			
Çok sık	2	1	0	0	1	4			
Toplam	236	114	85	38	46	519			

Tablo 5: Aylık Gelir Durumuna Göre ASMR Hissini Yaşama Sıklığı

Gerçekleştirilen ki-kare analiz sonucunda ise aylık gelir durumu ile ASMR yaşama sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki elde edilememiştir ($p=0,62>0,05$). Buna göre “ASMR hissini yaşama sıklığı ile aylık gelir durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.” Şeklindeki H4 hipotezi reddedilmiştir.

Tartışma

Araştırmanın bulgularında tüm hipotezlerin reddedilmesiyle, ASMR hissini yaşama sıklığı ile demografik nitelikler arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle ASMR hissini yaşadığını belirten kişilerin basit demografik dağılımları, aradaki farkların ortaya konulabilmesi açısından yeterlidir. Cinsiyet açısından kadınlar; yaş grubu açısından 25- 34 yaş aralığı; eğitim düzeyi açısından üniversite (lisans/önlisans) mezunları; aylık gelir düzeyi açısından ise 0-2825 TL, ya da bir başka ifade ile asgari ücret ve altında geliri olanlar; ASMR hissini yaşayan en kalabalık gruplar olarak ön plana çıkmaktadır.

Sonuç

Pazar rekabetinde başarılı olmak ve bunu sürdürmek isteyen işletmeler için gerçekleştirdikleri finansal yatırımların karşılığını almak önemlidir. Tüketicinin beklentisi ile işletmenin sundukları arasındaki uyumun sağlanabilmesi için doğru bir hedef kitle belirlenimi önem taşımaktadır. Bununla birlikte hedef kitleye pazarlama iletişimi yoluyla nasıl ulaşıldığı da önem taşıyan bir diğer noktadır. Son dönemde popülerliği internet üzerindeki sosyal platformlarda gittikçe artan ASMR'den bazı işletmeler pazarlama iletişimi uygulamalarında faydalanmaktadırlar. Bu faydalanma yolları farklı şekillerde gerçekleşebilir. Doğrudan bir reklam içerisinde ASMR hissini tetikleyeceği düşünülen ses, görüntü vb. uyaranlara yer verilebilir veya bu tür uyaranlar fiziksel ya da sanal mağaza atmosferi olarak kullanılabilir. Her halükarda ASMR'den pazarlama iletişiminde faydalanmak isteyen işletmeler açısından ASMR hissini yaşayanları detaylı olarak analiz etmek hedef kitle tercihlerinde önem taşımaktadır.

Gerçekleştirilen araştırma sonucunda ASMR hissini yaşama sıklığı ile demografik özellikler arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu nedenle ASMR hissini kimlerin yaşadığını anlamakta basit demografik dağılımlara bakmak yeterlidir. Kadınlar, 25-34 yaş aralığı, üniversite

(lisans/önlisans) mezunları ve aylık gelir düzeyi 0-2825 TL ya da bir başka ifade ile asgari ücret ve altında olanlar ASMR hissini en çok yaşayan gruplardır. İşletmelerin sundukları ürün ya da hizmetin yapısına göre, bu gruplardan biri ya da birkaçı aynı anda tercih edilerek hedef kitle olarak belirlendiğinde, ASMR hissini yaşamının olumlu etkisinden faydalanmak isteyen işletmeler için daha doğru bir hedef kitle seçimi gerçekleştirilmiş olacaktır. Bu çalışmada hangi sektörlerin ASMR hissini yaşayan hedef kitlelere daha çok hitap ettiği araştırmaya dahil edilmemiştir. Sonraki araştırmalarda bu konunun ele alınması işletme ve hedef kitlelerin beklentilerinin uyuşması noktasında daha detaylı veri sunarak katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Del Campo, M. A., Kehle, T. J. (2016). "Autonomous sensory meridian response (ASMR) and frisson: mindfully induced sensory phenomena that promote happiness", *International Journal of School & Educational Psychology*, Cilt 4 (2), 99-105.
- Elden, M. (2016). *Reklam ve Reklamcılık*. İstanbul.
- Fredborg, B., Clark, J., Smith, S. D. (2017). "An examination of personality traits associated with autonomous sensory meridian response (ASMR)", *Frontiers in Psychology*, Cilt 8, 2-9.
- Gücenme Gençoğlu, Ü., Aytaç, A. (2016). "Kurumsal sürdürülebilirlik açısından entegre raporlamanın önemi ve BIST uygulamaları", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 51-66.
- Kocmanova, A., Hřebíček, J. (2011). "Corporate governance and sustainability", *Economics and Management*, Cilt 16, 543-550.
- Kotler, P. (2000). *Pazarlama Yönetimi*. N. Muallimoğlu, Çev. İstanbul.
- Mucuk, İ. (2014). *Pazarlama İlkeleri*. İstanbul.
- Odabaşı, Y., Barış, G. (2016). *Tüketici Davranışı*. İstanbul.
- Sheikh, S. (2018). "Corporate social responsibility, product market competition, and firm value", *Journal of Economics and Business*, 1-16.
- Smith, S. D., Fredborg, B. K., Kornelsen, J. (2019). "A functional magnetic resonance imaging investigation of the autonomous sensory meridian response", *PeerJ*, 1-16.
- Süar, A. (2017). "Sosyal medyanın geleneksel reklam araçlarına göre hedef kitle belirlemedeki avantajları", *Online Academic Journal of Information Technology*, Cilt 8 (28), 21-44.
- Young, J., Blansert, I. (2015). *ASMR*. New York.
- Zappavigna, M. (2020). "Digital intimacy and ambient embodied copresence in Youtube videos: construing visual and aural perspective in ASMR role play videos", *Visual Communication*, Cilt 0 (0), 1-25.
- American Marketing Association: <https://www.ama.org/the-definition-of-marketing-what-is-marketing/> (11.04.2020)
- ASMR Subtle Mouth Sounds & Gentle Ear Tapping: <https://www.youtube.com/watch?v=MHVWJUKwgBY> (29.10.2021)
- Campaign TR: <https://www.campaigntr.com/serenay-sarikaya-headshoulders-supremein-yeni-reklam-filmi-icinkamera-karsisinda/> (30.10.2021)

Head & Shoulders Supreme Reklamı: <https://www.youtube.com/watch?v=5wjd6Q1c7RI>
(30.10.2021)

Oxford Advanced Learner's Dictionary online:

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/sustainability?q=sustainability>
(07.03.2022)

SUSTAINABLE CURRENT ACCOUNT DEFICIT: TURKEY PRACTICE

Lokman KANTAR¹, Tarana AZİMOVA²

Abstract

The sustainability of the current account deficit in Turkey is examined with the Johansen Cointegration test. The study covers the years of January 2013-December 2021 and monthly data is used. Eviews-9 package program was used for data analysis. The data were obtained from the Central Bank of Turkey (CBRT - EDDS). In modeling the sustainability of the current account deficit, Export is used as the dependent variable and Import variable is used as the independent variable. In order to determine sustainability, first of all, the long-term relationship between these two variables was examined. However, according to the Johansen cointegration result, no long-term relationship emerges was found between these two variables. Then, the short-term relationship was examined with the VAR-based Granger causality method. As a result of the Granger causality relationship, a two-way causality relationship occurs between variables was determined from the Export variable to the Import variable and from the Import variable to the Export variable. When impulse-response shocks are examined, when a unit shock is applied to the import variable, its effect on the export variable lasts until the end of the 4th month and then disappears. Again, when a unit shock is applied to the export variable, this effect lasts until the end of the 8th month and then disappears. According to the variance decomposition results, 94% of the variance of the export variable is explained by itself and 6% is explained by the import variable. On the other hand, 55% of the import variable is explained by itself and 45% is explained by the export variable. The current account deficit is the situation where imports are more than exports, and for this to be sustainable, it must be co-integrated in the long run. According to the findings of the study, it could not be concluded that the current account deficit in Turkey is sustainable. Sustaining the current account deficit is important in terms of foreign trade balance, and if the current account deficit cannot be sustained, this deficit will be financed by public borrowing, which will cause budget deficits. In order to close the budget deficits, borrowing will be used again and the interest burden of the economy will increase. For this reason, the sustainability of the current account deficit is very important for the economies of the countries.

Keywords: Sustainability, Current Account Deficit, Cointegration, Granger Causality

SÜRDÜRÜLEBİLİR CARİ İŞLEMLER AÇIĞI: TÜRKİYE UYGULAMASI

Öz

Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülebilirliği Johansen Eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Çalışma Ocak 2013- Aralık 2021 yılını kapsamakta olup aylık veriler kullanılmıştır. Verilerin analizi Eviews-9 paket programı kullanılmıştır. Veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (TCMB-EVDS) elde edilmiştir. Cari işlemler açığının sürdürülebilirliğinin modellenmesinde bağımlı değişken olarak İhracat, bağımsız değişken olarak İthalat değişkeni kullanılmıştır. Sürdürülebilirliğin tespit edilmesi için önce bu iki değişken arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Ancak Johansen eşbütünleşme sonucuna göre bu iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır. Daha sonra kısa dönemli ilişki için Vektör Oto Regresif temelli Granger nedensellik ilişkisine bakılmıştır. Granger nedensellik ilişkisi sonucunda İhracat değişkeninden İthalat değişkenine ve İthalat değişkeninden de İhracat değişkenine iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Etki-tepki şokları incelendiğinde ithalat değişkenine bir birim şok uygulandığında ihracat

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü. E-Posta: lkantar@gelisim.edu.tr ORCID: 0000-0002-5982-6021

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi. E-Posta: taranaazimova@aydin.edu.tr ORCID: 0000-0001-6951-5844

değişkenine etkisi 4. ayın sonuna kadar sürmekte ve daha sonra yok olmaktadır. Yine ihracat değişkenine bir birim şok uygulandığında ise bu etki 8. ayın sonuna kadar sürmekte ve daha sonra yok olmaktadır. Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre ise ihracat değişkeninin varyansının %94'ü kendisi %6'lık kısmı ise ithalat değişkeni tarafından açıklanmaktadır. İthalat değişkeninin ise %55'i kendi tarafından %45'i ise ihracat değişkeni tarafından açıklanmaktadır. Cari işlemler açığı diye nitelendirilen durum ithalatın ihracattan fazla olması durumu olup bu durumun sürdürülebilir olması için uzun dönemde eş bütünleşik olması gerekmektedir. Çalışma bulgularına göre Türkiye'de cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşamamıştır. Cari işlemler açığının sürdürülebilmesi dış ticaret dengesi açısından önemli olup, eğer cari işlemler açığı sürdürülemez ise bu açık kamu tarafından borçlanılarak finanse edileceği için bütçe açıklarına neden olacaktır. Bütçe açıklarının kapatılması için ise yine borçlanma yoluna gidilecek ve ekonominin faiz yükü artacaktır. Bu nedenle ülke ekonomileri için cari işlemler açığının sürdürülebilir olması oldukça önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilirlik, Cari İşlemler Açığı, Eşbütünleşme, Granger Nedensellik*

Introduction

The ultimate goal in the one economy is to provide the applied macro-economic policies and the internal and external balance simultaneously. Price stability, full employment and a balanced economic growth in line with these policies must be achieved in order to achieve internal balance.

When it comes to external balance, it refers to the state of the country's total income and expenditures being in balance. Current account plays an important role in controlling the external balance. The current account balance expresses the net foreign exchange earnings of a country as a result of its economic transactions with the outside world in a certain period. Current account imbalance occurs in the form of current account deficit and current account surplus. The current account deficit is defined as the foreign exchange income of the country as a result of international economic transactions being lower than the foreign exchange expenses (Polat, 2019).

The current account deficit, which arises due to the fact that expense items are higher than income items in a certain period, is seen as an important problem that also affects many macro-economic variables (Akçayır & Albeni, 2016). In order to achieve a sustainable external balance, the export and import items should be balanced and the export amount should be higher than the import amount in order to have a current account surplus. In developing country economies, the amount of imports is generally higher than the amount of exports, which is expressed as the current account deficit. Some of the main reasons for the current account deficit are (Altınöz, 2014);

- ✓ Inability of domestic savings to meet investments,
- ✓ The foreign trade deficit,
- ✓ Expansionary monetary and fiscal policies implemented,
- ✓ Public infrastructure investments sold to foreigners and profitable private enterprises transfer profits in foreign currency,
- ✓ Increasing external debt stocks.

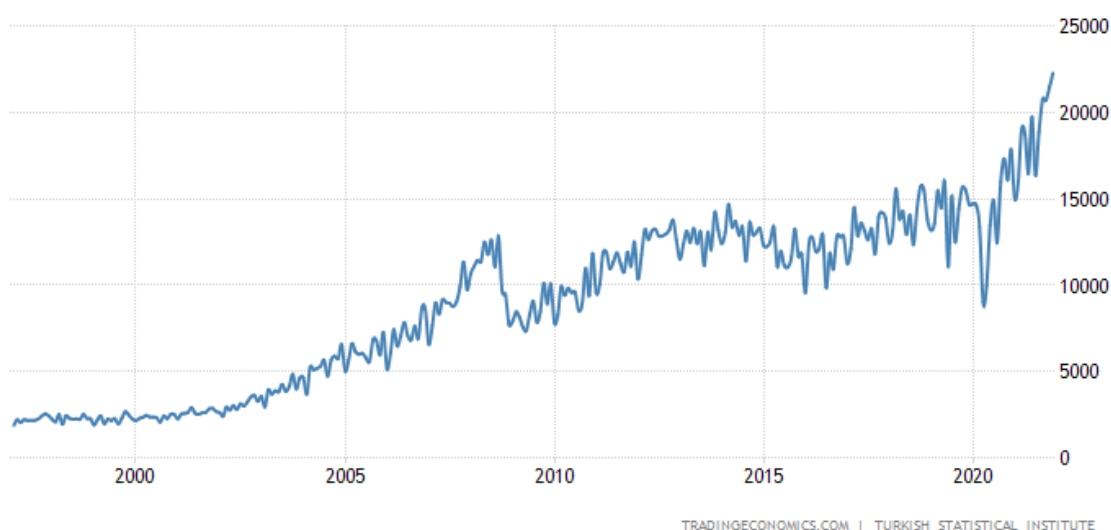
Countries with current account deficits generally try to close this deficit by using foreign direct investments, portfolio investments and international reserves of central banks. However, all of these sources can cause problems in the long term and endanger the long-term sustainability of the current account deficit. Especially in periods when the current account deficit is financed by portfolio investments, the reverse movement in foreign capital flows also increases the possibility of financial crisis in countries. (Polat, 2019).

With the liberalization of capital movements in the 1980s and the effect of high capital inflows to the country's economies, the increasing global current account deficit caused significant concerns for economic stability in many countries, especially the United States. Again, in addition to high capital inflows, the maturity of this capital and its ability to finance current transactions have become a separate topic of discussion (Altunöz, 2014)

Finance literature, the ratio of current account deficit to GDP over 5% is accepted as an indicator of economic crises. In this context, Freund (2003) states that when this rate reaches 5%, the adaptation process will begin and it will result in slow income growth and a significant real exchange rate erosion in this period that will last three or four years. Edwards (2006) also states that if the ratio of current account deficit to Gross Domestic Product (GDP) reaches approximately 6%, the current account deficit cannot be sustained. While this rate was 3.5% in 1993 in Turkey, it was 5% in 2000 and increased to 10% in 2010, making Turkey vulnerable to economic crisis. (Altunöz, 2014). Behind the fact that Turkey's current account deficit extends up to 10% of its national income, first the domestic currency was appreciated due to monetary targeting and then price stability policies implemented together with the "*Transition to a Strong Economy Programme*". As a result of the appreciation of the domestic currency, imports became cheaper and the gap between imports and exports widened. This increasing current account deficit was tried to be financed with high real interest rates. (Peker, 2009). In the repayments of the resources obtained with high interest rates, the resources are transferred abroad and due to this situation, the disposable income of the country decreases (Yayar and Demir, 2014). In countries with high current account deficits, there may be changes in consumption, investment, interest rates and exchange rates. The main reason for this is that foreign investors will be reluctant to purchase financial assets from the relevant country in the current interest rate and exchange rate conditions. In such a case, interest rates may be increased in order to attract foreign investors to the country, and the exchange rate will depreciate due to the decrease in demand. However, in the face of increasing interest rates, domestic actors will also increase their savings and, on the other hand, decrease their consumption, investment and imports (Ayla & Küçükkale, 2018). According to the data of the International Monetary Fund (IMF), 122 of 187 countries registered with the IMF experienced current account deficit problems in 2011. While the country with the highest current account deficit among these countries is the United State of America (USA) with 465.9 Billion USD, the country with the highest Current Account Deficit (CA)/GDP ratio is Turkey with 9.9%. Greece follows Turkey with a rate of 9.8%. (Göçer, Mercan and Hotunluoğlu, 2012). Due to the high current account deficit, direct and indirect investments and portfolio investments are means to finance this deficit. If this deficit is not financed from these items, it is covered from reserves. This results in the loss of reserves and pressure on exchange rates (Turan ve Barak, 2016; Polat, 2019). Regarding the sustainability of the current account deficit, investment/savings ratio, current account deficit/GDP, External debt/GDP ratio, Real exchange rate appreciation, Export/GDP ratio, size and composition of capital inflows, Gross internal reserves/Debt stock, economic growth, financial structure stated that criteria such as foreign exchange reserves and debt burden should be followed. Sustainability of the current account deficit is extremely important for the country's economy to carry out its activities. An unsustainable permanent current account deficit will have serious adverse effects such as a sharp rise in domestic and foreign interest rates, a rapid depreciation in exchange rates, a large debt burden on future generations and a lower standard of living (Karış, 2020).

The Turkish economy is open and integrated with the world economy with an expanding and diverse export sector. Exports from Turkey rose 32 percent from a year earlier to a new record

high of USD 225.29 billion in December 2021. Graph 1 exhibits that this is an all-time high value in the last years of observation. This value is driven by sales of manufactured goods which constitutes approximately 25.8 percent and agricultural goods which constitutes approximately 16.2 percent.

Graph 1: Export Values.

Source: Trade Economics

The main export partner for Turkey is Germany, followed by the USA, United Kingdom, Italy, and Iraq. Germany, the USA, and the UK are the largest partner countries for Turkey. They account for 8.6% (\$19.32 billion), 6.5% (\$14.72 billion) and 6.1% (\$13.70 billion) respectively of Turkey's exports in 2021. Spain, France, Holland, are among the second-largest trading partners for Turkey with total export accounting for 4 % on average. The analysis of the structure of the Turkish exports unfolds that the export is well-diversified among more than 20 trading partners (Table 1 and 2). This remarkable characteristic of the export structure of Turkey does play an important role in its steady economic growth.

Rank	Country	2021	2020	2019
	Total	225 291 385	169 637 755	180 832 722
1	Germany	19 321 080	15 978 698	16 617 244
2	USA	14 722 244	10 182 966	8 970 658
3	United Kingdom	13 704 297	11 235 582	11 278 615
4	Italy	11 475 222	8 082 560	9 753 018
5	Iraq	11 133 427	9 142 047	10 223 292
6	Spain	9 627 417	6 683 488	8 138 744
7	France	9 119 148	7 195 168	7 945 607
8	Netherlands	6 768 932	5 195 120	5 761 921
9	Israel	6 357 647	4 704 088	4 463 820
10	Russia	5 776 432	4 506 681	4 152 137
11	UAE	5 493 586	2 828 043	3 627 237

12	Romania	5 176 698	3 893 981	4 073 075
13	Belgium	4 893 883	3 634 672	3 396 193
14	Poland	4 673 236	3 474 726	3 448 829
15	Egypt	4 520 243	3 136 160	3 508 791
16	Bulgaria	3 954 410	2 634 444	2 668 230
17	China	3 664 700	2 865 866	2 726 078
18	Greece	3 116 924	1 799 836	2 245 318
19	Morocco	2 978 055	2 057 158	2 347 411
20	Ukraine	2 901 134	2 090 327	2 156 454
	Others	75 912 670	58 316 146	63 330 050

Table 1: Exports by country and year (top 20 country in exports) (general trade system), value: Thousand USD.

Source: Statistical Committee of Turkey

Rank	Country	2021	2020	2019
	Total	100,0	100,0	100,0
1	Germany	8,6	9,4	9,2
2	USA	6,5	6,0	5,0
3	United Kingdom	6,1	6,6	6,2
4	Italy	5,1	4,8	5,4
5	Iraq	4,9	5,4	5,7
6	Spain	4,3	3,9	4,5
7	France	4,0	4,2	4,4
8	Netherlands	3,0	3,1	3,2
9	Israel	2,8	2,8	2,5
10	Russia	2,6	2,7	2,3
11	UAE	2,4	1,7	2,0
12	Romania	2,3	2,3	2,3
13	Belgium	2,2	2,1	1,9
14	Poland	2,1	2,0	1,9
15	Egypt	2,0	1,8	1,9
16	Bulgaria	1,8	1,6	1,5
17	China	1,6	1,7	1,5
18	Greece	1,4	1,1	1,2
19	Morocco	1,3	1,2	1,3
20	Ukraine	1,3	1,2	1,2
	Others	33,7	34,4	35,0

Table 2: Exports by country and year, share in total exports (%)

Source: Statistical Committee of Turkey

However, despite these positive observations, the current account balance has always been a perplexing economic notion in Turkey. To understand the current account balance of the country

let's look at another side of the coin which is import figures. The trade volume between China and Turkey was over 35 billion USD, with a 28.5 billion USD trade deficit on the Turkish side – making China the biggest contributor to Turkey’s current account deficit. The trade volume between Russia and Turkey was over 33 billion USD, with a 23.18 billion USD trade deficit on the Turkish side making Russia the biggest contributor to Turkey’s current account deficit (Table 3 and 4).

Rank	Country	2021	2020	2019
	Total	271 424 473	219 516 807	210 345 203
1	China	32 240 181	23 041 354	19 128 160
2	Russia	28 959 036	17 829 309	23 115 236
3	Germany	21 756 578	21 732 759	19 280 399
4	USA	13 150 601	11 524 951	11 847 373
5	Italy	11 561 722	9 199 617	9 349 593
6	India	7 936 141	4 830 115	6 635 217
7	France	7 931 431	6 988 074	6 760 064
8	South Korea	7 595 245	5 734 268	5 777 022
9	Spain	6 311 624	5 039 428	4 446 113
10	Belgium	5 628 143	3 716 088	3 229 280
11	United Kingdom	5 559 295	5 582 666	5 638 296
12	Ukraine	4 524 907	2 590 375	2 725 419
13	Netherlands	4 508 371	3 628 586	3 202 985
14	Japan	4 389 058	3 743 373	3 647 962
15	Brazil	3 827 078	3 228 347	2 655 109
16	Poland	3 635 858	3 005 108	2 603 243
17	Saudi Arabia	3 456 415	1 719 668	2 005 217
18	Romania	3 434 434	2 769 253	2 770 908
19	Malaysia	3 098 069	1 989 963	1 847 831
20	Switzerland	3 054 888	7 770 804	3 374 800
	Others	88 865 398	73 852 701	70 304 976

Table 3: Imports by country and year (top 20 country in exports) (general trade system), value: Thousand USD.

Source: Statistical Committee of Turkey

Rank	Country	2021	2020	2019
	Total	100,0	100,0	100,0
1	China	11,9	10,5	9,1
2	Russia	10,7	8,1	11,0
3	Germany	8,0	9,9	9,2
4	USA	4,8	5,3	5,6
5	Italy	4,3	4,2	4,4
6	India	2,9	2,2	3,2
7	France	2,9	3,2	3,2
8	South Korea	2,8	2,6	2,7

9	Spain	2,3	2,3	2,1
10	Belgium	2,1	1,7	1,5
11	United Kingdom	2,0	2,5	2,7
12	Ukraine	1,7	1,2	1,3
13	Netherlands	1,7	1,7	1,5
14	Japan	1,6	1,7	1,7
15	Brazil	1,4	1,5	1,3
16	Poland	1,3	1,4	1,2
17	Saudi Arabia	1,3	0,8	1,0
18	Romania	1,3	1,3	1,3
19	Malaysia	1,1	0,9	0,9
20	Switzerland	1,1	3,5	1,6
	Others	32,7	33,6	33,4

Table 4: Imports by country and year, share in total imports (%)

Source: Statistical Committee of Turkey

Theoretical Discussions

The foreign trade deficit in 2021 constitutes 46 billion US dollars and this is a 7.5% decrease compared with January of the previous year. A trade deficit simply means that Turkey is consuming more than its producing. It's apparent from the statistics that the economy of the country has experienced persistent current account deficits while the severity of those deficits has changed with periods of very high values of as much as 99 34 billion USD and periods of low to moderate values of 29 billion. Academic literature report the trade deficit for emerging countries that experienced fast growth (Baharumshah 2003; Holmes et al. 2006, Holmes 2011; Yalçınkaya and Temelli, 2011; Asmarani, 2015; Sissoko 2016, Öztürk and Çoltu, 2018) The only period when this value for Turkey became positive at (3.3 billion USD) was 2001. Even though it was a positive trend however this decline didn't happen because of an increase in export which was also the case but that was a minor increase from 31 billion USD to 35 billion USD. The decrease in the current account deficit happened due to a drastic decrease in imports from 54 billion USD to 39 billion USD. That is Turkey has experienced a devastating banking crisis in 2001 the country's public debt reached exceptionally high figures leading to exceptionally high-interest rates. Therefore the drastic decrease in imports was the result of a diminishing purchasing power of people (Table 5).

	Exports		Imports		Balance offoreign trade
	Value	Change	Value	Change	Value
Years		(%)		(%)	
2013	161 480 915		260 822 803		-99 341 888
2014	166 504 862	3,1	251 142 429	-3,7	-84 637 567
2015	150 982 114	-9,3	213 619 211	-14,9	-62 637 098
2016	149 246 999	-1,1	202 189 242	-5,4	-52 942 243
2017	164 494 619	10,2	238 715 128	18,1	-74 220 509
2018	177 168 756	7,7	231 152 483	-3,2	-53 983 726
2019	180 832 722	2,1	210 345 203	-9,0	-29 512 481
2020	169 637 755	-6,2	219 516 807	4,4	-49 879 052
2021	225 291 385	32,8	271 424 473	23,6	-46 133 088

Table 5: Foreign trade by years, 2013-2021 (general trade system)

Source: Statistical Committee of Turkey

Provisional current account deficits are not undoubtedly a *'bad'* thing as they reflect the redeployment of capital by countries where it is more productive. Stated differently, temporary or short-run account deficits are not supposed to induce any serious problems as they reflect the reallocation of capital to the places where this factor of production tends to receive the highest possible return at the level of risk. Persistent and long-run deficits are the reasons for major concerns. Long-term current account deficits tend to have certain harmful effects on the local market. The government might choose to finance the trade deficit with foreign capital, but in this case, domestic interest rates must rise to naturally attract foreign capital relative to their foreign counterparts. The government might choose to finance this deficit with debt but this would imply accumulated external debts payments that impose an excess burden on current and future generations.

The sustainability of the current account deficit is dictated depending on the ability of the local economy to settle its external financial debt (Keating, 2003). The sustainability of the current account deficit is feasible if foreign financial obligations can be redeemed by gaining export revenues. Thus there is substantial interaction between the sustainability of the current account deficit and the development and expansion of local production capacity. Production capacity is a mix of capital, raw materials, human capital, know-how, and technology. Even if the country doesn't own these factors of production and obtains them from foreign counterparts the main criterion regarding the sustainability of the current account deficit is that obtained factors of production are utilized in export-based manufacturing and hence reimbursed through export revenues (Karahan, 2020).

The study venture to test the sustainability of Turkey's current account deficit. In this framework, the relationship between current account income and expenses will be tested in the short and long run separately with VAR based Granger causality test. Moreover, we test a long-run relationship between import and export using Johansen cointegration analysis. This study employs monthly export and import data over the study period from January 2013 to December 2021. All data are expressed as a percentage of GDP. The required data for imports and exports expenditure are obtained from the Central Bank statistics platform.

The cause of the current account deficit in Turkey seems that as foreign dependency, especially in energy resources. In other words, the current account deficit is usually not closed because the foreign exchange outflows are always higher than the foreign exchange inflows due to the import of the energy used for production. Again, since the exports in Turkey are based on imports, the situation of importing in order to be able to export is one of the factors that cause the current account deficit to become permanent. In Turkey, the current account balance usually gives a surplus in times of crisis. The reason for this is that imports are not made due to high exchange rates, and imports fall to the level of exports. Husted (1992) tests the sustainability of the current account balance with the Engle-Granger Co-Integration test. Therefore, in this study, using the so-called Husted (1992) model, the relationship between Export and Import will be examined with the Johansen Cointegration test.

Literature Review

Husted (1992) analyzes the relationship between exports and imports of the USA between the years 1967-1989 under the budget constraint of individuals, and with the two-stage cointegration method of Engle and Granger. According to the findings of the study, the exports and imports of the USA are cointegrated, that is, the current account deficit is sustainable. Jhy-Lin, Stilianos and Show-Lin (1996) examine the sustainability of the current account deficit of the USA and Canada between 1973 and 1994 with various unit root and cointegration tests and concluded that the current account deficit of both countries is unsustainable. Moreover, Jhy-Lin, Show-Lin and Hsiu-Yun (2001) discuss the sustainability of current accounts of 7 industrialized countries (G7-USA, France, Germany, Italy, Canada, Japan, UK) between 1973Q2-1984Q4 with the Panel cointegration method and as a result of the analysis their current account is sustainable.

Baharumshah, Lau, and Foutas (2004) analyze the sustainability of the current account deficit of 4 Asian countries (Indonesia, Malaysia, the Philippines and Thailand) in the 1961-1999 period by taking advantage of the budget constraint, and observe that the current accounts of 3 countries, excluding Malaysia, are unsustainable.

Marzia, Sola and Spagnolo (2003) discuss the sustainability of country debts of countries such as Argentina, Brazil, Japan, UK and USA with the Markow Switching model. The debts of other countries other than Japan are unsustainable, while Japan is not structurally indebted. It has been stated that there is no such problem. Marial (2009) discussed the sustainability of the current account deficit of developing countries such as Egypt, Morocco and Tunisia with the Autoregressive Distributed Lag Bound Test (ARDL). The current account deficit of Egypt and Morocco is unsustainable. Shyh-Wei (2011) in his study on the sustainability of the current account deficit of OECD countries states that the current account deficit is not sustainable in countries such as Australia, the Czech Republic, Finland, Hungary, New Zealand, Portugal and Spain.

Göçer, Mercan and Hotunluoğlu (2012), in the study on the sustainability of the current account deficit of selected OECD countries, exhibit that Australia, Canada and Mexico are sustainable in strong form, while Finland, France, Greece, New Zealand, Poland and Turkey are sustainable in weak form. Altunöz (2014), The current account deficit in Turkey is weakly sustainable between 1994:04-2013:04. Yayar and Demir (2014) concludes that Turkey's current account deficit is sustainable in the 1998-2011 period.

Tarlok (2015) examines the sustainability of India's current account deficit between 1950 and 2010 using structural break cointegration tests. The cointegration between exports and imports emerges and The current account deficit in India is sustainable in this period.

Turan and Barak (2016) conclude that the current account deficit in Turkey is sustainable between 1987 and 2014 under budget constraints. Akçayır and Albeni (2016) observe that Turkey's current account deficit between 1992:M1-2015:M7 is sustainable despite some risks.

The relationship between exports and imports in Egypt between 1960 and 2016 was handled with the ARDL method, but no evidence of cointegration was found. In other words, The current account deficit in Egypt is unsustainable Dissou and Nafie (2019).

Karış (2020) examines the factors determining the current account deficit in Turkey between 1980 and 2018 with the Probit method. The variables of exchange rate, M2 money supply, export-import coverage ratio positively affect the sustainability of the current account deficit.

Methodology and Empirical Findings

Data Set and Variables

The aim of this study is to analyze the sustainability of Turkey's current account deficit with the help of the Johansen cointegration test. The study covers the period between January 2013 and December 2021, and monthly data. E-views 9 package program was used in the analysis of the data. The data used in the study were obtained from the CBRT EDDS (Electronic Data Distribution System). The variables to be used in modeling the sustainability of the current account deficit are shown in Table 6.

Type of Variable	Variable Name
Dependent Variable	Export
Independent Variable	Import

Table 6: Variables and Abbreviations

Source: by Author

Unit Root Test

Variables to be used in time series should not have a unit root. That is, the variables must be stationary. However, the prerequisite for Johansen Cointegration tests is that they should not be stationary in level value and should be stationary at same difference. The unit root test results of the variables to be used in the study are shown in Table 7.

Variable	ADF	Level
Export	-16.49369	I(1)
Import	-15.92624	I(1)

Table 7: Unit Root Test

Source: by Author

According to the test results shown in Table 7, Export and Import variables are not stationary in their level values and become stationary at the first difference.

Empirical Findings

Although the long-run relationships between the variables are estimated by the two-stage method of Engle and Granger, this method has many theoretical limitations. For this reason, the Johansen cointegration test, with the maximum likelihood method by Johansen (1988), was developed. While the Engle-Granger cointegration tests show only one cointegration, the Johansen cointegration method shows more than one cointegration relationship since it uses the VAR method. Again, while Johansen cointegration tests are used to make predictions, the Engle-Granger method is not suitable for estimation. While all variables are accepted as endogenous in Johansen cointegration tests, in the Engle-Granger method, whether the variables are internal or external is decided according to the theory of finance. For these reasons, Johansen cointegration tests are more widely used to determine the long-term relationship between variables.

Before applying the Johansen cointegration test, the VAR model should be created and the most appropriate lag length must be determined. The most appropriate lag length should be formed from non-stationary values at level values. While determining the most appropriate lag length, the most verified lag length according to the decision criteria is accepted as the optimal lag length. The optimal lag length is shown in Table 8.

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-3204.300	NA	2.42E+25	64.12600	64.17811	64.14709
1	-3134.717	134.9911	6.53E+24	62.97065	62.97065	62.87760
2	-3124.781	18.87910	5.80E+24	62.69562	62.95613*	62.80105*
3	-3115.147	17.91799*	5.18E+24*	62.58295*	62.94767	42.73056
4	-3109.67	9.975322	5.04E+24	62.55.333	63.02226	62.74312

Table 8: Optimal Lag Length Results

*indicates lag order selected by the criterion

LR: Sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion HQ: Hannan-Quinn information criterion

According to the appropriate lag length results shown in Table 8, the 3rd most confirmed lag length was determined as the optimum lag length. The Johansen Cointegration test results based on the lag length are shown in Table 9.

Hypothesized No of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob**
None	0.068573	7.375106	15.49471	0.5344
At most 1	0.000565	0.058256	3.841466	0.8093

Table 9: Johansen Cointegration Test Results

Trace test indicates no cointegration at the 0.05 level

*denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

** MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

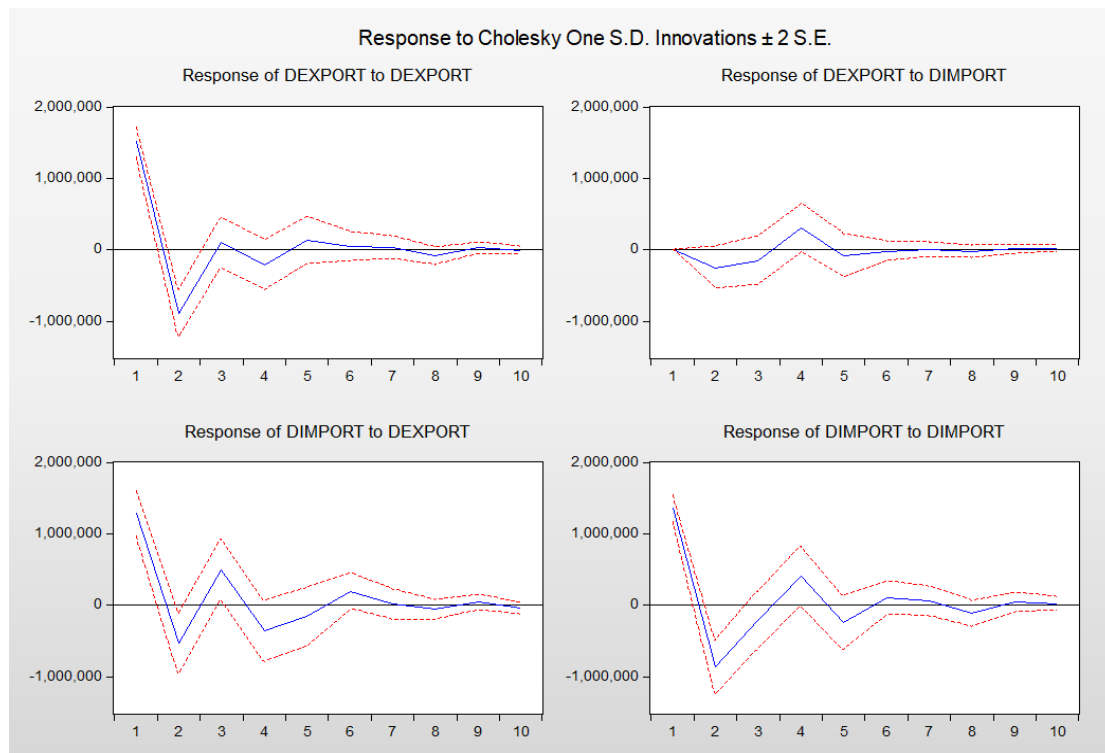
According to the results shown in Table 9, there is no cointegration between the export and import variable since $prob > 0.01, 0.05$ and 0.10 . Since there is no long-term cointegration relationship between these two variables, the effect of these two variables on each other is discussed with the VAR Model. Accordingly, the results of the Var Granger Causality/Block exogeneity Wald test are shown in Table 10.

<i>Dependent variable: DEXPORT</i>			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DIMPORT	8.423392	3	0.0380**
All	8.423392	3	0.0380**

Table 10: VAR Granger Causality / Block Exogeneity Wald Test

** %5 prob.

According to the results shown in Table 10, it has been observed that the import variable has an external cause of the export variable. The next step is to observe the response of the import variable when the export variable is given with a unit shock, and the response of the export variable when the import variable is given with a unit shock. Figure 1 shows the impulse-response analysis results of export and import variables.

Figure I: Impulse-Responses Analyses Results

When a unit shock is applied to the import variable, its effect on the export variable lasts until the end of the 4th month and then disappears. Again, when a unit shock is applied to the export variable, this effect lasts until the end of the 8th month and then disappears.

After examining the stimulus-Response shocks, how much of the variance of the export variable is explained by itself and how much is explained by the import variable. Therefore, the Variance Decomposition Analysis results are shown in Table 11.

Decomposition of Dexport:		
Variance Period	DEXPORT	DIMPORT
1	100.0000	0.000000
2	98.00108	1.998922
3	97.34095	2.659045
4	94.49932	5.500679
5	94.32476	5.675235
6	94.31990	5.680095
7	94.31992	5.680984
8	94.31138	5.688616
9	94.30747	5.692526

10	94.29814	5.701857
Decomposition of Dimport:		
Variance Period	DEXPORT	DIMPORT
1	47.31290	52.68710
2	42.76922	57.23078
3	45.32407	54.67593
4	45.16864	54.83136
5	44.92718	55.07282
6	45.24773	54.75227
7	45.22190	54.77810
8	45.13742	54.86258
9	45.13902	54.86098
10	45.15437	54.84563

Table 11: Variance Decomposition Analyses Results

94% of the variance of the export variable is explained by itself and 6% is explained by the import variable. On the other hand, 55% of the import variable is explained by itself and 45% is explained by the export variable.

Then, the short-term relationship was examined with Granger Causality method. Granger Causality Test results of Export and Import variables are shown in Table 12.

Null Hypothesis	Obs	F-Statistic	Prob.
dIMPORT does not Granger Cause dEXPORT	104	2.8078	0.0436
dEXPORT does not Granger Cause dIMPORT		5.2171	0.0022

Table 12: Granger Casualty Test Results

As result of the Granger Causality test, a two-way causality relationship was determined from the Export variable to the Import variable and from the Import variable to the Export variable.

Conclusions

The current account deficit is the situation where imports are more than exports, and for this to be sustainable, it must be co-integrated in the long run.

According to the findings of the study, it could not be concluded that the current account deficit in Turkey is sustainable. Sustaining the current account deficit is important in terms of foreign trade balance, and if the current account deficit cannot be sustained, this deficit will be financed by

public borrowing, which will cause budget deficits. In order to close the budget deficits, borrowing will be used again and the interest burden of the economy will increase.

When the findings of the study were compared with the literature studies on the sustainability of Turkey's current account deficit, different results were obtained from the findings of Altunöz (2014), Yayar and Demir (2014), Turan and Barak (2016), Akçayır and Albeni (2016). It has been concluded that Turkey's current account deficit is unsustainable.

Considering the findings obtained, Turkey's current account deficit being unsustainable, that is, exports being higher than imports, and using debt to finance this deficit will increase the country's debt burden. If the current account deficit is financed from foreign portfolio investments instead of debt, the outflow of these currencies in the short term will increase the volatility of the exchange rate and cause inflation. In this case, it will cause a decrease in the purchasing power of the people living in the country. For this reason, there is a need to change the import-based export approach and to find alternative policies in order to maintain the current account deficit. In future studies, finding the factors affecting the sustainability of the current account deficit will make a significant contribution to the literature.

REFERENCES

- Akçayır, Ö., Albeni, M. (2016). "Türkiye'de Kronikleşen Cari Açıkların Sürdürülebilirlik Analizi", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 35-61
- Altunöz, U. (2014). "Cari Açık Sorunun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 115-132.
- Asmarani, T. E. (2015). "Persistency and Sustainability of Indonesia's Current Account Deficit", *Bulletin of Monetary, Economics and Banking*, 17 (3), 325-348.
- Ayla, D., Küçükale, Y. (2018). "Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Literatür Taraması", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (18), 55-80.
- Baharumshah, A. Z., Lau, E. & Fountas S (2003). "On Sustainability of Current Account Deficits: Evidence from Four ASEAN Countries", *Journal of Asian Economics*, 14 (3). 465-487.
- Berke, B. (2009). "Türkiye'de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Parçalı Eş bütünleşme Analizi", *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9 (18), 117-145.
- Dissou, Y., Nafie, Y. (2019). Sustainability of Current Account Deficits: Evidence from Egypt using an Asymmetric ARDL Model, 2019 (20), 1-11
- Johansen, S. (1988). "Statistical analysis of cointegration vectors", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254
- Göçer, İ., Mercan, M. & Hotunluoğlu, H. (2012). "Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Veri Analizi", *Maliye Dergisi*, 163, Temmuz-Aralık 2012, 449-467
- Holmes, M. J. (2006). "How sustainable are OECD current account balances in the long-run?", *Manchester School*, 74, 626-43.
- Holmes, M. J., Panagiotidis T. & Sharma A., (2011). "The Sustainability of India's Current Account", *Applied Economics*, 43, 219-229.

- Husted, S. (1992). "The Emerging U.S. Current Account Deficit in The 1980s: A Cointegration Analysis", *The Reviews of Economics and Statistics*, 74(1), 159-166
- Jhy-Lin, W., Show-Lin, C. & Hsiu-Yun, L. (2001). "Are Current Account Deficit Sustainable? Evidence from Panel Cointegration", *Economics Letters*, 72(2001), 219-224
- Jyh-lin, W., Stilianos, F. & Show-lin C. (1996). "Testing for the Sustainability of the Current Account Deficit in Two Industrial Countries", *Economics Letters*, 52(1996), 193-198
- Karış, Ç. (2020). "Cari Açık Belirleyicileri ve Sürdürülebilirlik Olasılığı İlişkisi: Türkiye/ Relationship Between Current Deficit Definitions and Sustainability Probability: Turkey", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2020 (8), 99-106
- Keating, M. O., Keating, B. P. (2003). "Measuring the sustainability of Latin American external debt", *Applied Economics Letters*, 10, 359-62.
- Koç, S., Bakırtaş, İ. (2016). "Türkiye'de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Kointegrasyon Testlerinden Bulgular", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 49, 252-277
- Marial, A. Y. (2009). "Testing The Sustainability of Current Account Deficits in Developing Economies: Evidence from Egypt, Morocco and Tunisia", *The Journal of Developing Areas*, 43(1), 177-197
- Marzia, R., Sola, M. & Spagnolo, F. (2004). "Red Signals: Current Accounts Deficits and Sustainability", *Economic Letters*, 84, 217-223
- Karahan, Ö. (2020). "Sustainability of Current Account Deficit in Turkey", *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research*. 13 (2): 62-69.
- Öztürk, S., Çoltu, S. (2018). "The Analysis of Sustainability of Current Account Deficit in Selected OECD Countries", *Bingöl University, Journal of Social Sciences Institute*, 8 (16), 37-48.
- Peker, O. (2009). "Türkiye'deki Cari Açık Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Analiz", *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009 (17/1), 164-174
- Polat, M. A. (2019). "Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği/ Sustainability of Current Account Deficit: Turkey Example", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal of International Social Research*, 12(64), 838-844
- Sahbaz, A. (2011). "Cari İşlem Açıklarının Sürdürülebilirliği: 2001-2011 Türkiye Örneği", *Çukurova Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), 417-432.
- Shyh-Wei, C. (2011). "Current Account Deficits and Sustainability: Evidence from the OECD Countries", *Economic Modeling*, 28(2011), 1455-1464
- Sissoko, Yaya, Jozefowicz J. J. (2016). "An Investigation of Current account Sustainability in Five Asian Countries", *Microeconomics and Macroeconomics*, 4(1), 1-16.
- Tarlok, S. (2015). "Sustainability of Current Account Deficit in India: An Intertemporal Perspective", *Applied Economics*, 47:46, 4934-4951
- Turan, Z., Barak, D. (2016). "Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği", *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4 (2). 70-80.
- Yalçınkaya, Ö., Temelli F. (2011). "Ekonomik Büyüme ile Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki BRICS VE MINT (1992-2013)", *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 19, (4), 201-224.

Yalçınkaya, Ö. Dastan, M. & Karabulut, K. (2018). "Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Dönemsel ve Yapısal Kırılmalı Bir Zaman Serisi Analizi", *Journal of Life Economics*, 5 (4), 1-22.

Yayar, R., Demir, Y. (2014). "Türkiye'de Sürdürülebilir Cari Açık", *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 118-147.

G-20 ÜLKELERİNDE KÜRESELLEŞMENİN ÇEVRE KİRLİLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ

Mehmet Metin DAM¹, Funda KAYA²

Öz

Küreselleşme ekonomik, sosyal ve politik açılardan farklı ülkelerin bütünleşmesini ifade etmektedir. Teknoloji, ticari özgürlük ve şirketlerin çok uluslu yapılarının gelişmesiyle beraber küreselleşme dünyayı hızlı bir şekilde değiştirmektedir. Küreselleşme kalkınmayı teşvik ederken çevre sorunlarına ve ekolojik dengenin bozulmasına neden olabilmektedir. Küreselleşme, üretimi arttırmakta ve çevre dostu teknolojilerin kullanımını sağladığı için çevresel kalitenin belirleyicilerinden biri olabilir. Bununla birlikte küreselleşme, ölçek etkisi boyutu altında ülkelerin ekonomik büyümesi ve enerji tüketimini teşvik etme eğiliminde olup çevresel kirliliği arttırdığı düşünülmektedir ve bu noktadan hareketle çalışmanın odak noktası küreselleşmenin çevre üzerindeki etkisini ölçmektir. Bu çalışmada G-20 ülkelerinde ekolojik ayak izi, küreselleşme, gelir, enerji kullanımı ve ticari dışa açıklık arasındaki ilişki PMG-ARDL ve Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testi ile 1997-2017 dönemi yıllık verileri kullanılarak incelenmiştir. PMG-ARDL test sonuçlarına göre küreselleşme ve gelirin ekolojik ayak izi üzerinde pozitif ve istatistiksel anlamlı bir etkisi bulunurken yenilenebilir enerji tüketimi, ticari dışa açıklık ve kentleşmenin ekolojik ayak izi üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilmiştir. Dahası Dumitrescu Hurlin panel nedensellik test sonuçlarına göre küreselleşme ve ekolojik ayak izi arasında çift yönlü bir nedenselliğin varlığı tespit edilirken ekolojik ayak izinden yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu çalışma politika yapıcılara ve karar alıcılara çevre politikalarında küreselleşmeyi dikkate almanın gerekli olduğunu önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre kirliliği, Ekolojik ayak izi, Küreselleşme, Panel veri analizi, G-20 ülkeleri

JEL Sınıflandırması: Q57, F64, C33

The IMPACT of GLOBALIZATION on ENVIRONMENTAL POLLUTION in G-20 COUNTRIES: PANEL DATA ANALYSIS

Abstract

Globalization refers to the integration of different countries economically, socially and politically. With the development of technology, commercial freedom and multinational structures of companies, globalization is changing the world rapidly. Globalization promotes development but can cause environmental problems and ecological balance. Globalization can be one of the determinants of environmental quality as it increases production and enables the use of environmentally friendly technologies. However, globalization tends to encourage the economic growth and energy consumption of countries under the scale effect and is thought to increase environmental pollution, and from this point of view, the focus of the study is to measure the impact of globalization on the environment. In this study, the relationship between ecological footprint, globalization, income, energy use and trade openness in G-20 countries was examined using PMG-ARDL and Dumitrescu Hurlin panel causality test and annual data for the period 1997-2017. According to the PMG-ARDL test results, while globalization and income have a positive and statistically significant effect on the ecological footprint, renewable energy consumption, trade openness and urbanization have a negative and statistically significant effect on the ecological footprint. Moreover, according to the Dumitrescu Hurlin panel causality test results, a

¹ Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü.

E-Posta: metindam@adu.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3980-7832>

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Disiplinlerarası Çevre Sağlığı Anabilim Dalı. E-posta: fundaakaya09@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1126-4119>

bidirectional causality was found between globalization and ecological footprint, while a unidirectional causality relationship was found from ecological footprint to renewable energy consumption. This study suggests to policy makers and decision makers that it is necessary to consider globalization in environmental policies.

Keywords: *Environmental pollution, Ecological footprint, Globalization, Panel data analysis, G-20 countries*

JEL Codes: *Q57, F64, C33*

Giriş

Sanayileşme, enerji tüketimi, nüfus artışı ve küreselleşme beraberinde çevre sorunlarını getirmektedir. Dolayısıyla çevre kirliliğinin ekolojik yapı üzerinde çok boyutlu bir etkisi bulunmaktadır. Karbondioksit (CO₂) emisyonları literatürde geniş bir şekilde çalışmalara dahil edilmekte olup uluslararası iklim değişikliği anlaşmalarının odak noktası olmaya devam etmektedir. Ekolojik tehditlere karşı karşıya olan toprak, orman ve su kalitesindeki bozulma gibi diğer bazı etmenler de dikkate değerdir (Bartelmus, 2008). Ekosistemin taşıma kapasitesine yönelik olan ekolojik ayak izi göstergesi ekolojik yapıda önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekolojik ayak izi çevresel kapasiteyi ve insanların bu kapasiteyi aştığı miktarı göstermektedir (Charfeddine ve Mrabet, 2017, 144). Ekolojik ayak izine dair hesaplamalar ülkelerin nüfusunun doğaya olan talebi hakkında toplu bir şekilde bilgi üretmek için oluşturulmuştur (Wackernagel vd., 2004). Bir ülkedeki beşerî etkinliklerin hava, toprak ve su gibi çevresel etmenler üzerindeki sonuçları ekolojik ayak izi sayesinde ortaya çıkmaktadır ve dolayısıyla araştırmalarda bu değişkenin kullanılması daha uygun bir çevresel bozulma göstergesi olmaktadır (Charfeddine ve Mrabet, 2017). Artan CO₂ emisyonları ve ekolojik ayak izi çevre sorunları gibi insan sağlığını ve toplumların ekonomilerini olumsuz yönde etkilediğinden dolayı çevresel bozulma göstergelerini etkileyen faktörlerin saptanmasında oldukça önemli bir yere sahiptir (Pata, 2021). Bu çevre sorunlarının belirleyicileri arasında sosyal, ekonomik ve demografik etkenler önemli rol oynamaktadır. Ayrıca sosyal ve ekonomik etkenleri barındıran küreselleşme son zamanlarda küresel ısınmaya neden olan en önemli faktörler arasında sayılmaktadır.

Küreselleşme, gelişmekte olan ülkelerde üretim ve tüketim faaliyetlerinin hızlı bir şekilde artması ve farklılaşmasına sebep olmaktadır. Küreselleşme ve yenilenebilir enerji sürdürülebilir kalkınmayı ve çevresel bozulmayı etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır (Pata, 2021). Küreselleşme, ekonomik, sosyal ve politik açılarından farklı ülkelerin entegrasyonunu ifade eder. Teknolojinin, ticaret özgürlüğünün, uluslararası finansın ve ulus ötesi şirketlerin çok uluslu operasyonlarının gelişmesiyle birlikte, küreselleşme dünyayı hızla ve baştan sona değiştirmektedir (Garrett, 2000). Küreselleşme, toplumların ekonomileri arasında kalkınmayı geliştirmekte ve insan hayatını sosyo-ekonomik, çevresel ve politik açıdan güçlü bir etkiye de sahiptir. Aynı zamanda mal ve hizmet ticareti, sermaye akışları, finansal entegrasyon, teknoloji transferi ve bilgi aktarımı yoluyla ülkelerin birbirine bağlılığının artması küreselleşmeyi ifade etmektedir (Sabir ve Gorus, 2019).

Küreselleşme sayesinde üretim seviyesi artmakta ve çevre dostu teknolojiler sağladığı için çevresel bozulmanın belirleyicileri arasında yer almaktadır. Daha fazla üretim ve tüketim etkinlikleri, CO₂ emisyonlarını ve ekolojik ayak izini doğrudan arttırabilir. Küreselleşme sürecinde üretim teknikleri değişmezse çevresel şartlar bozulmaktadır. Bunun aksine küreselleşme, çevre dostu teknolojiler ile üretim yapılırsa ticaret hacminin artmasıyla çevresel kalite iyileşecektir (Ahmed vd., 2021). Dolayısıyla son zamanlarda bilim insanları küreselleşmeyi çevresel

bozulmanın belirleyicileri arasında en çok ilgi gören değişken olarak çalışmalarına dahil etmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı G-20 ülkelerinde küreselleşmenin çevresel kirlilik üzerindeki etkisini 1997-2017 dönemi yıllık verileri ile incelemektir.

Çalışma birçok açıdan önemlidir: ilk olarak, güvenilir ve tutarlı sonuçlar elde etmek için, analiz için bireysel ülke şoklarını ve zamanla değişen varyasyonları önleyen toplu G20 ülkelerinin verileri kullanılmıştır. İkincisi, çevresel kirliliğinin belirleyicileri saptanırken, önceki çalışmaların çoğunda toplam enerji tüketimi dikkate alınırken, bu çalışmada yenilenebilir enerji tüketimi kullanılarak model tahmin edilmiştir. Üçüncüsü, literatürdeki çalışmalarda küreselleşmenin çevre üzerindeki etkisi incelenirken kentleşme ve dış ticaret modele ayrı ayrı alınmıştır. Bu çalışmada her iki değişken aynı modelde kullanılmış ve daha güvenilir ve tutarlı sonuçlar elde edilmiştir. Dördüncüsü, bu çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için geleneksel ARDL yöntemi yerine gelişmiş ve sağlam bir ekonometrik teknik olan Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Havuzlu Ortalama Grup (ARDL-PMG) yöntemi kullanılmıştır. Son olarak, küreselleşme ve gelirin çevresel kirlilik üzerindeki etkisi incelenirken yenilenebilir enerji, dış ticaret ve kentleşme kontrol değişkeni olarak alınmıştır.

Çalışmanın devamı şu şekildedir; ikinci bölümde küreselleşmenin çevresel bozulma üzerindeki etkisine ilişkin ilgili literatür gözden geçirilmiş, üçüncü bölümde veri seti, model ve araştırmanın yöntemi verilmiş, dördüncü bölümde ampirik analiz sonuçları sunulmuş ve beşinci bölümde ise tartışma ve sonuç ile çalışmamız tamamlanmıştır.

İlgili Literatür

Literatürde birçok çalışma, çevresel kirliliğin belirleyicilerini saptarken çevresel bozulmanın temsilcisi olarak CO₂ emisyonlarını kullanmıştır. Ancak CO₂ emisyonları çevresel kirlilik hakkında kısmi bir bilgi vermektedir. Bu noktadan hareketle g bilim insanları odaklarını ekolojik ayak izi göstergesine çevirmiştir. Son zamanlarda küreselleşmenin ekolojik yapı üzerinde herhangi bir etkisi olup olmadığını araştırmak önemli bir tartışma konusu olmuştur.

Shahbaz vd. (2013) Türkiye’de 1970-2010 dönemi yıllık verileri ile ARDL yöntemini kullanarak küreselleşmenin CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmanın ampirik analiz bulgularına göre küreselleşmede meydana gelen 1 birimlik artış CO₂ emisyonlarını %0,19 oranında azaltmaktadır. Salahuddin vd. (2018) Sahra altı Afrika ülkelerinde küreselleşme ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmanın ampirik sonuçlarında küreselleşmedeki %1 lik artışın CO₂ emisyonlarını %0,004 oranında arttırdığı saptanmıştır. Ahmed vd. (2019) Malezya’da 1971-2014 dönemi yıllık verileri ile küreselleşme, gelir, enerji tüketimi ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırmanın ampirik analiz sonucunda gelir ve enerji tüketimindeki 1 birimlik artış ekolojik ayak izini sırasıyla %1,48 ve %0,34 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Küreselleşmenin ekolojik ayak izi üzerinde ise negatif fakat istatistiksel olarak anlamsız bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Sabir ve Gorus (2019) Güney Asya ülkelerinde 1975-2017 dönemi yıllık verileri ile küreselleşme ve gelirin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmanın ampirik analiz sonucunda gelir ve küreselleşmedeki %1 oranındaki bir artış ekolojik ayak izini sırasıyla %0,78 ve %0,03 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Usman vd. (2020) Güney Afrika’da 1971-2014 dönemi arasında küreselleşmenin CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmanın ampirik analiz sonucunda küreselleşmede meydana gelen 1 birimlik artış CO₂ emisyonlarını %0,14 oranında azalttığı tespit edilmiştir. Pata ve Caglar (2021) Çin’de 1980-2016 dönemi yıllık verileri ile küreselleşme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın ampirik bulgularında küreselleşmedeki 1 birimlik artışın ekolojik ayak izini %0,73 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Yang vd. (2021) OECD ülkelerinde 1970-2017

dönemi yıllık verilerini kullanarak küreselleşme, gelir ve enerji tüketiminin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmanın ampirik analiz sonucunda gelir ve enerji tüketiminin 1 birim artması ekolojik ayak izini sırasıyla %0,3 ve %0,78 oranında arttırdığı tespit edilirken küreselleşmenin %0,35 oranında azalttığı bulunmuştur. Amegavi vd. (2022) Gana'da 1984-2016 dönemi yıllık verileri ile küreselleşme, gelir, enerji tüketimi ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın ampirik analiz sonuçlarında küreselleşme, gelir ve enerji tüketiminde meydana gelen yüzdelik bir artış ekolojik ayak izini sırasıyla %0,26, %1,35 ve %0,42 oranında arttırdığı tespit edilmiştir.

Çalışma	Bölge	Zaman aralığı	Değişkenler	Metodoloji	Uzun Dönem Sonuçları	Nedensellik Sonuçları
Shahbaz vd. (2013)	Türkiye	1970-2010	CO ₂ , KOF, GDP, EC	ARDL, VECM Granger	CO ₂ : EC (+) GDP (+) KOF (-)	EC ↔ CO ₂ CO ₂ → GDP KOF ≠ CO ₂
Audi ve Ali (2018)	MENA ülkeleri	1980-2013	CO ₂ , KOF, GDP, EC, POP	ARDL	CO ₂ : KOF (+) GDP (+) EC (+) POP (+)	#
Haseeb vd. (2018)	BRICS ülkeleri	1995-2014	CO ₂ , KOF, GDP, EC, FD, URB	DSUR, FMOLS, Dumitrescu Hurlin	CO ₂ : Brezilya: EC (+) FD (+) ve URB (+) KOF (-) Rusya: KOF (+) ve EC (+) FD (-) GDP (-) ve URB (-) Hindistan: KOF (+) EC (+) ve URB (+) GDP (-) Çin: EC (+) GDP (+) ve URB (+) KOF (-) ve FD (-) Güney Afrika: GDP (+), EC (+) ve FD (+) KOF (-) ve URB (-)	GDP, EC ve FD ↔ CO ₂ CO ₂ → KOF ve URB
Salahuddin vd. (2018)	Sahra altı Afrika ülkeleri	1984-2016	CO ₂ , KOF, GDP, URB	PMG-ARDL, MG, AMG, CCEMG, Dumitrescu Hurlin	CO ₂ : KOF (+) GDP (+) ve URB (+)	CO ₂ → URB
Xu vd. (2018)	Suudi Arabistan	1971-2016	CO ₂ , KOF, GDP, FD, URB	ARDL, Granger Nedensellik	CO ₂ : GDP (+) EC (+) ve FD (+) URB (-)	FD ve URB ↔ CO ₂ ; EC → CO ₂ ; CO ₂ → GDP
Ahmed vd. (2019)	Malezya	1971-2014	EF, KOF, GDP, EC	ARDL, VECM Granger	EF: GDP (+) ve EC (+) KOF etkisi yok	GDP ↔ EF; KOF ve EC ≠ EF
Sabir ve Gorus (2019)	Güney Asya ülkeleri	1975-2017	EF, KOF, GDP	ARDL, Granger Nedensellik	EF: KOF (+) ve GDP (+)	GDP ↔ EF; KOF → EF
Le ve Ozturk (2020)	47 Gelişmekte olan ülke	1990-2014	CO ₂ , KOF, GDP, EC, FD	AMG, CCEMG, DCCE, Dumitrescu Hurlin	CO ₂ : KOF (+) GDP (+) EC (+) ve FD (+)	KOF, GDP, FD ve EC ↔ CO ₂
Liu vd. (2020)	G-7 ülkeleri	1970-2015	CO ₂ , GDP, REC, KOF	SPMF, PMFE	CO ₂ : GDP (+) ve KOF (+) REC (-)	#
Nathaniel vd. (2020)	Latin Amerika ve Karayip ülkeleri	1990-2017	CO ₂ , KOF, GDP, URB HC	AMG, Driscoll-Kraay, CCEMG, Dumitrescu Hurlin	KOF (+) ve GDP (+) URB (-) ve HC (-)	KOF, GDP, URB ve HC ↔ CO ₂
Rahman (2020)	En fazla elektrik tüketen 10 ülke	1971-2013	CO ₂ , KOF, GDP, ELEC	FMOLS, DOLS, Dumitrescu Hurlin	CO ₂ : GDP (+) ve ELEC (+) KOF (-)	GDP ve ELEC ↔ CO ₂ ; KOF → CO ₂
Shahbaz vd. (2020)	Birleşik Arap Emirlikleri	1975Q1-2014QIV	CO ₂ , KOF, GDP, EC, FD	Gregory ve Hansen Eşbütünleşme, Toda Yamamoto Nedensellik	CO ₂ : GDP (+) ve FD (+) KOF (-) ve EC (-)	KOF ve FD ↔ CO ₂ ; CO ₂ → EC ve GDP
Usman vd. (2020)	Güney Afrika	1971-2014	CO ₂ , KOF, GDP	FMOLS, VECM Granger Nedensellik	CO ₂ : GDP (+) KOF (-)	CO ₂ → KOF
Ahmed vd. (2021)	Japonya	1971-2016	EF, GDP, EC, KOF, FD, POP	ARDL, VECM Granger	EF: GDP (+) EC (+) FD (+) ve KOF (+)	EF → EC, KOF, FD ve POP

Rahman vd. (2021)	BRICS ülkeleri	1989-2019	CO ₂ , GDP, EC, KOF	FMOLS, DOLS	CO ₂ : EC (+) KOF (-)	#
Pata (2021)	BRIC ülkeleri	1971-2016	CO ₂ , REC, KOF, AGR	Fourier ADL, Fourier Toda Yamamoto	CO ₂ : Çin ve Brezilya: KOF (+) REC (-)	KOF → CO ₂ ; Brezilya, Çin: REC → CO ₂ ; Rusya, Hindistan: REC ≠ CO ₂ ; Brezilya: AGR ≠ CO ₂ ; Çin, Hindistan: CO ₂ → AGR; Rusya: AGR ↔ CO ₂
Pata ve Caglar (2021)	Çin	1980-2016	EF, KOF, GDP, REC, TO	ARDL, FMOLS, DOLS, CCR, Fourier TY	EF: KOF (+) GDP (-)	KOF → EF; EF → TO ve REC
Wen vd. (2021)	Güney Asya ülkeleri	1985-2018	CO ₂ , KOF, GDP, NREC	FMOLS	CO ₂ : Bangladeş: KOF (+) GDP (+) ve NREC (+) Hindistan: GDP (+) ve NREC (+) KOF (-) Sri Lanka: GDP (+) ve NREC (+) Pakistan ve Nepal: KOF (+), GDP (+) ve NREC (+)	#
Yang vd. (2021)	OECD	1970-2017	EF, KOF, GDP, EC	PMG-ARDL, Dumitrescu Hurlin	EF: GDP (+) ve EC (+) KOF (-)	KOF, GDP ve EC ↔ EF
Adebayo vd. (2022)	MINT ülkeleri	1990-2018	CO ₂ , GDP, REC, NREC, KOF	CCEMG, AMG, Dumitrescu Hurlin	CO ₂ : GDP (+) ve NREC (+) REC (-) ve KOF (-)	NREC ↔ CO ₂ ; GDP ve REC → CO ₂ ; CO ₂ → KOF
Amegavi vd. (2022)	Gana	1984-2016	EF, KOF, GDP, EC, URB	ARDL	EF: KOF (+) GDP (+) ve EC (+)	#
Bilal vd. (2022)	OBOR ülkeleri	1991-2019	CO ₂ , GDP, KOF	DSUR, FMOLS, DOLS	CO ₂ : GDP (+) ve KOF (+)	#
Farooq vd. (2022)	180 ülke	1980-2016	CO ₂ , KOF, GDP, EC, URB	OLS, FE, RE, S-GMM	CO ₂ : GDP (+) EC (+) ve URB (+) KOF (-)	#
Sadiq vd. (2022)	BRICS ülkeleri	1990-2019	CO ₂ , KOF, GDP, REC	CS-ARDL, CCEMG, AMG, Dumitrescu Hurlin	CO ₂ : KOF (+) ve GDP (+) REC (-)	GDP ↔ CO ₂ ; KOF → CO ₂ ; CO ₂ → REC

Not: +: arttırma, -: azaltma, → tek yönlü nedensellik, ↔ çift yönlü nedensellik, ≠ nedensellik ilişkisi yok, #: nedensellik araştırılmamıştır. *EF*: Ekolojik ayak izi, *CO₂*: Karbondioksit emisyonu, *KOF*: Küreselleşme, *GDP*: Reel gelir, *EC*: Enerji tüketimi, *FD*: Finansal gelişmeler, *URB*: Kentleşme, *TO*: Ticari dışa açıklık, *REC*: Yenilenebilir enerji tüketimi, *NREC*: Yenilenemez enerji tüketimi, *POP*: Nüfus, *ELEC*: Elektrik tüketimi, *AGR*: Tarım katma değeri, *HC*: Beşerî sermaye

Tablo 1: Küreselleşmenin Çevre Kirliliği Üzerindeki Etkisine Odaklanan Çalışmalar

Tablo 2’de küreselleşmenin çevre kirliliği üzerindeki etkisine odaklanan çalışmalar özetlenmiştir. Bu çalışmaların bazılarında küreselleşmenin çevre üzerinde iyileştirici etki yaptığı (Shahbaz vd., 2013; Haseeb vd., 2018; Zafar vd., 2019; Rahman, 2020; Yang vd., 2021; Adebayo vd., 2022) bazı çalışmalarda çevre üzerinde olumsuz etki yaptığı (Audi ve Ali, 2018; Salahuddin vd., 2018; Lee ve Ozturk, 2020; Ahmed vd., 2021; Sadiq vd., 2022) görülmüştür. Diğer bir taraftan küreselleşmenin çevre kirliliği üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı çalışmalara da rastlanmıştır (Ahmed vd., 2019).

Küreselleşme ve çevre kirliliği arasında nedensellik ilişkisinin varlığını araştıran birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların birkaçında küreselleşme ve çevresel bozulma arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı doğrulanırken (Le ve Ozturk, 2020; Nathaniel vd., 2020; Shahbaz

vd., 2020; Yang vd.,2021) çalışmaların çoğunda küreselleşme ve çevresel kirlilik arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir (Haseeb vd., 2018; Sabir ve Gorus, 2019; Rahman, 2020; Usman vd., 2020; Ahmed vd., 2021; Pata ve Caglar, 2021; Adebayo vd., 2022; Sadiq vd., 2022). Diğer taraftan çok az bir çalışmada küreselleşme ve çevre kirliliği arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmemiştir (Shahbaz vd., 2013; Ahmed vd., 2019).

Yöntem

Bu çalışma, panel veri analiz yöntemlerini kullanarak G-20 (Almanya, ABD, Arjantin, Avustralya, Brezilya, Çin, Endonezya, Fransa, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, İngiltere, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan ve Türkiye) ülkelerinde küreselleşmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Birden fazla ülke verisi ile analiz yapabilmek için panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Serilerin hem yatay kesit hem de zaman boyutları panel veri analizi ile ele alındığından içsellik, değişen varyans, seri korelasyon ve çoklu bağlantı sorunları daha iyi kontrol edilecektir. Ayrıca bu yöntemde daha iyi tahmin sonuçları elde etmek mümkündür (Baltagi, 2012). Bu çalışmada, G-20 ülkeleri için 1997-2017 yıllık verileri kullanılarak küreselleşme ve gelirin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi incelenirken yenilenebilir enerji tüketimi, ticari dışa açıklık ve kentleşme modele kontrol değişken olarak eklenmiştir. Tüm serilerin logaritması alınmıştır ancak KOF serisi indeks olduğundan dolayı logaritması alınmamıştır.

Çalışmanın odak noktasına ulaşılabilmesi için aşağıdaki fonksiyon kullanılmıştır:

$$EF_{it} = f(KOF_{it}, GDP_{it}, REC_{it}, TO_{it}, URB_{it}) \quad (1)$$

Küreselleşme, gelir, yenilenebilir enerji tüketimi, ticari dışa açıklık ve kentleşmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini araştırdığımız bu çalışmada ekonometrik model aşağıdaki gibi tahmin edilmiştir:

$$EF_{it} = \beta_0 + \beta_1 KOF_{it} + \beta_2 GDP_{it} + \beta_3 REC_{it} + \beta_4 TO_{it} + \beta_5 URB_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Burada EF_{it} ; ekolojik ayak izini, KOF_{it} ; küreselleşmeyi, GDP_{it} ; reel geliri, REC_{it} ; yenilenebilir enerji tüketimini, URB_{it} ; kentleşmeyi ve ε_{it} hata terimini göstermektedir.

Analizde kullanılan veri setine ait bilgiler Tablo 2'de verilmektedir.

Değişkenler	Sembol	Ölçüm Birimi	Kaynak	Referans
Ekolojik Ayak İzi	EF_{it}	Kişi başı ekolojik ayak izi (global hektar)	Global Footprint Network	Pata ve Caglar, 2021; Danish vd., 2020
Küreselleşme	KOF_{it}	KOF Endeksi	KOF İsviçre Ekonomi Araştırmaları Enstitüsü	Güder ve Dam, 2021; Pata, 2021
Reel Gelir	GDP_{it}	Kişi başı reel gelir (sabit 2015 US\$)	WDI (2022)	Ahmed vd., 2021; Destek ve Sarkodie, 2019
Yenilenebilir Enerji	REC_{it}	Yenilenebilir enerji tüketimi (toplam nihai enerji tüketiminin içindeki %)	✓	Danish vd., 2020, Pata, 2021
Dış Ticaret	TO_{it}	Ticari dışa açıklık (Toplam ithalat ve ihracatın GSYH oranı %)	✓	Destek ve Sinha, 2020; Al-Mulali ve Ozturk, 2015

Kentleşme	URB_{it}	Kentsel nüfus (Kentsel nüfusun toplam nüfus içindeki payı %)	✓	Danish vd., 2020; Al-Mulali ve Öztürk, 2015
-----------	------------	--	---	---

Tablo 2: Veri Setindeki Değişkenlere Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Çalışmada seriler arasında yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmış ve test sonuçlarına göre ikinci nesil birim kök testi yapılmıştır. Panel birim kök testleri ile serilerin durağanlıkları incelenmiştir. Panel birim kök testi analiz sonuçlarında eşbütünleşme ilişkisi, uzun ve kısa vade analizleri PMG-ARDL yaklaşımı ile yapılmıştır (Pesaran vd., 1999). Bu yöntemin diğer eşbütünleşme yöntemlerinden en önemli farkı tüm serilerin aynı düzeyde durağan olmasına gerek yoktur. Bu yöntem geleneksel eşbütünleşme testlerinin aksine farklı gecikme uzunluklarını içermektedir. Dahası, bu yöntem modelin bağımlı ve bağımsız değişkenleri için gecikme uzunluğunu ekleyerek modelin sorunlarını azalttığı için doğru ve tutarlı tahminler sağlar (Pesaran vd., 1999). ECM (hata düzeltme modeli), kısa vadeli tahmin sonuçlarını belirlerken, katsayı işaretinin negatif olması durumunda kısa vadeli analiz sonuçlarının yorumlanmasına izin verir (Pesaran vd., 1999).

Pesaran vd. (1999) ARDL (p, q) modelinin değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

$$\Delta Y_{1,it} = \alpha_{1i} + \beta_{1i} Y_{1,it-1} + \sum_{l=2}^k \beta_{1l} X_{1,it-l} + \sum_{j=1}^{p-1} \gamma_{1ij} \Delta Y_{1,it-j} + \sum_{j=0}^{p-1} \sum_{l=2}^k \gamma_{1lj} \Delta X_{1,it-j} + \mu_{1,it} \quad (3)$$

Burada Y_l bağımlı değişkeni, X_l bağımsız değişkeni, μ_1 hata terimini ve Δ birinci fark operatörünü temsil etmektedir. Bu çalışmadaki değişkenler Denklem (X)' teki ARDL modeline eklenir ve denklem yeniden düzenlenirse:

$$\Delta EF_{it} = \alpha_{1i} + \beta_{1i} EF_{it-1} + \beta_{2i} KOF_{it-1} + \beta_{3i} GDP_{it-1} + \beta_{4i} REC_{it-1} + \beta_{5i} TO_{it-1} + \beta_{6i} URB_{it-1} + \sum_{j=1}^p \gamma_{1ij} \Delta EF_{it-j} + \sum_{i=0}^q \gamma_{2i} \Delta KOF_{it-j} + \sum_{i=0}^q \gamma_{3i} \Delta GDP_{it-j} + \sum_{i=0}^q \gamma_{4i} \Delta REC_{it-j} + \sum_{i=0}^q \gamma_{5i} \Delta TO_{it-j} + \sum_{i=0}^q \gamma_{6i} \Delta URB_{it-j} + \mu_{1,it} \quad (4)$$

Denklem 3'teki değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi belirlenirken aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = \beta_5 = 0$ Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

$H_1: \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq \beta_4 \neq \beta_5 \neq 0$ Eşbütünleşme ilişkisi vardır.

H_1 alternatif hipotezi, F testi kullanılarak H_0 sıfır hipotezine karşı test edilir. F istatistiği $I(1)$ 'den büyükse, boş hipotez reddedilir ve değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu varsayılır. Hata düzeltme modeli (ECM) şu şekilde düzenlenmiştir:

$$\Delta Y_{1,it} = \alpha_{1i} + \sum_{j=1}^{p-1} \beta_{1ij} \Delta Y_{1,it-j} + \sum_{j=1}^{p-1} \gamma_{1ij} \Delta Y_{1,it-j} + \sum_{j=0}^{p-1} \sum_{l=2}^k \beta_{1lj} \Delta Y_{1,it-j} + \lambda_{1i} ECT_{1,it-1} + \mu_{1,it} \quad (5)$$

Bu çalışmadaki ECM modeli Denklem (4)'e eklenir ve denklem yeniden düzenlenirse:

$$\Delta EF_{it} = \alpha_{1i} + \sum_{j=1}^{p-1} \beta_{1ij} \Delta EF_{it-j} + \sum_{i=0}^{q-1} \beta_{2ij} \Delta KOF_{it-j} + \sum_{i=0}^{q-1} \beta_{3ij} \Delta GDP_{it-j} + \sum_{i=0}^{q-1} \beta_{4ij} \Delta REC_{it-j} + \sum_{i=0}^{q-1} \beta_{5ij} \Delta TO_{it-j} + \sum_{i=0}^{q-1} \beta_{6ij} \Delta URB_{it-j} + \lambda_{1i} ECT_{1,it-1} + \mu_{1,it} \quad (6)$$

Bu çalışmada, Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen yöntem kullanılarak seriler arasında nedensellik ilişkisinin varlığı incelenmiştir. Bu yöntemin başlıca avantajları; Paneli oluşturan ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığı dikkate alındığında, zaman boyutunun (T)

yatay kesit boyutundan (N) büyük olduğu veya daha küçük olduğu durumlarda kullanılabilir ve etkin sonuçlar üretebilir (Dumitrescu and Hurlin, 2012). X ve Y arasındaki nedensellik ilişkisi, aşağıdaki gibi doğrusal bir model kullanılarak analiz edilir:

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \beta_i^k Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \gamma_i^k X_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad t = 1, 2, \dots, T; \quad i = 1, 2, \dots, N \quad (7)$$

K, bu denklemdeki optimum gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Teste ilişkin hipotezler şu şekildedir;

$H_0: \beta_i^{(k)} = 0 \text{ for } \forall i$, tüm kesitlerde X'ten Y'ye doğru nedensel bir ilişki yoktur.

$H_1: \beta_i^{(k)} = 0 \text{ } \forall i = 1, 2, \dots, N_1 \text{ için,}$ bazı kesitlerde X ile Y arasında bir nedensel bir ilişki vardır.
 $\beta_i^{(k)} \neq 0 \text{ } \forall i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N \text{ için,}$

Dumitrescu ve Hurlin (2012) bu hipotezleri test etmek için kesit için bireysel Wald istatistiklerini ($W_{i,T}$) hesaplar ve ardından aritmetik ortalamalarını alır ve Wald istatistiklerini hesaplar ($W_{N,T}^{HNC}$). Dumitrescu ve Hurlin (2012) $T > N$ olduğunda asimptotik dağılıma sahip test istatistiklerinin kullanılmasını, $T < N$ olduğunda ise yarı asimptotik dağılıma sahip Z_N^{HNC} test istatistiklerinin kullanılmasını önermektedir.

$$Z_{N,T}^{HNC} = \left(\sqrt{\frac{N}{2K}} W_{N,T}^{HNC} - K \right) \quad (8)$$

$$Z_N^{HNC} = \frac{\sqrt{N} [W_{N,T}^{HNC} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T})]}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N \text{Var}(W_{i,T})}} \quad (9)$$

Dumitrescu ve Hurlin (2012) Monte-Carlo simülasyonunu kullanarak test istatistiklerini ve bu istatistiklerin olasılık değerlerini hesaplamaktadır.

Ampirik Bulgular

G-20 ülkelerinde küreselleşmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini araştıran bu çalışmamızda ilk olarak çalışmanın veri setine ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te sunulmuştur.

	<i>EF</i>	<i>KOF</i>	<i>GDP</i>	<i>REC</i>	<i>TO</i>	<i>URB</i>
Ortalama	0.603	1.847	4.153	0.837	1.674	1.844
Medyan	0.668	1.845	4.255	0.990	1.702	1.894
Maksimum	1.742	1.954	4.766	1.721	2.023	1.962
Minumum	-0.091	1.627	2.823	-2.180	1.215	1.431
Std. Sapma	0.254	0.068	0.478	0.800	0.165	0.120
Çarpıklık	-0.521	-0.419	-0.758	-2.371	-0.557	-1.901
Basıklık	4.074	2.609	2.762	9.195	2.784	5.875
Jarque-Bera	37.313	14.229	39.211	1012.062	21.412	377.932
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Gözlem Sayısı	399	399	399	399	399	399

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 3'te sunulan bilgilere göre 1997-2017 döneminde G-20 ülkelerinde ekolojik ayak izi ortalama 0.6 ton olduğu görülmektedir. Bu dönem arasında KOF, GDP, REC, TO ve URB serilerinin ortalamasının sırasıyla 1.84, 4.15, 0.83, 1.67 ve 1.84 olduğu görülmektedir. Jarque-Bera testi ve olasılık değeri tüm değişkenlerde 0.05 ten küçük olması nedeni ile değişkenlerin normal dağılıma sahip olmadığını göstermektedir.

Panel veri analizi gerçekleştirdiğimiz bu çalışmada ülkeler arasında bağımlılığın var olup olmadığını belirlemek için yatay kesit bağımlılığı testi sınanmıştır.

Değişkenler	Breusch-Pagan LM	Bias-corrected scaled LM	Pesaran CD
<i>EF</i>	1020.73(0.000) ***	45.47(0.000) ***	1.11(0.265)
<i>KOF</i>	2805.68(0.000) ***	141.99(0.000) ***	51.86(0.000) ***
<i>GDP</i>	2610.41(0.000)	131.43(0.000) ***	46.67(0.000) ***
<i>REC</i>	1704.72(0.000) ***	82.45(0.000) ***	14.97(0.000) ***
<i>TO</i>	1293.93(0.000) ***	60.24(0.000) ***	2.63(0.008) ***
<i>URB</i>	3276.38 (0.000) ***	167.44(0.000) ***	57.13 (0.000) ***

Not: ***, ** ve *sırasıyla %1, %5 ve %10 önem derecesini ifade eder.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Bu çalışmada Breusch ve Pagan (1980), Pesaran (2004) ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmıştır. Tablo 4'te sunulan test sonuçlarına göre bağımsız değişkenlerin tümünde yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir. Ancak EF serisinde sadece Pesaran CD testinde yatay kesit bağımlılığının olmadığı diğer iki test sonucunda da yatay kesit bağımlılığının varlığı ortaya koyulmuştur. Bu test sonuçlarından hareketle serilere ikinci nesil panel birim kök testi uygulanmıştır. CIPS panel birim kök test sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Test	Değişkenler	Düzye		Δ	
		Sabit	Sabit + trend	Sabit	Sabit + trend
CIPS	<i>EF_{it}</i>	-1.858	-3.019***	-4.910***	-5017***
	<i>KOF_{it}</i>	-2.083	-2.500	-4.156***	-4.280***
	<i>GDP_{it}</i>	-2.205**	-2.309	-3.283***	-3.733***
	<i>REC_{it}</i>	-1.087	-2.673*	-4.338***	-4.387***
	<i>TO_{it}</i>	-1770	-2.731**	-3.719***	-3.704***
	<i>URB_{it}</i>	-1.026	-2.263	-8.866***	-9.158***

Not: En uygun gecikme uzunluğu, Akaike Bilgi Kriterleri (AIC) kullanılarak otomatik olarak seçildi. CIPS testinde maksimum gecikme 3'tür. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 ölçeklerinde önemi ifade eder.

Tablo 5: CIPS Birim Kök Test Sonuçları

CIPS birim kök testi sonuçları incelendiğinde serilerin farklı düzeyde durağan olduğu görülmektedir. Serilerin farklı düzeyde durağan olduğu durumlarda ARDL eşbütünlük tahminleri tercih edilmektedir. CIPS birim kök test sonuçlarından hareketle kısa vadeli ve uzun vadeli tahminler için Panel ARDL yöntemi ve PMG yaklaşımı kullanılmıştır. Kısa ve uzun vadeli panel ARDL modelinin tahmin sonuçları Tablo 6 da sunulmaktadır.

Değişkenler	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık Değeri
Uzun Dönem Analiz Sonuçları			
KOF_{it}	0.522*	1.803	0.072
GDP_{it}	0.324***	5.621	0.000
REC_{it}	-0.212***	-7.780	0.000
TO_{it}	-0.566***	-6.775	0.000
URB_{it}	-0.319*	-1.816	0.070
Kısa Dönem Analiz Sonuçları			
ΔKOF_{it}	0.276	0.113	0.909
ΔGDP_{it}	1.106**	2.588	0.010
ΔREC_{it}	0.229	1.353	0.177
ΔTO_{it}	-0.092	-0.414	0.678
ΔURB_{it}	-3.491	-1.229	0.220
ECT	-0.262***	-4.174	0.000

Not: ***, ** ve *sırasıyla %1, %5 ve %10 önem derecesini ifade eder.

Tablo 6: PMG-ARDL Tahmin Sonuçları

PMG-ARDL uzun dönem sonuçlarında KOF ve GDP EF serisi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre KOF ve GDP veri setinin %1 oranında artması ekolojik ayak izini sırasıyla %0,52 ve %0,32 oranında arttırmaktadır. Bu sonuçların aksine yenilenebilir enerji tüketimi ve ticari dışa açıklığın ekolojik ayak izi üzerinde %1 anlamlılık düzeyinde negatif etkisi tespit edilirken kentleşmenin %10 önem seviyesinde negatif etkisi bulunmuştur. Yenilenebilir enerji tüketimi, ticari dışa açıklık ve kentleşmedeki yüzdelik bir artış ekolojik ayak izini sırasıyla %0,21, %0,56 ve %0,31 oranında azalttığı tespit edilmiştir. PMG-ARDL kısa dönem analiz sonuçlarında ECT katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu için kısa dönem tahmin sonuçları yorumlanabilmektedir. Kısa dönem tahmin sonuçlarına göre GDP serisi ekolojik ayak izi üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilmiştir. Kısa dönemde gelirden meydana gelen %1 lik artış ekolojik ayak izini %1.106 oranında arttırmaktadır.

Küreselleşme, gelir, yenilenebilir enerji tüketimi, ticari dışa açıklık, kentleşme ve ekolojik ayak izi arasındaki nedensellik ilişkisi Dumitrescu ve Hurlin (2012)' in geliştirdiği test ile sınanmıştır. Test sonuçları Tablo 7 de sunulmuştur.

Boş Hipotez (H ₀)	W- Stat	Zbar- Stat	Olasılık Değeri	Sonuç
<i>KOF</i> ≠ <i>EF</i>	4.436	3.320	0.000***	<i>KOF</i> ↔ <i>EF</i>
<i>EF</i> ≠ <i>KOF</i>	4.768	3.844	0.000***	
<i>GDP</i> ≠ <i>EF</i>	5.260	4.621	3.806	<i>GDP</i> ≠ <i>EF</i>
<i>EF</i> ≠ <i>GDP</i>	6.401	6.423	1.333	
<i>REC</i> ≠ <i>EF</i>	5.527	5.042	4.588	<i>EF</i> → <i>REC</i>
<i>EF</i> ≠ <i>REC</i>	3.838	2.376	0.017**	
<i>TO</i> ≠ <i>EF</i>	4.883	4.026	5.656	<i>TO</i> ≠ <i>EF</i>
<i>EF</i> ≠ <i>TO</i>	6.039	5.851	4.872	
<i>URB</i> ≠ <i>EF</i>	6.219	6.136	8.453	<i>URB</i> ≠ <i>EF</i>
<i>EF</i> ≠ <i>URB</i>	2.408	0.117	0.906	
<i>GDP</i> ≠ <i>KOF</i>	4.004	2.638	0.008***	<i>GDP</i> → <i>KOF</i>
<i>KOF</i> ≠ <i>GDP</i>	2.722	0.614	0.538	
<i>REC</i> ≠ <i>KOF</i>	3.667	2.106	0.035**	<i>REC</i> ↔ <i>KOF</i>
<i>KOF</i> ≠ <i>REC</i>	4.493	3.410	0.000***	
<i>TO</i> ≠ <i>KOF</i>	1.839	-0.780	0.435	<i>TO</i> ≠ <i>KOF</i>
<i>KOF</i> ≠ <i>TO</i>	6.338	6.322	2.566	
<i>URB</i> ≠ <i>KOF</i>	6.311	6.281	3.353	<i>URB</i> ≠ <i>KOF</i>
<i>KOF</i> ≠ <i>URB</i>	6.172	6.061	1.351	
<i>REC</i> ≠ <i>GDP</i>	3.265	1.472	0.140	<i>GDP</i> → <i>REC</i>
<i>GDP</i> ≠ <i>REC</i>	4.282	3.078	0.002***	
<i>TO</i> ≠ <i>GDP</i>	5.656	5.246	1.550	<i>TO</i> ≠ <i>GDP</i>
<i>GDP</i> ≠ <i>TO</i>	7.410	8.015	1.110	
<i>URB</i> ≠ <i>GDP</i>	6.227	6.147	7.867	<i>URB</i> ≠ <i>GDP</i>
<i>GDP</i> ≠ <i>URB</i>	3.254	1.454	0.145	
<i>TO</i> ≠ <i>REC</i>	3.524	1.880	0.060*	<i>TO</i> → <i>REC</i>
<i>REC</i> ≠ <i>TO</i>	4.975	4.171	3.025	
<i>URB</i> ≠ <i>REC</i>	7.815	8.655	0.000***	<i>URB</i> → <i>REC</i>
<i>REC</i> ≠ <i>URB</i>	2.003	-0.521	0.602	
<i>URB</i> ≠ <i>TO</i>	6.820	7.084	1.397	<i>URB</i> ≠ <i>TO</i>
<i>TO</i> ≠ <i>URB</i>	2.905	0.904	0.366	

Not: ***, ** ve *sırasıyla %1, %5 ve %10 önem derecesini temsil ederken “≠” sembolü, nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezi ile vurgulanan değişkenler arasındaki Granger nedensellik ilişkisini gösterir.

Tablo 7: Dumitrescu Hurlin Nedensellik Testi

DH panel nedensellik test sonuçlarında G-20 ülkelerinde küreselleşme ve ekolojik ayak izi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken ekolojik ayak izinden yenilenebilir enerji tüketimine doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Aynı zamanda gelirden küreselleşme ve yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi varken ticari dışa açıklık ve kentleşmeden yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Dahası yenilenebilir enerji tüketimi ve küreselleşme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, G-20 ülkeleri için 1997-2017 yıllık verileri kullanılarak küreselleşme ve gelirin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi incelenirken yenilenebilir enerji tüketimi, ticari dışa açıklık ve kentleşme modele kontrol değişken olarak eklenmiştir. Çalışmada küreselleşme ve ekolojik ayak izi arasındaki uzun-kısa dönem ve nedensellik ilişkisi ampirik olarak test edilmiştir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini araştırmak için panel ARDL-PMG yaklaşımı ile tahmin edilmiştir. PMG-ARDL uzun vadeli tahmin parametreleri hem küreselleşmenin hem gelirin ekolojik ayak izini arttırdığını vurgulamaktadır. Yani küreselleşme ve gelirin %1 oranında artması ekolojik ayak izini sırasıyla %0,52 ve %0,32 oranında arttırmaktadır. Bunun aksine yenilenebilir enerji kullanımı, ticari dışa açıklık ve kentleşmenin ekolojik ayak izi üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Küreselleşmenin çevresel kirliliği arttırdığını destekleyen ampirik bulgularımız literatürde Audi ve Ali, 2018; Salahuddin vd., 2018; Sabir ve Gorus, 2019; Le ve Ozturk, 2020; Liu vd., 2020; Ahmed vd., 2021; Pata, 2021; Pata ve Caglar, 2021; Sadiq vd.,2022 çalışmaları ile uyumludur. Yenilenebilir enerji tüketimi ve kentleşmenin çevresel kirlilik üzerinde iyileştirici etki bulduğumuz ampirik sonuçlarımızı Xu vd., 2018; Liu vd., 2020; Pata,2021; Adebayo vd., 2022; Sadiq vd., 2022 çalışmaları desteklemektedir.

Seriler arasındaki nedensellik ilişkisi DH panel nedensellik testi ile analiz edilmiştir. DH panel nedensellik testi küreselleşme ve ekolojik ayak izi ve yenilenebilir enerji tüketimi ve küreselleşme arasında çift yönlü bir nedenselliğin varlığını ve ekolojik ayak izinden yenilenebilir enerji tüketimine uzanan tek yönlü nedenselliğin varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca gelirden küreselleşme ve yenilenebilir enerji tüketimine, ticari dışa açıklık ve kentleşmeden yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Küreselleşme ve çevre kirliliği arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi bulduğumuz çalışmamızı Le ve Ozturk, 2020; Nathaniel vd., 2020; Shahbaz vd., 2020; Yang vd.,2021 desteklemektedir. Dahası yenilenebilir enerji tüketimi ve çevresel bozulma arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını tespit ettiğimiz çalışmamız Pata, 2021; Pata ve Caglar, 2021; Adebayo vd., 2022; Sadiq vd., 2022 çalışmaları ile uyumludur.

Çalışmanın sonuçları ışığında küresel entegrasyon politikalarının küreselleşmenin kapsamı ve biçimi ile uyumlu hale getirilmesi gerekmekte olduğu saptanmıştır. Ekonomik küreselleşme çevresel bozulmaya neden olduğu için ekolojik sürdürülebilirliğin gereklilikleri ile uyumlu hale getirilmelidir. Bu anlamda ulusal ve uluslararası açıdan çevre dostu üretim yapılarını desteklemeleri ve daha katı çevre yasalarının tasarlanması ve uygulanması önem arz etmektedir. Yenilenebilir enerji tüketiminin çevresel kirlilik üzerinde iyileştirici bir etkisini bulduğumuz çalışmamız ülkelerde yenilebilir enerjinin üretimi ve tüketiminin teşvik edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ülkeler sürdürülebilir kalkınmayı etkin bir şekilde sağlamak için yeşil büyümeye dayalı ekonomik kalkınma stratejilerine önem verilmelidir. Ekonomik büyüme çevresel bozulmayı arttırsa da bu olumsuz etki yeşil ekonomi ile kısmen hafifletilebilir. Ekonomik büyüme ve çevresel kaynaklar arasında bir denge kurulmalı ve çevre göz ardı edilmemelidir.

İthalat ve ihracat sektöründe faaliyet gösteren firmaların verimli enerji tüketimini benimsemeleri ve yenilenebilir enerji payını artırmaları teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA

Adebayo, T. S., Awosusi, A. A., Rjoub, H., Agyekum, E. B. & Kırıkkaleli, D. (2022). The Influence of Renewable Energy Usage on Consumption-Based Carbon Emissions in MINT Economies, *Heliyon*, 8 (2), e08941.

Ahmed, Z., Wang, Z., Mahmood, F., Hafeez, M. & Ali, N. (2019). "Does Globalization Increase the Ecological Footprint? Empirical Evidence from Malaysia", *Environmental Science and Pollution Research*, 26 (18), 18565-18582.

Ahmed, Z., Zhang, B. & Cary, M. (2021). "Linking economic globalization, economic growth, financial development, and ecological footprint: Evidence from symmetric and asymmetric ARDL", *Ecological Indicators*, 121, 107060.

Al-Mulali, U., Ozturk, I. & Lean, H.H. (2015). "The Influence of Economic Growth, Urbanization, Trade Openness, Financial Development, And Renewable Energy on Pollution in Europe", *Natural Hazards*, 79(1), 621-644.

Amegavi, G.B., Langnel, Z., Ahenkan, A. & Buabeng, T. (2022). "The dynamic relationship between economic globalisation, institutional quality, and ecological footprint: Evidence from Ghana", *The Journal of International Trade & Economic Development*, 1-18.

Audi, M., Ali, A. (2018). "Determinants of environmental degradation under the perspective of globalization: a panel analysis of selected MENA nations", *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, 85776, 1-17.

Bartelmus, P. (2008). *Quantitative Eco-nomics: How Sustainable are our Economies?* Springer Science & Business Media.

Bilal, A., Li, X., Zhu, N., Sharma, R. & Jahanger, A. (2022). "Green Technology Innovation, Globalization, and CO2 Emissions: Recent Insights from the OBOR", *Economies. Sustainability*, 14(1), 236.

Breusch, T.S., Pagan, A.R. (1980). "The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics", *The review of economic studies*, 47(1), 239-253.

Charfeddine, L., Mrabet, Z. (2017). "The impact of economic development and social-political factors on ecological footprint: A panel data analysis for 15 MENA countries", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 76, 138-154.

Danish, Ulucak, R., Khan, Sud. (2020). "Determinants of the Ecological Footprint: Role of Renewable Energy, Natural Resources, And Urbanization", *Sustain Cities Soc* 54.

Destek, M.A., Sarkodie, S.A. (2019). "Investigation of environmental Kuznets curve for ecological footprint: the role of energy and financial development", *Science of the Total Environment*, 650, 2483-2489.

Destek, M.A., Sinha, A. (2020). "Renewable, Non-Renewable Energy Consumption, Economic Growth, Trade Openness and Ecological Footprint: Evidence From Organisation for Economic Co-Operation and Development Countries", *Journal of Cleaner Production*, 242, 118537.

- Dumitrescu E.I., Hurlin C., (2012). "Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels", *Economic Modelling*, 29, 1450–1460.
- Farooq, S., Ozturk, I., Majeed, M. T. & Akram, R. (2022). "Globalization and CO2 emissions in the presence of EKC: A global panel data analysis", *Gondwana Research*, 106, 367-378.
- Garrett, G. (2000). "The Causes of Globalization", *Comparative Political Studies*, 33(6-7), 941-991.
- Global Footprint Network GFN, (2022). Global footprint network.
https://data.footprintnetwork.org/?_ga=2.204932502.760229731.1644323215-1485782164.1644323215#/countryTrends?cn=101&type=BCpc,EFCpc (12.02.2022)
- Grossman, G.M., Krueger, A.B. (1991). Environmental impacts of a North American free trade agreement. NBER. Working paper 3914.
- Rossman, G.M., Krueger, A.B. (1995). "Economic Growth and the Environment", *The quarterly journal of economics*, 110(2), 353-377.
- Güder, M., Dam, M.M. (2021). "Küreselleşme, Ekonomik Kalkınma ve Kamu Kesiminin Demokratikleşme Seviyesi Üzerine Etkisi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 155-176.
- Haseeb, A., Xia, E., Baloch, M. A. & Abbas, K. (2018). "Financial development, globalization, and CO2 emission in the presence of EKC: evidence from BRICS countries", *Environmental Science and Pollution Research*, 25(31), 31283-31296.
- Le, H. P., Oztürk, I. (2020). "The Impacts of Globalization, Financial Development, Government Expenditures, and Institutional Quality on Co₂ Emissions in the Presence of Environmental Kuznets Curve", *Environmental Science and Pollution Research*, 27(18), 22680-22697.
- Liu, M., Ren, X., Cheng, C. & Wang, Z. (2020). "The Role of Globalization in Co₂ Emissions: A Semi-Parametric Panel Data Analysis for G7", *Science of the Total Environment*, 718, 137379.
- Nathaniel, S.P., Nwulu, N. & Bekun, F. (2021). "Natural Resource, Globalization, Urbanization, Human Capital, and Environmental Degradation in Latin American and Caribbean Countries", *Environmental Science and Pollution Research*, 28(5), 6207-6221.
- Pata, U. K., Çağlar, A. E. (2021). "Investigating the EKC Hypothesis with Renewable Energy Consumption, Human Capital, Globalization and Trade Openness for China: Evidence from Augmented ARDL Approach with a Structural Break", *Energy*, 216, 119220.
- Pata, U. K. (2021). "Linking Renewable Energy, Globalization, Agriculture, CO₂ Emissions and Ecological Footprint in BRIC Countries: A Sustainability Perspective", *Renewable Energy*, 173, 197-208.
- Pata, U.K., Çağlar, A. E. (2021). "Investigating the EKC Hypothesis with Renewable Energy Consumption, Human Capital, Globalization and Trade Openness for China: Evidence from Augmented ARDL Approach with a Structural Break", *Energy*, 216, 119220.
- Pesaran, M. H. (2004). "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", *Working Papers in Economics No. 0435*. Cambridge: University of Cambridge.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. P. (1999). "Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels", *Journal of the American statistical Association*, 94(446), 621-634.

- Rahman, H.U., Zaman, U. & Górecki, J. (2021). "The Role of Energy Consumption, Economic Growth and Globalization In Environmental Degradation: Empirical Evidence from the BRICS Region", *Sustainability*, 13(4), 1924.
- Rahman, M. M. (2020). "Environmental Degradation: The Role of Electricity Consumption, Economic Growth and Globalisation", *Journal of environmental management*, 253, 109742.
- Sabir, S., Gorus, M. S. (2019). "The Impact of Globalization on Ecological Footprint: Empirical Evidence from the South Asian Countries", *Environmental Science and Pollution Research*, 26(32), 33387-33398.
- Sadiq, M., Shinwari, R., Usman, M., Ozturk, I. & Maghyreh, A.I. (2022). "Linking Nuclear Energy, Human Development and Carbon Emission in BRICS Region: Do External Debt and Financial Globalization Protect the Environment?", *Nuclear Engineering and Technology*.
- Salahuddin, M., Ali, M., Vink, N. & Gow, J. (2018). "The Effects of Urbanization and Globalization on CO2 Emissions: Evidence from the Sub-Saharan Africa (SSA) Countries", *Environmental Science and Pollution Research*, 26(3), 2699-2709.
- Shahbaz, M., Ozturk, I., Afza, T. & Ali, A. (2013). "Revisiting The Environmental Kuznets Curve in A Global Economy", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 25, 494-502.
- Shahbaz, M., Haouas, I., Sohag, K. & Ozturk, I. (2020). "The Financial Development-Environmental Degradation Nexus in The United Arab Emirates: The Importance of Growth, Globalization and Structural Breaks", *Environmental Science and Pollution Research*, 27(10), 10685-10699.
- Shahbaz, M., Khan, S., Ali, A. & Bhattacharya, M. (2017). "The Impact of Globalization on Co2 Emissions in China", *The Singapore Economic Review*, 62(04), 929-957.
- Usman, O., Olanipekun, I.O., Iorember, P.T. & Abu-Goodman, M. (2020). "Modelling Environmental Degradation in South Africa: The Effects of Energy Consumption, Democracy, and Globalization Using Innovation Accounting Tests", *Environmental Science and Pollution Research*, 27(8), 8334-8349.
- Wackernagel, M., Monfreda, C., Erb, K.H., Haberl, H. & Schulz, N. B. (2004). "Ecological Footprint Time Series of Austria, the Philippines, and South Korea for 1961–1999: Comparing the Conventional Approach to an 'Actual Land Area' approach", *Land Use Policy*, 21(3), 261-269.
- Wen, J., Mughal, N., Zhao, J., Shabbir, M. S., Niedbała, G., Jain, V., & Anwar, A. (2021). "Does Globalization Matter for Environmental Degradation? Nexus Among Energy Consumption, Economic Growth, And Carbon Dioxide Emission", *Energy Policy*, 153, 112230.
- Wdi (2022). *World Development Indicators Database*. World Bank, Washington, D.C.
- Xu, Z., Baloch, M. A., Meng, F., Zhang, J. & Mahmood, Z. (2018). "Nexus Between Financial Development and Co2 Emissions in Saudi Arabia: Analyzing the Role of Globalization", *Environmental Science and Pollution Research*, 25(28), 28378-28390.
- Yang, X., Li, N., Mu, H., Zhang, M., Pang, J. & Ahmad, M. (2021). "Study on the Long-Term and Short-Term Effects of Globalization and Population Aging on Ecological Footprint in OECD Countries", *Ecological Complexity*, 47, 100946.

TÜRKİYE'DE SOSYAL YARDIM ve SOSYAL HİZMET İLİŞKİSİNİN ETKİNLİĞİ¹

Merve SARIKAYA², Abdülkadir DEVELİ³

Öz

Türkiye'de 2000'li yılların başından bugüne sosyal yardım ve hizmetlerde bütüncül ve koordineli bir yapı sağlanması için bir dizi politika tedbirleri alınmıştır. Türkiye'nin sosyal politikalar alanında geçirdiği değişim ve dönüşüm, sosyal yardım sistemi ve sosyal hizmet uygulamaları üzerinde etkisini göstermiştir. Kurumsal yapı, bu süreçte önemli bir gündem maddesi olarak yer almıştır. Bu çalışmada Türkiye'de geçmişten günümüze sosyal yardım ve sosyal hizmetlerde kurumsal yapının ne gibi evrelerden geçtiği anlatılmıştır. Mevcut durumda sosyal yardım ve sosyal hizmet bağlantısının etkinliğine yönelik tespitlere yer verilmiştir. Türkiye'de sosyal yardım alanında merkezi otoritenin yereldeki temsilcisi olarak Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) görev alırken sosyal hizmet alanında da Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM) yer almaktadır. Çalışmada sosyal yardım ve sosyal hizmet bağlantısındaki durum, SYDV ve SHM'ler üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmanın sosyal yardım ve sosyal hizmet ilişkisinde SYDV ve SHM'lerdeki kurumsal yapılanmanın rolünü tespit etmek açısından literatüre katkı sunması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal yardım, Sosyal hizmet, SYDV, SHM, kurumsal yapı

EFFECTIVENESS of SOCIAL ASSISTANCE and SOCIAL SERVICE RELATIONSHIP in TURKEY

Abstract

In Turkey, a series of policy measures have been taken from the beginning of the 2000's to ensure an integrated and coordinated structure in social assistance and services. The change and transformation Turkey has undergone in the field of social policies has had an impact on the social assistance system and social work practices. Institutional structure has been an important agenda item in this process. In this study, it is explained what kind of phases the institutional structure has passed in social assistance and social services from past to present in Turkey. Currently, determinations regarding the effectiveness of social assistance and social service connection are included. While the Social Assistance and Solidarity Foundations (SASFs) are the local representatives of the central authority in the field of social assistance in Turkey, there are Social Service Centers (SSCs) in the field of social work. In the study, the current situation in the connection of social assistance and social work is tried to be revealed as a result of the researches on SASFs and SSCs. It is aimed that this study will contribute to the literature in terms of determining the role of institutional structuring in SASFs and SSCs in the relationship between social assistance and social work.

Keywords: Social assistance, social services, SASF, SSC, institutional structuring

Giriş

Türkiye'de geçmişten günümüze sosyal yardım ve hizmetlerin dağıtımında ve sunumunda çeşitli aktörler rol almış, kurumsal yapı dönüşme uğramıştır. Günümüzde sosyal yardımların dağıtımı, Sosyal Yardım ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) tarafından gerçekleştirirken sosyal hizmetlerin

¹ Bu makale ikinci yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi. E-Posta: merve.s.95@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8437-5624

³ Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi.
E-Posta: a.kadirdeveli@yahoo.com ORCID: 0000-0002-7800-0225

sunumunda ise Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM) görev almaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın örgütsel yapılanması altında yer alan bu her iki kurum, birbirlerinden farklı işleyişe sahiptir. 1986 yılında çıkarılan 3294 sayılı kanunla birlikte kurulan SYDV'ler, sosyal yardımların dağıtımında il ve ilçelerde yetkili mercii olarak yer almaktadır (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, 1986). Türkiye'de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının (SYDV) oluşturulmasına yönelik politika anlayışının ortaya çıkmasında 1986 yılında çıkarılan 3294 sayılı kanun büyük bir öneme sahiptir. 1986 yılında sosyal yardım uygulamalarında kurumsallaşmanın sağlanması adına çıkarılan bu kanun kapsamında kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu da Türkiye'de sosyal yardımlaşma ve dayanışma alanındaki politikaların gelişiminde başlangıç niteliği taşımaktadır (Demirhan ve Kartal, 2010). Vakıflar, finansman ihtiyacının büyük bir bölümünü SYDTF üzerinden karşılamaktadır (Akan, 2015). Vakıflara sağlanan kaynaklar aynı ve nakdi yardım olarak ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır.

Vakıfların kurumsal yapılanmalarında en yetkili organ olarak müteveli heyeti yer almaktadır. Müteveli heyetinin, ihtiyaç sahiplerinin tespitini gerçekleştirmek, bu kişilerin sağlık ve eğitim giderlerinin karşılanması konusunda destek sağlamak, yardım miktarlarını belirlemek, personel ve muhasebe işlerini yürütmek gibi belirli başlı görevleri bulunmaktadır. SYDV çatısı altında çalışan personelin işe alınma, ücret, görev ve sorumluluklarının bu belirlenmesi müteveli heyeti kararıyla yapılmaktadır. SYDV'lerde personel istihdamıyla ilgili işlemler "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları Personelinin Norm Kadro Standartları, Nitelikleri, Özlük Hakları ve Çalışma Şartlarına İlişkin Esaslar" çerçevesinde yürütülmektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021).

2013 yılında Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüklerine bağlı olarak faaliyete başlayan Sosyal Hizmet Merkezlerinde ise dezavantajlı gruplara koruyucu, önleyici ve rehabilite edici hizmetlerin sunumu gerçekleştirilmektedir. Bu merkezlerde ihtiyaç sahiplerinin tespiti yapıp sosyal hizmet müdahalesi gerçekleştirmek ve takip edilmektedir. 9 Şubat 2013 tarihli 28554 sayılı "Sosyal Hizmet Merkezleri Yönetmeliği" ile SHM'lerin amaç, esas, görev ve ilkeleri belirlenmiştir (Resmi Gazete, 2013). Türkiye'de her ilde en az bir tane kurulmasına karar verilmiştir. Toplumun ihtiyaçlarının esas alındığı, sorunlara yönelik yerinde tespitlerin yapıldığı SHM'ler söz konusu sorunların çözümüne yönelik yerinde tespitlerin üretilmesini hedeflemektedir. SHM'lerde sosyal çalışmacı, psikolog, sosyolog, çocuk gelişimci gibi alandaki birçok meslek elemanı kurum bünyesinde istihdam edilmektedir. Aynı zamanda 2016 yılında hayata geçirilen Aile ve Sosyal Destek Programı (ASDEP) personeli de SHM bünyesinde çalışmaktadır. Sosyal yardım ve hizmetlerde arz odaklı hizmet anlayışıyla ortaya çıkan ASDEP programı kapsamındaki personel, sahada çalışmalar yürütmektedir. Alan taraması çalışmalarının dışında SHM bünyesinde faaliyetlerini sürdürmektedir.

SYDV ve SHM'lerdeki kurumsal yapı detaylı bir şekilde inceleneceği bu araştırmanın temel sorusu "sosyal yardım ve hizmetler arasındaki ilişkide kurumsal yapılanmanın durumu nedir ve iki alan arasındaki bağlantı nasıl etkin hale getirilir?" olarak belirlenmiştir. Alt sorular ise kurumsal yapıyı, personel durumunu, mevzuat yapısı, veri altyapısı ile sosyal yardım ve hizmet bağlantısını ortaya çıkarmak üzerine kurulmuştur. Bu çalışmada SYDV ve SHM'lerin kurumsal yapılarındaki mevcut durumdan hareketle sosyal yardım ve hizmet bağlantısı ele alınmıştır.

Türkiye'de sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin kamudaki en yetkili mercii olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın yereldeki birimleri olan Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM) ile sosyal yardımların yereldeki uygulama aktörü olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının (SYDV) bu ilişkideki rolünün tespit edilmesi son derece önemli bir konu olarak yer almaktadır.

Önümüzdeki süreçte bu iki alanının entegrasyonunda söz konusu kurumlarının beklenti ve taleplerinin görünür hale getirilmesi, sosyal politikalar alanında daha etkili uygulamaların hayata geçirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada sosyal hizmet ve sosyal yardım ilişkisine yönelik kurumların ne tür bir bakış açısına sahip olduğu Ankara ili örneği üzerinden ele alınmıştır. Bu konudaki beklenti ve önerilerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin yereldeki uygulama aktörlerinin sosyal yardım ve sosyal hizmet entegrasyonunda yeni bir yapının oluşturulması konusundaki düşünce, beklenti ve önerileri bir araya getirilerek konuya ışık tutulmak istenmiştir.

Bu çalışmanın problemi sosyal yardım ve sosyal hizmetler arasında nasıl bir ilişki olduğu ve bu iki alan arasındaki bağlantının nasıl etkin hale getirileceğidir. SYDV ve SHM'lerde sosyal yardım ve sosyal hizmet bağlantısının güçlendirilmesi konusunda neler yapılması gerektiğine dair incelemelerin sınırlı oluşu bu konuda yeni çalışmaların yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bugüne kadar sosyal yardım ve sosyal hizmet bağlantısının ele alındığı çalışmalarda iki alan arasındaki bağlantının nasıl etkin hale getirileceğine sınırlı bir şekilde değinilmiştir. Bu çalışmada sosyal yardım ve hizmet ilişkisinde SYDV ve SHM'lerin kurumsal yapıları değerlendirilerek iki alan arasındaki bağlantının nasıl etkin hale getirileceği konusunda literatüre katkı sunulması hedeflenmektedir.

Çalışmada sosyal yardım veren kamu dışındaki kurumlar kapsam dışı bırakılmıştır. Çalışma Ankara ilinde yer alan SYDV ve SHM'ler ile sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda Ankara ilinde yer alan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ile Sosyal Hizmet Merkezleri seçilmiştir. Sosyal Yardımlaşma Vakıfları arasından Etimesgut SYDV ve Mamak SYDV ile görüşmeler yapılmıştır. Söz konusu iki vakıf ile iletişime geçerken kaynaklara erişim konusunda imkanlar elverişli olduğundan bu iki vakıf seçilmiştir.

Sosyal hizmet alanında ise Vakıf görüşmelerinin yapıldığı ilçeler hariç tutularak Ankara ilinde yer alan 7 SHM arasından rastgele seçim yapılmıştır. Altındağ ve Gölbaşı SHM seçilerek görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Örnekleme maksimum çeşitliliğe ulaşmak amaçlandığı için vakıfların bulunduğu ilçelerdeki Sosyal Hizmet Merkezleri ile görüşme yapılmamıştır. Bu çalışmada aynı ilçedeki SHM ve SYDV arasındaki ilişkinin tutarlılığının ölçülmesi hedeflenmemektedir. Bu nedenle farklı ilçelerdeki sosyal hizmet merkezleri tercih edilerek iki alan arasındaki bağlantının farklı bölgelerde nasıl işlediğinin keşfedilmesi hedeflenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada sosyal yardım ve sosyal hizmet ilişkisinin etkinliği Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ve Sosyal Hizmet Merkezleri üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Ankara ilinde yer alan Mamak ve Etimesgut SYDV ile Altındağ ve Gölbaşı SHM'nin nasıl bir kurumsal yapılanmaya sahip oldukları, her kurum kendi içerisindeki mevcut durumu ve ihtiyaçları değerlendirilmiştir. Sosyal yardım ve sosyal hizmet alanında koordineli bir yapının oluşması için Vakıf ve SHM'ler özelinde ne tür uygulamalarının hayata geçirilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Bu bağlamda çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2016) nitel araştırmayı tanımlarken, gözlem, görüşme gibi veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, mevcut durumun olayların tüm gerçekliğiyle bütüncül bir şekilde ortaya konulmasının amaçlandığı bir yöntem olarak ele almıştır. Punch (2005) ise nitel araştırmayı verilerin sayı biçimini almadığı araştırma yöntemi olarak tanımlamaktadır. Nitel araştırmaların temelinde pozitivizm karşıtı ve tek bir doğrunun olmadığını savunan yaklaşım yer almaktadır (Kıncal, 2010). Evrende

gerçekleşen herhangi bir olay veya durum tek bir sonucu meydana getirmemektedir. Bir olayın birden fazla sonucu bulunabilir. Bu durum, olay ve sonuç ilişkisinin tek yönlü doğrusal bir çizgiden ibaret olmadığını, olayın gerçekleştiği bağlam, çevre ve kişilere göre farklı sonuçlar elde edilebileceğini göstermektedir.

Nitel araştırmalar, toplumdaki mevcut sorunların anlaşılması için birden fazla bakış açısı ortaya koymayı amaçlar (Heath, 1997; Kıncal, 2010). Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışma iki nitel araştırma grubundan oluşmaktadır. Sosyal yardım alanında araştırma grubunu Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları oluştururken sosyal hizmet tarafında ise Sosyal Hizmet Merkezleri yer almaktadır.

Çalışma kapsamında Ankara ilinde yer alan Mamak ve Etimesgut SYDV ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Vakıf personeliyle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Çalışmanın sosyal hizmet tarafındaki araştırmaların yapılması için Sosyal Hizmet Merkezleri'nde ise sosyal hizmet uzmanları ve ASDEP personeliyle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada ilk olarak SYDV personeliyle görüşmeler yapılmıştır. Sosyal yardımların dağıtıcısı rolündeki kurumun mevcutta nasıl bir kurumsal yapılanmaya sahip olduğuna dair görüşler alınmıştır. Ardından Vakıfların sosyal yardım ve sosyal hizmet ilişkisindeki rolüne değinilmiştir. Vakıfların kurumsal yapılanmasında ve sosyal yardım, sosyal hizmet entegrasyonunda ne gibi uygulamaların hayata geçirilmesi gerektiğine dair öneriler alınmıştır.

Sosyal Hizmet Merkezleri ile gerçekleştirilen görüşmelerde sosyal hizmetler alanında yereldeki kurumsal yapılanma mercek altına alınmıştır. Personelin sosyal hizmet ve sosyal yardım entegrasyonuna dair görüşleri ele alınmıştır. İki kurum arasında koordineli bir yapının oluşması için ne gibi ihtiyaçların bulunduğu dair görüşler bu kapsamda değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda sosyal yardım ve hizmetlerin etkinliği değerlendirilirken her iki alanın yereldeki uygulama aktörlerinden veriler elde edilmiştir. Hem sosyal yardım kanadından hem de sosyal hizmet alanından entegrasyona dair değerlendirmeler alınarak bulgular kapsamında değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Çalışmanın evrenini Ankara ilindeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ile Sosyal Hizmet Merkezleri oluşturmaktadır. Örnekleme ise Etimesgut ve Mamak SYDV ile Altındağ ve Gölbaşı SHM oluşturmaktadır. Çalışmada sosyal yardım ve sosyal hizmet alanında çalışma grupları belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, belirli kriterli karşılayan özel durumlarda çalışmak için tercih edilmektedir (Başaran, 2017). Amaçlı örnekleme yöntemi, derinlemesine araştırma yapabilmek için bilgi noktasında zengin durumların seçilmesine imkân vermektedir (Patton, 1987; akt. Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu noktada amaçlı örnekleme yöntemleri pek çok olay ve durumu açıklanmasında yardımcı olmaktadır (Tarhan, 2015; Başaran 2017).

Çalışmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik yöntemi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e (2016) göre maksimum çeşitlilik örneklemesindeki amaç, probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum yansıtmaktır. Böylece çeşitlilik gösteren durumlar arasında ortak olguların olup olmadığına bulmaya çalışılacak bunun üzerinden problemin farklı boyutları ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Sosyal Hizmet Merkezleri arasından ise Altındağ ve Gölbaşı SHM ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Sosyal Hizmet Merkezleri görüşme yapılan vakıfların bulunduğu ilçeler hariç tutularak seçilmiştir. Toplam 7 SHM arasından rastgele seçim yapılmıştır. Ankara ilindeki 4 farklı ilçede sosyal yardım ve hizmet alanında çalışan kurum

personeliyle görüşmeler yapılmıştır. Farklı ilçelerdeki vakıf ve SHM'lerle görüşme yapılarak her ilçedeki sosyoekonomik koşulların farklı olmasının problem üzerindeki etkileri de gözlemlenmek istenmiştir. Bu kapsamda toplam 14 personele ulaşılmıştır. Görüşmelerde ortaya çıkan bulguların tekrar ettiği noktada görüşmeler sonlandırılmıştır.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ile Sosyal Hizmet Merkezlerinin oluşturduğu iki ayrı araştırma grubundan elde edilen veriler neticesinde sosyal yardım ve hizmetler alanında kurumsal yapılanmanın boyutları ortaya konuşmuştur. Sosyal yardım ve hizmetler arasında nasıl bir ilişki olduğunu görmek ve bu iki alanın bütüncül yapıya ulaşması için SYDV ve SHM'lerde hangi uygulamaların hayata geçirilmesi gerektiği analiz edilmiştir.

Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kapsamında görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler karşılıklı konuşma yoluyla yapılmakta olup yüz yüze gerçekleştirilebilir. Görüşme yöntemini kullanmak gerek araştırmacılar açısından sağladığı esneklik gerek daha kolay ve doğru bilgiye ulaşmada yüksek cevap oranına ulaşmak gerekse araştırmacının kontrol alanının yüksek olması ve bu sayede etkili bir araştırma gerçekleştirilmesi açısından fayda sağlamaktadır. Görüşmeler derinlemesine bilgiye ulaşmaya uygun bir veri toplama yöntemi olup aynı zamanda araştırmacıların bireylere soruları doğrudan yönelttiği yani veri kaynağının teyit edildiği araştırma yöntemleridir (Geray, 2004; Kınca, 2010). Bu çalışmada soruların belli bir akışa göre hazırlandığı yarı yapılandırılmış görüşme kâğıdı kullanılmıştır. Öncelikle görüşmecilerden demografik bilgiler alınmış ardından Vakıf ve SHM'lerdeki kurumsal yapının nasıl işlediği sorulmuştur. Sonrasında sosyal hizmet ve yardımlarda bütüncül yapıya dair değerlendirmeler alınıp kurumsal yapılanmanın bu ilişkideki rolüne değinilmiştir.

Veri Toplama Süreci

Çalışmada ilk olarak literatür taraması yapılmış ardından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile katılımcılarla birebir görüşme sonucunda verilere ulaşılmıştır. Görüşmeler derinlemesine mülakat şeklinde belirlenen amaca uygun örneklem grubuna yönelik önceden hazırlanmış yarı yapılandırılmış 10 soruluk görüşme kâğıtlarıyla gerçekleştirilmiştir. Öncelikle SYDV'ler ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Toplam 7 kişi ile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Ardından Altındağ ve Gölbaşı SHM'de yapılan görüşmelerde de toplam 7 kurum personeli ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Çalışma kapsamında toplam 14 kişiyle görüşme yapılmıştır. Derinlemesine mülakatlar araştırmacı ile birebir olarak not tutma şeklinde kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler kurum personelleriyle gerçekleştirilmiş olup çalışmanın metninde anonim ifadelerin kullanımı tercih edilmiştir. Metinde ifadelerine yer verilen katılımcılar, görüşmelerin yapıldığı kurumun kısaltmalarına göre kodlanmıştır.

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler tema ve alt temalar altında kategorileştirilmiş ve betimsel analiz yöntemi ile derinlemesine yorumlanmıştır. Betimsel analizde amaç, görüşme gözlemlerinin ardından elde edilen verilerin yorumlanarak aktarılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Betimsel analiz dört aşamalı bir süreçten oluşur. Öncelikle veri analizi için bir çerçeve oluşturulur. Verilerin hangi tema ve kategoriler altında tasnif edileceği belirlenir. İkinci aşamada belirlenen temalara göre veriler işlenir. Üçüncü aşamada bulgular tanımlanırken dördüncü aşama ise bulguların yorumlanmasını oluşturmaktadır. Çalışmada öncelikle verilerin hangi temalarda analiz edileceği belirlenmiş ardından kategoriler ve alt kategorilere göre veriler işlenmiştir. Daha sonra bulgular yorumlanmıştır.

Bulgular

Sosyal yardım ve sosyal hizmet bağlantısının SYDV ve SHM üzerinden incelendiği bu çalışmada elde edilen bulgular 4 tema altında analiz edilmiştir. İlk olarak sosyal yardım ve sosyal hizmetlerde kurumsal yapı ele alınmıştır. Ardından personel durumu ve veri altyapısı incelenmiştir. Son olarak sosyal yardım ve sosyal hizmet entegrasyonuna bakış çalışma kapsamında ele alınmıştır.

TEMALAR	KATEGORİLER	ALT KATEGORİLER
SOSYAL YARDIM VE HİZMETLERDE KURUMSAL YAPI	Sosyal yardım ve sosyal hizmet alanında yaşanan değişim ve dönüşüm	
	SYDV'lerde Mütevelli Heyetinin Rolü	-Nüfus yoğunluğuna göre Mütevelli Heyetlerinin yapısı -Yardım sahipleri hakkında bilgi sahibi olma -Heyetin inisiyatifleri -Yardım tutarlarının belirlenmesi
PERSONEL DURUMU	SYDV Personeli ve Mütevelli Heyeti	-Heyete bağımlı yapı -Kaymakamların personel konusunda yetkileri
	SYDV'lerin İş Yoğunluğu	-Vakıfların artan yetki alanı -Sınırlı sayıda personel
	SHM'lerin Personel Yapısında ASDEP'in Rolü	-Kurumsal Kimlik Eksikliği -İş tanımlarının belli olmaması -SHM uzmanı ve ASDEP personelinin özlük haklarının farklı olması
VERİ ALTYAPISI	BSYS	
	SHM'lerin SOYBİS üzerinden sınırlı erişimi	
SOSYAL YARDIM SOSYAL HİZMET ENTEGRASYONU	Bütüncül Yapı	-Kapsayıcı yasal mevzuat ihtiyacı -Aile ve Sosyal Hizmet İlçe Müdürlükleri -Koordinasyon ve iletişim
	SYDV ve SHM'ler Arasındaki Farklılıklar	-İş tanımı ve kapsam farklılığı -Rapor yazma ve değerlendirme süreçleri -Personelin özlük hakları

Tablo 1: Çalışmada Elde Edilen Bulgulara Göre Belirlenen Tema ve Kategoriler

Sosyal Yardım ve Hizmetlerde Kurumsal Yapı

Türkiye’de sosyal politikalar alanında yaşanan değişim ve dönüşüm sosyal yardımların dağıtıcısı rolündeki SYDV'lerin yapısını da etkilemiştir. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'nın (SYDV) dönüşüm sürecindeki rolünü vakıf personeli şu şekilde ifade etmektedir:

“2000’li yıllara kadar vakıflar herhangi bir kurumsal yapıya sahip değildi. 2002’de ilk icraat sosyal yardımların dağıtımına ilişkin kömürle alakalı düzenlemeler yapılmasıyla oldu. Kömür dağıtımında ihtiyaç sahiplerini falan biz belirliyorduk. 2002 yılına kadar vakıf

personelinin kim olduğu ne olduğu belli değildi. Mali işlerle mal müdürlükleri ilgileniyordu.” (SYDV-1, E)

Vakıfların kurumsal yapısında mütevelli heyeti önemli bir role sahiptir. Organizasyon yapısı ve karar alma mekanizmasında mütevelli heyeti geniş bir yetki alanı bulunmaktadır. Çalışmada taşra ve büyükşehirde yer alan vakıfların heyet yapısında ciddi farklılıkların bulunduğu dikkat çekilmiştir.

“Taşrada mütevelli heyetinin etkisi daha fazla. Bizde aynısı geçerli değil. Sadece imza atıyorlar. Aile yardımlarında görüşüyorlar. Onun dışında sadece imzalıyorlar. (SYDV-5, K)”

Vakıflarda yardım tutarının belirlenmesi de heyetin görevleri arasında yer almaktadır. Bu noktada heyet tarafından belirlenen yardım miktarlarının vakıftan vakfa farklılık gösterdiği görülmektedir.

“Başka vakıfların daha fazla yardım sağladığını söylüyorlar. Mütevelli heyetinin inisiyatifinde tabi bu durum. O vakıf bayram yardımını yabancılara da veriyormuş mesela. Bize uygun değildi biz vermiyoruz.” (SYDV-7, K)

Türkiye’de sosyal hizmetlerin yerel düzeydeki temsilcisi olan Sosyal Hizmet Merkezlerinin (SHM) kurumsal yapılanmasında ise geçmişten günümüze sosyal hizmetlerde yaşanan değişim ve dönüşüm vurgusu öne çıkmaktadır.

“Kurumsal açıdan çok iyiyiz. Yıllar önce yardım alan kurum iken şimdi yardım veren kurum haline geldik. Pozitif yönlü bir değişim sürecini takip ediyoruz.” (SHM-1, K)

Kurumsal yapılanmadaki mevcut duruma dair ise şu şekilde değerlendirmeler yer almaktadır:

“Öncelikle bir öngörülebilir kariyer planlaması lazım. Bu hangi kurum olursa olsun geçerli. Herkesin bu işi yapabiliyor olması Türkiye’de sosyal hizmetin niteliğini düşüren bir durum oluşturur. Yönetici de alttan gelmelidir. Bu kurumun yöneticisinin dışarıdan gelmemesi gerekiyor. Yöneticinin belirli bir deneyim kazanmış olması lazım.” (SHM-3, E)

Bu ifadeyle SHM’lerde yöneticilerin kendi içerisindeki yapı doğrultusunda belirlenmesi, farklı kurumlardan veya meslek gruplarından kişilerin SHM’lerde yönetici olmaması gerektiği belirtilmiştir. Kurumun içerisinde yetişen, alan hâkimiyeti olan yetkin yöneticileri, kendi personeli içinde yetiştiren ve seçen bir yapıya ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir.

Personel Yapısı

SYDV ve SHM’ler birbirinden farklı personel yapısına sahip olup kendi içinde de farklı personel sistemleri bulunmaktadır. SHM’de hem uzman personel hem de ASDEP personeli istihdam edilmektedir. ASDEP personeli, SHM uzmanlarından farklı statü ve nitelikte görev almaktadır. Dolayısıyla personelin mevcut durumu ve beklentileri ele alınırken kurumdan kuruma ve kurum içerisindeki bu farklılıklar göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılmıştır.

SYDV’lerde en yetkili karar organı olan mütevelli heyeti ve personel arasında birbirine bağımlı bir yapı bulunmaktadır. Bu durumu vakıf personeli şu şekilde ifade ediyor:

“Kadrolu olmadığımız için heyete bağımlılık durumumuz var. Hatta mütevelli heyeti başkanı kaymakamlar olduğu için kaymakamlıklardan bize bir sürü iş geliyor. “ (SYDV-2,K)

Vakıflar çoğunlukla kaymakamlıklarla aynı binaları paylaşmaktadır. Fiziki yakınlık, kaymakamlık ve SYDV’ler arasındaki diyalogun artmasına neden olmaktadır. Kaymakamların heyet başkanı olması, vakıfların organizasyon yapısında farklı uygulamaları beraberinde getirmektedir.

“Vakıfta farklı pozisyonlarda çalıştım. Bir dönem kaymakam beyin özel kalemine ben bakıyordum bir ara hizmet içi eğitimler verdim, bire bir vatandaşla ilgilendiğim dönemler de oldu.” (SYDV-3,K)

Kaymakamların vakıf personeline müdahalelerde bulunması, vakıflardaki kurumsal yapının işleyişini etkilemektedir. Bu konuda vakıf personeli tarafından dile getirilen şu şekilde bir ifade bulunmaktadır:

“Kaymakam personel durumuna müdahale ediyor. İşveren kaymakam gibi duruyor. 657’yi her işte kullanamazlar ama vakıf personeline bunu yapıyorlar.” (SYDV-5, E)

Vakıfların iş yoğunluğunun oldukça fazla olması personel verimliliğini de etkilemektedir. Çeşitli kurumların yürüttüğü işlerin vakıflara verilmesi, vakıfların sorumluluk alanının genişlemesine ve iş yükünde artışa neden olmuştur. Bu durum personelin yoğunluğunun artmasına neden olmaktadır.

“Vakıfların iş yükü çok fazla Genel Sağlık Sigortası da bize kalmış durumda.” (SYDV-5,E)

“SGK, Sağlık Bakanlığı işleri dahi vakıflara yıkılmış durumda. Şimdi personel aynı anda birden fazla işle ilgilenmek zorunda kalıyor hangisiyle ilgilenir. Dul yetim aylığını SGK kendi bağıyor ama vakıflar üzerinden yürütmeyi seçiyor.” (SYDV-6,K)

SHM’lerdeki personel yapısı ele alındığında burada ASDEP personeli ve SHM uzmanlarının çalışma koşulları öne çıkmaktadır. Sosyal hizmet ve sosyal yardım faydalanıcılarının tespit edilmesinde sahadan veri toplayan ASDEP personeli bu verilerin kayıtlarını il müdürlüklerine iletmek hususunda görevlendirilmiştir. ASDEP personeli alan taramasının dışında SHM’lerde görev almaktadır. SHM’lere sonradan entegre olan bu yapının kurumsal anlamda altyapısının oluşması süreci belirli konuları beraberinde getirmektedir. Bu konular; ASDEP programında çalışan görevli personelin görev ve sorumluluklarının ve iş tanımının belirlenmesi, uygulanması ve kurumsal kimlik konusunda sosyal hizmet sistemi içerisindeki konumunun belirlenmesi gibi sıralanabilir.

“Kurumsal kimlik sahibi değiliz. Vatandaşlar devlet personeli olduğumuzu algılamıyor, bir güven eksikliği var. Gittiğimiz evlerde karşı tarafa bir güven oluşturamıyoruz.” (ASDEP-1, K)

“ASDEP arz odaklı olduğu için en büyük problemimiz güven problemi. Evlere gittiğimizde sorduğumuz belli başlı sorular var. Bunların arasında mesela TC kimlik numarası da var. Bunlar güven oluşturmuyor karşı tarafa.” (ASDEP-3,K)

ASDEP görevlileri hanelere dair herhangi bir bilgiye sahip olmadan sahaya çıktıkları için hane sahibinden kişisel bilgileri talep ettiklerinde kendilerine karşı şüphe duyulduğunu ifade etmektedir. ASDEP personelinin dikkat çektiği bir diğer husus da kurumsal yapı içerisinde kendisine yer bulamamasıdır.

“Bakanlıktan uzmanlar geliyor. Biz entegrasyon sağlayın diyoruz, nüfus bilgilerine direk ulaşalım diyoruz. Bunu bilmek karşı tarafa da güven sağlar. Karşı taraf kapıyı açtığında biz Aile Bakanlığı’ndan geliyoruz bu bilgilere göre geliyoruz dediğimizde güven sağlamış oluruz.” (ASDEP,3-K)

ASDEP personeli konuya ilişkin öneride de bulunmuştur.

“ASDEP’in tanınırlığı bilinirliğinin artması lazım. Muhtarlar ve okullarda rehber öğretmenlerle görüşmeler yaptık. Bu görüşmeler Bakanlık tarafından planlandı. Bize gönderdiler biz de yaptık.” (ASDEP,3-K)

Veri Altyapısı

Sosyal yardımlarda veri alt yapısının oluşum süreci uzun yıllar almış ve belirli aşamalardan geçmiştir. Bu aşamalar vakıfların yardımları etkin bir şekilde dağıtmasına ve faydalanıcıların tespit edilmesinde etkili olmuştur. Vakıflarda Bütünleşik Sosyal Yardım Bilgi Sistemi'ne geçilmesinin veri altyapısının etkinliğinde önemli bir role sahip olduğu görülmüştür.

SOYBİS sistemi üzerinden çalışmalarını gerçekleştiren SHM uzmanları ve ASDEP personeli de sistemin işlevselliğine dikkat çekmektedir. Veri altyapısına dair imkanların daha da genişletilebileceğine vurgu yapılmaktadır.

"SOYBİS kullanıyoruz biz Altındağ'da kendi sistemimizde kurumumuzu ve SYDV'yi görebiliyoruz. (SHM,2- K)

"SOYBİS yeterli ama şöyle; zaman zaman hata veriyor, sistemsel hatalar bunlar. Bir de SOYBİS üzerinden erişim daha geniş bilgilere ulaşabilirsek daha iyi olur. Mesela banka hesaplarına ulaşabilirsek iyi olur." (ASDEP,3-K)

Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Entegrasyonu

Sosyal yardım ve sosyal hizmet entegrasyonu SYDV ve SHM üzerinden ele alındığında ilk olarak ilk olarak iki kurum arasındaki farklılıklar öne çıkmaktadır.

"Vakıflarla SHM'lerin entegrasyonu mutlaka hayata geçirilecektir. Uzun süredir konuşuluyor bu konu zaten beklenen bir durum. Ancak vakıfların karmaşık yapısı üst merciiyi zorluyor. Ayrıca SHM'lerdeki personelin çalışma hızıyla bizimki de farklı." (SYDV-5, E)

"SHM'de birey yetiştiriyorsunuz. Var olan durumdan farklı bir boyuta getirmeye çalışıyorsunuz. Felsefe bu birey yetiştirmeye çalışıyorsunuz bir çocuğu parçalanmış aile veya diğer ekonomik sorunlardan alıyorsunuz sıfırdan başlıyorsunuz üniversiteden mezun olana kadar devlet kaynaklarından o kişiye angaje ediyorsunuz. Toplumun içine salıyorsunuz sıfırdan insan yetiştiriyorsunuz. Ama sosyal yardımların böyle bir beklentisi yok amacı da yok." (SHM,4-E)

İki kurumun iş tanımı ve yoğunluğu bakımından birbirinden farklı koşullara sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla her bir kurumun sosyal hizmet ve sosyal yardım ilişkisine bakışı da değişmektedir. Söz konusu farklılıklara her iki kurumun personeli de şu şekilde değinmektedir:

"SHM'lerin yazdığı rapor 3 sayfa bizimki ise yarım sayfa. Onlar çok daha detaylı çalışıyorlar." (SYDV-7, K)

"Benim günde 10 dosya kapatmam gerekiyor onlar günde 1 hane kapatıyorlar. Bu yüzden daha detaylı çalışabiliyorlar." (SYDV-4, K)

"Onun inceleme yaptığı tespitlerle bizim yaptığımız tespitler ve raporlaştırma sistemi o kadar çok farklı nitelik farkı var ki. Gittim diyor para talebi edilen kişinin evini inceledim durumu zayıf diyor. Bu bir halk dilidir. Biz oradaki ekonomik yoksunlukların olup olmadığı noktasında görüş bildiriyoruz. İhtiyacının olup olmadığını o şekilde değerlendirip yoksunluklara bağlı olarak değerlendirip sosyal ekonomik desteğe ihtiyacı vardır veya yoktur diye bağlıyoruz." (SHM-4, E)

Vakıflar, verilen yardım türlerinin çeşitliliği nedeniyle SHM'lere nazaran daha geniş kapsamlı bir yardım portföyüne sahiptir. Bu nedenle iş yükü bakımından SHM'lerle kıyaslandığında

yoğunluklarının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. SHM'lerin kurumsal yapıları daha sistemli bir şekilde işlemektedir.

"SHM daha düzenli, yardım süresi belli. Biz her seferinde yeniden başvuru alıyoruz." (SYDV-4, K)

"Yardımlarda bize sürekli yenileri ekleniyor ama işin sonunu görme konusunda biz daha hızlıyız" (SYDV-5, E)

Sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin iş tanımı ve kapsam gereği ayrıştığına dair sosyal hizmet personelinin şu şekilde görüşleri yer almaktadır:

"Sosyal yardımlaşma yani SYDV tamamen yoksulluğun çözümüne yönelik olarak tamamen palyatif yaklaşımlar sergiliyor. Gidiyorsunuz diyorsunuz ki benim böyle bir yoksunluğum var yardıma ihtiyacım var, onu veriyor. Sosyal hizmetler ise başta dediğim gibi insanın var olduğu süreçteki eksikliklerini fark ettirip o eksiklikleri fark ettirdiği noktalarda beceri kazandırıp kendi kendine yeterli hale getirilmesine yönelik çalışmaları sürdüren bir meslek." (SHM-4, E)

Görüşmelerde sosyal yardım ve sosyal hizmet entegrasyonunun sağlanması için mevzuat değişikliğinin bir gereklilik olduğu öne çıkmaktadır. Konu ve kapsam açısından farklılıkların daha bütüncül bir bakış açısıyla yorumlanması ve mevzuatın da buna göre oluşturulması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

"Hizmet ve yardımlar bir arada yürütülemiyor çünkü vakıflar İş Kanununa tabii iken SHM'ler 657 sayılı Kanuna tabiiiler. Temel Sosyal Yardım Kanunu'nun çıkarılması gerekiyor. Daha kapsayıcı olur bu sayede." (SYDV-6, E)

Vakıflarda iki kurum arasındaki diyalogun güçlendirilmesi için mütevelli heyeti toplantılarına SHM yetkililerinin de katılması gerektiğini düşünülmektedir.

"SHM müdürlerini mütevelli heyetine çağırılması gerekiyor. Vakıfların da SHM'lerin de ele aldıkları hanelerde kesişimleri çok fazla. Müdürlerin vakıfta yürütülen sosyal yardım işlerinden de haberdar olmaları lazım. İŞKUR müdürleri de gelmeli. Ben İŞKUR müdürünü çağırıyorum toplantılara." (SYDV-1, E)

SYDV ve SHM entegrasyonuna yönelik değerlendirmelerde tek çatı altında aynı kurumda yer alma ihtimali de dile getirilmiştir. Kurumlar arası mesafenin ortadan kalkması durumunun sosyal yardım ve sosyal hizmet entegrasyonu adına önemli bir adım olması beklenmektedir. Hatta bazı görüşmeciler SYDV ve SHM'lerin tek bir çatı altında yer almasının daha mantıklı olacağını beyan etmişlerdir.

"SYDV'ler bugün Aile Bakanlığı çatısı altında hizmet verebilir. 1986'da Çocuk Esirgeme ile sınırlı olan sosyal hizmet anlayışından dolayı vakıflar kurulmuş. Ama bugün Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı kurulmuş. O dönemde ihtiyaç vardı. Bugün o iki başlılığa ihtiyaç yok. Bugün Sosyal Hizmet Bakanlığı kurulduysa bu sosyal hizmetleri tek çatı altında toplamak için kurulmuştur. Vakıflar kapatılıp her ilçede Aile Bakanlığı İlçe Müdürlüğü kurulup tek çatı altında toplanacak. Bu sayede kaymakam ve valinin de yükünü hafifletmiş olacağız." (SHM-3, E)

Yapılan değerlendirmelerde iki kurumun entegrasyonunda daha bütüncül bir bakış açısına ihtiyaç olduğu ve bu yapının mesleki altyapıyla desteklenmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada sosyal yardım ve sosyal hizmet bağlantısı Ankara ilindeki SYDV ve SHM'ler bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel konusu sosyal yardım ve sosyal hizmet ilişkisinde yereldeki uygulama aktörlerinin nasıl bir role sahip olduğu ve bu iki alan arasındaki bağlantının nasıl etkin hale getirileceğinin tespit edilmesidir. Bu kapsamda nitel araştırma yöntemi kullanılarak Ankara ilinde yer alan Mamak ve Etimesgut SYDV ile Altındağ ve Gölbaşı SHM ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde kurumsal yapılanma, istihdam koşulları, personelin özlük hakları, iş yoğunluğu, veri altyapısı ve sosyal yardım ve sosyal hizmet ilişkisi ve koordinasyon ve entegrasyon konusu öne çıkmıştır. Ankara ili örneği üzerinden sosyal yardım ve sosyal hizmet arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada, kurumların yapılanmasındaki mevcut durum, çeşitli boyutlarıyla değerlendirilmiş ardından çözüm önerileri sunulmuştur.

Sosyal yardım ve sosyal hizmetleri kurumsal yapılanma, personel durumu, veri altyapısı ve entegrasyon başlıkları altında inceleyen çalışmada öncelikle mevcut durum tespit edilmeye çalışılmıştır. SYDV'lerin kurumsal yapılanmasına bakıldığında en yetkili organ olarak mütevelli heyetinin öne çıktığı görülmektedir. Mütevelli heyetinin aldığı kararlar doğrultusunda yardım sahipleri belirlendiği vakıflarda, yardım sahiplerinin belirlenmesinde taşra ve büyükşehirler arasında farklılıklar olduğu öne çıkmaktadır. Taşradaki heyetlerin yardım sahipleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğu, bu duruma sebep olarak gösterilmektedir. Büyükşehirlerde sorumlu olunan nüfusun daha geniş bir kitle olduğu için taşradaki kadar geniş bilgi sahibi olma imkânı doğmadığı görülmektedir. Bu kapsamda nüfus yoğunluğuna göre heyetlerin yardım sahiplerine dair bilgi sahibi olması durumu farklılık göstermektedir.

Vakıfların bir diğer görevi olan yardım tutarlarının belirlenmesinde de farklılıklar görülmektedir. Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü tarafından vakıflara gönderilen kaynakların kullanımı, heyetin inisiyatifine bırakılmıştır. Bu noktada bazı vakıflarda farklı kesimlerin yardımlardan faydalandığı dikkat çekmektedir. Aynı ilin farklı ilçelerinde farklı türlerde yardımların yapıldığı tespit edilmiştir. Bölgelerdeki sosyoekonomik koşullar gereği değişen nüfus yoğunluğu, farklı etnik gruplarının yer alması ve hane halklarının gelir durumuna göre yardım türlerinin de değişebildiği gözlemlenmiştir.

Başer ve Kırlioğlu (2020), sosyal yardım ve sosyal hizmet üzerine yaptıkları çalışmada da bu konuya dikkat çekmektedir. Mütevelli heyetinin vakıflarda yetkili tek mercii olduğu, yardım sahiplerinin meslek elemanlarının incelemelerine göre değerlendirilmesinden ziyade heyet ve kaymakamın görüşleri nezdinde belirlendiği belirtilmiştir. Yardım tutarlarının belirlenmesinde de yine kaymakam ve heyetin istek ve beklentilerinin etkili olduğuna dikkat çekilmiştir.

Çalışma kapsamında SYDV ve SHM'lerdeki personel yapısı da detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Vakıf ve SHM'lerin birbirinden farklı personel yapısına sahip olduğu görülmektedir. SYDV'lerde vakıf personelinin, SHM'lerde ise hem sosyal hizmet uzmanlarının hem de ASDEP personelinin istihdamı gerçekleşmektedir. Vakıf personeli idari olarak mütevelli heyetine bağlı olup İş Kanuna tabiidir. SHM'lerde çalışan sosyal hizmet uzmanları ise kadrolu personel olarak istihdam edilmektedir. ASDEP görevlileri ise sözleşmeli personel olarak istihdam edilmektedir. Söz konusu iki kurum içerisinde yer alan personelin mevzuat açısından tabii olduğu farklılıklara göre mevcut durum ve beklentilerinin de değiştiği gözlemlenmiştir.

Vakıflarda personelin görev ve sorumlulukları heyet tarafından belirlenmektedir. Görüşmelerde vakıf personelinin, kaymakam tarafından alınan kararlar doğrultusunda farklı pozisyonlarda da çalıştığı gözlemlenmiştir. Bazı vakıf personellerinin kaymakamlık bünyesinde görevlendirmeyele

çalıştığı görüşmelerde tespit edilmiştir. Ayrıca vakıf personellerinin özlük hakları bakımından kaymakamlık çalışanlarına kıyasla dezavantajlı olduğuna dair değerlendirmeler de yapılmıştır. Bu durumun vakıf personelinin iş motivasyonunu etkilediği gözlemlenmiştir. Çetin (2014), çalışmasında personel yapısına yönelik değerlendirmede bulunarak bu alandaki meslek elemanlarının memur, kadro karşılığı sözleşmeli gibi süreklilik sağlayan alanlarda istihdam edilmesi gerektiğine değinmiştir. Mevcut durumda aynı unvan altında çalışan aynı işleri yapan personelin farklı statülerde istihdam edilmesinin idari yönden sorun teşkil edebileceğine dikkat çekilmiştir.

Kurum içi personel statülerine yönelik bir diğer kıyaslama da SHM'lerde gerçekleşmektedir. ASDEP görevlileri kurumda personel eksikliği olduğu durumlarda farklı görevlerde de çalışmaktadır. Alan taramasının yanında kurum içerisinde çeşitli görevlerde de yer aldıkları görülmektedir. Literatüre bakıldığında Yıldız (2020), tarafından ASDEP uygulamasına yönelik çalışmada da, uygulama yöntemindeki farklılıklara dikkat çekilmektedir. Personelin görev aldığı kurumdaki işleri yaptığı ve sürekli alan taraması yapmadığı belirtilmiştir. Aynı zamanda ASDEP personelinin özlük haklarının detaylı bir şekilde yer aldığı mevzuat geliştirilmesini de talep ettiğine yer verilmiştir. ASDEP personelinin, statüsünün belirlenmesi, tayin ve görevde yükselme gibi sosyal hizmet uzmanlarının sahip olduğu haklara erişmek istedikleri çalışma kapsamında öne çıkan konular arasında yer almaktadır.

Yapılan görüşmelerde ASDEP personelinin özlük haklarına yönelik değerlendirmelerin yanında, kuruma entegrasyonda görev ve sorumluklar, kurumsal kimlik, iş tanımının belirlenmesi gibi başlıklar da öne çıkmaktadır. ASDEP görevlileri, sahada vatandaşın veri toplama konusunda belli sıkıntılar yaşamaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre vatandaşların ASDEP personelini, Bakanlık çalışanı olduğunu algılayamaması ve görüşmelerde direkt kişisel bilgilerin talep ediliyor olması karşılıklı güven eksikliğine neden olmaktadır. Personelin saha ziyareti öncesinde hanelere ait nüfus kayıt bilgilerine erişmeden kapı kapı dolaşarak tespitlerde bulunması vatandaş nezdinde güven probleminin ortaya çıkarmaktadır. Personelin öncesinde vatandaşların nüfus kayıt bilgilerine erişerek ev ziyaretlerinde bulunmalarının güven sorununu ortadan kaldırılmasında etkili olacağı tespit edilmiştir. Böylece ASDEP personelinin kurumsal kimlik sahibi olduğunun vatandaş tarafından daha kolay bir şekilde kabul edileceği öngörülmektedir.

Yıldız (2020), çalışmasında ASDEP personeliyle yapılan görüşmelerde vatandaşın personele güven duymadığına dikkat çekmiştir. Hatta personelin güven oluşturmak için çabaladığını ve ikna etmeye çalıştığına yönelik değerlendirmeler de yer almaktadır. Bu noktada ASDEP personelinin yeterince tanıtılmadığı ve vatandaşların bu sebeple mesafeli davrandıklarına dair bulgulara yer verilmiştir.

Bir diğer konuyu SYDV'lerdeki iş yoğunluğu oluşturmaktadır. Başer ve Kırılıoğlu (2020), Türkiye'de sosyal hizmet uzmanlarının deneyimlerini ele alındığı çalışmada, sosyal yardımlarda kurum ve kuruluşların vereceği yardımların net olmadığı belirtilmiştir. Sağlık alanındaki yardımları Sağlık Bakanlığı tarafından verilmesi gerekiyorsa bunun SYDV'ler üzerinden yürütülmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu çalışmada da benzer bulgulara rastlanmıştır. Görüşmeciler vakıflarda yardım dışında çeşitli kurumların işlerinin de üstlenildiğini işaret ederek tüm bunların vakıfların iş yoğunluğunu arttırdığını dile getirmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgularda sosyal yardım ve sosyal hizmet alanında artan başvuru sayısına paralel personel sayısında da artış ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulguların analiz edildiği temalardan birini de veri paylaşımı oluşturuyor. On Birinci Kalkınma Planı'nda ASDEP'in Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi'ne entegrasyonu başta

olmak üzere yerelde ve kamuda veri paylaşımı konusunu önemli bir husus olarak değerlendirilmektedir. Akıcı veri paylaşımının sağlanamaması, sosyal hizmetler ve sosyal yardımların koordineli bir şekilde ilerlemesinin önünde engel olarak durmaktadır. Özellikle yerelde veri ve bilgi paylaşımı konusunda yaşanan teknik veya kurumsal aksaklıklar merkezde bütüncül politikalar geliştirilmesine de engel olmaktadır. On Birinci Kalkınma Planı'nda bu alanda daha bütüncül ve birbirine entegre bir yapıya ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekilmiş ve gelecek dört yıllık süre için hayata geçirilmesini planlanan politika ve tedbirler yer almıştır.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgularda veri paylaşımı konusunda SHM'lerin BSYS'ye entegre olmadığı görülmektedir. SHM'lerdeki uzmanlar ve ASDEP personeli SOYBİS üzerinden işlemlerini gerçekleştirmektedir. ASDEP personeliyle yapılan görüşmelerde SOYBİS sisteminin daha geniş erişim yetkilerinin olmasının faydalı olacağına dikkat çekilmiştir.

Çalışmada son olarak her iki kurumun kendi içindeki dinamiklerine yönelik bulguların değerlendirilmesinin ardından bu iki kurumun sosyal yardım ve sosyal hizmet ilişkisine ve entegrasyonuna bakışı ele alınmıştır. Görüşmelerde vakıfların ve SHM'lerin iş yoğunlukları ve çalışma biçimleri arasındaki farklar belirgin şekilde öne çıkmıştır. Bu farklılıkların sosyal yardım ve sosyal hizmet ilişkisi üzerinde etkili olması beklenmektedir. Vakıflarda ilgilenilen hane sayısı ve yardım türünün fazla olması nedeniyle yoğunluk oluşmaktadır. Görüşmelerde söz konusu yoğunluğun vakıflarda müracaatçılara dair detaylı değerlendirme yapılmasına imkân vermediği görülmüştür. SHM'lerde yardım türlerinin yapısı gereği değerlendirme koşullarının daha detaylı olduğuna dikkat çekilmiştir. İki kurumun hem raporlama sistemlerinde hem değerlendirmelerinde farklılıklar yer almaktadır. Literatürde yer alan çalışmada vakıflardaki iş yoğunluğunun eş güdümlü çalışma önünde engel oluşturmayacağı belirtilse de sahada gözlemlenen bulgular, entegrasyondaki tek faktörün vakıfların iş yoğunluğuyla kalmadığını aynı zamanda SHM'lerin de farklı bir çalışma sistemine sahip olduğunu da ortaya koymaktadır.

Bir diğer konuyu SYDV'lerde istihdam edilen personel ile SHM'lerde yer alan sosyal hizmet uzmanları ve ASDEP personelinin birbirinden farklı statüde istihdam edilmesi oluşturmaktadır. Bu durumun sosyal yardım ve sosyal hizmet koordinasyonunda ayrışmalara neden olabileceği öngörülmektedir.

Görüşmelerde sosyal yardım ve sosyal hizmet alanında entegrasyonun gerçekleşmesi durumunda kurumsal yapılanmanın ne şekilde olacağına dair değerlendirmeler de yer almıştır. SYDV'lerin de bugün Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı çatısı altında hizmet verebileceğine dikkat çekilmektedir. Vakıfların Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın İl Müdürlüklerine bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmesi önerilmektedir. Vakıfların kurulduğu dönemdeki ihtiyaçların bugün var olmadığı ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı gibi merkezi yönetimde yetkili bir mercinin her iki alanı da kapsamına aldığına dikkat çekilmiştir.

Türkiye'de sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin kurumsal yapılanmasını inceleyen birçok çalışma bulunmakla birlikte sosyal yardım ve sosyal hizmet ilişkisini Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ve Sosyal Hizmet Merkezleri üzerinden birlikte ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu noktada çalışmanın, Ankara ili örneği üzerinden sosyal yardım ve sosyal hizmet bağlantısında SYDV ve SHM'lerin rolünün tespit edilmesi amacıyla yönelik olarak literatüre katkıda bulunması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları. <https://www.aile.gov.tr/sygm/genel-mudurluk/sosyal-yardimlasma-ve-dayanisma-vakiflari/>
- Akan, R. (2015). Türkiye'de Seçim Dönemlerinde Sosyal Yardımlar: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Üzerinden Bir Değerlendirme, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Başaran, Y. K. (2017). "Sosyal Bilimlerde Örneklem Kuramı Akademik", Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(47), 480-495.
- Başer, D., Kırlioğlu, M. (2020). "Türkiye'deki Sosyal Yardım Sistemine Yönelik Sosyal Hizmet Uzmanlarının Deneyimleri", Toplum ve Sosyal Hizmet, 4(31), 1486-1513.
- Ciner, C. U., Kahramanoğlu, E., Doğan, T., Karataş, K., Konaklı, N., Özkaya, A. (2004). Birinci Sosyal Hizmetler Şurası: Türkiye'de Sosyal Refah Politikaları Çerçevesinde Sosyal Hizmetler (Ön Komisyon Raporları ve Bireysel Çalışmalar). T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Çetin, H. (2014). Türkiye'de Sosyal Hizmetler ve Sosyal Yardımların Yeniden Yapılanması Üzerine Bir Değerlendirme, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Demirhan, Y., Kartal, N. (2010). Yoksullukla Mücadelede Türkiye Deneyimi: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, T. B. Müdürlüğü İçinde, Uluslararası Yoksullukla Mücadele Sempozyumu Deneyimler ve Yeni Fikirler (s. 135-149). SYDGM Yayınları.
- Devlet Denetleme Kurulu. (2009). Araştırma ve İnceleme Raporu. Devlet Denetleme Kurulu.
- Gürbüz, N. (2021). Türkiye'de Makro Sosyal Çalışma Eksikliği Sosyal Hizmet Merkezleri Üzerinden Bir Değerlendirme. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi 10. Sosyal Bilimler Kongresi.
- Kıncal, R. Y. (2010). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Nobel Yayıncılık.
- Laçın, A. (2019). ASDEP Görevlilerinin Aile Sosyal Destek Programının Uygulama Sürecine İlişkin Değerlendirmeleri ve İş Tahminlerinin Ölçülmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi.
- Punch, K. F. (2005). Sosyal Araştırmalara Giriş, Siyasal Kitabevi.
- Resmi Gazete. (1986, 06 14). Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu.
- T.C. 58. Hükümet Acil Eylem Planı (AEP). (2003): <https://docplayer.biz.tr/3890419-T-c-58-hukumet-acil-eylem-planı-aep.html> (10.05.2022)
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, Y. (2020). Sosyal Politika Uygulaması Olarak Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP) Değerlendirmesi: Bursa Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi.

DOĞAL KAYNAKLARIN EKONOMİK KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Mammadova SHAFİGA SAFAR¹

Öz

Doğal kaynaklar; özellikle mineraller, arazi kaynakları da dahil olmak üzere ülkenin devredilemez bir zenginliği olarak kabul edilmektedir. Onların varlığı ülkenin sosyo-ekonomik gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu aynı zamanda ülkenin güvenlik düzeyini ve sürdürülebilir kalkınmasını etkileyen faktörlerden biridir. Doğal kaynak güvenliği, ülke ekonomisinin gelişme potansiyelini ve yönünü belirleyen ve harekete geçiren temel ekonomik faktörlerden biridir. Çalışmanın temel amacı, kaynak bolluğunun ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini incelemektir. Kaynak bolluğu kavramının kullanılması, büyük ölçüde ekonominin bu kaynakları gerekli verimlilikle işleyememesinden kaynaklanmaktadır ve sonuç olarak hammadde şeklinde ihracatı uygun kabul edilmektedir. Kaynakların satışından elde edilen ihracat gelirleri, nüfusun refahını önemli ölçüde etkileyen faktörlerden biridir. Bir ülke için kaynakların bolluğu, mevcut kurumların ve ekonomi politikasının düzeyine bağlı olarak olumlu veya olumsuz sonuçlara yol açabilir. Doğal kaynaklardan elde edilen gelirler, ekonomik gelişme dönemine bağlı olarak dalgalanabilir. Uzun vadede, kaynak patlaması - kaynakların yükselişi ve düşüşü - birbirini dengeleyecek, ancak kaynak sektöründeki uzun vadeli büyüme oranı çok yüksek olmayacaktır. Sonuç olarak, ekonomi bir hammadde durgunluğu veya durgunluğu ile karşı karşıya kalacaktır. Kaynak açısından zengin bir ülkenin, diğer gelişmekte olan ekonomiler gibi, altyapı kalitesinin iyileştirilmesi, kaynak dışı, bilim sektörlerinin geliştirilmesi, yenilikçi ve rekabetçi bir ekonomi yaratılması, insan sermayesine yatırım yapılması, yatırımın teşvik edilmesi ve yatırımın iyileştirilmesi dahil olmak üzere yeniden yapılanmaya ve reforma ihtiyacı vardır. Bilimsel ve teknik ilerleme, yüksek bilgi, serbest ticaret vb. tedbirlerle sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Doğal Kaynaklar, Kaynak Bolluğu, Hammadde Durgunluğu, Ekonomik Kalkınma

The IMPACT of NATURAL RESOURCES on ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract

Natural resources, especially minerals, are considered an inalienable wealth of the country, including land resources. Their presence has a significant impact on the socio-economic development of the country. This is also one of the factors affecting the security level and sustainable development of the country. Natural resource security is one of the main economic factors that determine and mobilize the development potential and direction of the country's economy. The main purpose of the study is to examine the effect of resource abundance on economic development. The use of the resource abundance concept is largely due to the economy's inability to process these resources with the required efficiency, and as a result, their export in the form of raw materials is considered appropriate. Export revenues from the sale of resources are one of the factors that significantly affect the welfare of the population. The abundance of resources for a country can have positive or negative consequences, depending on the level of existing institutions and economic policy. Revenues from natural resources may fluctuate depending on the period of economic development. In the long run, the resource "boom" - the rise and fall of resources - will balance each other, but the long-term growth rate in the resource sector will not be very high. As a result, the economy will face a raw material stagnation or recession. A resource-rich country, like other developing economies, needs restructuring and reform, including improving the quality of infrastructure, developing non-resource, science sectors, creating an innovative and competitive economy, investing in human capital, promoting investment and improving

---

¹ Doç. Dr., Sumgayıt Devlet Üniversitesi, Dünya Ekonomisi ve Pazarlama Bölümü.
E-Posta: shafiga_mammadova@mail.ru ORCID:0000-0003-0635-577X

investment strategy, scientific and technical progress, higher knowledge, free trade, etc. measures can achieve sustainable economic growth.

Keywords: *Natural Resources, Resource Abundance, Raw Material Stagnation, Economic Development*

Giriş

Doğal kaynaklar, herhangi bir ülkenin ekonomik kalkınmasının temelidir. Doğal kaynaklar, özellikle mineraller, arazi kaynakları da dahil olmak üzere ülkenin devredilemez bir zenginliği olarak kabul edilmektedir.

Onların varlığı ülkenin sosyo-ekonomik gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu aynı zamanda ülkenin güvenlik düzeyini ve sürdürülebilir kalkınmasını etkileyen faktörlerden biridir. Doğal kaynak güvenliği, ülke ekonomisinin gelişme potansiyelini ve yönünü belirleyen ve harekete geçiren temel ekonomik faktörlerden biridir.

Doğal kaynakların bolluğu, kural olarak, ekonominin verimli ve hızlı gelişmesini sağlamakta, devletin dünya pazarındaki rekabet gücünü ve göreceli özgürlüğünü belirlemektedir. Doğal kaynakları çok az olan ülkelerin (Japonya, Güney Kore vb.) yüksek ve verimli ekonomik kalkınmalarını not etmek mümkün olsa da, her halükarda doğal kaynakların bolluğu, ülkenin kalkınmasını teşvik eden faktörlerden biri olarak kabul edilebilir. Öte yandan İsveç, Finlandiya, Kanada, Yeni Zelanda, Avustralya ve Hollanda en zengin ve en hızlı büyüyen ekonomiler arasındadır. Amerika Birleşik Devletleri de tarihi bir kaynak ekonomisine sahiptir (Isaksen & Karlsen, 2011).

Kaynak bolluğu kavramının kullanılması büyük ölçüde ekonominin bu kaynakları gerekli verimlilikle işleyememesinden kaynaklanmaktadır ve sonuç olarak hammadde şeklinde ihraç edilmesi uygun görülmektedir.

Kaynakların satışından elde edilen ihracat gelirleri, nüfusun refahını önemli ölçüde etkileyen faktörlerden biridir. Ülke için kaynakların bolluğu, mevcut kurumların ve ekonomi politikasının düzeyine bağlı olarak olumlu veya olumsuz sonuçlara yol açabilir. Kaynak bolluğu hakkında birbirleriyle ilişkili dört varsayım vardır (Polterovich, 2007, 6):

- ✓ Kaynakların bolluğu, pazarın kusurluluğunu daha da kötüleştirir, bu nedenle bol doğal kaynaklara sahip ülkeler bunları diğer sermaye türlerinden daha az verimli kullanır.
- ✓ Kaynak bolluğu, mevcut kurumların kalitesine bağlı olarak ekonomik büyümeyi hem artırabilir hem de azaltabilir.
- ✓ Kaynakların bolluğu, zayıf kurumların kalitesini kötüleştirir.
- ✓ Kaynakların bolluğu, ekonomik politika dinamiklerini önemli ölçüde etkileyerek ekonomik büyümeyi teşvik eder.

Kaynak bolluğu, rezerv seviyesi, üretim ve ihracatının yanı sıra kişi başına düşen mineral ve hammadde üretimi, kaynak ihracatından elde edilen gelirlerin GSYİH içindeki payı vb. göstergeler atfedilir. Bu göstergeler arasında rezervlere ilişkin bilgiler çok güvenilir sayılmazlar. Kaynak ihracatının GSYİH içindeki yüksek payı, kaynak bolluğunu değil düşük bir kalkınma düzeyini ve başka hiçbir rekabetçi ürünün kaynaklar dışında sunamayacağı zayıf bir ekonomiyi göstermektedir. Ekonomik büyüme oranı düşük olan yoksul bir ülkede, doğal kaynaklardan elde edilen gelirler, ekonomik büyümeyi sağlamak için önemli yatırımlara izin vermemektedir. Ancak aynı zamanda, bol doğal kaynaklara sahip ülkelerde yatırım çekmek daha kolaydır. Bu nedenle, ülkenin ekonomik kalkınması daha hızlı olmaktadır.

Doğal kaynakların milli servet içindeki payı, ülkenin doğal kaynaklarla arz düzeyini yansıtmayabilir. Ancak çok zengin olmayan bir ülkenin düşük gelişmişlik düzeyini göstermektedir (Lyubitov, 2016, 8).

Kaynak açısından zengin dönemlerin (5, 10, 25 yıl vb.) süresine bağlı olarak, örneğin petrol ve gazın ekonomik büyümedeki rolü değişebilir. Uzun vadede, petrolün ekonomik büyümedeki rolü daha az olabilir. Bunun nedeni, uzun vadede petrol satışlarından elde edilen gelirlerin dünya petrol fiyatlarına bağlı olarak keskin bir şekilde dalgalanabilmesidir. Örneğin, 2015-2016 yıllarında Azerbaycan'da ve kısmen 2020'de (özellikle yılın Mart-Nisan aylarında) dünya petrol fiyatlarındaki keskin düşüşün bir sonucu olarak, 2015 yılında düşen petrol gelirleri nedeniyle ulusal para biriminde devalüasyon başlamıştır. Uzun vadede kaynak patlaması ve kaynak azalışlarının birbirini dengelemesi ve kaynak sektöründe uzun vadeli büyüme hızının çok yüksek olmaması olasıdır. Böyle uzun dönemlerde ekonomik ve politik yeniden yapılanma ekonomik büyümede daha büyük bir rol oynayabilir (Lyubitov, 2016, 13). Ülkedeki mevcut kurumların kalitesi ve petrol kaynakları yakından bağlantılıdır.

Sınırlı bir süre içinde, doğal kaynaklar için dünya fiyatları artabilir veya ihracatçı ülke, sabit dünya fiyatları düzeyinde kaynak arzını artırabilir. Bu değişikliklerin bir sonucu olarak, hammadde satışından elde edilen kişi başına düşen gelir ve ekonominin büyüme hızı nispeten yüksek olacaktır. Ancak uzun vadede hammadde patlamasının sürdürülebilirliği çok yüksek olmayacak ve ekonomi bir hammadde durgunluğu veya durgunluğu ile karşı karşıya kalacaktır. Sonuç olarak, hammadde ekonomisinin büyümesi yavaşlayacak, duracak veya olumsuz bir şekilde tam tersi etki yapacaktır. Tam hammadde dönemi, yani hammadde patlaması ve düşüşü döneminin bir sonucu olarak, kaynak zengini ülkenin ekonomisi fazla büyüyebilir ve hatta küçülebilir (Venezuela ve Nijerya örneğinde olduğu gibi). Uzun vadede (canlanma dönemine kıyasla), kaynak açısından zengin bir ülke, her şeyden önce, altyapı kalitesinin iyileştirilmesi de dahil olmak üzere, herhangi bir başka ülkenin ekonomisindeki reformlar yoluyla gelişebilir. Tam tersine reformlar yapılmazsa, ilgili kurumların kalitesi ve faaliyeti düşük olursa ekonomi durgunlaşır.

Durgunluk dönemi de dahil olmak üzere "patlama" kaynağı uzun bir süre (on yıllar) sürebilir. Bu kadar uzun bir zaman diliminde, kaynak zengini ülkelerde ulusal kurumların işleyişinde bir iyileşme fark etmemek mümkün değildir. Dolayısıyla kaynak zengini ülkelerde, yukarıda bahsedilen istenmeyen süreçlerin önlenmesinde etkin bir ekonomi politikası, yeniden yapılanma ve kurumların kalitesi ekonomik kalkınmayı etkileyen faktörler arasındadır. Kaynak ihracatından elde edilen gelirlerin ulusal kurumların kalitesi üzerindeki olumsuz etkisinin yanı sıra, insan sermayesinin kaynak gelirlerini yaratma mekanizmasının zayıflaması, ekonomik büyümede azalmaya yol açmaktadır (Alexeev & Conrad, 2009).

Bol doğal kaynakların kalkınmanın önünde bir engel olduğu gerçeği, yükselen ekonomilerdeki ekonomistler arasında yaygındır. Bu bağlamda ekonomik kaynaklarda "kaynak laneti" (çoğunluğun çelişkisi) kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavramı ortaya çıkaran doğal kaynakların aşağıdaki temel özelliklerine odaklanmayı amaçlamaktadır (Alexeev & Conrad, 2009).

- ✓ Doğal kaynakların tükenmesi,
- ✓ Çoğu ülkenin doğal kaynaklarının bileşiminde özel bir yere sahip olan petrol, gaz, kömür ve minerallerin (başlıca bu kaynaklar) hem kendi topraklarında hem de ülkeler arasında eşit olmayan bir şekilde dağılması,
- ✓ Maden çıkarma endüstrisi, doğal kaynakların elde edilmesi için nispeten basit bir teknolojiye dayandığından, insan sermayesi, yeni bilgi, yüksek düzeyde uzmanlık kullanımına ihtiyaç yaratması,

- ✓ Petrol, gaz ve kömür gibi mineral yakıtlar, biriken rezervlerin ana bölümünü oluşturur ve sadece diğer tüm endüstriler tarafından değil tüm tüketiciler tarafından da kullanılmaktadır. Bu kaynaklara aynı zamanda güç yapıları da ihtiyaç duyar ve bunları değiştirmek pratik olarak imkansızdır.
- ✓ Yakıt tüm ülkeler tarafından ihtiyaç duyulmasına rağmen, kullanım düzeyi, miktarı ve verimliliği yüksektir.
- ✓ Tarlaların ilk gelişimi ve boru hatlarının taşınması ve ana hat maliyetlerinin oluşturulması da yüksektir.
- ✓ Doğal kaynakların tarihi rezervleri, tüm ülkenin milli serveti olarak kabul edilmektedir.

Doğal kaynakların yukarıda belirtilen özellikleri, sırayla, bir meta olarak pazarlarının özelliklerini yaratır. Yakıt pazarı ve bir dizi doğal kaynak, nispeten az sayıda firmanın bulunduğu oligopolistik pazarlardır.

Alanların geliştirilmesi, büyük yatırımlar, uzun vadeli satış sözleşmelerinin yapılması vb. uygulama sadece büyük ve güçlü firmaların erişimi dahilindedir.

Bu anlamda, hammadde ve pazarları için mücadele eden çok az güçlü firma kalmıştır. Öte yandan, bu tür hammaddelerin taşınmasının ağırlıklı olarak boru şeklinde olması ve dağıtımlarında teknolojik olarak verimsiz olması bu pazarları oligopolistik hale getirmektedir.

Buna ek olarak, devlet doğal kaynakların üretimi ve satışı ile güçlü bir şekilde ilgilenmektedir. Bunun nedeni güvenlik, jeopolitik sorunlar, doğal kaynakların ulusal bir varlık olarak görülmesi vb. faktörlerdir. Bu durum, bu alanlarda uzun vadeli strateji ve devlet savunmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Kaynak zengini ülkelerde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde bütçe gelirlerinin oluşmasında yakıt verimliliği ve kar farklılıkları büyük rol oynamaktadır. Bu nedenle, hammadde ihracatı çok karlıdır. Bu piyasaların istikrarsızlığı devlet savunmasını gerekli kılmaktadır. Madencilik endüstrisinde, üretimin ilk aşamasında teknolojinin göreceli basitliği ve yüksek ihracat kazançları, sermaye eksikliği olduğunda, yüksek talep gören devlet yardımı olmadan yabancı sermayeyi çekme süreci zayıflar ve hatta daha sonraki aşamalarda yer değiştirmektedir. Bol doğal kaynaklara sahip ülkelerde, madencilik endüstrisi tamamen veya kısmen kamulaştırılmaktadır. Tabii ki tüm süreçler, özellikle gerekli kurumların yetersiz kalitesi, lobcilik, yolsuzluk, rant kaybı için diğer seçeneklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır ve bu durumda kayıplar bile kaynak ihraç etmenin faydalarından daha ağır basmaktadır. Aynı zamanda, ülkenin diğer bölgelerinde yüksek teknolojlü endüstrilerin gelişimi ve beşeri sermayenin verimliliği yavaşlamaktadır.

Bu nedenle, piyasa güçleri kaynak bolluğunun optimal kullanımını sağlayamamaktadır. Bu piyasaların kusurlu doğası ve yönetim kurumlarının düşük kalitesi, kaynak zengini ülkelerdeki ekonomik durum üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Unutulmamalıdır ki "kaynak laneti" modern zamanların bir "hastalığı"dır. "Kaynak laneti" terimi ilk kez 1993 yılında Richard Auti tarafından kaynak bakımından zengin ülkelerin daha az kaynağa sahip ülkelere göre daha düşük ekonomik büyümeye sahip olduğu durumu tanımlamak için kullanılmıştır. Bu konuyu inceleyen Nobel ödüllü E. Stiglitz, zengin doğal kaynaklara sahip ülkelerin "kaynak laneti"nin hem ekonomik hem de politik sonuçlarıyla yüzleşmek zorunda olduğu sonucuna varmıştır. Bu durum, bu ülkelerin doğal kaynakların yanı sıra uzun vadeli ve rekabetçi ekonomik kalkınma sağlamasını gerekli kılmıştır. Daha sonra Sachs ve Warner, "kaynak laneti" olarak adlandırılan bu kavramı geliştirmişlerdir (Sachs & Warner, 1995). Onların ve diğer çalışmalar, geniş bir istatistiksel veri yelpazesini analiz etmiş ve kaynak mevcudiyeti ile ekonomik kalkınmanın göstergeleri olan GSYİH

büyümesi, yatırım ve beşeri sermaye arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır (Ploeg Vander, 2011). Bu dönemde, ekonomistler arasında, doğal kaynakların bolluğunun kaynaklar alanında yenilik için sınırlı fırsatlar yarattığına ve ekonomik kalkınmanın önünde engeller yarattığına yaygın olarak inanılmaktadır. "Kaynak laneti" olgusunun geleneksel açıklaması şöyledir (Kondratieva, 2006, 46):

- ✓ "Hollanda hastalığı", yani kaynak kullanımı sonucu döviz kurlarındaki artış, yerli üretimi rekabetsiz hale getirmekte ve kaynak dışı büyümeyi yavaşlatmaktadır,
- ✓ Birincil emtia ticaretinin bozulması ve kaynak piyasalarının istikrarsızlığı, sermaye birikimini ve ekonomik büyümeyi yavaşlatmaktadır,
- ✓ Doğal kaynak girişimciliğini ve ekonomik büyümeyi yavaşlatarak kira devrini teşvik etmektedir,
- ✓ Kaynak sektörünün genellikle ekonominin diğer sektörleriyle çok az bağlantısı vardır veya hiç bağlantısı yoktur.

Diğer siyasi açıklamalar şu şekilde eklenmiştir;

- ✓ Bilişsel (bol kaynak gelirleri, politikacılarda kısa vadeli planlama motivasyonlarını şekillendirir);
- ✓ Kamu (kaynaklar, ekonomik büyümeyi engelleyen bir elitin ekonomik, politik ve askeri tabanının olumlanmasını şekillendirir);
- ✓ Kurumsal (kaynak gelirlerinin bolluğu, devlet kurumlarının temelini sarsar ve büyük devlete ait işletmeler yaratır).

Elbette, her birinin doğrulanması çok fazla araştırma gerektirmektedir ve ekonomik-kaynak modernizasyonu yaklaşımına kapı açmaktadır (Kondratiev, 2016, 42).

Bir ülkenin ve ya bölgenin doğal kaynaklarının bolluğunu ölçmek için bir kriter olarak şu veya bu göstergenin seçilmesi, genellikle "kaynak laneti" hipotezinin test edilmesinin sonuçlarını önceden belirlemektedir (Vasilyeva, 2018, 82).

Dünya Bankası'nın ülkeler için genişlettiği milli servet (doğal, üretim ve beşeri sermaye) kavramında, doğal kaynakların daha gelişmiş ülkelerin milli servetindeki ve ekonomik kalkınmadaki payının daha az olduğu, ancak doğal kaynakların payının daha az olduğuna dikkat edilmelidir. Beşeri sermayenin payı ise daha yüksektir.

Bu durum, ekonomik kalkınmada beşeri sermayenin rolünün artık doğal kaynaklardan daha büyük olduğunu göstermektedir (Tablo 1).

Dünya Ülkeleri	Doğal Sermaye	İnsan Sermayesi	Üretim Sermayesi
Doğal Kaynaklar Açısından Zengin Ülkeler			
Suudi Arabistan	42	40	18
Rusya	40	50	10
Avustralya	12	66	23
Kanada	11	69	20
Norveç	10	57	3
Diğer Ülkeler			
Çin	7	77	16
Amerika Birleşik Devletleri	4	77	19
İtalya	1	73	26
Almanya	1	75	23
Japonya	1	68	31

Tablo 1: XXI Yüzyılın Başlarındaki Genişletilmiş Konseptte Göre Dünyanın Bazı Ülkelerinin Milli Servetinin Yapısı (%)

Kaynak: www.worldbank.com

Finlandiya, İsveç, Norveç, Danimarka, İzlanda, Yeni Zelanda, Hollanda, Kanada ve Avustralya kaynak ekonomisi özelliklerine sahiptir. Bu durumda, J. Saks ve A. Warner tarafından önerilen istatistiksel yöntemle göre, kaynak sektörü akaryakıt sektörünü ve birincil sektör akaryakıt dışı ürünleri içermektedir. Kaynak ekonomisini karakterize eden göstergeler arasında, kaynak sektörünün GSYİH içindeki payı, dış ticaret, net ihracat vb. not edilebilir. Kaynakların net ihracattaki %20-40'lık payı, ülkenin kaynak ekonomisinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Stevens, 2003). Norveç ve Avustralya ihracatındaki kaynak sektörü uzun süredir %70'i ve birçok durumda %90'ı aşmıştır. İsveç, Finlandiya, Hollanda vb. ülkeler kaynak sektöründe düşük ve orta teknolojiden yüksek teknolojiye geçerek gelişmelerini sürdürebilmişlerdir.

19. yüzyılda ABD ekonomisi de bir kaynak olmasına rağmen, 20. yüzyılın başlarından itibaren kaynakların yaygın kullanımı ile birlikte ekonominin kapsamlı gelişimi, büyük teknolojik yeteneklerle daha verimli hale gelmiştir. ABD kaynak ekonomisinin büyük gücü, maden çıkarma endüstrisinin jeolojik hizmetler ve üniversiteler ile yakın bağlantısına dayanan yeni bilgi ve teknolojinin kullanımı yoluyla daha kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Verimliliği artırmak için uygun ekipman ve teknolojiyi üretmek için makine yapım firmalarıyla yakın bir şekilde çalışmışlar ve kaynak bolluğunu başarılı modernizasyona bağlayabilmişlerdir. Avustralya'da, kaynak ve diğer sektör bağlantıları, çok disiplinli bilgi-malları temelinde geliştirilmiştir.

Kaynak ekonomisinin sorunlarına gelince, "Hollanda hastalığı"ndan söz etmek mümkündür. Böylece, Hollanda'nın Kuzey Denizi'ndeki gaz sahalarının gelişimi sırasında, "gaz patlaması" ülkeye yüksek emek ve sermaye gelirleri ile ihracat getirmiştir. Sonuç olarak, uzun vadede ticareti yapılan (üretilen) malların yer değiştirmesi, GSYİH'nın düşmesine, ulusal paranın değerlenmesine, enflasyona, üretim seviyelerinin düşmesine ve büyümenin deformasyonu sonucunda daha da düşmesine neden olmuştur. Belirtildiği gibi, Azerbaycan ekonomisi özellikle zor bir durumla karşı karşıya kalmış, dünya petrol fiyatlarındaki keskin düşüş nedeniyle 2015-2016'da ulusal para biriminin devalüasyonu ile karşılaşmıştır. "Kaynak lanetini" önlemek için genellikle üç yönde önlem alınması önerilmektedir (Mehmet, 2008):

- ✓ İstikrar fonlarının kurulması, uzun vadeli planlama amaçlı tasarruf fonları;
- ✓ Ekonominin serbestleştirilmesi ve çeşitlendirilmesi ile serbest ticaretin sağlanması;
- ✓ Şeffaflık yaratılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması.

Bu nedenle, kaynak bolluğunun olumsuz görevlerinden uzaklaşmak için ülkeler, birçok aktif önlemlerle birlikte, esas olarak ek para birimini artırabilecek istikrar fonları oluşturmuşlardır. Azerbaycan'da Devlet Petrol Fonu bu amaçla yirminci yüzyılın başlarında kurulmuştur.

Göstergeler		Yıllar									
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
min. ABD doları	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)	52909,3	65951,6	69683,9	74164,4	75234,7	52996,8	37862,8	40867,9	47112,9	48174,2
	Dış ticaret cirosu (DTC)	33160,7	44161,7	43813,5	43554,1	39407,5	25809,0	21596,6	24263,8	31782,7	33065,3
	İhracat hacmi	26560,1	34405,7	34160,6	32841,6	30219,8	16592,3	13107,5	15480,5	20316,8	19397,8
	Maden ürünleri ihracatı, dahil olmak üzere:	20119,9	25112,5	22281,1	22255,8	20193,5	11203,4	12301,2	13912,0	17924,3	17852,7
	Aşağıdakiler dahil olmak üzere petrol ve gaz ihracatı:	18778,1	23485,6	20881,3	20946,1	18709,7	10371,2	11789,5	13408,9	17222,8	17180,9
	Petrol ihracatı	18489,6	22911,0	20232,6	20244,1	18405,0	8866,2	10692,8	12171,3	15710,5	14814,1
	Net ihracat hacmi	19959,5	24649,7	24507,7	22129,1	21032,1	7375,6	4618,4	6697,2	8850,9	5730,3
Yüzde olarak	Maden ihracatının GSYİH içindeki payı	38,0	38,0	32,1	30,0	27,1	21,1	32,5	34,0	38,0	37,1
	Petrol ve gaz ihracatının GSYİH içindeki payı	35,5	35,6	30,1	25,2	24,9	19,6	31,1	32,8	36,6	35,7
	Petrol ve gazın ihracattaki payı	70,7	68,3	61,1	63,8	61,9	62,5	89,9	86,6	84,8	88,6
	Maden ürünlerinin ihracattaki payı	75,8	73,0	65,2	67,8	66,8	67,5	93,8	90,1	88,2	92,0
	DTC'de maden ihracatının payı	60,8	56,9	50,9	51,1	51,2	43,4	57,0	57,3	57,0	54,0
	DTC'de petrol ve gaz ihracatının payı	56,6	53,2	47,7	48,1	47,5	40,2	54,6	55,3	54,2	52,1

Tablo 2: 2010-2019 için Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kaynak Ekonomisinin Ana Göstergeleri

Kaynak: www.stat.gov.az

(Tablo, yazar tarafından Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'nin verilerine dayanarak derlenmiş ve hesaplanmıştır.)

Dolayısıyla "kaynak laneti" uzun vadede ülkenin ekonomik kalkınmasında başat rol oynayan hammadde sektörünün olumsuz bir etkisi olarak değerlendirilebilir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin petrol gelirlerinin aktif olarak ülkeye girdiği 2010-2019 yıllarında kaynak ekonomisinin göstergelerine dikkat edilirse, istenmeyen sonuçları görmek mümkündür (Tablo 2.) (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2021).

Bu dönemde ülkenin toplam ihracatında maden kaynakları, petrol ve gaz ihracatının payı sırasıyla ortalama %79 ve %75 olup, bu da ülkeye döviz girişlerinin $\frac{3}{4}$ 'üne tekabül etmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'ne göre, ihraç edilen mineral ürünler yassı, kükürt, toprak, taş, kireç, cevherler, cüruf, mineral yakıt, petrol ve ürünleri, bitümlü maddeler vb. yardımdır. Tabloya göre ihraç edilen mineral ürünler içinde başta petrol olmak üzere petrol ve gaz hammaddelerinin payının yüksek olduğunu belirtmek mümkündür. Kaynak ekonomisinin önemli bir göstergesi olarak kabul edilen net ihracatta kaynak sektörünün payının (%20-40) Azerbaycan ekonomisi için yüksek olduğu görülmektedir. Böylece, maden ihracatının büyük bir bölümünü oluşturan petrol ve gaz ihracatının net ihracat içindeki payı 2010-2014 döneminde ortalama %92 olurken, ulusal para biriminde devalüasyonun yaşandığı 2015 yılından sonra sadece petrol ve gaz ihracatı yapılmıştır. Bu, ülkedeki kaynak ekonomisinin yüksek olumsuz sonuçlarına yol açmaktadır.

Kaynak bolluğunun olumsuz etkisi, yüksek düzeyde yolsuzluk, yeni endüstrilerin yaratılması, ihracat ürünleri, yeni teknolojilerin ve BİT'in uygulanması, düşük düzeyde bilim, bilgi, insan sermayesi, devlet kurumları, ülkede yetersiz özgürlük ve demokrasi vb. ile karakterize edilmektedir. Bütün bunlar, "petrol politikası"nın ana tezahürleri olarak ortaya çıkmaktadır (Shalaeva, 2015, 42). Kaynak ekonomisi için önerilen modern modellerde bağımlı değişkenin ekonomik büyümesini etkileyebilecek değişkenler şu şekilde gruplandırılabilir (Kontey, 2013).

- ✓ Temel ekonomik göstergeler (kişi başına GSYİH, teknolojik değişikliklerin ayarlanmasıyla nüfus artış hızı, ekonomiye yatırım düzeyi);
- ✓ Yukarıda belirtilen ekonomik göstergelerin kalitesini etkileyen belirleyiciler (ülkedeki eğitim endeksi ve GSYİH'nın niteliksel bileşimi, doğal kaynakların ihracatından elde edilen gelirlerin GSYİH içindeki payı);
- ✓ Ülke içindeki ekonomik ve siyasi kurumların gelişimini yansıtan göstergeler (ekonomik özgürlük ve demokrasi endeksi).

Demokrasi ve ekonomik özgürlük endekslerine gelince, demokrasi endeksinin *The Economist Intelligence Unit* dönemi olarak DB tarafından ölçüldüğünü belirtmek gerekmektedir.

Endeks, özgür seçimleri ve çoğulculuğu, sivil özgürlükleri, hükümet faaliyetlerini, nüfusun siyasi düzeyini ve siyasi kültürü kapsamaktadır. Ekonomik Özgürlük Endeksi, Heritage Foundation araştırma merkezi tarafından yıllık olarak hesaplanmaktadır.

Bu endeks, iş ve ticaret özgürlüğü, vergi özgürlüğü, hükümetten özgürlük, finansal özgürlük, mülkiyet haklarının korunması, çalışma ilişkileri özgürlüğü ve rüşvetten kaçınmayı içermektedir.

Eğitim Endeksi, Birleşmiş Milletler tarafından insan sermayesinin bir parçası olarak yayınlanmaktadır.

Yaşlı nüfusun (2/3) okuryazarlığını ve toplam okuma nüfusunun birleşik okumasını (1/3) birleştirmektedir.

Daha önce belirtildiği gibi, kaynak temini, doğal kaynakların ihracatının GSYİH içindeki payı ile karakterize edilmektedir.

Kaynak açısından zengin ülkelerin "kaynak laneti" ile başarılı bir şekilde mücadele etmek için alınacak önlemler Tablo 3'de (Shalaeva, 2015, 43) yer almaktadır.

Tablodan da görülebileceği gibi, çoğu ülke bu yönde tarihsel ve yenilikçi yaklaşımları en uygun şekilde birleştirmeye çalışmaktadır (Isaksen & Karlsen, 2011).

Ülkeler	Kaynak Lanetini Önlemek için Önlemler
Peru, Venezuela, Şili, Papua Yeni Zelanda, Endonezya, Umman	Enflasyonla mücadele politikası, yatırım teşviklerinin desteklenmesi, serbest ticaret, bilimsel ve teknolojik ilerleme, istikrarlı fiyatlar
Avustralya, Brezilya, Peru, ABD	Eğitim ve insan sermayesine, yüksek teknolojiye ve BİT uygulamasına yapılan yatırımlar
Norveç	Şeffaf hukuk sistemi ve gelişimi, KİA- medya olanakları ve kamu işletmelerinin izleme faaliyetlerinin sosyalleştirilmesi
Botstan, Namibya	Gelişmiş mülkiyet hukuku kurumları

Tablo 3: Kaynak Lanetiyle Başarılı Bir Şekilde Mücadele Eden Ülkeler ve Aldıkları Önlemler

Kaynakların bolluğu sadece ülkenin doğal ve jeolojik durumu tarafından değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik koşullar tarafından da belirlenir ve modern bilgi ekonomisini yönlendiren faktörlerden biri olarak kabul edilebilir. Bu tür ülkelerin deneyimi, bilgi ve teknolojik yatırımın, maden çıkarma endüstrisinde nispeten düşük üretime sahip madenlerin işletilmesini bile karlı hale getirebileceğini göstermektedir.

Sonuç

Kaynaklar açısından, zengin bir ülke, diğer yükselen ekonomiler gibi, altyapı kalitesini iyileştirmeli, kaynak dışı, bilgi sektörlerini geliştirmeli, yenilikçi ve rekabetçi bir ekonomi yaratmalı, insan sermayesine yatırım yapmalı, yatırıma yatırım yapmalı ve yatırım yapmalıdır. Ancak stratejik, bilimsel ve teknik ilerleme, yüksek bilgi, serbest ticaret vb. tedbirlerle ekonomik büyüme sürdürülebilir.

Böylece, ulusal ekonominin kaynak alanları ile bilim yoğun sektörlerinin etkileşimi, kaynak laneti sorununun üstesinden gelinmesine, uygun kurumsal yapıların kurulması için uygun koşulların yaratılmasına, ülkede sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya ve kaynak odaklı ulusal ekonomi olarak Azerbaycan'ın dönüşümünün hızlandırılmasında etkin bir şekilde katkı sağlayacaktır.

Tartışma

Doğal kaynakların mevcudiyeti ve bolluğu, her ülkenin sosyo-ekonomik gelişimini, güvenlik düzeyini ve ülkenin sürdürülebilir kalkınmasını etkileyen faktörlerden biridir. Bu nedenle, doğal kaynakların ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini incelemek önemlidir. Ancak kaynakların bolluğu ülkenin ekonomik potansiyelini artırabileceği gibi ekonomik kalkınmayı da engelleyebilmektedir. Bu konudaki literatür, daha fazla kaynağın ekonomik gelişimini yavaşlatmaya odaklanmaktadır. Aksine, bize göre, ekonominin diğer sektörlerinin modernizasyonuna, yeni ek ekonomik kaynakların yaratılmasına ve kaynak bolluğunun geniş potansiyelini kullanarak bir bütün olarak ekonominin yenilikçi dönüşümüne odaklanmak önemlidir. Bu anlamda, araştırmanın etkisi ve genel sonuçları önemli kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

Alexeev, M., Conrad, R., (2009). "The Elusive Curse of Oil", The Review of Economics and statistics, Vol. 91, No 3,

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi (2021): www.stat.gov.az (10.05.2022)

Engen, O. (2009). The Development of the Norwegian Petroleum Innovation System: a Historical Overview, Eds. Fagerberg J., Mowery D. & Verspagen B., Innovation, Path Dependency.

Isaksen, A., Karlsen A. (2011). Innovation by Co-evaluation in Natural Resource Industries, The Norwegian Experience Geoforum.

Kondratiev, V. (2016). Doğal Kaynaklar ve Ekonomik Büyüme, Dünya ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler.

Kondratieva, V. B. (2016). Ekonomi Modernizasyonunun Kaynak Modeli: Fırsatlar ve Sınırlamalar, Ed. V. B. Kondratieva, Rusya Bilimler Akademisi'nden E. M. Primakov'un adını taşıyan Ulusal Ekonomi ve Uluslararası İlişkiler Araştırma Enstitüsü. Moskova: IMEMO RAN.

Kontey, M. A. (2013). Curse or a Blessing? Natural Resources in a Multiple Growth Regimes Analysis, Applied Economics.

- Lyubitov, I. L. (2016). Kaynak Zenginliđinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Rusya / I. L. Lyubimov İçin Dış Deneyim ve Deđerlendirmenin Gözden Geçirilmesi. Moskova: "Rusya Federasyonu Başkanına Bağlı Rusya Ulusal Ekonomi ve Devlet Hizmeti Akademisi".
- Mehmet, S. Y. (2008). Kaynakların Laneti Olgusu: Rusya Örneği, Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ploeg Vander (2011). National Resources: Curse or Blessing, Journal of Economic Literature.
- Polterovich, V. (2007). Ekonomi Politikası, Kurumların Kalitesi ve "Kaynak Laneti" Mekanizmaları, Eds. V. Polterovich, V. Popov, A. Tonis, Devlet Üniversitesi Ekonomi Yüksek Okulu, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun katılımıyla, Moskova: GUVSHE.
- Sachs, J. D., Warner, A. M. (1995). Natural Resources Abundance and Economic Growth, National Bureau of Economic Research Working Paper, Cambridge.
- Shalaeva, A. A. (2015). Doğal Kaynakların Mevcudiyetinin Ülkelerin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi / Yeni Ekonomi Dünyası, Moskova.
- Stevans, P. (2003). "Resource impact: curse or blessing? A literature survey", Journal of Energy Literature.
- Vasilyeva, O. G. (2018). "Kaynak Laneti"nin Ampirik Çalışmalarında Doğal Kaynak Tahmini Sorunları, Mekansal Ekonomi.
- Ville, S., Wicken, O. (2012). The Dynamics of Resource – Based Economic Development: Evidence from Australia and Norway, Industrial and Corporate Change.
- <https://www.elgaronline.com/view/97818.43765776.00030.xml>
- <https://www.mdpi.com/2071-1050/5/2/496/pdf>

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN “YURTTA SULH, CİHANDA SULH” SÖYLEMİNİN BARIŞIN SÜRDÜREBİLİRLİĞİNE KATKISI

Mehmet KILIÇ¹

Öz

Canlılar arasında insan olarak dünyaya gelen her kişi Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesinin öngördüğü yaşama, özgürlük ve kişi güvenliği haklarına sahiptir. Bu hakların yerine getirilmesi ve sürdürülebilir olması her seviyedeki kuruluşların temel sorumluluğudur. İnsanı yaşat ki devlet yaşasın söylemi yaşama hakkına verilen önem ve değer ifadesidir. Milletler için savaşların yok ettiği unsurlardan, insan kaynakları ve ekonomik güç, yaşamı ve kişi güvenliğini ortadan kaldırmaktadır. Buna ilaveten silahlanma yarışı, terör ve cinayetler insan yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir. Yaşamının kesintisiz 11 yılını savaş alanlarında geçiren, Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının yenilmez başkomutanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, savaş için şöyle demektedir. “İnsanlık, savaştan uzak durmalıdır. Çünkü: Millet hayatı tehlike ile karşılaşmadıkça, savaş bir cinayettir. Ancak, millet için savaş zorunlu ve yaşamsal olursa göze alınabilir. Asıl olan barıştır ve barışın sürdürülebilirliğidir. Atatürk savaşın içinde yaşadığı için ne olduğunu çok iyi bilen, bu nedenle de barışın özenle korunmasını gönülden isteyen barışsever bir liderdir. Bunun içinde devletler barışı koruyabilecek kuvvette olmalıdır. Bu konuda atalarımızın “Hazır ol cenge, ister isen sulhu salah” sözü çok anlamlıdır. Atatürk'ün ortaya koyduğu “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi barışa verdiği değer en önemli ölçüsüdür. Çünkü barış milletleri refah ve mutluluğa erdiren en iyi yoldur. Bu ilkenin amacı refahlı ve eğitilmiş bir toplum yetiştirmektir. Bunun için de dünya vatandaşları açgözlülükten, kinden ve kıskançlıktan uzaklaşacak şekilde bir eğitimden geçirilmelidir. Devletlerin, barış ilkesini uygulayacakları bir siyaset olarak kabul etmeleri durumunda, insanlığın refah ve mutluluğu için gerekli olan barış ortamı kolayca sağlanmış ve sürdürülebilir olacaktır. Bir ülkede iç barışın devamlı olması dış barış ile desteklenmesine bağlıdır. Bu nedenlerle Atatürk'ün ortaya koyduğu barışçılık Atatürkçü düşüncenin vazgeçilmez unsurudur. İnsanlığın ideali barışı korumak ve güven içerisinde yaşamak olmalıdır. Bu çalışmanın amacı, Mustafa Kemal ATATÜRK'ün tüm dünya uluslarına mesajı niteliğindeki; Yurtta Sulh, Dünyada Sulh sözünün barışın sürdürülebilirliğine katkısını tarihsel boyutla ele alarak değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Barış, Sürdürülebilirlik

MUSTAFA KEMAL ATATURK'S “PEACE at HOME, PEACE in the WORLD” DISCOURSE'S CONTRIBUTION to the SUSTAINABILITY of PEACE

Abstract

Every person born as a human being among living things has the rights to life, liberty and personal security stipulated in the United Nations Declaration of Human Rights. The fulfillment and sustainability of these rights is the fundamental responsibility of organizations at all levels. The discourse of let the people live so that the state lives is an expression of the importance and value given to the right to live. For nations, human resources and economic power, among the elements destroyed by wars, eliminate life and personal security. In addition, the arms race, terrorism and murders affect human life negatively. Veteran Mustafa Kemal Atatürk, the invincible commander-in-chief of the armies of the Turkish Grand National Assembly, who spent 12 uninterrupted years of her life on the battlefields, says the following about war. Humanity should stay away from war. Because: War is murder unless the nation's life is in danger. However, if war is necessary and vital for the nation, it can be afforded. The main thing is peace and the sustainability of peace. Atatürk is a peace-

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Okan Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.
E-Posta: mehmet.kilic@okan.edu.tr ORCID: 0000-0002-4564-7508

loving leader who knows very well what is going on because he lived in war, and therefore sincerely wants peace to be carefully preserved. In this, states must be strong enough to maintain peace. In this regard, the words of our ancestors "Get ready, war, if you want peace, peace" is very meaningful. The principle of "Peace at home, peace in the world" put forward by Atatürk is the most important measure of the value she attaches to peace. Because peace is the best way for nations to reach prosperity and happiness. The aim of this principle is to raise a prosperous and educated society. For this, the citizens of the world should be educated in a way to avoid greed, hatred and jealousy. If the states accept the principle of peace as a policy that they will implement, the peace environment necessary for the welfare and happiness of humanity will be easily achieved and sustainable. The continuity of internal peace in a country depends on its support with external peace. For these reasons, the pacifism that Atatürk put forward is an indispensable element of Kemalist thought. The ideal of humanity should be to keep peace and live in safety.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, Peace, Sustainability

Giriş

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin öngördüğü hakların önemi ve önceliği sıralanırsa, canlılar arasında insan olarak dünyaya gelen her kişinin sahip olduğu yaşama ve can güvenliği hakkı birinci sırayı almaktadır. Bu nedenle bu hakların yerine getirilmesi ve sürdürülebilir olması her seviyedeki kişi ve kuruluşların temel sorumluluğudur. İnsanı yaşat ki devlet yaşasın söylemi yaşama hakkına verilen önem ve değer bir ölçüsüdür.

İnsanlar mesleki ve sosyal yaşamlarında aydınlanarak çağdaşlaşma, üretmek refahlı bir yaşam yolunda ilerleyebilmek için her şeyden önce sürdürülebilir bir barış ve istikrar ortamının oluşmasına ve devamlılığına özlem ve gereksinim duymaktadırlar. Barış insanların ve milletlerin bir arada ve güven içinde yaşamaları için gerekli olan unsurların her zaman başında yer almıştır.

Atatürk, öğrenim ve meslek hayatına asker olarak başlayıp yükseliş basamaklarına önce subay, sonra genç bir komutan, sonrasında başkomutan olarak çıktı ve pek az kişiye nasip olan devlet adamı olarak tamamladı (Gnkur., 1981, 139). Bu süreçte önce savaşın yenilmez komutanı, arkasından barışa hizmet eden devlet adamı olarak yaşam sergilemiştir.

Atatürk ve Barış

Dünya'nın ilk büyük savaşı olan Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa da yayılması ve Osmanlı coğrafyasını da içine alması ile Osmanlı Devleti bu sava 9 (dokuz) cephede katılmıştır. Bu cephelerden İngiliz basınında; "Bu muharebe devler ülkesinde bir devler muharebesidir." şeklinde yer alan Çanakkale cephesidir (Kılıç, 2015, 187). İstanbul'u ele geçirmek için yola çıkanlar (Fransızlar, İngilizler, Avustralyalılar, Yeni Zelandalılar, vb.) dünyanın o ana kadar bir araya getirilmemiş büyüklükteki en güçlü donanması ile Çanakkale Boğazı'nı geçemeyerek hüznü bir şekilde yenilgiye uğramış olarak Çanakkale'yi terk etmişlerdir. Bu savaşta başından sonuna kadar çeşitli muharebeleri yöneten Mustafa Kemal Paşa yabancı askerler için şu söylemde bulunmuştur.

"Uzak diyarlardan gelerek bu memleketin toprakları üzerinde kanlarını döken kahraman muhاریpler! Burada dost bir vatanın toprağındaınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar. Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır." (Tuncoku, 2002, 113,116-117)

Düşmanını kahraman muhاریpler diye tanımlama erdemliliğine sahip, insanlık idealinin ve askeri dehasının bir göstergesi olan bu söylemiyle Atatürk; milletleri arasında zorunlu olmadıkça savaşı

bir cinayet olarak kabul edilmesine, husumetlerin ortadan kaldırılmasına ve barışın sürekliliğine işaret ederek insanlık için önemini vurgulamaktadır.

Yaşamının kesintisiz 11 yılını savaş alanlarının düşmana yakın cephelerinde geçiren, Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının yenilmez başkomutanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, savaşların insanlar ve ülkeler üzerinde ortaya koyduğu yıkıcı etkisini bizzat içinde yaşayarak gözlemlemiştir. Bu durumun kendisinde oluşturduğu düşünceyi şöyle ifade etmektedir.

“Harp zaruri ve hayati olmalı. Hakiki kanaatim şudur. Bir milleti harbe götürünce vicdanımda azap duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı ölmeyeceğiz diye harbe girebiliriz. Lakin millet hayatı tehlikeye maruz kalmadıkça harp bir cinayettir. Asil olan barıştır ve barışın sürdürülebilirliğidir.” (Kara, 2001, 125)

Bu söylemden sonra Atatürk'ün barış insanı olarak hep barışa hizmet için çalıştığını görmekteyiz. O ediyor ki; *“Savaşçı olamam; çünkü savaşın acıklı hallerini herkesten iyi bilirim”* (Karaosmanoğlu, 2005, 110). Bu konuya 1936'da şu açıklamayı getiriyor. *“Biz kimsenin düşmanı değiliz! Yalnız insanlığın düşmanı olanların düşmanınız.”* (Güven, 1938, 314). Böylece barışı insanlığın bir ülküsü olarak görerek sürekliliğine işaret etmektedir.

Bir ülke insanların özgürlüğüne ve vatan toprağına yönelik meşru olmayan girişimler savaş sebebi sayılamaz ve kabul edilemez. Çünkü savaşların yok ettiği insan kaynakları ve ekonomik varlıklar, yaşamı ve kişi güvenliğini ortadan kaldırmaktadır. Bu kayıplar özellikle eli silah tutan, eli saban tutan, eli kalem tutan ve üretim unsuru olan genç ve dinamik nüfustur. Bu ise ülkelerin gelişmesini ve barışın sağlanmasına katkı olumsuz yönde etkilemektedir.

Barış ilkesi insan sevgisine dayandırılmıştır. Bunu sağlamak için insanların kalplerini kırarak değil, kalplerini kazanarak bir yönetim anlayışının sergilenmesi esas olmalıdır.

Bütün bunları dikkate alan Atatürk, Kurtuluş Savaşı ile millet egemenliğini güvence altına aldıktan sonra onu korumak için barışa yöneldiği sırada Avrupa da dünya barışının tehlikeye girdiği 1930'lu yıllarda tüm dünya insanları için şu ilkeyi ortaya koymuştur. *“Yurtta sulh, cihanda sulh”* (Kara, 2001, 118). Bu ilke insanın yaşama özgürlüğünü doğrudan ilgilendiren barışa verilen değerin ifadesi olup amacı içeride ve dışarıda barışın korunmasını sağlayarak refahlı ve eğitilmiş bir toplum yetiştirmektir. Böylece eğitimde barış bilinci sağlanmış olur.

Çünkü *“Barış milletleri refah ve mutluluğa erdiren en iyi yoldur”* (Kocatürk, 1999, 369). Öncelikle bu yolun emperyalizm ve sömürden arındırılmış olması gerekir. Bunu sağlamak için de dünya milletleri barışı koruma fikrinde samimi olarak birleşmiş olmalıdırlar. Devletler bu barış ilkesini uygulayacakları siyaset olarak kabul ederlerse, insanlığın refahı ve mutluluğu için gerekli olan barış ve istikrar ortamı kolayca sağlanmış ve sürdürülebilir olacaktır.

Yurtta sulh, cihanda sulh ilkesinin gerçek amacı milletlerin kendi iç barışını kalıcı olarak sağlamanın temel prensibidir. Dış barışı bozarak emellerini gerçekleştirmeye cesaret edemeyenlerin iç barışı bozarak milleti güçsüz bırakacakları bir gerçektir. Buna uyanık olunmalıdır (Kara, 2001, 120).

Medeniyet için, milletlerin mutluluk ve refahı için öncelikli ve gerekli olan barışın sürekli olarak yerleşmesidir. Bunun içinde milletler barışı koruma fikrinde iş birliği içerisinde olmalıdırlar (Gnkur., 2001, 119).

Atatürk uyguladığı dış siyasette barışı, memleketin gelişmesinde amaç olarak görmüş, bu amacın bütün milletlerce uygulanması temennisinde bulunmuştur¹.

Atatürk'ün Türk milletinin elinden alınmaya çalışılan özgürlük ve bağımsızlığını kurtarmak için, sömürü düzenini ve emperyalizm zincirini kırarak verdiği mücadele dünya barışına süreklilik kazandırmanın en akılcı örneğidir (Gnkur., 1981, 44). Çünkü dünyanın birçok yerinde bunu örnek alan sömürge devletleri bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

Yurtta sulh, cihanda sulh ilkesi aynı zamanda Türk milletinin çağdaş uygarlık hedefine ulaşmasının da ön koşuludur. Bu nedenle iç ve dış barışın sağlanması, Atatürk Türkiye'sinin temel politikası olmuştur. Dışişlerinde dürüst ve açık olarak uygulanan siyaset, özellikle barış fikrine dayanmaktadır².

O'nun bütün arzu ve özlemi barıştır. Barışın asıl olduğudur. Yalnız bir milletin barış yolunda tek taraflı çalışmasının yeterli olmayacağıdır. Dünya barışının milletler arasında karşılıklı haklara ve milletlerin bağımsızlığına saygı gösterilerek sağlanacağı düşüncesini taşımıştır. Bunu şöyle açıklamaktadır. *“Dünyada ve dünya milletleri arasında suskunluk ve açlık varsa ve iyi geçim olmazsa, bir millet kendisi için ne yaparsa yapsın dirlikten yoksundur.”* (Harp Akademileri K.lığı, 1981, 52-53).

Atatürk başta Türkiye'nin komşuları olmak üzere çeşitli devletlerle bir seri *dostluk, saldırmazlık, tarafsızlık ve iyi ilişkiler anlaşma ve sözleşmeleri* imzalayarak bölgede ve dünya da barış çemberi oluşturmaya gayret etmiştir. Böylece antiemperyalist ve anti sömürgeci bir politika oluşturmaya çalışmıştır. Bütün bu anlaşmalara bağlılık göstermekle birlikte devletler, kendi güvenliklerini kendi kuvvetine dayandırma gerçeğini unutmamalıdır (İnan, 1998, 117)

Türkiye batının sömürü ve emperyalizmine karşı özgürlük ve bağımsızlık savaşı verirken, batı uygarlığından faydalanmayı da ihmal etmemiştir. Doğu komşumuz Sovyet Rusya ile o yıllarda başlayan dostane ilişkileri de sürdürmeyi başarmıştır.

O dünya barışı için ülkesinin üstlendiği sorumluluğu şu şekilde ifade etmektedir. *“Barış yolunda nereden bir çağrı geldiyse Türkiye, onu candan karşıladı ve yardımlarını esirgemedi.”* (Atatürk, 2006, 859). Ve devam ediyor. *“Eğer sürekli barış isteniyorsa kitlelerin durumunu iyileştirecek uluslararası önlemler alınmalıdır. İnsanlığın tümünün refahı; açlık ve baskının yerine geçmelidir”.* (Kocatürk, 1999, 370) Bunun içinde *“Dünya vatandaşları kıskançlık, aç gözlülük ve kinden uzak şekilde eğitilmelidir.”*³

O büyük deha sürekli bir barışın sağlanmasına yönelik düşüncesinive insanlığın geldiği noktayı 1931 yılında şu şekilde açıklamaktadır. *“Artık insanlık kavramı, vicdanlarımızı temizlemeye ve hislerimizi yükseltmeye yardım edecek kadar yükselmiştir.”*⁴ Devam ediyor. *“İnsanları mutlu edeceğim diye onları birbirine boşazlatmak, insanca olmayan ve son derece acınılacak bir sistemdir. İnsanları mutlu edecek tek yol, onları birbirine yaklaştırarak, onlara birbirini sevdirecek, karşılıklı maddi ve manevi ihtiyaçlarını sağlamaya yarayan hareket ve enerjidir. Dünya barışı içinde insanlığın gerçek mutluluğu ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalması ve başarılı olmasına bağlıdır.”* (Atatürk, 2006, 791).

¹ Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 30 Ekim 1933, 2.

² Ayın Tarihi, 1929, 5025.

³ Ayın Tarihi Sayı:19, 1935.

⁴ Hâkimiyet-i Millîye, 26.08.1931.

Atatürk sömürü düzenine ve emperyalizme karşı kazanılan Kurtuluş Savaşı ile edinilen bağımsızlık sürecini çağdaş uygarlık seviyesine erişmek için devam ettirmiştir. Böylece milletlerarasında barış ve huzurun sürekliliğine çalışmıştır.

Ülkesinde iç barışı sağlamak için Kuruluş Savaşı ile verdiği mücadeleyi kazanan Atatürk savaştan sonra savaş yöntemine başvurmadan diplomasi ve barış yöntemlerini uygulayarak sırayla 1922’de Trakya,1923’te İstanbul,1936’da Boğazlar, 1938’de Hatay tek kurşun atmadan kurtarılmıştır.

Coğrafi durumları ne olursa olsun, milletler birbirine birçok bağlarla bağlıdır. Atatürk bu durumda dünya barışının nasıl sağlanacağını 17 Mart 1937’de Romanya Dışişleri Bakanı Antonescu ile Ankara Palas’ta yaptığı görüşmede şöyle açıklamıştır. “...İnsan, mensubu olduğu milletin varlığını ve mutluluğunu düşündüğü kadar, bütün dünya milletlerinin huzur ve rahatlığını da düşünmeli ve kendi milletinin mutluluğuna ne kadar kıymet veriyorsa bütün dünya milletlerinin mutluluğuna hizmet etmeye de elinden geldiği kadar çalışmalıdır... Çünkü dünya milletlerinin mutluluğuna çalışmak, diğer bir yoldan kendi huzur ve mutluluğunu sağlamaya çalışmak demektir. Dünyada ve dünya milletleri arasında sakinlik, aydınlık ve iyi geçim olmazsa, bir millet kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan yosundur. Bütün dünya olayları bunu bize kanıtlamıştır. (...)En uzakta zannettiğimiz bir hadisenin bize bir gün temas etmeyeceğini bilemeyiz. Bunun için insanlığın hepsini bir vücut ve bir milleti bunun bir organı saymak gerekir. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün uzuvlar müteessir olur.” (Atatürk, 2006, 844-845; Atatürk, 2011, 166-167; Karal, 2001, 197).

Atatürk insanlığın barış içerisinde yaşamasına engel teşkil eden durumlar için devletlerin barış ortamının tesis ve devamlılığını sağlaması için öneride bulunduğu söylemi şöyledir. “Dünyanın filan yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla alakadar olmalıyız. Hadise ne kadar uzak olursa olsun bu esastan şaşmamak lazımdır. İşte bu düşünüş insanları, milletleri ve hükümetleri bencillikten kurtarır. Bencillik şahsi olsun, milli olsun daima fena görülmelidir.” (Atatürk, 2022, 67).

Atatürk’ün bu söylemleri zamanlama itibariyle yaklaşan İkinci Dünya savaş rüzgârlarının esmeye başladığı 1937 yılına aittir. Bu barışa hizmet ederek insanların yaşama hakkını korumak adına bütün dünyaya sunulan bir derstir.

Anadolu coğrafyasının üç kıtayı birleştiren jeopolitik önemi ve jeostratejik özelliği tarihi süreçte güç odağı durumundaki devletlerin yayılma hedefi ve ulusal çıkarlarına giden yollar üzerinde olduğu için saldırılara uğramıştır. Bunu önlemek için yıllar süren savaşların sonunda Atatürk’ün oluşturduğu Cumhuriyet Hükümeti, bu gerçeği görerek iç barışı sağladıktan sonra komşularıyla oluşturduğu Sadabat Paktı ile Ortadoğu’da, Balkan Antantı ile de Balkanlarda bölge barışına önemli katkılar sağlamış, Balkanlardan Güney Asya’ya kadar uzanan bölgede barış kuşağı oluşturmuştur. Böylece dış politikasını dünyada meydana gelen değişim ve gelişmeleri uyanıklık içerisinde izleyerek barışa hizmet etmeyi hedeflemiştir.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada savaşı önlemek, barış ve güvenliği sağlayarak iş birliğini geliştirmek amacıyla kurulan Birleşmiş Milletler Cemiyeti’ne 1932’de katılarak milletlerin barış ve huzur içerisinde yaşamalarına katkıda bulunmuştur. Üç yıl sonra 1935’te Birleşmiş Milletler Lahey Adalet Divanı’na katılmıştır.

Dünya da hemen birçok ülkenin yaşamsal ihtiyaçları için kullandığı, Karadeniz’i Akdeniz’e bağlayan Türk Boğazları (İstanbul, Marmara ve Çanakkale) barış ve savaş zamanı sivil ve askeri gemi geçişlerini belli şartlara göre düzenlenip dünya barışına katkı sağlayan “Montrö Boğazlar

Sözleşmesi” 20 Temmuz 1936’da ilgili ülkeler arasında imzalanarak uluslararası boyut kazanmıştır. Bugün, Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan ve ibretle izlenen savaşta da görüyoruz ki, Atatürk’ün eseri olan bu proje 86 yıl geçmesine rağmen savaşın genişlemesini engelleyerek barışın sürdürülmesine yaptığı katkıya çok güzel bir örnektir. Çünkü Sibirya’dan Akdeniz’e kadar barış koridoru oluşturmaktadır.

Atatürk’ün hayata veda edişinden sonra Sovyetler Birliği’nin İkinci Dünya Savaşı ile başlayan yayılcı isteklerine karşı, ülkemize yakınlığı da dikkate alınarak, Türkiye barışı, uluslararası çıkarlarını ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla 18 Şubat 1952 tarihinde “Kuzey Atlantik Antlaşması” olarak bilinen NATO’ya kendi isteği ile girmiştir. Böylece Bolşevik yayılcılığının önlenmesi için Türkiye üzerinden Akdeniz’e inen stratejik koridorun kapatılması amaçlanmıştır (Giritli, 1999, 84).

Sonuç

Atatürk 1919 yılında yaşının, rütbesinin ve yetkisinin çok üstünde aldığı kararla emperyalizme ve sömürüye karşı başlattığı savaşı milletiyle birlikte kazanmayı başarmıştır. Bunun üzerine 1981’de doğumunun yüzüncü yılında Birleşmiş Milletler UNESCO teşkilatı tarafından kabul edilen bir kararla emperyalizme karşı ilk kurtuluş savaşını başlatan ve kazanan lider olmuştur (Özdemir, 2006, 31).

Birleşmiş Milletler UNESCO teşkilatı Atatürk’ü, kişiliği, nitelikleri ve barışa katkısı nedeniyle 27 Kasım 1978 yılında aldığı kararla şöyle tanımlamaktadır. *“Olağanüstü bir devrimci, sömürgecilik ve emperyalizme karşı açılan savaşların ilk önderi, uluslararası anlayışın sürekli barış öncüsü, insanlar arasında hiçbir renk, din ve ırk ayrımı gözetmeyen bir iş birliği çağının doğacağına inan birisi...”* (Turan, 2010, 151)¹

Atatürk’ün Amerikalı gazeteci Gladys Baker ile 26 Mayıs 1935 tarihinde yaptığı görüşmede *“Barışı muhafaza için tedbir alınması mümkün müdür?”* sorusuna verdiği yanıt. (Bu yanıt metni Dışişleri Bakanlığınca elçiliklere gönderilmiştir.) (Atatürk, 2011, 260-261).

“Barışı muhafaza için tedbir almak her zaman mümkündür.”

1. Bu tedbirlerin başında, barış fikrinin dünyanın saadeti bakımından ne kadar kıymetli ve büyük olduğunu insanlığa devamlı olarak anlatmak için medeni milletlerin müşterek teşkilat yapmaları lazım gelir.
2. Bugünkü insanlığın kalbinde ve kafasında geçmişin anane ve terbiye tesirleriyle yer tutmuş karşılıklı düşmanlık hislerini silmek için yine her millet yüksek aydınlarının, hakikatbinlerinin (Hakikati görenlerin) elbirliği ile çalışmaları tedbirine gün geçirmeksizin girişmek lazımdır.
3. İnsanlıkta refahın genel manasını esas tutarak insanlıkta aç ve sefil zümreler bırakmamasını bütün insanlığın müşterek gayesi gibi gören milletlerarası modern tedbirler faaliyet haline konulmalıdır.
4. İnsanların kin ve hırs denilen olumsuz hisleri boğması, öldürmesi lazımdır. Onun yerine insan denilen mahlûkun büyüklüğü fikri ve bu büyüklüğü sevmek esası konulmalıdır.
5. Barışın tersi olan harbin yarattığı, ezgin ve bezgin hale koyduğu yeni nesillere tarihöncesi devirlerde olduğu gibi tarihi devirlerdeki bütün kanlı hadiseleri toplayarak muntazam dersler ve telkinler halinde anlatılması tedbiri mümkündür.

¹ Bkz.: Sinan Meydan, Atatürk’ün Barış Projesi, Sözcü Gazetesi, 28 Şubat 2022.

6. Yukarıda söylediklerimizin hepsi insanlığı tarihte geçirdiği ve henüz takip etmek eğilimi gösterdiği seviyeden asıl insanlık mertebesine çıkarmaya yönelik tedbirlerdir. Şüphesiz bu gaye biraz zaman ister. Bu zamanı mümkün olduğu kadar uzatmak medeni milletlerin yüksek aydınlarınca prensip tanınmalıdır. Bunun için medeni milletler aydınları birbirini arayıp bulmalı ve müşterek karar üzerinde müşterek çalışmaları temin etmelidirler.

7. Bütün bunlar yapıladururken, eğer derhal ve yakın bir gelecekte barışı bozacak bir bombanın patlayacağını zannedenler varsa, onları bu bombanın patlamasına veya dünyayı kapsamasına mâni olmak için bütün mevcudiyetleriyle çalışmaları lazım gelir. Nihayet barışı muhafaza için en seri ve tesirli tedbir, barışı bozacak herhangi bir saldırganın istediği gibi hareket edemeyeceğini kendisine fiilen gösterecek milletlerarası teşekküllerin tahakkuk etmesidir (oluşmasıdır).

Atatürk'ün 10 yıl önce ortaya koyduğu bu barışı koruma önerileri ne yazık ki; binlerce insanın ölümü ve şehirlerin harabeye dönmesiyle sonuçlanan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra anlaşılmaya başlanmıştır.

Fransız Le Petit gazetesi 10 Kasım 1938 günlü sayısında Atatürk'ün ölüm haberini şöyle duyurmuştur. *"Atatürk öldü. Barış kubbesinin Doğu sütunu yıkıldı. Artık evrende barışı kimse garanti edemez. Nitekim Avrupa Devlet adamları onun 1930'da yaptığı uyarı ve tavsiyelerini dinlememiş ve dünyayı 1939 yılında ikinci büyük savaş felaketinin içine sürüklemişlerdir."*

KAYNAKÇA

Atatürk (2006). Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Yay. Haz. A. Sevim, İ. Öztoprak, M. Akif Tural, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Atatürk (2011). Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 29, İstanbul, 2011.

Aydın Tarihi (1929). Sayı 68.

Aydın Tarihi (1935). Sayı:19.

Giritli, İ. (1999). "Atatürk Cumhuriyeti ve Dünya Barışı", Erdem Dergisi, (31), Atatürk'ü Kavramak Cumhuriyet Özel Sayısı-I, 79-88.

Gnkur. (1981). Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Evrensel Yönüyle Atatürk, Ankara.

Gnkur. (2001). Genelkurmay Başkanlığı, Atatürkçülük 2, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler, İstanbul.

Güven, F. C. (1938). Ülkü Dergisi, Cilt XII, Sayı 70, 1938.

Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 30 Ekim 1933,

Hâkimiyet-i Millîye, 26.08.1931

Harp Akademileri K.lığı. (1981). Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı. Yayını.

İnan, A. (1998). Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları, 3.b., Ankara.

Karal, E. Z. (2001). Gnkur. Başkanlığı, Atatürkçülük, 3. Kitap, Atatürkçü Düşünce Sistemi, İstanbul.

Karaosmanoğlu, Y. K. (2005). Atatürk, Ankara.

Kılıç, M. (2015). Bütün Yönleriyle Destanlaşan Çanakkale 1915, İstanbul.

- Kocatürk, U. (1999). Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Özdemir, H. (2006). Atatürk'ün Liderlik Sırları, 2.b., İstanbul.
- Sinan Meydan, Atatürk'ün Barış Projesi, Sözcü Gazetesi, 28 Şubat 2022.
- Tuncoku, M. (2002). Çanakkale 1915 Buzdağının Altı, Ankara.
- Turan, Ş. (2010). Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap, 2. Bölüm, Ankara.

MÜLTECİ KRİZİNİN TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ’NE GİRİŞ SÜRECİNE ETKİLERİYLE İLGİLİ HABERLERİN ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ

Nalan AKIN¹, Ebru NERGİZ²

Öz

Bu çalışmada mülteci krizinin Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne giriş sürecine etkisi, eleştirel söylem analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu kapsamda farklı tiraj ve görüşe sahip olmaları bakımından Hürriyet, Milliyet, Sabah, Cumhuriyet ve Sözcü gazeteleri seçilmiştir. Çalışmada 18 Mart 2016 tarihinde yapılan Türkiye-AB Zirvesi öncesi ve sonrasında gazete haberlerine yansımış biçimi incelenmiştir. Türkiye Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin, mülteci krizi ile birlikte hızlandığı, zirve toplantılarından önce ve sonra bununla ilgili haberlerin gündem oluşturduğu görülmüştür. Haber temaları, zirve sürecine paralellik göstermektedir. Haber söylem analizinde, bu haberlerin ikili ilişkileri etkilediği görülmektedir. Türkiye- AB ilişkileri basında kimi zaman olumlu, kimi zaman da olumsuz yansıtılmaktadır. Avrupa Birliği ve bütün dünyayı ilgilendiren mülteci krizinde medya söylemi bu konudaki politikalar açısından önem taşımaktadır. Avrupa ülkeleri çıkara dayalı değil, daha etkin çözümler üreterek, mülteci krizinin neden olabileceği gerginliği azaltacak ve yarattığı etkilere yanıt verecek sürdürülebilir politikalar geliştirmek durumundadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri, Eleştirel Söylem Analizi, Gazete Haberleri, Mülteci Krizi, 2016 Türkiye- Avrupa Birliği Zirvesi

CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS of the NEWS ABOUT the EFFECTS of the REFUGEE CRISIS on TURKEY’S ACCESSION to the EUROPEAN UNION

Abstract

In this study, the effect of the refugee crisis on the process of Turkey's accession to the European Union was evaluated with the method of critical discourse analysis. In this context, Hürriyet, Milliyet, Sabah, Cumhuriyet and Sözcü newspapers were selected in terms of having different circulations and views. In the study, the reflection of the news in the newspaper before and after the Turkey-EU Summit held on March 18, 2016 was examined. It has been observed that the relations between Turkey and the European Union accelerated with the refugee crisis, and the news about it formed the agenda before and after the summit meetings. The news themes are parallel to the summit process. In news discourse analysis, it is seen that these news affect bilateral relations. Turkey-EU relations are sometimes portrayed positively and sometimes negatively in the press. The media discourse in the refugee crisis, which concerns the European Union and the whole world, is important in terms of policies on this issue. European countries have to develop sustainable policies that will reduce the tension that may be caused by the refugee crisis and respond to its effects by producing more effective solutions, not based on interests.

Keywords: European Union-Turkey Relationships, Critical Discourse Analysis, Newspaper News, Refugee Crisis, 2016 Turkey-European Union Summit

---

1 Dr., E-posta: nanakin1968@hotmail.com ORCID: 0000-0002-3250-0849

2 Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü. E-posta: energiz@gelisim.edu.tr ORCID: 0000-0003-2486-2388

Giriş

2011 yılında Suriye’de patlak veren iç savaşın doğurduğu istikrarsız ortam, bölgede yaşayan birçok insanın hayatını kaybetmesine, yaralanmasına veya göç etmesine sebep olmuştur. 2015 yılında çoğunluğu Suriye, Afganistan ve Irak’taki çatışmalardan kaçan bir milyondan fazla göçmen ülkemiz üzerinden Avrupa’ya ulaşmıştır¹.

Türkiye, Avrupa Birliği (AB) ile yaşanan mülteci krizi nedeniyle ilişkilerini bu perspektif içerisinde sürdürmeye başlamıştır. Türkiye’nin AB’ye giriş süreci çeşitli zirvelerle gündeme taşınmış, Suriyeli mülteci konusu medya aracılığı ile kamuoyuna sunulan toplantıların en önemli gündem maddesini oluşturmuştur.

Türkiye bu dönemde Suriye’den gelen sığınmacılara açık kapı politikası uygulamıştır. Zaman zaman medya haberlerine de yansıyan olumsuzlukların bir nedeni de uygulanan bu politika olmuştur (Yıldız, 2013, 167).

Türkiye’deki geçici koruma altındaki kayıtlı Suriyeli sığınmacı sayısı 31 Aralık 2021 tarihi itibarıyla 3 milyon 737 bin 369 kişi olarak kayıtlara geçmiştir².

“Suriyeli mülteciler, Türkiye’yi dünyanın en büyük mülteci alıcısı konumuna getirmiştir”³.

“AB’nin Temel Haklar Dairesine göre, “Korunmaya ihtiyaç duyan kişilerin bir AB üye devletine yasal olarak girme ve orada kalma olanakları çok sınırlıdır. Bundan dolayı Suriye’de yaşanan karışıklığın neden olduğu mülteci durumu, Lübnan, Ürdün, Irak, Mısır gibi ülkeleri de etkilemiş ancak sorunun çözümü için en büyük pay Türkiye’ye düşmüştür”⁴.

“Ülkemizde bulunan Suriyeli mültecilerin çoğunluğu Suriye’ye komşu olan; Hatay, Kilis, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin illerimizde yoğunlaşmış ve Türkiye’nin çeşitli coğrafyalarına dağılmıştır. Yoğun mülteci artışı bazı illerimizin demografik yapısını da değiştirmiştir”⁵.

Türkiye’de ikamet eden Suriyeli mültecileri barındırması bakımından İstanbul, ilk sırada bulunmaktadır⁶.

Uluslararası arenada en fazla mülteci yükünü kaldıran ülke olarak Türkiye’nin bu durumu göç politikalarının ve Türkiye- AB arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir. Bildirinin amacı; mülteci krizinin, Türkiye’nin AB’ye giriş sürecine etkilerinin basındaki yansımalarını eleştirel söylem analizi yöntemiyle değerlendirmektir.

Kitle iletişim araçlarının halkın kanaatlerinin oluşmasında çok büyük rolü bulunmaktadır. Türkiye-AB ilişkilerini etkileyen mülteci krizi, basın aracılığıyla kamuoyu oluşmasına da neden olmuştur. Bu bağlamda 18 Mart 2016 tarihinde yapılan Türkiye-AB Zirvesi öncesi ve sonrasının gazete haberlerine yansıyış biçimi Teun A. Van Dijk’ın eleştirel söylem analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Örnekleme; Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet, Sözcü gazeteleridir. Çalışmanın birinci bölümünde; Türkiye-Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin gelişme süreci ele alınmıştır. İkinci bölümde; Türkiye’nin AB sürecine yönelik tutumu ve AB’nin Türkiye’ye yönelik tavrı mülteci krizi

¹ Bkz.: <https://gocarastirmalaridernegi.org/tr/calismalar/arastirmalar/ab-tr-mutabakatinin-5-yili/196-hakkinda>

² Bkz.: <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>

³ Bkz.: <http://www.unhcr.org/5329b15a9.html>

⁴ Bkz.: <http://unhcr.org/52af08d26.html>

⁵ Bkz.: <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>

⁶ Bkz.: <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>

üzerinden değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise; Teun A. Van Dijk'in eleştirel söylem analizi yöntemi anlatılmıştır. Dördüncü bölümde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş sürecine mülteci krizinin etkisi hakkında haber söylemi ele alınmıştır. Mülteci krizinin Türkiye'nin AB'ye giriş sürecine olumlu ve olumsuz bakış açısının haberlerde yer alma şekli incelenmiştir. Haber söylemi makro ve mikro analizi yapılarak tablo şeklinde sunulmuştur.

Türkiye- Avrupa Birliği Arasındaki İlişkilerin Gelişme Süreci

Türkiye ile AB arasında 60 yıldan daha uzun bir süredir tam üyelik çalışmaları sürmektedir. Türkiye, 1950'lerden beri birliğin üyesi olmayı istemektedir. Türkiye, AB'ye üye olma konusundaki kararlılığını söylemlerinde dile getirmektedir. Asya'yı Avrupa'ya bağlayan coğrafi konumu nedeniyle Türkiye, jeopolitik açıdan Avrupa Birliği için her zaman en önemli ülkelerden biri olmuştur. AB açısından önemi ise; "Türkiye'nin, komşulukta Rusya ile eşit, küresel sahnede ABD ve Çin'den sonra bir adım geride olduğu söylenmektedir" (Tocci, 2014, 1).

Türkiye'nin petrol ve doğalgaz yönünden Ortadoğu ve Hazar bölgesine yakınlığı, bu kaynakları Avrupa'ya ulaştıran transit bir ülke olması jeopolitik açıdan önemini arttırmaktadır. Ayrıca Ortadoğu ile Avrupa arasındaki güçlü tarihi bağlarının olması Türkiye'nin önemini daha da arttıran etmenlerden biridir. Türkiye; 1959 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulduktan bir yıl sonra, Avrupa Birliği'ne ortak üyelik başvurusunda bulunmuştur. AB Türkiye'nin üyelik şartlarını yerine getirecek kadar gelişmiş olmamasını öne sürerek kabul etmemiş, Türkiye'ye tam üye olana kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması önermiştir. Bu çerçevede 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara Anlaşması imzalanmış, anlaşmada üyelik yolunda hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönem olmak üzere üç dönem öngörülmüştür. Gümrük Birliği'nin geçiş döneminin sonunda yürürlüğe girmesi planlanmış, ek protokol Kasım 1970'te imzalanmıştır. Türkiye 1987'de tekrar üyelik başvurusunda bulunmuş, Avrupa Birliği 1989 yılında verdiği yanıtta, Türkiye'nin üyeliğe uygun olduğunu ancak Birlik'in önce genişleme sürecini kendi içinde tamamlaması gerektiğini ve Gümrük Birliği'nin öncelikle tamamlanması gerektiğini belirtmiştir.

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Gümrük Birliği 1995 yılında kurulmuştur. Türkiye-AB arasındaki ilişkilerin dönüm noktası, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde yapılan Helsinki Zirvesi'dir. Zirve, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerde yeni bir çağ başlatmış, Türkiye aday ülke olarak tanınmıştır. Ancak "AB liderleri, Türkiye'nin üyelik müzakerelerini başlatmak için 'Kopenhag Kriterlerinde' belirtilen koşulları hala yerine getirmediğini ve bu nedenle henüz katılım müzakerelerine hazır olmadığını vurgulamıştır" (Akçakoca, 2006, 8). Zirve'de ayrıca Türkiye'nin adaylığı resmen onaylanmış ve diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir. Daha sonra Avrupa Komisyonu Türkiye için bir katılım ortaklığı belgesi hazırlamış ve 8 Mart 2001'de belge kabul edilmiştir. "Söz konusu belge" ile Türkiye'nin ulaşacağı her bir müktesebat başlığı için kısa vadeli ve orta vadeli hedefler belirlenmiş, Türkiye'nin AB'ye katılımı için bir yol haritası çizilmiştir. Hem katılım ortaklığı hem de ulusal program, "Türkiye'nin demokrasiye, hukukun üstünlüğüne, bireysel hak ve özgürlüklere ve bu görevleri yerine getirmek için gerekli olan yasal ve idari önlemlere ve mevzuata uymak zorunda olduğu siyasi kriterlere odaklanmıştır" (Aybey, 2004, 20).

AB ile katılım müzakerelerine başlamanın ön koşulu olan AB'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmek için Türkiye'de kapsamlı bir süreç başlamıştır. "Aralık 2004'te katılım

müzakerelerinin başlama koşulları Avrupa Konseyi tarafından belirlenmiştir. “3 Ekim 2005'te müzakere sürecinin ilk aşaması olan; tarama süreci başlamıştır”¹.

“Türkiye'nin AB üyeliği hedefi, vatandaşlarının yaşam standartlarını daha da iyileştirmeye hizmet eden ve hukukun üstünlüğünü ve demokratikleşmeyi derinleştiren siyasi reformların hızlandırılmasında önemli bir neden olmuştur” (Bozkır, 2015, 21).

Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkiler on yıllardır bu şekilde iniş ve çıkışlarla devam etmektedir. Mülteci krizi ise ilişkileri derinden etkileyen en önemli konulardan biri olmuştur.

Mülteci Krizinin Avrupa Birliği- Türkiye Arasındaki İlişkilere Etkileri

Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkiler on yıllardır iniş çıkışlarla devam ederken mülteci krizi ilişkileri derinden etkileyen en önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. AB ülkeleri mülteci krizini, ülkelerinin toplumsal huzurunu kaçırarak bir sorun olarak görmektedir. Birlik'in uyguladığı mülteci politikaları, sorunun çözümü için yeterli olmadığından kendi topraklarının dışında çözümler aramaktadır. AB; Schengen rejimini ve Avrupa entegrasyonunu tehdit eden bu sorunu çözmek için henüz etkili ve sürdürülebilir bir politika geliştirememiştir. AB, mülteciler konusunda ortak bir politika oluşturmaya çalışsa da göç politikaları ve kabul edilecek mülteci sayısı ile ilgili karar, üye devletlerin egemenlik haklarıyla büyük ölçüde bağlantılıdır. Bu nedenle ülkeler kendi çıkarlarına göre davranmayı tercih etmektedir. Birlik içindeki çelişkili fikir ayrılıkları nedeniyle, ortak bir eylem planı ve mülteci krizinin çözümü için güçlü bir politika oluşturmak hedefinden çok uzakta kalmıştır.

2015 yılında, AB'ye eşi görülmemiş sayıda mülteci ve düzensiz göçmen gelmiş olması, Birliğin sığınma politikalarında birçok eksikliği ve boşluğu ortaya çıkarmıştır².

“Türkiye bir taraftan AB'ne katılım müzakerelerini yürütüp diğer taraftan da AB ile mülteci krizinden kaynaklanan sorunlarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bundan dolayı Türkiye AB ile göç yönetimindeki mevcut iş birliğinin ilerletilmesini sağlamak amacıyla, 15 Ekim 2015 tarihinde kabul edilen Ortak Eylem Planı'nın hayata geçirilmesine karar verilmiştir”³.

“AB, yoğun mülteci akınını engellemek için tek çare olarak Türkiye'yi görmüş, üyelik görüşmelerini tekrar canlandırmayı ve 3 milyar Euro yardım yapılmasını önermiştir”⁴.

2015 yılı mülteci krizi açısından kritik bir dönüm noktası olarak kayıtlara geçmektedir.

“2016'da yapılan 28 AB üye ülkesinin katılımı ile Türkiye-AB Zirvesi'nde birçok karara imza atılmıştır. Ankara'nın mültecilerin Yunan kıyılarına varmasını engellemesi için Türkiye'deki Suriyeli mültecilere yardımın ikiye katlanmasını desteklediği vurgulanmıştır”⁵.

“AB'nin taahhüt ettiği bu para Türkiye'ye direkt olarak değil proje karşılığında gönderilmektedir. Projeler onaylandıkça taahhüt edilen miktar ödenmektedir”⁶.

Fonlarla ilgili olarak AB, Türkiye'ye ödeme yaptığını söylemekte, Türkiye de vaat edilen ödemenin hepsini almadığını ifade etmektedir. Bu anlaşmazlığın nedeni paraların delege edilmesi ile kullanılması arasında geçen sürenin, AB tarafından özellikle uzatılması şeklinde açıklanmaktadır.

¹ Bkz.: https://www.ab.gov.tr/katilim-muzakereleri_37.html

² Bkz.: <https://ec-europa-eu.translate.goog/home-affairs/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system>

³ Bkz.: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/29_kasim_2015_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi.pdf

⁴ Bkz.: <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2016-125-1594>

⁵ Bkz.: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/29_kasim_2015_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi_.pdf

⁶ Bkz.: <https://mültceciler.org.tr/avrupa-birliginin-suriyeliler-icin-turkiyeye-odedigi-para/>

AB 6 milyar avro ödemeyi kâğıt üzerinde projelere bağlamış; ama projeler ilerledikçe parayı serbest bırakım söylemine rağmen projenin ilerlememesi için de her türlü engeli çıkartmaktadır.

“AB, projeleri öyle çok zor şartlara bağlamıştır ki, projeler hiçbir şekilde ilerleyememektedir. İnsanlık dramına maruz kalan mülteciler ise ihtiyaçları için bu paranın gelmesini beklemektedir. AB tarafından yalnız bırakılan Türkiye, sahada sorunları kendi başına çözmek zorunda bırakılmıştır”¹.

Bu dönemde; mültecilerin sayıca sınırları zorlaması, yeni politikaların geliştirilmesi için çözüm arayışlarının sürdürülmesine sebep olmaktadır. Görüşme ve mutabakatlar, AB üyeliğini de içerisine alan önemli stratejik iş birliği adımları olarak düşünülmektedir. Avrupa Birliği perspektifinden bakılacak olursa; Birlik, kendisi dışında mülteciler için bir ev sahibi aradığını söylemek mümkündür. Avrupa Birliği ülkeleri, özellikle Almanya, Türkiye'yi mültecilerin Avrupa'ya geçişini engelleyen bir tampon bölge olarak görmektedir. Avrupa Birliği ile göç sorunu ve mülteci krizi hakkında uzlaşma sağlanması açısından çeşitli görüşmeler yapılsa da bir sonuca ulaşamamaktadır. Bu durum, göç politikalarının ve Türkiye-AB arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir. 18 Mart 2016 tarihinde yapılan Türkiye - AB zirvesi önemli bir dönemeçtir. Zirvede göç krizi ele alınmış, Türkiye-AB ilişkilerine derinleştirilmesine odaklanılmıştır².

Türkiye-AB ilişkileri açısından mülteci krizi, vize serbestliği, tam üyelik müzakereleri gibi süreçler birbirinden bağımsız düşünülmemelidir. Bu süreçte herhangi bir olumsuz gelişmenin bütün süreçleri negatif yönde etkileme ihtimali bulunmaktadır. Bu durum gazete haberlerine yansımakta ve süreçle ilgili haberler de gündem oluşturmaktadır. Medyanın gücü eleştirel analizler için farklı disiplinlerde kullanılan yöntemin aracı olarak seçilmesini sağlamaktadır. Haber retoriği hedef kitleyi etki altına alarak iz bırakmakta, sosyal ve siyasal yapı çözümlenebilmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş süreci ve mülteci krizi hakkındaki haberler Teun A. Van Dijk'in Eleştirel Söylem Analizi Yöntemi ile incelenmiştir.

Teun A. Van Dijk'in Eleştirel Söylem Analizi Yöntemi

Eleştirel söylem analizi; yorumlayıcı ve çözümleyici nitel bir araştırma yöntemidir. Sosyoloji, psikoloji, medya ve iletişim bilimleri, siyasal bilgiler, uluslararası ilişkiler, dilbilim, edebiyat çalışmaları, antropoloji, felsefe, gibi pek çok farklı disiplinle ilişkilendirilmektedir. Bu anlamda tek bir teori değil, heterojen özelliğe sahip bir yöntemdir.

“Psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi ve bunların merkezlerinde bulunan egemen davranışçı düşüncelerden esinlenen iletişim araştırmacıları; etkilerin incelenmesine, genellikle insan davranışına ve medya tesirine ilişkin uyarım çeşitlerini incelemektedir” (Fejes, 1994, 251).

Her türlü kaydedilmiş malzeme, yazılı ve sözel metinler, haber, çeşitli amaçlarla hazırlanmış bildiriler, akademik yayınlar, sosyal medya ve geleneksel medya ürünleri, her türlü basılı yayın, görüşme ve toplantılar, söylem analizinde araştırma konusu olabilmektedir. Kısa tanımı ile söylem analizi, dil pratiklerinin yorumlanmasıdır.

“Söylem analizi, 1980'lerden itibaren özellikle inşacı ve eleştirel uluslararası ilişkiler akademisyenleri tarafından çok tercih edilen bir ampirik analiz yöntemidir”³.

---

¹ Bkz.: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/-avrupa-degerleri-soyleminin-geregini-once-ab-yerine-getirmeli/2203172>

² Bkz.: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/18_mart_2016_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi.pdf

³ Bkz.: <https://kureselcalismalar.com/soylem-analizi-ve-uluslararasi-iliskiler/>

Teun A. Van Dijk'ın açtığı perspektifle haber söylemi, toplumsal etkileri ve bağlantılarıyla tartışılmaktadır. Bu yöntem, toplumsal sorunlara, politik çıkarımlara, ideolojik yapılara, stratejik yönetime dair çıkarımlar oluşturmaya odaklı bir yöntemdir.

“Medya söylemleri ile alıcılar arasında, medya söylemleri ile siyasal gerçeklik arasında ve kitle iletişim araçları ile kamusal alan arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır” (Meyer & Hincman, 2014, 13).

İnternetin gelişmesi ile sosyal medya platformlarının kullanıcı sayısı artmakta, digital yenilik ve değişimler ağ toplumunu genişletmektedir. Yöndeşme ile multimedya içerik üretimi ve paylaşımları çoğalmakta, çift yönlü bir etkileşim meydana gelmektedir.

“Dijk’a göre; çağdaş literatür, “bağlı çağ” “insan ağı” ve “web toplumu” gibi ifadeleri ile karşımıza çıkmaktadır” (Dijk, 2016, 12).

İnsanlar kendi düşüncelerini oluşturmak ve değiştirmek için çeşitli söylemlerden ve bunlardan türetilen enformasyondan yararlanmaktadır.

“Söylem tiplerinin, başlıkların, retoriksel öğelerin seçimi ya da sansür edilmesi haberin alıcıları ne şekilde etkileyeceğini belirlemektedir. Bu durum, algı, kanaat, tutum ve ideolojilerin oluşumu ve yeniden üretiminde güçlü birer etken olmaktadır” (Dijk, 1994, 281).

Dijk'ın sistematik haber çözümlemesi modeli makro ve mikro olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Haberde makro yapı; tematik açıdan incelendiğinde başlıklar, haber girişi, spotlar, fotoğraflar değerlendirilmektedir. Haber söyleminin önemli bir bölümünü başlıklar ve spot oluşturmaktadır. Başlık ve spotlar, haberde anlatılan konunun adeta özeti gibi sunulmaktadır. Haber başlıkları, haberin en çok hatırlanan ve etkileyen bölümü olarak kabul edilmektedir. Şematik yapıda ise haber, harflerin rengi, karakteri, fontu, mizampaj ile anlam kazanmaktadır.

Makro analizde; şematik açıdan bakıldığında, habere konu olan olayın neden sonuç ilişkisi üzerinde durulmaktadır.

“Haber metin analizi, gazete haberlerinin veriliş şekillerinin eleştirel bir şekilde sözcük ve cümlelerin anlam ve bağlam açısından değerlendirilmesidir¹.

Makro analizde haber kaynakları ve yetkililerin görüşleri, haber metinlerinin inanılabilirliğini artırmaktadır.

“Devlet görevlilerinin söylemleri güçlerini, devlet bilgilerine erişimi olan, anayasal meşruluğu bulunan ve medyaya özel erişimi olan görevlilere ait olmalarından almaktadır “

“Söylem analizi metin yapılarını incelemekle sınırlı kalmamaktadır. Anlam, fikir ve ideolojileri de açığa çıkarmaktadır” (Sözen, 2014, 122).

Haberin mikro analizinde; sentaktik açıdan değerlendirme yapılarak cümle yapısı incelenmektedir. Haberde kullanılan retoriksel unsurlar, tekrar eden kelimeler, karşılaştırmalar, benzetmeler, örneklemeler, sunulan kanıtlar, ispatlar, ön varsayımlar, başvuru uzman görüşleri, metafor kullanımı, ironi, ima, haberin ikna gücünü arttırmaktadır. Haberde ayırıcı ifadeler, cinsiyet, din, ulus, ırk açısından kalıp yargılar, güç ve egemenlik nosyonları yeniden üretilerek toplumsal kutuplaşmaya sebep olabilmektedir.

---

¹ Bkz.:

http://politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/medya_calismalari_medya_pedagogisi_ve_kuresel_iletisim.pdf

“Medya sanki yeni bir olayı temsil etmekten çok bildik imgeleri yeniden üretiyor gibidir” (Fiske, 1997, 35).

Bu bağlamda haber söylemi haber etiği açısından önem taşımaktadır. Eşik bekçileri objektif bakış açısı ile haberi yapılandırmalıdır. Medya, ayırıcılıktan arındırılmış tarafsız yayıncılık konusunda duyarlı olmalıdır. Gazetecinin; manipülasyondan, dezenformasyondan kaçınması, nefret söylemi ve ayırıcı dil kullanımı, ırkçılık, cinsiyetçilik ve bunun gibi toplumsal egemen bakış açısının medya yoluyla yeniden üretilmemesi için söyleme dikkat etmesi gerekmektedir. Medyada, toplumsal yapıda belirli kültürel ve siyasi söylemler iletiler aracılığıyla kodlanmaktadır. Haber söyleminde: sığınmacı, göçmen, misafir, kardeş, muhacir, kaçak, Suriye’den gelenler gibi kategorik isimlendirmeler dikkat çekmektedir. Temsil edilen, temsili inşa edenlerin görüşlerini de içermektedir. Mültecilerin nasıl temsil edildiğine odaklanıldığında ırkçı çağrışımları ve nefret söylemi üretildiğini görmek mümkündür.

“Medyada sığınmacı sorunları barınma sorunu başta olmak üzere birçok açıdan gündeme gelmektedir. Sığınmacıların yüzde 90’ının kamp dışında yaşadığı göz önüne alındığında medyanın şehirlerdeki sığınmacıları daha fazla gündeme taşıdığını söylemek mümkündür” (Paksoy ve Şentöregil, 2018, 249).

Medyada mültecilerin, Türkiye’yi sadece geçiş olarak kullandıkları ve esas hedeflerinin daha rahat yaşama kavuşacakları hayaliyle Avrupa’ya geçmek istedikleri vurgulanmaktadır. Avrupa ülkelerine geçemedikleri için yasa dışı yolları tercih ettiklerine dair birçok haber bulunmakta bot veya tekne batmasıyla hayatını kaybeden mülteciler gündem oluşturmaktadır.

Mülteciler hakkında; muhtaç, istenmeyen, özgür olmayan, acınan, sınırda masum çocuklarının ve kendilerinin can verdiği ve ölümüne yolcu oldukları medya tarafından sürekli tekrar edilerek algı üretilmektedir.

Bu bağlamda, “dünyayı farklı biçimlerde temsil etmede hem dillerin nasıl anlam inşa ettiklerini hem de simgeleştirmenin nasıl bir işlev gördüğünü anlamamız gerekmektedir” (Hall, 1997, 90).

Türkiye’de sürekli kalacakları ya da belli bir müddet sonra ülkelerine dönecekleri ya da dönmeyecekleri, sosyal, kültürel, ekonomik ve birçok açıdan varlıklarının sorun olacağı, basın yolu ile üretilmekte ve büyük bir hızla yayılmaktadır.

Medyada; yasa dışı geçiş, yabancı, göçmen, mülteci, kaçak, güvenlik, tekne veya bot batması, tehlikeli yolculuk, çocuk cesedi, ölüm, yakalanma, huzur arayışı, insani sorumluluk gibi haber söylemlerinin yanı sıra, Türkiye’den mültecilere destek ve yardımlar, AB’den Türkiye’ye yardım programları temaları ile ilgili haberler göze çarpmaktadır. Haber söylemlerinde ötekileştirilmeye ve nefret söylemine rastlanmaktadır.

Uluslararası zirveler gibi önemli kırılma noktalarında; Türkiye’nin AB’ye giriş süreci ve mültecilere ait haberler; haber metinlerine daha fazla yansımakta, gündem oluşturmaktadır.

Mülteci Krizinin Türkiye’nin AB’ye Giriş Sürecine Etkileriyle İlgili Haberlerin Makro Analizi

Türkiye’nin AB üyeliği’ne giriş süreci ve mülteci krizi hakkında 18 Mart 2016 zirvesi öncesi ve sonrası gazetelerin birinci sayfalarındaki haberler makro açıdan incelenmiştir. Yapılan değerlendirmede bu dönemde AB’ye giriş sürecine olumlu ve olumsuz olmak üzere iki farklı bakış açısı olduğu ortaya çıkmıştır. Zirve öncesi ve sonrası medyada gündem oluşturduğu sonrasında ise bu konu ile ilgili haberlerin bir sonraki kırılma noktasına ya da daha açık bir ifade ile bir sonraki zirveye kadar ertelendiği görülmektedir.

Türkiye'nin AB Üyeliği'ne Olumlu Bakış Açısı İçeren Temaların Makro Analizi

AB'ye giriş süreci ve mülteci krizi hakkındaki olumlu tema içeren haberler makro açıdan değerlendirilmiştir. Haber metinleri, tematik ve şematik açıdan değerlendirilip önce başlıklar incelenerek, haberin bağlamı, ardalın bilgisi haber kaynakları, yetkililerden alınan görüşlere dayanıp dayanmadığı konusunda çözümleme yapılmıştır.

1.Başlık	"İmza tamam" (<i>Hürriyet</i> , 19.03.2016).
1.Analiz	"İmza tamam" şeklindeki haber başlığında zirvenin sonucu kesin ve net cümlelerle ifade edilmektedir. Türk ve AB başkanlarının ellerini birleştirdiği fotoğraf, zirvenin olumlu geçtiğini anlatmaktadır Manşetten verilen haberin başlığı büyük punto ve beyaz renk harflerle yazılmıştır.
2.Haber gövdesi	"Türkiye, mülteci göçünü Avrupa ile birlikte düzene koymak istiyor." (<i>Hürriyet</i> , 17.03.2016).
2.Analiz	Mültecilere ev sahipliği yapan Türkiye'yi zirve öncesi öven Merkel'in söylemi ve Merkel fotoğrafı haber gövdesini yapılandırmaktadır. Bu ifade, AB açısından Türkiye'ye olumlu bakış açısı sergilediklerine dair inandırıcı ve ikna edici bir algı oluşturmaktadır.
3.Başlık	"Milyonlarca mültecinin gözü Brüksel Zirvesi'nde" (<i>Sabah</i> ,18.03.2016).
3.Analiz	1. Haber küçük punto ile sadece başlık şeklinde birinci sayfada verilmektedir.
4.Başlık	Vizesiz Avrupa'nın yolu açıldı (<i>Sabah</i> , 19.03.2016).
4.Analiz	Haber başlığı birinci sayfada küçük punto ile verilmektedir. Başlığın, Gazete logosunun hemen altında verilmesi dikkat çekici olmasını sağlamaktadır. AB'ye üye olunca vize gerekmeyeceği için "Vizesiz Avrupa" tamlaması ile konu özetlenmektedir.
5.Üst başlık	Türkiye AB uzlaştı: vizesiz seyahat işlemleri hızlandırılacak (<i>Sabah</i> , 19.03.2016).
5.Analiz	Haber üst başlığı açıklayıcı bir cümle ile tamamlanmakta, zirveye dair kesin ve net sonuç ifade edilmektedir.
6.Alt başlık	Mülteci krizi pazarlığından uzlaşma çıktı. Haziran'da vizesiz Avrupa kabul edildi. Rum vetosu olan 5 başlık yerine bütçe başlığı açılacak. Yarından itibaren giden mültecileri Türkiye geri alacak. (<i>Hürriyet</i> , 19.03.2016).
6.Analiz	Zirve "pazarlık" metaforu ile anlatılmakta edilgen cümle yapısı kullanılmaktadır.
7.Spotlar:	Tarihi bir gün, mülteci geçişi, 3 Milyar Euro ek, vize muafiyeti (<i>Hürriyet</i> , 19.03.2016).
7.Analiz	Bu dört adet spot 18 Mart zirvesini özetlemektedir. Kısa ve basit yapı içeren temalar, bir anlaşmanın maddeleri şeklinde sıralanmaktadır.
8.Üst başlık	Türkiye- Avrupa Birliği anlaşmaya vardı (<i>Milliyet</i> , 19.03.2016).
8.Analiz	Anlaşmanın sonucu sade bir dil, basit yapı cümle ile kesin bir ifade ile belirtilmiştir. Olumlu mesaj içermektedir.
9.Alt başlık	AB Zirvesi'nde Yunan adalarına 21 Mart'tan sonra giden mültecilerin 4 Nisan'dan itibaren Türkiye'ye iadesi kararı çıktı (<i>Milliyet</i> , 19.03.2016).
9.Analiz	Zirve sonucu ile ilgili karmaşık yapıda verilen cümleye rağmen zirve kararlarının uygulanması bakımından olumlu bakış açısı yansıtılmaktadır. Haber açıklayıcı anlatımı, bağlamı da beraberinde sunmaktadır.

Tablo 1: Türkiye'nin AB Üyeliği'ne Olumlu Bakış Açısı İçeren Temaların Makro Analizi

Tablo 1'te görüldüğü gibi haber anlatıları makro önermelerden oluşmaktadır. Haber başlıkları konuyu özet bilgi şeklinde sunmaktadır. Başlığın gazete mizanpajında aldığı yer, yazının rengi fontu ve bunun gibi birçok unsur haberin ne derece etkili bir haber olacağı konusunda fikir

vermektedir. Bu konu hakkındaki bazı haberlerde Türkiye'nin AB üyeliği konusunda olumluya kayan yönelimle karşılaşılmaktadır

Basit, kısa cümleler yetkili kişilerin ifadeleri ile kurgulanan haberlere oldukça sık rastlanmakta, haberin inandırıcılığı artarak daha net bir tablo ortaya çıkmaktadır. Başlıklara yakından bakıldığında enformasyonun genelleştirildiğini söylemek mümkündür. Genelden özele gidış başlıklardan haberin gövdesinde arasında sürmektedir.

Türkiye tarafından bakıldığında da AB'ye giriş sürecinin daha olumlu bakış açısı ile yansıtıldığı görülmektedir. Haber söyleminde ideolojik üretime ilişkin makro temalar bulunmaktadır. Bu durumun yayınlanan gazetelerin politik bakış açısını yansıttığını söylemek mümkündür.

Haber başlıklarında AB ile ilişkilerde beklenen ve olması istenen olumlu gidişatın mülteci krizi üzerinden oluşturulmaktadır. AB'ye giriş sürecine mülteci krizinin olumlu yansıtacağına dair algının haber söylemi aracılığıyla oluştuğu görülmektedir. Bu başlıklarla AB'nin Türkiye'ye muhtaç olduğu ve eninde sonunda AB'nin Türkiye'yi üye olarak kabul edeceği yönünde olumlu mesajlar verilmektedir. Haberlerin gündem belirleme ve kamuoyu oluşturma gücü, haberin makro açıdan verilme şekli ve bu bağlamda oluşturduğu çerçeve ile de doğrudan ilgilidir. Avrupa Birliği ve bütün dünyayı ilgilendiren mülteci krizinde medya söyleminin etkisi, konunun devlet görevlilerinin ya da kurumlarca dile getirilmeleri durumunda daha da artmaktadır.

Türkiye'nin AB Üyeliği'ne Olumsuz Bakış Açısı İçeren Temaların Makro Analizi

Gazete haberlerinde yer alan Türkiye'nin AB üyeliğine olumsuz bakış açısı içeren makro önermeler değerlendirilmiştir.

2. Başlık	"Günaydın Şansölye (<i>Cumhuriyet</i> , 17.03.2016)
2.Analiz	Merkel fotoğrafının yanında yer alan bu başlık, sürmanşetten verilmekte konunun önemine dikkat çekmektedir. Sürmanşet haberin önemini ortaya koymakta, gündem yaratmaktadır. Şansölye; Roma İmparatorluğu mirası üzerinde kurulmuş çeşitli ülkelerde değişik zamanlarda değişik anlamlarda kullanılmış bir görev isimlendirmesidir. Bugün ise en bilinen manasıyla Almanya ve Avusturya'da hükümet başkanlığı makamıdır.
3.Alt Başlık	Almanya Başbakanı, Türkiye'nin basın özgürlüğü karnesini ve kürtlere muamelesini eleştirdi (<i>Cumhuriyet</i> , 17.03.2016).
3.Analiz	Haber alt başlığında yetkilinin söylemi etken bir dil kullanılarak verilmekte eylem "eleştirdi" fiili ile tanımlanmakta, olumsuz algı yaratmaktadır.
4.Haber Gövdesi	Sığınmacı pazarlıklarının baş müzakerecisi Angela Merkel, eleştirilere daha fazla kayıtsız kalamadı. Türkiye'ye açık çek vermeyeceklerini ifade etti" (<i>Cumhuriyet</i> , 17.03.2016).
4.Analiz	Merkel; "sığınmacı pazarlıklarının baş müzakerecisi sıfatı ile tanımlanmakta ve Türkiye'nin istediği gibi davranmasına izin vermeyeceklerini ifade eden olumsuz ifadeler içeren haber girişidir.
5.Haber gövdesi	Avrupa Birliği, Ankara'nın, 7 Mart'ta teklif ettiği plan üzerinde tam uzlaşma sağlamakta zorlandı. (<i>Hürriyet</i> ,18.03.2016).
5.Analiz	7 Mart zirvesi kararları ile karşılaştırılarak tam uzlaşma sağlanamadığı "zorlandı" ifadesi ile üstü örtük bir biçimde ifade edilmektedir.
6.Başlık	Avrupa Birliği çark ediyor. (<i>Milliyet</i> 18.03.2016).
6.Analiz	çark ediyor" metaforu ile güçlendirilen anlam olumsuz ifade taşımaktadır. Haber başlığı büyük punto ve siyah renkte yazılmıştır.
7. Spot	AB, Türkiye'yle 7 Mart'ta prensipte uzlaşılan mülteci anlaşmasında geri adım atıyor. (<i>Milliyet</i> , 18.03.2016).

7.Analiz	18 Mart Zirvesi'nden önce yapılan zirve ile karşılaştırma yapılarak "geri adım" metaforu ile olumsuz anlam katılmaktadır.
8.Spot	Edirne Kapı yolunda 15 kişi kapasiteli minibüste 43 sığınmacı yakalandı. (<i>Milliyet</i> 18.03.2016).
8.Analiz	Yakalandığı ifade edilen mültecilerin fotoğrafı ile verilen spotta Suriyeli mülteciye verilen "sığınmacı" isimlendirmesi ayırıcı bir ifade içermekte, sorunun çözümü için 18 Mart Zirvesinin önemi bu fotoğrafla vurgulanmaktadır.
9. Başlık	Vizesiz Avrupa başka bahara. (<i>Sözcü</i> , 19.03.2016).
9.Analiz	Haber başlığı, makro açıdan değerlendirildiğinde; Haber başlığının büyük punto, pembe zemin üzerine beyaz harflerle yazılmış olması dikkat çekmektedir. Başka bir haberin "dokunulmazlık başka bahara" başlığının aynı punto ile hemen üstte verilmesi iki haberin şekil açısından benzetilmesine ve anlam açısından bağlam kurulmasına sebep olmaktadır.
10.Haber Gövdesi	AB'yle yürütülen mülteci pazarlığı, hiç te öyle yandaş medyanın dediği gibi zaferle sonuçlanmadı. Türkiye 2-3 gün içinde Avrupa'daki mültecileri alacak vizesiz AB için Türkiye Nisan'a kadar 72 şartı yerine getirecek ki buna imkânsız gözüyle bakılıyor. 3 Milyarlık yardıma ek istenen, 3 milyarlık ikinci yardım askıya alındı (<i>Sözcü</i> , 19.03.2016).
10.Analiz	Türkiye ve AB ilişkileri açısından olumsuz bakış açısı "imkânsız" ifadesi ile olumsuz cümle yapısı kazanmaktadır.
11.Üst başlık	AB, Hükümeti önce para ve vize sözüyle ikna etti, ardından özgürlük uyarısında bulundu (<i>Cumhuriyet</i> , 19.03.2016).
11.Analiz	Etken bir cümle ile ifade edilmiştir. "ikna etti" ve "uyarısında bulundu" yüklemeleri AB'yi etken, Türkiye'yi edilgen duruma getirmektedir.
12.Başlık	"Merkel: Basın özgürlüğünü gündeme getireceğiz" (<i>Hürriyet</i> , 17.03.2016).
12.Analiz	Brüksel'deki zirve öncesi Merkel'in sözü haberin başlığı olmuştur. Haber başlığı harf renk ve puntosu açısından dikkat çekicidir. Merkel'in fotoğrafı ile verilen haber zirve öncesi basın özgürlüğü konusunu da gündeme getireceğini vurgulamakta, başkanın sözü ve fotoğrafı haberin ikna gücünü artırmakta, basın özgürlüğü bağlamı haberi farklı noktaya taşımaktadır.
13.Spot	Cumhuriyet'te Alternatif AB zirvesi (<i>Cumhuriyet</i> , 19.03.2016).
13.Analiz	Spotun yanında bulunan fotoğrafta Can Dündar, Erdem Gül ve Avrupa ülkelerinden diplomatlar bulunmakta, AB zirvesine gönderme yapılmaktadır.
14.Başlık	"AB ile anlaşma uygulamaya bağlı" (<i>Hürriyet</i> , 20.03.2016).
14.Analiz	Mültecileri geri göndermenin zamanla belli olacağı belirtilen bir sütun cm sığdırılan haber, olumlu gelişmeleri geniş zamana yaymaktadır.
15. Başlık	Yandaş medya, Zirve'yi görmedi (<i>Cumhuriyet</i> , 20.03.2016).
15.Analiz	Brüksel'deki Zirve toplantısı ile ilgili haberlerin hükümete yakın olan gazetelerde daha az yer aldığı ifade edilmekte, AB'ne giriş sürecine önem vermedikleri ima edilmektedir. Bu cümledeki "zirve" sözcüğü, cümleye kattığı anlam bakımından metafor özelliği de taşımaktadır.
16.Alt başlık	Erdoğan'a yakın gazetelerde Çanakkale Zaferi konuşması geniş yer alırken, Brüksel'deki anlaşma küçük verildi (<i>Cumhuriyet</i> , 20.03.2016).
16.Analiz	Haber alt başlığı, pasif cümle yapısı ile yapılandırılmıştır. Haberde referansal açıdan karşılaştırma yapılmaktadır. Diğer yayın organlarında ne kadar yer verildiğine dair nicel bir sonuç verilmesi haberin önemsenmediğine dair bağlam içermektedir.

Tablo 2: Türkiye'nin AB Üyeliği'ne Olumsuz Bakış Açısı İçeren Temaların Makro Analizi

Tablo 2'te görüldüğü gibi; Türkiye-AB ilişkilerinde mülteci krizi açısından kırılma yaşanan dönemlerde artan bir ivmenin olduğu görülmektedir. Bu dönemde basına yansıyan haber

söyleminde AB üyelik süreci hakkında olumsuz bakış açısının da yansıdığı görülmektedir. Bu başlıklarla AB'nin Türkiye'yi üye olarak kabul etmeyeceği yönünde olumsuz mesajlar verilmektedir. Haber manşetten ya da sürmanşetten verildiği gibi sayfanın küçük bir bölümünde de verilebilmektedir. Fakat kullanılan söylem, nitel açıdan çok etkili olabilmektedir. Fotoğraflar başlığı ve haberin gövdesini özetleyen ve daha çok başkanların bir araya gelme durumunu yansıtan fotoğraflardır. Olumsuz tema içeren haberlerde de fotoğraflarda olumlu bakış açısı bulunmaktadır.

Mülteci Krizinin Türkiye'nin AB'ye Giriş Sürecine Etkileriyle İlgili Haberlerin Mikro Analizi

AB'ye giriş süreci ve mülteci krizi hakkındaki haberler, önce mikro açıdan değerlendirilmiştir. Haberlerin verilmiş şekli Sentaktik çözümlemede, cümle yapılarının aktif ya da pasif, basit veya karmaşık olması, bölgesel uyum, nedensel, işlevsel, referansal ilişki, sözcük seçimleri, haber retorik, fotoğraflar, inandırıcı bilgiler üzerinden değerlendirilmiştir.

Mülteci Krizinin Türkiye'nin AB'ye Giriş Sürecine Etkileriyle İlgili Olumlu Haberlerin Mikro Analizi

Türkiye'nin AB üyeliğine giriş süreci ve mülteci krizi hakkında 18 Mart 2016 zirvesi öncesi ve sonrası gazetelerin birinci sayfalarındaki haberler mikro açıdan incelenmiş, olumlu temalar değerlendirilmiştir.

1.Haber gövdesi	Mülteci krizinin çözümü için AB ile Türkiye arasındaki en kritik görüşme bugün Brüksel'de gerçekleşiyor. (<i>Hürriyet</i> ,18.03.2016).
1.Analiz	Bölgesel uyum bağlamında nedensel ilişki sunularak haber yapılandırılmıştır. Zirvenin önemi "kritik "görüşme" metaforu ile vurgulanırken mülteci krizinin çözümü için toplanılacağı ön bilgisi verilmektedir.
2.Haber gövdesi	Avrupa Birliği Ankara'nın 7 Mart'ta teklif ettiği plan üzerinde anlaşmakta zorlandı (<i>Hürriyet</i> ,18.03.2016).
2. Analiz	Cümle yapısı aktif olmakla birlikte süreç hakkında "zorlandı" fiili ile olumsuzla yaklaşan bir üslup göze çarpmaktadır. Cümle yapısı aktif olmakla birlikte süreç hakkında "zorlandı" fiili ile olumsuzla yaklaşan bir üslup göze çarpmaktadır.
3.Başlık	Ölüm rotası kapanıyor (<i>Milliyet</i> , 19.03.2016).
3. Analiz	Siyah büyük yazı fontu manşet haber: "Ölüm rotası" metaforu büyük punto ve siyah renk ile yazılmış, üst başlıkta "Türkiye- AB anlaşmaya vardı" şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Mültecilerin zor yaşam şartlarından kurtarılacak anlaşma gereği Türkiye'ye iade edilmesi kararı bu kısa cümle ile özetlenmektedir.

Tablo 3: Türkiye'nin AB Üyeliği'ne Olumlu Bakış Açısı İçeren Temaların Mikro Analizi

Tablo 3'e göre; Haber temalarına sentaktik olarak bakıldığında aktif cümlelere rastlamak mümkündür. Haberde inandırıcı ve ikna edici örneklere sık rastlanmaktadır. Haberin gündem belirleme ve kamuoyu oluşturma gücü haberin mikro açıdan verilme şekli ve bu bağlamda oluşturduğu çerçeveye ile de doğrudan ilgilidir.

Mülteci Krizinin Türkiye'nin AB'ye Giriş Sürecine Etkileriyle İlgili Olumsuz Haberlerin Mikro Analizi

Haber anlatılarında mikro analizde olumsuz ögelere rastlanmıştır. Haber retoriği haberin yapılanmasını olumsuz sözcüklerle yorumlarken toplumsal açıdan sadece enformasyon değil, algı, ima ve ikna da hedefine ulaşmaktadır.

1.Başlık	"Mülteci pazarlığında Rum itirazına AB desteği" (<i>Hürriyet</i> ,18.03.2016).
1.Analiz	Mülteci pazarlığı" teması metaforudur. Cümle pasif yapıda ve örtük bir şekilde verilmektedir. Haber mikro önermeler, Rum yönetiminin tutumuyla ilgili olarak ardalan ve bağlam bilgisi içermektedir.
1.Spot	Kayseri pazarlığında tuş olduk. Bu şartlara göre pazarlığı AB kazandı (<i>Sözcü</i> , 19.03.2016).
1.Analiz	"AB ile Kayseri pazarlığı yaptık" (<i>Hürriyet</i> , 09.03.2016). Haberine karşılık olarak verilmiş bir başlıkla karşılaşmaktadır. 7 Mart 2016 zirvesi ile ilgili olarak Başbakan Davutoğlu'nun Kayseri pazarlığı yaptık sözüne cevaptır. Mikro açıdan değerlendirildiğinde "tuş" sözcüğü, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin olumsuz seyrinde dair bir metaforudur.
2.Haber başlığı	Mülteciler artık esir kampında. (<i>Cumhuriyet</i> , 22.03.2016).
2.Analiz	"Cumhuriyet Midilli'de" üst başlığı ile verilen haberde "esir kampı" metaforu mültecilerin Midilli'de bulunan kamptaki mültecilerin yaşam şartlarının iyi olmadığı anlatılmaktadır. Cümledeki artık" bağlacından daha önce bu kampa gelen mültecilerin daha rahat yaşam koşullarında olduğu ifade edilmektedir. Dikenli teller arasındaki bir grup mülteci fotoğrafı ikna edici içerik sunmaktadır.
3.Haber gövdesi	AB'yle Türkiye arasındaki "kirli pazarlık" diye tanımlanan geri kabul anlaşmasının önceki gün resmen yürürlüğe girmesinin ardından, Yunan adalarında Nazi dönemini anımsatan "toplama kampları" kurulmaya başlandı. (<i>Cumhuriyet</i> , 22.03.2016).
3.Analiz	"Kirli pazarlık" metaforu ile Zirve'de alınan kararlara gönderme yapılmakta olumsuz yönden eleştiri yapılmaktadır." toplama kampı", ve "Nazi dönemi" ifadeleri de retoriksel açıdan Midilli kampındaki mültecilerin yaşam şartlarının kötü olduğuna dair eleştirel bakış açısını habere yansıtmakta ve habere toplumsal içerik katmaktadır. Nazi dönemi" metaforu habere ırkçılık ve nefret söylemini hatırlatmaktadır.
4.Başlık	AB'ye mayınlı tarla uyarısı (<i>Hürriyet</i> , 19.03.2016).
4.Analiz	Erdoğan'ın Brüksel'de Zirve toplantısının yapıldığı Konsey binasının arkasına pkk çadırları kurulmasına izin veren ülkeleri mayın tarlasında dans edenlere benzettiği için bu söylem AB'ye uyarı şeklinde bir başlıkla verilmektedir. İki olay arasında ardalan ve bağlam sağlanmaktadır.
4.Başlık	"Jandarma yaptılar demokrasi dediler" (<i>Cumhuriyet</i> , 19.03.2016).
4.Analiz	"Jandarma" sözcüğü metafor olarak kullanıldığında, haberi; Avrupa'nın mülteci jandarmalığını kabul etti şeklinde açıklamak mümkündür. Güvenliği ve düzeni sağlayanın AB olduğu metaforla söylenmektedir. Haberde Zirveye dair olumsuz yaklaşım bulunmaktadır.
5.Başlık	Vizesiz Avrupa başka bahara, (<i>Sözcü</i> , 19.03.2016).
5.Analiz	"Başka bahara" betimlemesi retoriksel özellik taşımaktadır. AB 'ne giriş sürecine ait olumsuz algı, akılda kalıcı ve ikna edici söylemle "başka bahara" metaforu ile güçlendirilmektedir. Bu ifade ile olumsuz bakış açısı sergilenmektedir.

Tablo 4: Türkiye'nin AB Üyeliği'ne Olumlu Bakış Açısı İçeren Olumsuz Temaların Mikro Analizi

Tablo 4'e göre; Türkiye- Avrupa Birliği ilişkileri açısından da mülteci krizinin pazarlık konusu olduğu başta olmak üzere bununla ilgili birçok haber yayınlanmaktadır. Haberde kullanılan

sözcüklerin çeşitli metaforlarla güçlendirildiği ve anlam kazandırılarak haberin etkisinin artırıldığı görülmektedir.

Haber içeriklerinde kullanılan; “tuş olduk”, “kayseri pazarlığı”, “esir kampı”, “imza tamam”, “mayınlı tarlada dans”, “jandarma yaptılar”, “kritik”, “ölüm rotası”, “başka bahara” metaforları anlamı güçlendirmektedir. Haberde algı yaratmakta ve etki alanını genişletmektedir. Mikro analizde sentaktik çözümleme; cümle yapıları ve cümle bilgisi Aktif pasif cümleler, yetkililerin dilinden açıklamalar verilmiş şekilleri cümle yapısı ve daha birçok parametre açısından değerlendirildiğinde mülteci krizinin Türkiye ve AB ilişkileri açısından genel tablosunu özetlenmektedir. Devlet yetkililerinin, resmi görevlilerin, görgü tanıklarının ifadeleri aktif yapıyla verildiğinden ikna edici içerik oluşmaktadır.

Sonuçlar

Uluslararası arenada en fazla mülteci yükünü kaldıran ülke olarak Türkiye'nin mülteci krizindeki tutumu, göç politikalarının ve Türkiye- AB arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir. Avrupa Birliği'nin izlediği politikaların başında çeşitli mali kaynaklar ayırarak mültecileri Türkiye'de tutmak ve bu göçün Avrupa'ya akışını engelleme isteği bulunmaktadır. AB ülkelerinin mültecilere yaklaşımı AB'nin kapasitesinin ve beklentilerin çok gerisinde kalmıştır. AB, mülteciler konusunda ortak bir politika oluşturmaya çalışsa da bu sorunu çözmek için henüz adil, etkili ve sürdürülebilir bir politika geliştirememiştir. Mültecilerin bu durumu, 4. kuvvet olan basına yansıdığına, ayırıcı yargı ve kanının oluşması ülkemiz içinde olduğu kadar bütün dünyada ve Avrupa ülkelerinde de etkili olmaktadır. Mülteci krizinin basına yansıması biçimi, AB ve Türkiye arasındaki çıkara dayalı ilişkileri gözler önüne sermektedir. AB'ye giriş sürecinin sancuları mülteci krizi ve zirvelerle hareketlenmiştir. Türkiye Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin, mülteci krizi ile birlikte hızlandığı zirve toplantılarından önce ve sonra bununla ilgili haberlerin gündem oluşturduğu görülmüştür. Haber temaları, zirve sürecine paralellik göstermektedir.

Haber söylem analizinde, bu haberlerin ikili ilişkileri etkilediği görülmektedir. Türkiye- AB ilişkileri basında kimi zaman olumlu, kimi zaman da olumsuz yansıtılmaktadır. Bu durumun gazetelerin politik görüşleri ile doğru orantılı olduğunu söylemek mümkündür.

Haberlerin makro açıdan değerlendirilmesinde; tematik ve şematik açıdan incelenmiştir. Makro incelemede; başlıklar: haberin bağlamı, ardalın bilgisi haber kaynakları, yetkililerden alınan görüşlere dayanıp dayanmadığı konusunda çözümlenmiştir. Avrupa Birliği ve bütün dünyayı ilgilendiren mülteci krizinde medya söyleminin etkisi, konunun devlet görevlilerinin ya da kurumlarca dile getirilmeleri durumunda daha da artmaktadır.

Haber başlıkları konuyu özet bilgi şeklinde sunmaktadır. Başlığın gazete mizanpajında aldığı yer, yazının rengi fontu ve bunun gibi birçok unsur haberin ne derece etkili bir haber olacağı konusunda fikir vermektedir. Bu konu hakkındaki bazı haberlerde Türkiye AB üyeliği konusunda olumluya kayan yönelimle karşılaşılmaktadır. Bu olumlu gidişatın dayanağı tarafların mülteci alanındaki karşılıklı “iş birliği” ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Basit, kısa cümleler yetkili kişilerin ifadeleri ile kurgulanan haberlere oldukça sık rastlanmakta, haberin inandırıcılığı artarak daha net bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Türkiye tarafından bakıldığında da AB'ye giriş sürecinin daha olumlu bakış açısı ile yansıtıldığı görülmektedir. Bu durumun yayınlanan gazetelerin politik bakış açısını yansıttığını söylemek mümkündür. Haber başlıklarında AB ile ilişkilerde beklenen ve olması istenen olumlu gidişatın mülteci krizi üzerinden oluşturulmaktadır. AB 'ye giriş sürecine mülteci krizinin olumlu yansıtacağına dair algının haber söylemi aracılığıyla oluştuğu görülmektedir. Bu başlıklarla

AB'nin Türkiye'ye muhtaç olduğu ve önünde sonunda AB'nin Türkiye'yi üye olarak kabul edeceği yönünde olumlu mesajlar verilmektedir. Haberlerin gündem belirleme ve kamuoyu oluşturma gücü haberin makro açıdan verilme şekli ve bu bağlamda oluşturduğu çerçeve ile de doğrudan ilgilidir.

Haber manşetten ya da sürmanşetten verildiği gibi sayfanın küçük bir bölümünde de verilebilmektedir. Fakat kullanılan söylem, nitel açıdan çok etkili olabilmektedir. Fotoğraflar başlığı ve haberin gövdesini özetleyen ve daha çok başkanların bir araya gelme durumunu yansıtan fotoğraflardır. Olumsuz tema içeren haberlerde de fotoğraflarda olumlu bakış açısı bulunmaktadır.

Haber temaları mikro açıdan incelendiğinde, Türkiye- Avrupa ilişkileri açısından analizini yapabilmek için incelenen gazetelerde verilen haberlerin kamuoyu oluşturduğunu söylemek mümkündür. Haberin gündem belirleme ve kamuoyu oluşturma gücü haberin mikro açıdan verilme şekli ve bu bağlamda oluşturduğu çerçeve ile de doğrudan ilgilidir.

Türkiye- Avrupa Birliği ilişkileri açısından da mülteci krizinin pazarlık konusu olduğu başta olmak üzere bununla ilgili birçok haber yayınlanmaktadır. Haberde kullanılan sözcüklerin çeşitli metaforlarla güçlendirildiği ve anlam kazandırılarak haberin etkisinin artırıldığı görülmektedir.

Haber içeriklerinde kullanılan; "tuş olduk", "Kayseri pazarlığı", "esir kampı", "imza tamam", "mayınlı tarlada dans", "jandarma yaptılar", "kritik", "ölüm rotası", "başka bahara" metaforları anlamı güçlendirmektedir. Haberde algı yaratmakta ve etki alanını genişletmektedir. Mikro analizde sentaktik çözümleme; cümle yapıları ve cümle bilgisi Aktif pasif cümleler, yetkililerin dilinden açıklamalar verilme şekilleri cümle yapısı ve daha birçok parametre açısından değerlendirildiğinde mülteci krizinin Türkiye ve AB ilişkileri açısından genel tablosunu özetlenmektedir. Yetkililerin ya da görgü tanıklarının ifadeleri ikna edici içerik oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, güncel konjonktürde Türkiye ve AB'nin yaşadığı dönüşümlerle birlikte mülteci uzlaşısı için Türkiye AB arasındaki ilişkilerin etkin ve sürdürülebilir olması gerekmektedir. Avrupa Birliği, Schengen rejimini ve Avrupa entegrasyonunu tehdit eden bu sorunu çözmek için henüz etkili bir politika geliştirmemiştir.

Avrupa Birliği hem mali yardım hem de mülteci yerleştirme açısından mülteci akınının neden olduğu yükün hafifletilmesine yeterince katkıda bulunmamıştır. Avrupa Birliği üye ülkeleri gerçekçi olmalı ve göç ve mülteci politikalarının artık tek tek devletler tarafından etkin bir şekilde yönetilemeyeceğini kabul etmeli, bu da ortak bir Avrupa Birliği göç ve mülteci politikası üzerinde bir anlaşma ile sonuçlanmalıdır. Avrupa Birliği, yalnızca sınırları koruma üzerine kurulu politikalarını bırakmalı ve yasal göçü kolaylaştırmalıdır. Avrupa Birliği, mültecilere güvenli seyahat olanakları ve daha kolay vize sağlamalıdır. Mültecilerin farklı ülkelere yerleşebilmeleri mümkün olmalıdır. Bu durum, Güney Avrupa ülkeleri üzerindeki baskıyı serbest bırakacaktır. Avrupa ülkeleri kabul edecekleri mülteci sayısını artırmalı ve yeni kotalar belirlemelidir. AB ülkelerinin de göçmen krizinde büyük bir görev üstlenen Türkiye'ye çeşitli "vaatlerde" bulunmaları basında farklı söylemlerle ifade edilmektedir. Bu durum, Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki çıkara dayalı ilişkileri gözler önüne sermektedir.

Avrupa Birliği ve bütün dünyayı ilgilendiren mülteci krizinde medya söylemi bu konudaki politikalar açısından önem taşımaktadır. Avrupa ülkeleri çıkara dayalı değil, daha etkin çözümler üreterek, mülteci krizinin neden olabileceği gerginliği azaltacak ve yarattığı etkilere yanıt verecek sürdürülebilir politikalar geliştirmek durumundadır.

Tartışma

Türkiye'deki mültecilerin durumu; 4. kuvvet olan basına yansıdığına, ayırıcı bir yargı ve kanı oluşabilmekte ve bu durum ülkemizde olduğu kadar bütün dünyada ve Avrupa ülkelerinde de görülebilmektedir. Kitle iletişim araçlarının oluşturduğu söylemin belirleyici bir rolü ve etkisi bulunmaktadır. Mülteci krizinin basına yansıyış biçimi, Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki çıkara dayalı ilişkileri gözler önüne sermektedir. Türkiye AB arasındaki ilişkilerin sürdürülebilir olması gerekmektedir.

2021 yılının pandemi ile birlikte dünyaya yeni bir boyut kazanmıştır. Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkilerin, 2020'de pandemi ile zor bir dönemden geçtiğini söylemek mümkündür. Türkiye'de ilk vakanın açıklanmasının ardından AB-Türkiye arasındaki ilişkilerin yönü, bu dönemde mültecilerin durumu ve koronavirüs ile mücadele kapsamında basında yer alan haberlerin söyleminin yeni bir çalışmayla desteklenmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

Akçakoca, A. (2006). EU-Turkey Relations 43 Years on: Train Crash or Temporary Derailment. European Policy Center Issue.

Akgün, T. (2021). Analiz Röportaj: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/-avrupa-degerleri-soyleminin-geregini-once-ab-yerine-getirmeli/2203172> (16.05.2021)

Aybey, A. (2004). "Turkey and the European Union Relations: A Historical Assesment", Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi. 4 (1), 19-38.

Bozkır, V. (2015). A New Era in Turkey-EU Relations. Turkish Policy Quarterly, 19-23.

Bozkurt K. (2016). TBB Dergisi. Geri kabul ve Vize Serbestisi Anlaşması. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2016-125-1594> (19.04.2021)

Dijk, A. Van, (1994). Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları, Medya İktidar İdeoloji, M. Küçük, Çev., Ankara.

Dijk, A. Van, Ağ Toplumu. 2016. Kafka Epsilon Yayıncılık.

Düzgüt, S. A. (2020). Söylem Analizi ve Uluslararası İlişkiler: <https://kureselcalismalar.com/soylem-analizi-ve-uluslararasi-iliskiler/> (13.04.2021)

European Commission. (2022). Ortak Avrupa İltica Sistemi: <https://ec.europa-eu.translate.google.com/home-affairs/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system> (15.03.2022)

Fejes, F. (1994). Eleştirel Kitle İletişim Araştırması ve Medya Etkileri: Yok olan İzleyici sorunu. Medya İktidar İdeoloji, M. Küçük, Çev., 251-269.

Fiske, J. (1997). Postmodernizm ve Televizyon. Medya Kültür Siyaset, S. İrvan Der., Ankara.

Hall, S. (1997). İdeoloji ve İletişim Kuramları. Medya Kültür Siyaset, S. İrvan Der., Ankara.

Meyer T., Hincman L. (2014). Medya Demokrasisi Medya Siyaseti Nasıl Sömürgeleştirir, A. Fethi, (Çev.), İstanbul.

Mora N. (2008). Medya Çalışmaları Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim: http://politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/medya_calismalari_medya_pedagojisi_ve_kuresel_iletisim.pdf (18.04.2021)

Mülteciler Derneği. (2021). Suriyeli Sayısı: <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> (02.01.2022)

Mülteciler Derneği. (2021). Avrupa Birliği'nin Suriyelilere Ödediği Para:

<https://multeciler.org.tr/avrupa-birliginin-suriyeliler-icin-turkiyeye-odedigi-para/> (01.04.2021)

Paksoy, A. F., Şentöregil, M. (2018). "Türk Basınında Suriyeli Sığınmacılar: İlk Beş Yılın Analizi (2011-2015)", Selçuk İletişim ,11 (1), 237-256.

Sözen E. (2014). Söylem Belirsizlik Mübadele, Bigi/Güç ve Rafleksivite. Ankara.

T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı. (2019). Katılım Müzakereleri:

https://www.ab.gov.tr/katilim-muzakereleri_37.html (10.03.2022)

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2015). 29 Kasım 2015 tarihli Türkiye-AB zirvesi bildirisi:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/29_kasim_2015_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi_.pdf (16.05. 2021)

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2016). Türkiye-AB Zirvesi Bildirisi:

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/18_mart_2016_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi_.pdf

(15.03.2022)

Tocci, N. (2014), "Turkey and the European Union A Journey in the Unknown, Center on the US and Europe", Turkey Project Policy Paper, Number 5, p.1.

UNHCR. Global Trends. (2014). Forced Displacement: <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar> (05.03.2021)

UNHCR. Asylum Trends (2013). Levels and Trends in Industrialized Countries:

<http://www.unhcr.org/5329b15a9.html> (10.11. 2021)

UNHCR Mid-Year Trends (2013): <http://unhcr.org/52af08d26.html> (10.09. 2021)

Ürgen, E. (2021). Gar Göç Araştırmaları Derneği. Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği., 5. Yılında AB-Türkiye Mutabakatı.

<https://gocarastirmalaridernegi.org/tr/calismalar/arastirmalar/ab-tr-mutabakatinin-5-yili/196-hakkinda> (18.04.2021)

Yıldız, Ö. (2013). "Türkiye Kamplarında Suriyeli Sığınmacılar: Sorunlar, Beklentiler", Türkiye ve Gelecek Algısı, Sosyoloji Derneği, Türkiye Sosyoloji Araştırmaları Dergisi Cilt: 16 Sayı: 1, 167.

Özalp, G., 19.03.2016, İmza Tamam, Hürriyet, (s 1).

Özcan, C., 17.03. 2016, Basın Özgürlüğünü Gündeme Getireceğiz, Hürriyet, (s 1).

Özalp, G., 20.03.2016, AB ile anlaşma uygulamaya bağlı, Hürriyet, (s 1).

Özalp, G., 18.03.2016, Mülteci pazarlığında Rum itirazına AB desteği, Hürriyet, (ss 1).

Sabah, 18.03.2016, Milyonlarca mültecinin gözü Brüksel Zirvesi'nde, (s 1).

Sabah, 19.03.2016, Vizesiz Avrupa'nın yolu açıldı, Sabah, (s 1).

El, K., 19.03.2016, Ölüm Rotası Kapanıyor, Milliyet, (s 1).

El, K., 18.03.2016, Avrupa Birliği çark ediyor, Milliyet, (s. 1).

Güvenç, D., 17.03.2016, Günaydın Şansölye, Cumhuriyet, (s. 1).

Güranlı, Z., 19.03.2016, Vizesiz Avrupa başka Bahara, Sözcü, (s. 1).

Cumhuriyet, 20.03.2016, Yandaş medya zirveyi görmedi, (s. 1).

Özkan, Y., 22.03.2016, Mülteciler artık esir kampında, Cumhuriyet, (s. 1).

TÜRKİYE'DE ve DÜNYA'DA TARIM ARAZİLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR DURUM ANALİZİ

Salih DİNÇEL¹

Öz

Dünya üzerinde kara ile kaplı 13 milyar hektar alan bulunmakta olup, bunun %37'sine karşılık gelen yaklaşık 5 milyar hektar alan tarım arazilerini oluşturmaktadır. Dünya üzerinde yaşayan (2022'ye kadar olan veriler dahilinde) 7 milyar 924 milyon insan bulunmaktadır ve bu gıda ve türevlerine yönelik ihtiyaçları 5 milyar hektar alandan karşılanmaktadır. Yapılan basit doğrusal regresyon analiziyle 2100 yılında dünya nüfusu 11,1 milyara çıkması beklenmekte ve tarım arazilerinin azalması öngörülmektedir. Türkiye'de de benzer bir tablo görülmektedir. 1988 yılında toplam tarım alanı 41,940 milyon hektar iken 2020 yılında 37,652 milyon hektar olarak belirtilmiştir. Keza kırsal nüfus 1961 yılında %65.9 iken 2020 yılında %43.8 ve yapılan doğrusal regresyon analiziyle 2100 yılında %7.1 olması öngörülmektedir. FAO'nun ilk olarak World Agriculture: Toward 2010 çalışmasında dile getirdiği tarım arazilerinin artırılmasına yönelik politikalar geliştirilmesi planı ne yazık ki 2022'ye kadar yeterli düzeyde dikkate alınmamış ve tarım arazileri 2010 yılından bu yana azalma göstermiştir. Bu aşamada özellikle tarım arazilerinin yanlış kullanımının tarım arazilerinin varlığını engellediği gözlemlenmiş ve farklı kaynaklar tarafından belirtilmiştir. Bu çalışma sürdürülebilir tarım için bir derleme çalışması niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Tarım Arazisi, Sürdürülebilirlik, Nüfus, Açlık, Yenilenebilir Enerji

A SITUATION ANALYSIS on SUSTAINABILITY of AGRICULTURAL LANDS in TURKEY and in the WORLD

Abstract

There are 13 billion hectares of land covered in the world, and approximately 5 billion hectares of land, corresponding to 37% of this, are agricultural lands. There are 7 billion 924 million people living in the world (within the data until 2022), and their needs for this food and its derivatives are met from 5 billion hectares of land. With the simple linear regression analysis, the world population is expected to increase to 11.1 billion in 2100 and it is predicted that agricultural lands will decrease. A similar picture can be seen in Turkey. While the total agricultural area was 41,940 million hectares in 1988, it was stated as 37,652 million hectares in 2020. Likewise, while the rural population was 65.9% in 1961, it is predicted to be 43.8% in 2020 and 7.1% in 2100 by linear regression analysis. Unfortunately, the plan to develop policies to increase agricultural lands, which was first mentioned by FAO in the World Agriculture: Toward 2010 study, was unfortunately not taken into account sufficiently until 2022 and agricultural lands have decreased since 2010. At this stage, it has been observed that the misuse of agricultural lands prevents the existence of agricultural lands and is stated by different sources. This study is a compilation study for sustainable agriculture.

Keywords: Agricultural Land, Sustainability, Population, Hunger, Renewable Energy

Giriş

Giriş kısmında çalışmanın sıralaması ve konu başlıkları verilmektedir. Sonra materyal ve yöntem kısmı yer almaktadır. Bu kısımda makalede başvuru materyaller ve yöntemler belirtilmektedir. Kavramsal çerçeve bölümünde sırası ile;

¹ Öğretim Görevlisi, Haliç Üniversitesi, Lojistik Programı. E-posta: salihdincel@halic.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6073-9710

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Tarım arazileri

2.2. Nüfus

2.3. Şehirleşme

2.4. Çevre ve İklim değişikliği

2.4.1. İklim değişikliği

2.4.2. Yenilebilir enerjinin iklim değişikliği ve tarım arazilerine etkisi

2.5. Siyasal ve sosyal etkenler nedeni ile tarım arazileri konuları işlenmekte ve durum analizi gerçekleştirilmektedir.

Dünya’da ve Türkiye’de tarım alanlarının mevcut durumu ve özellikleri ile başlıca tarım alanlarını etkileyen nüfus, şehirleşme, çevre, iklim değişikliği, sosyal hareketler ile ilgili konular ve yaklaşımlar verilmektedir. Çalışma sonuç bölümü ile son bulmaktadır.

Çalışma esas itibarıyla literatür değerlendirmesi, derleme çalışmasıdır. Öncelikle Türkiye’de yayınlanan akademik dergilerdeki tarım alanları ve tarım alanlarını etkileyen nüfus, kentleşme, iklim değişikliği, sosyal olaylar ile ilgili makaleler ve resmi raporlar ele alınmaktadır. Bunlar;

- ✓ Tarım arazileri ile ilgili makale ve raporlar: (Li, 2017), (World Bank,2021), (TÜİK, 2021).
- ✓ Nüfusla ilgili makale ve raporlar: (Goijan, 2018: 1907), (Currie, 1993, 353), (Hodder, 1996), (WHS, 2021), (Küçük, 2019; Demir, 2018: 143; Taş ve Küçükoğlu, 2019), (TÜİK, 2021), (World Bank, 2021).
- ✓ Şehirleşme ile ilgili makale ve raporlar: TÜİK (2009-2022)
- ✓ İklim Değişikliği ile ilgili makale ve raporlar: (Bayraç ve Doğan, 2015), (TÜİK,2021), (BM,2021), (IPCC,2019), (TC GTHB, 2022), (TC ÇŞİDB,2022), (Kyoto Protokolü), (Akalm, 2014, 371), (Dellal vd., 2015, 75).
- ✓ Yenilenebilir enerji ile ilgili makale ve raporlar: (TÜİK,2021) (WEC, 2021), (TCSB),(TSKB,2021)
- ✓ İç savaş ve Sosyal hareketlerle ilgili haber ve makaleler: (AA, 2022), (FAO, 2019)’dir.

Kavramsal Çerçeve

Dünya’da ve Türkiye’de Tarım Arazilerinin Genel Durumu

Ekonomik faaliyetler arasında önemli bir konumda olan tarım, insan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, farklı sosyal, ekonomik ve fiziki çevrelerde amaçlı olarak yapılan bitkisel üretim ve hayvan yetiştiriciliği faaliyetidir. Bu faaliyetlerin yapıldığı yerlere tarım arazileri denmektedir (BM, 2010).

Ekonominin ana başlıklarından biri olan tarımın en temel sermayesi topraktır ve üretim kaynaklarının toprak üzerinde bir sorumluluğu vardır. Bu noktada sürdürülebilirlik açısından tarım toprakları ana bir güç olarak değerlendirilmektedir (Li, 2017).

Temel olarak toprağın kullanılması, yani tarım arazilerin varlığı bizlere çeşitli bitkisel ve hayvansal üretimin varlığını, kaliteli beslenme ve dolayısıyla yaşam verimliliğinin artırılması, tohum mevcudiyeti ve muhafazası gibi amaçlar içermektedir. Bu noktada gıda ve sanayiye hammadde üreten tarım sektörünün olmazsa olmaz bir sektör olduğunu söylemek mümkündür.

Dünya yüzeyinin yaklaşık 13 milyar hektarı karalarla kaplı olup, bunun yüzde 37'sine tekabül eden yaklaşık 5 milyar hektarını tarım arazileri oluşturmaktadır. Söz konusu tarım arazisi varlığının kullanım şekline göre dağılımına bakıldığında; yaklaşık 1,5 milyar hektar alanda tarla bitkileri yetiştiriciliğinin yapıldığı, yine 1,5 milyar hektarda çok yıllık bitkilerin dikili bulunduğu görülmektedir. Geriye kalan 2 milyar hektar alan ise çayır ve mera şeklinde değerlendirilmektedir (World Bank, 2021).

Türkiye'de tarım alanı 2001 yılında toplam 40,967 milyon hektar iken 2021 yılında 37,762 milyon hektar olarak belirtilmiştir (TÜİK, 2022).

Bu noktada nüfus artışı, şehirleşme ve plansız yerleşim, çevre ve iklim değişiklikleri, siyasal ve sosyal etkenler nedenleri ile tarım arazilerinin yıllar geçtikçe bozulduğu ve azaldığı söylenebilir.

Dünya'da ve Türkiye'de Nüfus Artışı ve Tarım Arazilerinin Kısmi Mevcut Durumu

Yeryüzünün belli bir parçasında belirli zaman içinde yaşayan toplam insan sayısına nüfus denmektedir (Goijan, 2018, 1907). 1 km² de yaşayan insan sayısına nüfus yoğunluğu denir (Currie, 1993, 353). İnsanlar tarihi kalınlardan anlaşıldığı üzere ilk toplu yaşama kültürünü 9.000 yıl önce Türkiye'de Çatalhöyük denen yörede bulunan bu bölgelerde yaşamaya başladıkları anlaşılmaktadır (Hodder, 1996). Daha öncesine ait nüfus yapısı belge ve bulgular olmadığından bilinmemektedir. Yalnız yakın zamanda tespit edilen Göbeklitepe gibi yaşama alanlarının da varlığı tarihsel güncelliği sağlamaktadır. Capillo gibi bazı araştırmacılara göre 10.000 yıl önce ziraatın başladığı yıllarda 2 ila 20 milyon insan nüfusu olduğu tahmin edilmektedir. MÖ 10.000 yıllarda insanlar ziraatla ve hayvancılıkla uğraşmaya başlamışlar, bu sayede verimli topraklara bir göç olduğu tahmin edilmektedir. MÖ 8.000 yıllarında insanlar artık yerleşik hayata geçerek köylerde bir arada tarım ve hayvancılık yapmaya başlamışlardır (WHS, 2021). Dünya Bankası Kalkınma Raporuna göre, MS 1. yüzyılda dünya nüfusunun 300 milyona yükseldiği ileri sürülmüştür. Sanayi devriminin başlarında MS 1750 yılında dünya insan nüfusu 650 ila 850 milyon kişi arasında bulunuyordu (Küçük, 2019; Demir, 2018, 143; Taş ve Küçüköglü, 2019).

Gelişmiş Ülkelerin Son 20 yıllık nüfus artışı incelendiğinde ABD, Çin, Rusya, Almanya, Japonya gibi gelişmiş ülkelerin 20 yılda toplam ortalama nüfusu %11 oranında artmıştır (TÜİK, 2021).

Cezayir, Yemen, Bangladeş, Vietnam gibi az gelişmiş ülkelerde nüfus son 20 yılda ortalama %32.2 artmıştır. (TÜİK, 2021). Bu noktada az gelişmiş ülkelerin nüfusu gelişmiş ülkelere göre 3 kat fazla arttığı görülmektedir.

2020 yılı Dünya nüfusu 7 milyar 752 milyondur. Dünyada nüfusu en fazla olan ülkeler; Çin 1 milyar 402 milyon, Hindistan 1 milyar 380 milyon, ABD 329,5 milyon, Endonezya 273,5 milyon, Pakistan 220,9 milyon, Nijerya 206,1 milyon, Brezilya 212,6 milyondur. (TÜİK, 2021).

Dünya Nüfus Artış Hızı ortalaması 1960 yılında %2.1, 1998 yılında %1.4, 2018 yılında %1.1'dir (World Bank, 2018).

2020 yılında gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızı % olarak Kanada'da %1.09, Almanya'da %0.18, Fransa'da %0.21, İngiltere'de %0.57 Japonya'da % -0.34, Rusya'da % -0.21' dir. Çalışan nüfusun yaş grubu 15-65, çalışmayan nüfusun yaş grubu ise 0-14 ve 65+ dir. Çalışmayan nüfusun yaş grubu çalışan nüfusun yaş grubuna bağımlı yaşamaktadır. Gelişmiş ülkelerde, son 20 yıl içinde yaş bağımlılık oranları gelişmiş ülkeler arasında en yüksek Japonya'da % 22.4 ile en düşük ABD'de % 2.3 oranındadır. Bu durum şu anda ve ilerleyen yıllarda daha az nüfus oranının daha çok nüfus oranına bakması, eğitim, sağlık ve gıda gibi maliyetleri karşılaması anlamına gelmektedir.

Gelişmemiş ülkelerde, son 20 yıl içinde yaş bağımlılık oranları gelişmemiş ülkeler içinde en yüksek Pakistan'da %-20.6 ile en düşük Cezayir % -3 oranındadır (TÜİK, 2021).

Dünya ve Türkiye nüfusunun geçmişi ve bugünü incelenmiş, geleceğe yönelik gerçekleşecek nüfus sayısı doğrusal regresyon analizi ile hesaplanmıştır.

Osmanlı Dönemi'nde bilinen en eski nüfus sayımı bazı akademik çalışmalarda da belirtildiği üzere 1881-1893 yılları arasından tam 10 yıl süren bir çalışmayla gerçekleşmiştir. İlk resmi nüfus verisi 1520 yılında 11.692.480 kişi olarak tespit edilmiştir. 1520 yılından 46 yıl sonra yapılan 1566 sayımında nüfus 15.000.000, 1683 yılında 30.000.000 kişidir. 1831 yılında yapılan sayımda ise nüfus 27.230.600, 1856 yılında 35.350.000 kişi olarak belirlenmiştir. 1881 yılından ise resmi nüfus sayımı 17.388.604 kişidir (Serbestoğlu, 2014, 259). Cumhuriyet döneminde yapılan sayımlara göre ise 1927 yılı Türkiye'nin yüzölçümü 77.8043 km², nüfusu 13.648.270 kişi ve nüfus yoğunluğu 17.5 kişi/km² dir. 1950 yılı nüfusu 20.947.188, 2000 yılı nüfusu 67.803.927, 2020 yılı nüfusu 83.614.362 kişi ve nüfus yoğunluğu 108 kişi/km² dir. (TÜİK, 2021). Geçmiş yılların nüfus verileri kullanılarak gelecek yılların nüfus sayısı doğrusal regresyon ile hesaplandığında Türkiye'nin 2030 yılı nüfusu 90.950.000, 2040 yılı nüfusu 101.200.000, 2050 yılı nüfusu 111.450.000, 2100 yılı nüfusu 162.690.000, 2200 yılı nüfusu 165.180.000 kişi olacağı tahmin edilmektedir.

Yıl	Veri	Dünya	Türkiye
2020	Yüzölçümü (Km ²)	130.000.000	787.000
2020	Nüfus (Kişi)	7.752.000.0000	83.614.000
2020	Nüfus Artış Hızı (%)	1.1	0.55
2020	Nüfus Yoğunluğu (Kişi)	59.9	108
2020	Yaşlı bağımlılık oranı %	9.5	14.1
2021	Nüfus (Kişi)	7.837.000.000	84.680.000
2021	Nüfus Artış Hızı (%)	1.1	1.2
2021	Nüfus Yoğunluğu (Kişi)	60.3	109
2100	Nüfus (Kişi)	11.100.000.000	162.697.000
2200	Nüfus (Kişi)	15.900.000.000	165.189.000

Tablo 1: Dünya ve Türkiye Nüfus Verileri ile Nüfus Tahminleri

Kaynak: TÜİK, 2021.

Şehirleşme, Plansız Yerleşim ve Tarım Arazileri Kısmi Mevcut Durumu

Tarım arazilerini bozan istila eden en önemli nedenlerden biri de plansız yerleşim ve şehirleşmelerdir.

Şehir plancıları, akademisyenler, mimarlar ve ilgili otoriteler tarım arazilerini yayılcı şehirleşme işgalinden kurtarmak için çözüm yolları geliştirmektedirler. Bunlar; yüksek binalı

sürdürülebilir kompakt kentler kurmak, kentsel büyüme ve yayılmayı kontrollü yapmak, kent ile tarım yapmayı yakınlaştırarak tarım odaklı kentsel tarım yapmak, tarım arazilerini koruyacak yasalar ve imar uygulamaları yapmak, toplumu bilinçlendirmek şeklinde özetlenebilir.

Kompakt kent, kısaca geniş yerleşim alanlarına alçak binalar yapmak yerine dar alanlara yüksek kompakt binalar inşa etmektir denilebilir.

Kompakt kentler için otoriterler tarafından aşağıda belirtilen tanımlar ve özellikler belirtilmektedir;

- ✓ Kompakt kentler de birim alana düşen nüfus yoğunluğu yüksek gerçekleşmeli,
- ✓ Şehir kurulum alanları küçüleceğinden tarım alanları çok az zarar görmeli,
- ✓ Sosyal yapı, yoğunluk, karma kullanım kavramları kültürel gelişim, çeşitlilik kavramları ile örtüşmeli,
- ✓ Alt yapı maliyetleri daha düşük gerçekleşmelidir.

Dünya nüfusunun hızla artmakta olduğu da hesaba katıldığında mevcut olağan planlamalar ile tarım ve orman arazilerinin korunmasını yerine getirememektedir. Küresel ısınma yeni problem ve sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Enerji, gıda, gibi temel ihtiyaçlardaki fiyat artışları hayat tarzımızda değişikliklere neden olmaktadır. Nüfus içinde yaşlılık oranı ve bağımlılık sürekli artış göstermektedir.

Şehirler yüksek enerji tüketmeleri nedeni ile yüksek sera gazı üretmektedirler. Sera gazını azaltmanın en kolay yolu kompakt kent modeli ve toplu taşımının yoğun olarak kullanılmasından geçmektedir. Planlamacılar, sadece ekonomik bakış açısı ile değil aynı zamanda iklim değişikliği nedeni ile meydana gelecek sel, fırtına, toprak kayması gibi çevre olaylarını, deprem gibi doğal afet olaylarını dikkate almalıdırlar.

Artan Dünya nüfusuna karşı gıda ihtiyaçlarını karşılamak üzere tarım topraklarının tahrip edilmesi ve şehir yapıları tarafından işgal edilmesinin önlenmesi önem arz etmektedir. Bu amaç için daha az yer işgal eden, modern, yüksek yapı binalar ile sürdürülebilir şehirler kurulması çözüm olarak önerilmektedir. Mevcut şehirlerde ise yapılan analizlere göre karma kompakt şehirler geliştirilebileceği söylenebilir. Nüfus yoğunluğunu merkezileştirerek, sosyal alanlara yakınlık bakımından en uygun model yüksek kompakt binalardır. Sürdürülebilir kelimesi ekolojik, çevresel, sosyal değerleri kapsayacak şekilde yer almalıdır. Teknolojik gelişmeler, akıllı binalar, mimarlık ve mühendislikteki gelişmeler yüksek bina tasarımını kolaylaştırmaktadır. Kompakt kent tercihinde modern teknolojinin ve mimarinin gelişimi ve kullanılması yanında nüfus, ekonomi, arazi, çevre, ekosistem, sosyalite, siyasi tercih gibi nedenler de belirleyici olmaktadır.

Artan nüfus ile birlikte konut ve gıda ihtiyaçlarının ikisi de aynı zamanda orantılı olarak artmaktadır. Artan konut ihtiyacı için şehirlerin büyümesi ile verimli tarım arazilerinin işgal edildikleri görülmektedir.

2000'li yılların başlarından itibaren, tarımsal alan kayıplarını en aza indirebilmek için sürdürülebilir arazi tahsisi ve arazi geliştirme ile arazi dönüştürme arasında dengenin kurulması gerektiği konuları vurgulanmaya başlanmıştır. Sürdürülebilir kentsel arazi kullanımı kavramı; düşük yoğunluklu yerleşimler, kentsel yayılma, sıçramalı mekansal gelişmeler ve kent çeperlerinde yapılaşma sınırlanırken, kent içinde kullanılmayan alanlarda yoğunlaşmanın artırılması gibi politikaları destekleyen bir çerçevede ele alınması ifade edilmektedir.

Kentsel yayılma, tarım alanlarının yapılaşmaya açılmasına, doğal kaynakların harcanmasına, ulaşımdan kaynaklı enerji tüketimi ve altyapı maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Genellikle dikey yapılaşma anlayışına dayanan kompakt kent politikaları; kentsel yenilemeyi, kent

merkezlerinin yeniden canlandırılmasını, kırsal alanlara doğru kentlerin yayılımının önlenmesini, kentsel toprakların en uygun kullanımını, yüksek yoğunluğu, karma işlevli (arazi kullanımlı) bir kentsel gelişmeyi, araç bağımlılığını azaltmayı, yüksek hareketliliği, yaya ulaşımının ve toplu ulaşım sistemlerinin teşvikini, uydu yerleşmelerin aksine konut-çalışma, konut-dinlenme faaliyetleri arasında daha kısa mesafeleri amaçlamaktadır.

Kompakt kent modelinde, kentsel gelişimin sınırlandırılması, örneğin, kentsel büyümeyi sınırlamak için doğal alanları ve tarım arazilerini rezerve ederek, yeşil kuşak projesi ile kontrollü kentsel gelişme gibi planlamalar kullanılmaktadır.

İngiltere, Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerde yeşil kuşak denen yeşil alanlar ihdas edilmekte, yeşil alanlı tarım arazileri bariyerlerle çevrilmektedir. Kanada da yeşil kuşak kanunu getirilmiş ve bu kanun diğer kanunların üstünde sayılmıştır. Bazı ülkeler kentsel büyüme sınırları ihdas etmişler, ihtiyaca göre her 5 yılda bir kentsel büyüme sınırlarını kontrollü olarak büyütmektedirler.

Siyasi ve ticari rant baskıları ile Belediyeler gibi yerel kurumlar konut yapımı için yüksek binalar yapımı gibi alternatif çözüm geliştirmeleri gerekmektedir.

Tarım odaklı kentler; insan ve doğa merkezli, tarım topraklarını koruma odaklı, verimli topraklar yerine tepe ve verimsiz toprakların imara açıldığı, tarım arazilerinin yatay büyüme ile kaybedilmesi yerine dikey büyümenin tercih edildiği, kompakt kent olgusunu destekleyecek karma arazi kullanıldığı, sürdürülebilir kent tanımına uygun eski binaları yüksek yeni binalarla dönüşüm yapıldığı, mekansal imar arazi planları yapıldığı, tarım arazilerinin en önde korunduğu, üretici kent sınıfına dahil edildiği, çevre-ekoloji-yeşil alan odaklı bir tarım kent planı yapıldığı kentler olarak tarif edilmekte ve şartlar elverdiği sürece önerilmektedir.

Tarım arazileri kanun ve yönetmeliklerdeki Yüksek Kamu Yararı denilen ibarelere kolaylıkla müsaade edilmemelidir. Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği'ne "kentsel tarım" bir arazi kullanım sınıfı olarak dahil edilmeli, yüksek yapıların planlı ve kontrollü gelişimini sağlamak için bir "Yüksek Yapı Yönetmeliği" çıkarılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Tarım arazilerinin korunması, gıda güvenliği, açlık konuları ile ilgili olarak çocuklar, öğrenciler, öğretmenler, veliler, resmi ve özel kuruluş çalışanları, emniyet çalışanları, gibi toplum kesimleri eğitimden geçirilerek bilinçlendirilmesi önerilmektedir.

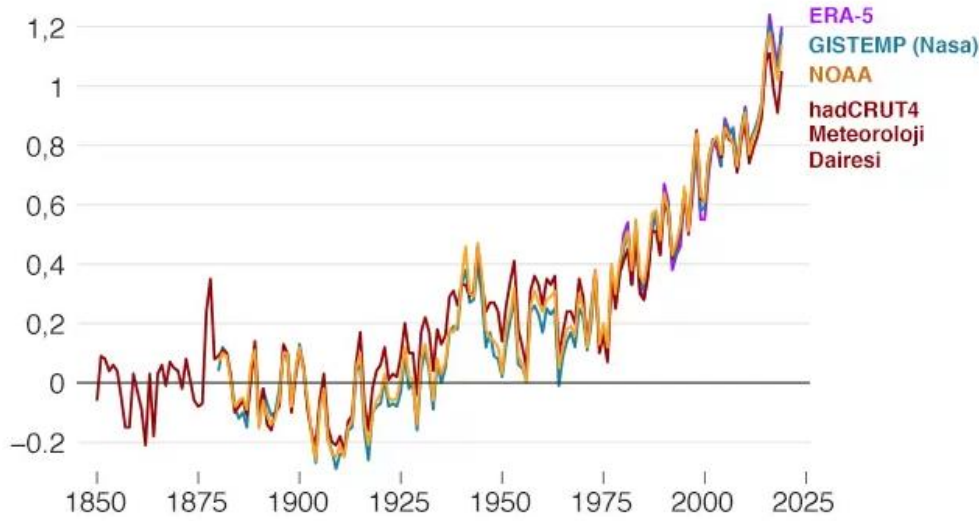
Çevre, İklim Değişikliği ve Tarım Arazilerinin Kısmi Mevcut Durumu

İklim Değişikliği ve Tarım Arazileri

Atmosfere salınan sera gazlarının (CO₂, CH₄, N₂O, H₂O, O₃, CFC) çokluğu nedeni ile son yıllarda Dünya'da normal mevsimsel sıcaklıklar artış göstermiştir. Dünya'da sera gazı emisyonlarının % 26'sı enerji tüketiminden, %19'u sanayi faaliyetlerinden, %17'si arazi kullanımı değişikliklerinden, %14'ü tarımdan, % 13'ü ise ulaşımdan kaynaklanmaktadır. (Bayraç ve Doğan, 2015)

Birleşmiş Milletler Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'nin 2019 tarihinde kabul edilen 2. Özel Çalışma Raporuna göre, sanayi devriminden günümüze kadar dünyadaki kara üzerinde hava sıcaklığının yaklaşık olarak 1.5°C yükseldiğini ve önlem alınmazsa en olumlu senaryoya göre bile, 2100 yılında ortalama sıcaklığın 1,8-4,0°C daha artacağı öngörülmektedir.

Şekil 1: Dünya Sıcaklık Artış Eğrisi

Kaynak: IPCC, 2021.

Bu noktada Bayrac ve Doğan (2015) Türkiye’de iklim değişikliklerinin tarım sektörü üzerine etkileri konulu makalelerinde konuya oldukça geniş ve kapsamlı bakış sunmuşlardır. Bu hususta makalede yer alan bazı önemli bilgiler derlenmiş ve değiştirilmeden tablolaştırılarak sunulmuştur.

<p><i>Dünyanın normal olması gerekenden 1.5 °C civarında sıcaklık artışı mevsimsel değişikliklere yol açmıştır. Bunlar buzulların erimesi, yağışların azalması, tarım arazilerinin çölleşmesi, toprak kaymaları, sel ve afetlerin meydana gelmesi, yabani ve evcil hayvanların olumsuz etkilenmesi, çevre kirlenmesi, bitkilerin olumsuz etkilenmesi, orman yangınlarının çoğalması, böcek istilaları şeklinde kendini göstermektedir.</i></p>
<p><i>Günümüzde yapılan hesaplamalara göre, küresel ısınmada sadece 1°C’lık bir artışın ekonomik maliyetinin 2050 yılında yıllık 2 trilyon dolar olacağı tahmin edilmektedir. AB’de yürütülen bir çalışmaya göre, küresel ısınmanın kümülatif global ekonomik maliyetinin 74 trilyon euro olabileceği ifade edilmektedir. (Bayrac ve Doğan, 2016)</i></p>
<p><i>IPCC’nin 4. değerlendirme raporuna göre, gelecek yüzyılda Türkiye’nin içinde bulunduğu Akdeniz Havzasında sıcaklığın artacağı, daha yoğun sıcak dalgalarının olacağı, yağışlarda % 20 dolaylarında azalma olacağı, toprak neminin azalacağı, deniz seviyesinin yükseleceği tahmin edilmektedir (IPCC, 2007).</i></p>
<p><i>İklim değişikliği ve bunun tarım üzerindeki etkilerine karşı mücadelede, uluslararası iklim çevrelerince birlikte uygulanan azaltım ve uyum politikaları yürütülmektedir. (Akalin, 2014, 371).</i></p>
<p><i>Dünyada Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda halihazırdaki uluslararası tek çerçeve olan Kyoto Protokolü 1997 yılında imzalanmış ve 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Kyoto Protokolü, sanayi devriminin öncüsü ve iklim değişikliğinde tarihi sorumluluğu bulunan ülkelere sera gazı salınımlarını azaltma yükümlülüğü verirken, bu hedeflerin serbest piyasa ilkeleri gözetilerek elde edilmesini savunan bir belgedir (Bayrac ve Doğan, 2016).</i></p>
<p><i>Türkiye’de T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanan ve 2011-2023 yıllarını kapsayan Ulusal İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planında, Türkiye’de iklim değişikliğinden etkilenebilecek konular, beş önemli alana ayrılmıştır. Bunlar, su kaynakları yönetimi, tarım ve gıda güvencesi, ekosistem hizmetleri, biyolojik çeşitlilik ve ormancılık, doğal afet risk yönetimi ve insan sağlığı alanlarıdır. Planda belirtilen alanlarda, iklim değişikliğinin yarattığı etkiler ve bunları azaltmaya yönelik uyum politikaları belirtilmektedir (Bayrac ve Doğan, 2016).</i></p>

Kaynak: Bayrac ve Doğan, 2015.

Tablo 2: İklim Değişikliği ve Tarım Arazileri Üzerine Derleme Tablosu

Türkiye’de iklim değişikliği ile mücadele konusunda sorumlu olan kuruluşlardan olan Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının tarımla ilgili aşağıda yer alan çok sayıda proje, strateji ve politikaları mevcuttur (Dellal vd., 2015, 75). Bunlar;

- i. Arazi Toplulaştırılması,
- ii. Organik Tarım Faaliyetleri,
- iii. İyi Tarım Uygulamaları,
- iv. Çevre Amaçlı Tarımsal Arazilerin Korunması Programı (ÇATAK),
- v. Su Tasarrufu Sağlayacak Modern Sulama Yöntemlerini Destekleme Programı,
- vi. Kuraklık Yönetimi,
- vii. Tarım Sigortaları Uygulamaları,
- viii. Tarımsal Ar-Ge Çalışmalarıdır.

Genel olarak bu hususlara dikkat çekmekle birlikte ve iklim değişikliğiyle tarım arazilerinin doğrudan ilişki içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

Yenilenebilir Enerji ve Tarım Arazileri

Günümüzde ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınma için en önemli sorunlarından birisi de ucuz, temiz, güvenilir ve kolay elde edilebilen bir enerji kaynağı sağlamaktır (Öztürk, 2021) Bu amaçla, yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları rüzgâr, güneş, jeotermal, su ve hidrojen ile etkin ve ucuz enerji üretim/kullanım teknolojilerinin geliştirilmesine yönelik yoğun araştırma ve uygulamalar sürdürülmektedir. Ayrıca fosil yakıtları kullanarak elektrik elde etme yerine nükleer elektrik santrali kullanarak elektrik elde edilmesi iklim değişikliği ve dolayısı ile tarım arazilerinin tahribatını önlemek açısından tercih edilmektedir. Türkiye’de 1 adet Mersin’de nükleer santral montajı devam etmekte, 1 adet de Sinop iline yapılması planlanmaktadır.

Özellikle artan nüfus, şehirleşme ve endüstrileşme pek çok yıldır fosil yakıtlarla karşılanan enerji gereksiniminin daha da artmasına neden olmaktadır. Fosil yakıtların yoğun bir şekilde yakılması sonucunda, başta CO₂ olmak üzere, atmosferde sera gazlarının giderek artması ve buna bağlı olarak dünyamızın ısınması sera etkisi nedeniyle küresel ısınma olarak tanımlanır. Son yüzyılda artan CO₂ derişimi nedeniyle, dünyamızın ortalama sıcaklığında 1.5 °C civarında bir artma olduğu saptanmıştır. Dünya sıcaklığının artması, yeryüzüne yakın yerlerde ısınmaya, hava kürenin yukarı kısımlarında ise soğumaya neden olmaktadır. Bu durumda, yüksek basınç sistemlerinin etkilenmesi ve buna bağlı olarak da aşırı iklim koşullarının yaşanması gözlemlenmiştir. Enerjinin üretim ve kullanımı ile ilgili bazı değişiklikler yapılarak, sera etkisinin oluşmasına neden olan bu gazların miktarını azaltmak mümkündür (Öztürk, 2021)

Atmosfere atılan sera gazı emisyonlarının %26’sı enerji sektöründe fosil yakıtların kullanılması nedeni ile üretilmektedir. Enerji üretim ve tüketimi esnasında fosil yakıtların yerine ne oranda çok yenilenebilir enerji kullanılırsa atmosfere atılan sera gazı oransal olarak azalacaktır. Sera gazının azalması demek iklim değişikliğinin azalması ve tarım alanlarının tahribatının azalması anlamına gelmektedir.

Türkiye’de ve Dünya’da son 10 yıl içinde yenilenebilir enerjinin üretilmesi noktasında hızlı adımların atıldığını görmekteyiz.

Türkiye’de Yenilenebilir Enerji üretim kapasitesi: (TÜİK,2021)

- ✓ 2009 yılı Rüzgar+Güneş+Jeotermal+Biogaz elektrik santralleri üretimi toplam üretimin %1.2'si kadar
- ✓ 2019 yılı Rüzgar+Güneş+Jeotermal+Biogaz elektrik santralleri üretimi toplam üretimin %14.7'si kadar olarak gerçekleşmiştir.
- ✓ Dünyada Yenilenebilir Enerji üretim kapasitesi: (WEC, 2021)
- ✓ 2009 yılı Rüzgar+Güneş+Jeotermal+Biogaz elektrik santralleri üretimi toplam üretimin %8.7'si kadar
- ✓ 2019 yılı Rüzgar+Güneş+Jeotermal+Biogaz elektrik santralleri üretimi toplam üretimin %11.2'si kadar olarak gerçekleşmiştir.

Yukardaki bilgiler ışığında 2009-2019 yılları arasında Hidro (Su) hariç Rüzgar + Güneş + Jeotermal + Biogaz elektrik santralleri üretimi toplam üretimin Türkiye de %1.2'den %14.7'ye yükselerek %13.5 artarken; Dünyada %8.7'den %11.2'ye yükselerek %2.5 artmış olduğu gözlemlenmektedir.

Siyasal, Sosyal Etkenler ve Çevresel Etkinlerin Mevcut Durumu

İç savaşlar, açlık ve gıda yetersizliği, yanlış planlamalar nedenleri ile göçler ve demografik değişimler yaşanmaktadır. 2022 yılı içinde Suriye, Irak, Afganistan, Ukrayna, Filistin-İsrail, Etiyopya, Libya, Myanmar, Sudan, Somali, Yemen olmak üzere 2022 yılında dünyada 11 ülkede iç savaş bulunmaktadır (AA, 2022). Savaşlar, göçler, açlık, sosyal çalkantılar nedeni ile bazı bölgelere nüfus yığılması, geçici yerleşimler yaşanmakta ve tarım arazileri açısından olumsuz sonuçlar görülmektedir.

Yetersiz beslenme yaygınlığı Dünyada %10.8, Afrikada %19.9, Asyada %11.3, Latin Amerikada %11.3, Amerika ve Avrupada %2.5 'dir (FAO, 2019).

Bu sebeplerle tarımla geçimini sağlayan kırsal kesim halkı yoğun yerleşim ve sanayisi olan şehirlere göç hareketleri yaşamaktadır. Küresel güçlerin geri kalmış ülkelerdeki iç karışıklık ve iç savaşları engellemeleri gerekmektedir. Hükümetler ve Belediyeler gibi kuruluşlar eşit gelir dağılımı, köyden kentlere göçü durdurma, yenilenebilir enerji üretimini teşvik etme, nükleer santral kurulumunda cesur adım atma gibi davranış içinde olmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma sürdürülebilir tarım için ilgili hususların bir araya getirildiği bir derleme çalışmasıdır. Uzmanlar, politikacılar ve akademisyenler için farkındalık yaratması beklenmektedir. Araştırma, istatistik kurumlarının verileriyle desteklenmiş ve regresyon analizi yöntemi ile ileriye dönük olasılıklar üzerinde durulmuştur.

Dünya yüzeyinin yaklaşık 13 milyar hektarı karalarla kaplı olup, bunun yüzde 37'sine tekabül eden yaklaşık 5 milyar hektarını tarım arazileri oluşturmaktadır. Söz konusu tarım arazisi varlığının kullanım şekline göre dağılımına bakıldığında; yaklaşık 1,5 milyar hektar alanda tarla bitkileri yetiştiriciliğinin yapıldığı, yine 1,5 milyar hektarda çok yıllık bitkilerin dikili bulunduğu görülmektedir. Geriye kalan 2 milyar hektar alan ise çayır ve mera şeklinde değerlendirilmektedir (WorldBank, 2021)

Türkiye'de 2001 yılında toplam tarım alanı 40,967 milyon hektar iken 2021 yılında 37,762 milyon hektar olarak belirtilmiştir (TÜİK, 2021).

Buna karşın, Dünya genelinde her yıl önemli miktarda tarım arazisinin erozyon, tuzlanma, iklimsel değişimler, sel, nüfus artışı, sanayi, diğer sektörlerin kullanımına tahsis edilmesi gibi nedenlerle tarım dışına çıktığı bilinmektedir.

2020 yılında nüfus (kişi) Dünyada 7,752 milyar, Türkiye’de 83,614 milyona ulaşmıştır (TÜİK, 2021)

2100 yılında Nüfus (kişi) Dünyada 11,1 milyar, Türkiye’de 162,697 milyon olarak ve 2200 yılında Nüfus (kişi) Dünyada 15,9 milyar, Türkiye’de 165,189 milyon olarak hesaplanmıştır.

2020 Nüfus artış hızı Dünyada %1.1, Türkiye’de %0,55 olarak görülmüştür (TÜİK,2021).

Dünya nüfusu hızlı bir şekilde kırsal kesimden Kent merkezlerine kaymaktadır.

Dünya Nüfusu İçerisinde Kırsal Nüfusun Yüzdesel Oranı 1960 yılında %66, 1970 yılında %63.4, 1980 yılında %60.7, 1990 yılında %57, 2000 yılında %53.3, 22010 yılında %48.4, 2020 yılında %43.8 olarak gerçekleşmiştir (WorldBank, 2021). Yapılan regresyon analizine göre 2050 yılında %30, 2100 yılında %7.1 olarak hesaplanmıştır.

Türkiye’de nüfus, nüfus yoğunluğu ve nüfus artış hızının artarak yükseliyor olması olgusu iyi planlanmadığı takdirde çevre, iklim, tarım arazileri, sağlık, iletişim, ekonomi, doğa olayları... alanlarında büyük sıkıntılara neden olacağı öngörülmektedir.

Türkiye’de 1988 yılında toplam tarım alanı 41,940 milyon hektar iken 2020 yılında 37,652 milyon hektar olarak belirtilmiştir. Keza kırsal nüfus 1961 yılında %65.9 iken 2020 yılında %43.8’dir (TÜİK, 2021) ve yapılan doğrusal regresyon analiziyle 2100 yılında da %7.1 olması öngörülmektedir

Savaşlar, göç, açlık, gelir adaletsizliği, gibi nedenlerle kırsal kesimden Kent merkezlerine bir göç hareketi yaşanmaktadır. Yapılan plansız göçler nedeni ile çarpık çevre ve kentleşme yaşanmakta yeni gelen nüfus için tarım arazileri iskana açılmaktadır.

Afrika ve Asya kıtalarında açlık ve sefalet yaşanmaktadır.

Yetersiz beslenme yaygınlığı Dünyada %10.8, Afrikada %19.9, Asya’da %11.3, Latin Amerika’da %11.3, Amerika ve Avrupa’da %2.5 (FAO, 2019)’dir.

Göçler nedeni ile tarım arazilerinin şehirleşmeye tahsisini azaltmak için kompakt yüksek binalar yapılmasına yönelmelidir. Yapılacak akıllı yüksek binalar nedeni ile daha az yer işgal edilecek, ulaşım kolaylaşacak, toplu taşımalara ağırlık verilecek, sera gazı atımı ve iklim değişikliği azalacak, ekonomik bakımdan da daha düşük maliyetler gerçekleşecektir.

Sera gazı emisyonları etkilerinin kısa vadede azaltılması mümkün olmaması nedeniyle, iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması ve adaptasyon politikalarına verilen önem devam ettirilmelidir. Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli’nin IPCC 4. Değerlendirme Raporu’nda uyum çalışmalarının, iklim değişikliğinin etkilerini yönetebilmek bakımından önem taşıdığı ifade edilmektedir. Bu durum, iklim değişikliğine uyum için zamanında ve daha etkin önlemler alınmasını için küresel, bölgesel ve yerel ölçekte stratejik bir yaklaşım içinde sektörler ve yönetimler arasında uyum ve eşgüdümün zorunlu olduğu ifade edilmektedir.

Sera gazlarının en önde gelen nedenleri fosil yakıtların sanayide, taşıtlarda, evsel ısıtmalarda kullanılması ile bacalardan ve taşıt egzoz borularından dışarı atılması yoluyla meydana gelmektedir. Sera gazını azaltmanın yolu fosil yakıt kullanımını azaltıp yenilenebilir enerjilerin üretim ve kullanımını artırmamızdan geçmektedir.

2010 yılında Dünyada dolaşımında bulunan elektrikli araç sayısı 17 bin adet iken, 2020 yılı sonu itibarıyla yaklaşık 11 milyon adete ulaşılmıştır. 2020 yılı sonu itibarıyla bölgeler bazında dolaşımdaki toplam elektrikli araç sayısına bakıldığında; Elektrikli araç kullanımında Çin'in 4,5 milyon adet araç sayısı ile birinci sırada olduğu, Avrupa Bölgesi'nin 3,2 milyon adet ile ikinci sırada ve ABD'nin ise 1,8 milyon adet ile üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir (TSKB, 2021).

Türkiye'nin 2023 yılında yerli elektrikli araç üretimine (TOGG) başlaması beklenmektedir (TCSB,2021). Bu sayede kentlerdeki yerel hava kalitesinin iyileşmesi ve yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanan elektrik ile hem ulaştırma hem de elektrik sektöründe enerji üretimi ve tüketiminden kaynaklanan karbondioksit emisyonlarının azaltılması sağlanmış olacaktır.

2009-2019 yılları arasında Hidro (Su) hariç Rüzgar+Güneş+Jeotermal+Biogaz elektrik santralleri üretimi toplam üretimin Türkiye'de %1.2 den %14.7 ye yükselerek %13.5 artarken (TÜİK,2021), Dünyada %8.7 den %11.2 ye yükselerek %2.5 artmış olduğu (WEC, 2021) literatür taramasından saptanmıştır. Dünyadaki trende göre Türkiye geç kalmış olsa da son yıllardaki artış ile iyi bir trend yakalamış olduğu gözükmektedir. Yakalanan bu trendin sürdürülebilir ve devam ettirilmesi önemlidir.

Fosil yakıtları kullanarak elektrik elde etme yerine nükleer elektrik santrali kullanarak elektrik elde edilmesi iklim değişikliği ve dolayısı ile tarım arazilerinin tahribatını önlemek açısından tercih edilmektedir. Türkiye'de 1 adet Mersin'de nükleer santral montajı devam etmekte, 1 adet de Sinop iline yapılması planlanmaktadır. Avrupa'da Asya'da, Amerika'da nükleer santraller yoğun olarak kullanılmakta olup Türkiye'de nükleer santrallerden faydalanma konusunda geç kalmıştır.

Atmosferdeki karbondioksit (CO₂) konsantrasyonunun emisyonlar düşse bile rekor seviyelere yükselmesiyle birlikte, uzun vadeli iklim hedeflerine ulaşmak için yapısal bir değişime ihtiyaç olduğu giderek daha açık hale gelmektedir.

Dünyadaki yenilenebilir enerji kaynakları ile ilgili uluslararası projeler takip edilerek çalışmaların ve gelişmelerin izlenmesi, değerlendirilmesi ve analizlerinin yapılması gereklidir.

Yatırım ortamını iyileştirilmesi, süreçlerin yalın olması, yenilenebilir enerji yatırımcılarının uygulamada karşılaştıkları sorunları tespit edilmesi ve alınması gereken önlemler konusunda ilgili kurum/kuruluşlar ile iş birliği yapılarak ve koordinasyon sağlanması, projeler hazırlanması ve yürütülmesi ile yenilenebilir enerji alanında uygulamaların yerine getirilmesi önem arz etmektedir.

Savaşlar, göçler, açlık, sosyal çalkantılar gibi nedenler ile göçler, demografik değişimler, bazı bölgelere nüfus yığılmaları yaşanmaktadır. Bu noktada tarım arazileri bazı bölgelerde bakımsız bazı bölgelerde yetersiz kalarak olumsuz sonuçlar görülmektedir.

Suriye, Irak, Afganistan, Ukrayna, Filistin-İsrail, Etiyopya, Libya, Myanmar, Sudan, Somali, Yemen olmak üzere 2022 yılında Dünyada 11 ülkede iç savaş yaşanmaktadır (AA, 2022). Bazı iç savaşlar onlarca yıl sürmektedir.

Yetersiz beslenme yaygınlığı Dünyada %10.8, Afrika'da %19.9, Asya'da %11.3, Latin Amerika'da %11.3, Amerika ve Avrupa'da %2.5 (FAO, 2019) dir. Bu sonuçtan Dünya genelinin %11'i Afrika kıtasının %20'si açlık ve yoksulluk içinde yaşamakta olduğu anlaşılmaktadır.

Bu noktada; tarımla geçimini sağlayan kırsal kesim halkın yoğun yerleşim ve sanayisi olan şehirlere göç hareketleri görülmektedir. Küresel güçlerin geri kalmış ülkelerdeki iç karışıklık ve iç savaşları engellemeleri gerekmektedir. Hükümetler ve Belediyeler gibi kuruluşlar eşit gelir

dağılımı, köyden kentlere göçü durdurma, yenilenebilir enerji üretimini teşvik etme, nükleer santrali kurulumunda cesur adımlar atma gibi davranış içinde olmalıdırlar.

KAYNAKÇA

Akalın, M., (2014), "İklim Değişikliğinin Tarım Üzerindeki Etkileri: Bu Etkileri Gidermeye Yönelik Uyum ve Azaltım Stratejileri", Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 2, 351-377.

Anadolu Ajansı (2021): <https://www.aa.com.tr/tr> (12.01.2022).

Bayrac, H. N., Doğan, E. (2016). "Türkiye'de İklim Değişikliğinin Tarım Sektörü Üzerine Etkileri", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 11(1), 23-48.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (2021): <https://www.fao.org/home/en> (18.02.2022)

Currie, D. J. (1993). "What Shape is the Relationship Between Body Size and Population Density?", Oikos, 353-358.

Dellal, İ., vd. (2015), "İklim Değişikliğinin Tarım Sektörüne Ekonomik Yansımaları", TMMOB Ziraat Mühendisliği Odası, Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi. Bildiriler Kitabı-1, Ankara, 62-80.

Demir, O. (2016). Sosyal Politika Perspektifinde Nüfus Politikalarının Değerlendirilmesi (2002 Sonrası Türkiye Örneği).

Dünya Bankası (2021): <https://data.worldbank.org> (05.01.2022).

Dünya Enerji Konseyi (2021): <https://www.dunyaenerji.org.tr/2021-yenilenebilir-enerji-kuresel-durum-raporu-ozeti>, (23.12.2021).

Dünya İstihdam Konfederasyonu (2021): <https://wecglobal.org/publication-post/economic-report-2021/>

Hodder I. (Ed.). (1996). On the Surface: Çatalhöyük 1993-1995 (Vol. 22). British Institute at Ankara.

IPCC, (2007), IPCC 4. Değerlendirme Raporu: <http://www.ipcc.ch>, (10.02.2022).

Küçük, A. (2019). "Hayırseverliğin Ötesi: Türkiye'de Nüfus ve Tarım Politikalarında Rockefeller Etkisi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 75(4), 1491-1516.

Küçüköğlü, M., Taş, H. Y. (2019). Nüfus-Kalkınma İlişkisi, Adıyaman.

Li S., Li, X. (2017). "Global understanding of farmland abandonment: A review and prospects", Journal of Geographical Sciences, 27(9), 1123-1150.

Öztürk, H. (2021). Yenilenebilir Enerji Kaynakları, İstanbul

T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı: <https://www.csb.gov.tr> (12.02.2022)

T.C. Sağlık Bakanlığı (2021): <https://saglik.gov.tr> (12.02.2022)

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı: <https://www.tarimorman.gov.tr> (12.02.2022)

Türkiye İstatistik Kurumu (2021): <https://www.tuik.gov.tr/> (12.02.2022)

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (2021): <https://www.tskb.com.tr> (12.02.2022)

DELEUZE-GUATTARI and the LATE CAPITALISM

Saman HASHEMIPOUR¹

Abstract

This study discusses the relationship between the thought of Gilles Deleuze and Felix Guattari in the postmodern capitalist era to answer whether the Deleuzian concept is a proper ideology in the cultural sense of late capitalism or not? Furthermore, it questions whether the aesthetic and schizophrenic politics of the Deleuzian understanding is harmonized in today's postmodern world by losing their revolutionary aspects or not? In Anti-Oedipus, Deleuze and Guattari attack psychoanalysis and its perception of evaluating the Oedipal process. Accordingly, becoming Oedipal is the procedure of accepting repression and ultimately obedience to the order. Deleuze and Guattari criticize Freud's psychology in the realm of modern capitalism by changing all stereotypical assumptions. Deleuze and Guattari's cognizance has a symbolic comprehension of pursuing Freud and Marx by authorizing the bourgeoisie that seeks to establish domination for circulating capital. Thus, the bourgeoisie is suppressing humanity's free will and regulating events at its sole discretion. According to Deleuze and Guattari, the subject must be schizophrenic, not Oedipalized, to be vested with a revolutionary agent. They suggest how a center evokes and engenders resisting any hierarchy out of being organized through realms—a sort of realmless concept of no territory. There must be no beginning/end to neglecting hierarchy, such that the headquarters are not institutionalized due to their proximity and distance to the center.

Keywords: Deleuze and Guattari, Capitalism, Revolution, Spinozism, Nietzscheanism

DELEUZE-GUATTARI ve GEÇ KAPİTALİZM

Öz

Bu çalışma, Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin postmodern kapitalist dönemdeki düşünceleri arasındaki ilişkileri tartışarak, Deleuze düşüncesinin yakın zamanlı kültürel kapitalizm anlamda uygun bir ideoloji olup, olmadığı sorusuna yanıt aramaktadır. Ayrıca Deleuze düşüncesine bağlı estetik ve şizofrenik politikalarının günümüz postmodern dünyasında devrimci yönünün uyumlu hale gelip, gelmediğini sorgulamaktadır. Anti-Ödipus'ta Deleuze ve Guattari, psikanalize ve onun Ödipal süreci değerlendirme algısını tartışmaktalar. Buna göre, Ödipal olmak, baskıyı ve nihayetinde düzene itaati kabul etme prosedürüdür. Deleuze ve Guattari, tüm basmakalıp varsayımları değiştirerek, modern kapitalizm alanında Freud'un psikolojisini eleştirirler. Deleuze ve Guattari, döner sermaye için tahakküm kurmaya çalışan burjuvaziyi anlamak için, Freud ve Marx'ı sorgulayarak, sembolik bir anlayış sunmaktadırlar. Bu anlayışa esasen, burjuvazi, insanlığın özgür iradesini bastırmakta ve olayları kendi tahakkümüne göre düzenlemektedir. Onlara göre, öznenin devrimci bir faile sahip olabilmesi için, Ödipalleştirilmiş değil, anca şizofrenik olması gerekir. Ayrıca, onlar bir merkezin nasıl alan aracılığıyla örgütlenmesinin—bir tür bölgesizlik kavramı—bir hiyerarşiye karşı direndiğini öne sürmektedirler. Böylece, merkeze yakınlık/uzaklık algısına bağlı kurumsallaşmanın gerçekleşmemesi için, hiyerarşiyi ihmal edecek bir başlangıç/son olmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Deleuze ve Guattari, Kapitalizm, Devrim, Spinozacılık, Nietzschecilik

---

¹ Associate Professor, İstanbul Yeni Yüzyıl University, English Language and Literature Department.
E-Posta: saman.hashemipour@yeniyuzuyil.edu.tr ORCID: 0000-0003-1756-3929

Introduction

Deleuze and Guattari, morally, resist capitalism. Alain Badiou (2009) claims, “Deleuze—having started from the project of upholding the chances of a metaphysics against contemporary sophistry,” and he is “sucked up, so to speak, by the *doxa* of the body, desire, affect, networks, the multitude, nomadism and enjoyment into which a whole contemporary ‘politics’ sinks.” (2009, 35). He criticizes Deleuze’s Cynicism which is corrupting the youth in its wrong form, in which people are motivated purely by self-interest and skepticism—roots from Deleuze’s piety. Although Badiou, like Socrates, thinks philosophy is corrupting the youth, for Deleuze, philosophy is misleading. Badiou also warns about the apperception of the dominant political-economic system, nomad, rhizome, and desiring-machine concepts by Deleuze and Guattari. However, to discuss Deleuze and Guattari’s political thoughts’ resistance in our age up political thoughts, Spinozism, Nietzscheanism, and anarchism are discussed.

Spinozism

Spinoza’s deontological ethics is a duty-deprived ethic of morality, closely related to Deleuze and Guattari’s ideas on naturalism and vitalism. According to (Žižek), Spinoza is the most alien philosopher due to the superego concept—apart from Jacques Lacan’s Master-Signifier philosophy. In contrast, Kant’s deontological ethical theory separates “is” from “must” (Anscombe). The ‘must’ is an incompleteness that represents the ‘being’ discretely—like Kant’s masculine philosophy versus Spinoza’s feminine philosophy. Here, Kant’s masculine logic is based on omission, and Spinoza’s feminine logic does not identify any rejection. For Kant, cognition is separated from morality: *Critique of Pure Reason* discusses the ‘is,’ and *Critique of Practical Reason* discusses the ‘must.’ In *Critique of the Power of Judgment*, Kant tries to bridge the gap between ‘is’ and ‘must.’ For him—in Lacanian terms—imperfection and gap in existence creates desire. (Kant *et al.*, 1999) However, for Spinoza, pure impacts cause desires, in that existence has no shortcomings. The duality that bothers Kant is insignificant for Spinoza. According to Hallward (2006, 12), this is the positive root of naturalism for Deleuze and Guattari, and their neo-Spinozism leads them to vitalism. For Deleuze and Guattari, participation instead of representation explains naturalism and vitalism; it is the life that justifies, and there is no need for justification beyond ethics.

The criticism of Kant and Descartes, concerned with the norms of representation and explanation, leads Deleuze and Guattari to the non-decisive critiques. (Hallward, 2006, 134) To make the distinction between Kant and Spinoza, Deleuze (1967) highlights the problem of the Other in a short essay published in the *Critique* under the title “A Theory of the Other.” For him, liberating is associated with impersonal will and whatever is in the course of eternal life. Thus, Deleuze’s aesthetic project on the pursuit of rights requires removing and abolishing the Other’s unconditional mentality. (Boundas, 1993) Only with the absence of the Other, self-consciousness is fulfilled when the object removes errors. The Other for Deleuze “exhibits the spatial and temporal modes of self-alterity” and “echoes Husserl’s process of ‘pairing”” (Movahedi, 2021, 3) or “the phenomenological self-alterity and pairing” (2021, 4). Deleuze, in “different modes and moments” (Movahedi, 2021, 4), explains “the object is the other of consciousness.” (Depraz, 1995, 48) Deleuze and Guattari are Robinson Crusoe on an island and build products and activate the capacity without any restriction.

Deleuze’s world without Others is not a mere regress to the sphere of ownness, which only accounts for the transcendental conditions of the constitution of the alter ego and our habitual world (as is the case in phenomenology), but is an attempt to

liberate the genetic relations of alterity in order to enable the new formations of body-worlds through the rearticulation of relations. In fact, he invokes the world without Others to open up a space for the exposure of the outside of the pre-individual singularities as well as the production of the event. (Movahedi, 2021, 24)

Sartre (1989), in *No-Exit*, through a dialogue represents, “Hell is—other people” (1989, 45). If we consider “other” as ‘the Other,’ it is blindfolded to *Being and Nothingness* in which Sartre (1978) says, “By the mere appearance of the Other, I am put in the position of passing judgment on myself as on an object, for it is as an object that I appear to the Other.” (1978, 222) Due to a sharp contrast of Deleuze and Guattari’s ideas and psychoanalysis, the Other/other structure causes to remove the relationship of the desire and the object. For Deleuze and Guattari, castration of Oedipal desire is the cardinal, and any Lacanian Other—as a mediator—must be removed. Hereby, the aesthetic and political philosophy of Deleuze and Guattari into a philosophy of psychosis in an anti-Levinasian approach in the realm of ethics is in flux. Unlike Levinas, Deleuze and Guattari do not believe in an infinite responsibility of the Other with an introspective perspective.

Deleuze and Spinoza are “anti-juridical” thinkers, for whom “a commitment to thinking against a fundamental proposition of humanist philosophy, namely, that viable sociability requires the organization of individuals’ natural affects and dispositions by a power that transcends the natural condition” (Gatens, 2000, 60). For Deleuze, Spinoza is the “Prince” of philosophy as he “does not hand itself over to the transcendent, the one that inspires the fewest illusions, bad feelings, and erroneous perceptions” (Deleuze & Guattari, 1994, 60). Spinoza’s conception of desire, “refers to both mind and body and is conceived as a positive power of action” (Voss, 2021, 566) as he “rejects all notions of transcendent being, including god as a transient cause, final causes, the teleology of nature or history, a transcendent morality, and so on.” (Gatens, 2000, 60) Deleuze says, “Spinoza often reminds us that he is speaking of good and bad only in relation to human ends.” (Deleuze & Joughin, 2005, 247) For Deleuze, “Spinoza’s scheme” is “a mode’s essence is a determinate degree of intensity, an irreducible degree of power; a mode exists, if it actually possesses a very great number of extensive parts corresponding to its essence or degree of power.” (Deleuze & Joughin, 2005, 202)

Hermetics is borrowed from Spinoza, for whom everything is an expression of God and life. This is the introspection of Deleuze—a divine incarnation—in which “the view of the pantheistic Spinoza” (Eagleton, 2016, 3) is substituted by God. Deleuze’s deontology believes everything is an expression of God—essence, life, and difference—and in the aristocratic view of Nietzsche, all activities are distinctly valued to the extent they represent God, difference, or life. This is the criterion for evaluating inferior/noble through the Nietzschean concept. Badiou evaluates Deleuze’s philosophy as an aristocratic fascist philosophy because Spinoza’s deontology is ultimately a form of vitalism/naturalism for Deleuze. Spinoza and Nietzsche speak of the condemnation of remorse, guilt, and shame, and for Deleuze, the philosophy of spiritual immortality leaves no room for transcendental values. On the contrary, pure positivity is expressed in the transcendental essence, and there is nothing outside of intangible valuation.

Nietzscheanism

Deleuze and Guattari’s Nietzscheanism refers to libertarianism, ethico-aesthetics, and ethical-aesthetic ethics as a form of romantic authoritarianism that traces its origins to Nietzsche. In their view, delusional ethics is based on unbridled consistent innovation. However, innovation does not

necessarily reflect progressive political philosophy. Eagleton, Hallward, and Badiou trace Deleuze's ethics from the Nietzschean perspective via his Cosmology. Nietzsche evaluates life through an abundance of creativity by denying the lower forms of life. Here, life is only about what one can/should do. The ontological paradox of research on creativity (Rehn & De Cock, 2009, 222) is discussed by Deleuze through creativity which is all about producing nonexistence. Thus, Eagleton's critique can be accompanied by:

Does 'life' involve giving free rein to all of one's capabilities, however potentially devastating? That would be a naturalistic ethics with a vengeance. To live in the fullness of one's powers is in Nietzsche's eyes to live as the universe does, for it too, being nothing but will to power, continually extends and enhances itself. Yet why should living well mean conforming to the nature of the cosmos? (Eagleton, 2016, 118).

Deleuze's ethics and virtue correspond to metaphysics. For Eagleton, one has to ask the reasons for adapting whatever life produces to cosmic nature. In Theodore W. Adorno's "ideological manipulation" (Fuchs, 2016, 75), there are no enduring rules of life because there is no pure life for humanity. Human behaviors are the product of the language, and other structures have no spontaneity within the permanence between desire and belonging or between signifier and signified. This astonishing simplicity makes Deleuze discuss the Nietzschean creation of new values, which is achieved within the frame of the production of language structures. "Desiring-production is autonomous, self-constituting, and creative: it is the natura naturans of Spinoza or the will-to-power of Nietzsche." (Smith & Protevi, 2018)

By posing the question in terms of values, rather than truth or falsity or the limits of reason, Nietzsche founded a genuine critical philosophy: one that questions the values of values, that raises the question of the creation of values and of the meaning of evaluation, thus performing a reversal that is critique. (Harcourt, 2016)

However, for Adorno, the utopian aspect of identity between signifier and signified, word and object, or concept and reality should not be ignored. The fact that the natural/non-real are always locked in a loop does not legitimate its domination. The symbolic order of the word/concept never completely covers reality, and a gap to realize a utopian, revolutionary, and even resurrection aspect exists. The promise of conformity between word-object or concept-reality is executory. "The Deleuzian virtual is thus not the condition of possibility of any rational experience, but the condition of genesis of real experience." (Smith & Protevi, 2018) Here, Deleuze "refines Nietzsche's insight into human existence and the future of the earth." (Pearson & Supérieur, 2007, 9) Like Nietzsche, Deleuze and Guattari were questioning the subjectivities in contemporary culture:

And like Nietzsche they interpret the so-called 'lack' of a transcendental foundation or teleology as leading to more, not fewer, ethical decisions. Here, the unfolding of life becomes an immanently ethical process since it is always already tied to all manner of other bodies—social, legal, political, biological, geological, geographic, industrial, molecular, scientific, technological and so forth. All this in a world where there is and can be no intrinsic congruency between reality (world) and representation (signs) and no definitive or consistent ontological divide between subject ('Man') and object ('Nature'). (Halsey, 2005, 38)

The concept of morality in the critique of anarchism by Deleuze and Guattari is Nietzschean subject to increasing the ability to act but not diminishing the power of the Other to form symmetric power relationship (unlike Foucault's concept). Deleuze gravitates to Marx, but the combination of Nietzsche and Marx's ideas is strenuous. Nietzschean ethics is based on forgetfulness, and Marxist revolutionary praxis, on the other hand, is based on comprehending history. Here, liberation is not achievable through oblivion but remembering the past is essential for evermore liberation. For Kierkegaard, "It is really true what philosophy tells us, that life must be understood backward. But with this, one forgets the second proposition, that it must be lived forwards." (Kierkegaard & Kynde, 1997) Although Deleuze and Guattari officially called themselves Marxists, Nietzsche's thoughts make their ideas eclectic. However, like the neo-Spinozaists, they seek the eclecticism of a Spinozian Marxism.

Deleuze and Foucault's Nietzscheanism must be examined from a more critical perspective, and Lyotard and Habermas's aesthetic becomes thought-provoking in Neo-Nietzscheanism. Badiou accuses Deleuze and Guattari of having no political theory as they are only in aesthetics and ethics. The aestheticization of politics leads to fascism, different from the aesthetic politicization that is the task of communism. Habermas calls neo-Nietzscheans neoconservatives, but the neo-Nietzschean ethic approach paves the way for libertarian authoritarianism backed by conservatives and capitalist advocates. (Holub, 2003, 78-105) In this sense, Habermas does not make a particular alignment between French postmodernists and neoconservatives because the desire theory is inevitably tied to the postmodern. The postmodern Nietzschean approach is an aesthetic that contrasts difference with hierarchy and subjugation—the physical with the symbolic. Alternatively, the reality is symbolic for Deleuze and Guattari in *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia* (1972). Production and construction against explanation and interpretation introduce a desiring production with no explanation/interpretation.

Guattari is criticized due to no independent reference to politics in his works, and arts are a continuation of politics; this prioritization of art as a kind of political action is directly Nietzschean. "Deleuze's Nietzschean motifs are still threaded into the argument: This micropolitics of desire is explicitly linked with an affirmative and liberating will to power." (Perry, 1993, 188) The politics of Deleuze and Guattari is a new concept without any desire for power, domination, and fascism. In the realm of aesthetics, Deleuze and Guattari reduce politics to ethics. Their aesthetic stance represents a philosophical turn in accordance with the lifestyle of the 1960s and 1980s, in which praise of style is prevalent among the middle class. This is the hallmark of the post-1968 anti-Leninist faction, the exalter of Deleuze and Guattari and Lyotard.

Anarchism

For Deleuze and Guattari, an anarchist form of escapism from politics in the sense of the twentieth century is dominant. "For Deleuze and Guattari, politics names what is in its becoming: the entire actualised plane of force-relations, strata, assemblages and territories, across all scales of organisational complexity, from sub-individual to supra-national." (Gavroche, 2015) They are criticizing "not only with a critique of institutionalised politics but of all power politics, however microscopic they may be." (Meisner, 2020) Their "political praxis overlaps with that of market anarchism, even one that is vehemently anti-capitalist, is bound to rankle many" (Berger, 2017).

Although denying the stigma, their view of 'desire' as an ethico-aesthetic focal point in a Platonic sense is ideal. For Deleuze, desire has never been experienced in a pure form; thus, we are dealing with non-pure examples of desire. The desire for action is mediated by the impact of institutions out of the canon of resistance and politics. Deleuze and Guattari's anarchism is associated with the

Platonic idealistic conception of desire. In terms of historical circumstances, pessimism on the party-state structure and political forms—especially socialism—led Foucault, Lyotard, and Derrida to cast aside the institutionalized form of politics. This led Deleuze and Guattari to political extremism in the post-history Marxist sense, a form of seizure of power in the anarchist model.

The productive desire of Deleuze and Guattari's analysis is, in fact, another form of Nietzsche's will-to-power, or better ... of productive desire is balanced by a reactive desire for repression, the slave mentality. The controllers (priests, gurus, bosses, intellectuals) turn the active strength of productive desire against itself and create guilt which accompanies any active expression of the will, when bound. For Deleuze and Guattari, schizophrenia is the model for the production of a human being capable of expressing productive desire, but it is an active schizophrenia as a process and not a medical schizophrenia to which they refer. We will not dwell on this uncommon interpretation, though. (Sjunnesson, 2005)

Philosophy, ethics, and politics by Deleuze and Guattari are opposed to bowing down to the present moment and real-life—stand against any form of mysticism—desire to negate action, and cultivate fantasy as compensation for the present moment. Deleuze and Guattari have put their philosophy at the service of desegregation and delimitation to build a world in the imagination, detached from the present, not actively engaged in changing and becoming. The revolutionary and radical concept of the rhizome is a figment of Deleuze and Guattari, which is an anarchist concept set to play a revolutionary role. Frederick Jameson argues that Deleuze and Guattari's ethics and politics are not revolutionary and anti-capitalist in the Marxist sense to overthrow capitalism (Jameson, 1997) due to maximizing the schizophrenic aspect of capitalism. Even if the rhizome is revolutionary, capitalism neutralizes its revolutionary character and uses it according to its goals. Deleuze and Guattari never experienced the spread of revolutionary rhizomes, and a failure in the radical revolutionary character of the rhizome is exercised. Their political and revolutionary project is an excuse for the failure of any political action desirous of a new world but capitalism. The rhizomes are not revolutionary enough to resist capitalism; they are everything the capital power does with the money, rather than being in the service of the minority.

Deleuze and Guattari, as anarchists, hope to spurn the state and liberate the potential of human beings and nature—which is also Marx's ultimate goal—through pessimism about institutions and efforts to neutralize their destructive impacts. Here, a subject provides a valid and more efficient cognitive concept. In the critiques of anarchism from a Marxist point of view—applied by Deleuze and Guattari—capitalism exists through anti-state merelessness. Trying to stay out of power with no contribution to the survival of the capitalist bourgeoisie is widespread repression. Deleuze and Guattari's revolutionary ethical and aesthetic goals can be achieved by overthrowing the capitalist system. However, the rhizome is may found useless and acts as a confirmation of capitalism. Revolutionary action requires a new political subject committed to the anti-capitalist socialist strategy, which Deleuze and Guattari weakened in their project.

Anti-Oedipus (Deleuze & Guattari, 2019) refers to the logic of connection—against conjugation—as the ethical basis of Deleuze and Guattari's political project, distinguished from the capitalist logic, which also yokes currents and silage of desire to achieve values. In their view, the logic of conjugation will eventually be repressive, but the logic of connection—without any predetermined or transcendent goal—will be revolutionary. Here, every goal is: a) trapped in the ego axis, b) deprived of powers and rhizomes, and c) a centralized subject blocking the desire.

Here, the castration and sterility of the political-aesthetic project of Deleuze and Guattari come into play, and capitalism operates without the bourgeoisie subject.

Unlike other works at the time, Deleuze and Guattari were not focused on liberating desire from bourgeois/capitalist repression. Indeed, the ethical proposition Anti-Oedipus takes as its starting premise is the production of individuals as a result of processes of repetition and asks, given these, what are we capable of doing? In reference to Spinoza, Deleuze develops this question further through an analysis of the problem of desire. (Vasileva, 2018, 150)

Deleuze and Guattari's desire machine is another aspect of capitalist logic in which the autonomous and rational forces of management and order are discarded. The supposedly revolutionary concept of Deleuze and Guattari in their ethico-aesthetics is another practice of the process of capitalist dehumanization. The idea that we should not fall into the trap of humanism as a bourgeois ideology is not radical. Deleuze and Guattari's extravagant interest supports extinction and animalization as a form of the dead to the world. Besides, in Deleuzian's anti-humanism, the priority is not on the subject but on the transcendental cosmic forces. Although Deleuze places the throne in the essence of his ontology—the shortcoming in designing a revolutionary philosophy and policy—he defines his ethics as a virtue in harmony with the universe. Deleuze rejects the concepts of universalisable human subjectivity (Deleuze, 1992, 162) and universal 'reason' (Deleuze, 1995, 145–6). Deleuze de-subjectivates the horrific and traumatic experiences of the post-World War II era through an ontological and aesthetic aspect. The life force that Deleuze speaks of is a structure without subject—opposed to structuralism.

The anarchism of Deleuze and Guattari is a kind of pure desire not realized through symbolism. Hegel and Lacan are not dealing with unmediated desire. Besides, for Foucault, desire is developed concerning the power of human beings; however, he does not hold a view of a non-relational desire. With the emphasis on ontological primacy, Deleuze has excluded desire. Deleuze and Guattari ignore the power issue by Foucault that produces resistance; they emphasize that desire can be repressive. Moreover, the same tool of analysis is used to explain fascism without paying attention to the macro-political economy of capitalism and the crisis of the bourgeoisie in the imperialist era. Thus, Deleuze and Guattari explain political and social phenomena by referring to the sphere of desire.

there is a direct connection between thought and its desire on the one hand and production and practice on the other hand, as Deleuze and Guattari argue in Anti-Oedipus: in a certain sense we desire exactly the world we live in. We have to invent other models of desire as well as other models of thought. (Kaluža, 2019, 290)

Capitalism has nothing to do with a fixed and fluid identity but is a manifestation of the logic of capital. Besides, Deleuze and Guattari's ontological praise of the continual de-territorialization and disruption of identity leaves no room for a contemplative and critical subject. Identifying, explaining, and planning a subject requires a minimum of stability, identity, and representation—which Deleuze and Guattari, and other poststructuralists deprive us. The anarchist aspects of Deleuze and Guattari, structuralists, and postmodernists focus on fixed identities and de-identification. There is the hasty and persistent destabilization of capitalism, and Deleuze's cosmological preferences and concerns are at stake. Here, "in both the anarchist as well as the poststructuralist tradition, we have many demonstrative points that show us that the classical separation between theory and practice should be left behind in order to avoid fictive contradictions." (Kaluža, 2019, 268)

Deleuze and Guattari support freedom—but not liberation. (Hallward, 2006, 139) For them, the freedom from forms of restraint and repression—e.g., the subject and the human being—hands to be superhuman. Here, the interpretation of Nietzsche's *Übermensch* hinges on Deleuze's cosmic philosophy and his deontological policy. Perhaps (Hallward, 2006) is right about Deleuze's question of creation that prevents conflict due to the constraints of our natural world. (2006, 159-162) For Deleuze and Guattari, deontological politics is ontologized, while ontology must be politicized. The world is political for Foucault, but for Deleuze, it is ontological and cosmic. The world for Foucault represents political and historical forces, but for Deleuze, a non-political path leads to mysticism. For Foucault, the world is more pessimistic and indicates historical limitations, but for Deleuze, it is positive and creative.

Deleuze's originality consists in a positive definition of anarchist society: it is not only stateless or leaderless, but also creative. Indeed, society is composed not of individuals, but of singularities and fluxes of desires and anarchism is the regime that allows a free circulation of these. (Van Heerden *et al.*, 2021, 149)

The neglect of organizing theorizing and being limited in the molecular unconscious for Deleuze and Guattari brings about Jean-Jacques Rousseau's socialist approach in *The Social Contract*: "Man is born free, and everywhere is in chains." (qtd in Tunney, 2012) From the socialist point of view, social revolutions are born of the laws of economic and intellectual growth of a new class and the weakness of the old class. However, through anarchism, social revolutions are born of human beings' mental and instinctive tendencies and emotional solidarity. Here, humans are more naturalistic than being socialist and rationalist; they are inclined to emotions and compassion than intellect. Deleuze and Guattari's desire machine is a pure image of the human historic structure and the anarchist romanticism of the world crisis, in which the humans—annoyed by the crises of the bourgeoisie—dream of the object of desire. This desire is a pure immediacy of unity with the psychosomatic forces of the psychopath—the crisis of the late bourgeoisie—which is increasingly elusive and anti-rational. "Deleuze and Guattari's critique of psychoanalysis, which shows that representing the subconscious is a way of suppressing rather than liberating desire." (Van Heerden *et al.*, 2021, 106)

Through the recent bourgeois crisis, irrationality becomes the overt and covert slogan of philosophical thought, and the sacred concepts that have long been the mainstay of the bourgeoisie are discarded as old, useless, and rejected. Thus, irrationality turns to an inner intuition and experience that are reactionary responses of philosophers to the growing problems arising from the increasing expansion and complexity of capitalist societies' contradictions and objective disorders. Almost all contemporary philosophical tendencies eventually emerge as mystical in their various forms. Deleuze's philosophy leads to mysticism traced back to Spinoza's theophanic thinking. For Deleuze and Guattari, the connection with the invisible cosmic forces is a twentieth-century postmodern mysticism that reflects the irrational and life-believing aspect of contemporary philosophical thought. "May '68 is also a primary reference point for histories of postanarchism, an umbrella term for those strains in twentieth-century anarchist thought strongly influenced by predominantly French postmodern and poststructuralist theory" (Evren, 2011, 5-7; Van Heerden *et al.*, 2021, 120).

Conclusion

Deleuze and Guattari are well aware of the dangers of exploitation, control, and monitoring tools; they cite the cooperation of workers in rich countries in the plunder of the Third World and the exploitation of women. The realm of elimination, molecularization, and animalization are central

concepts of Deleuze and Guattari's philosophical-political and ethico-aesthetic project. Deleuze and Guattari manifest the power of ethics for advancing and maximizing power, and the superego breaks a fixed identity to go to the best of our ability. These are the factors of late capitalism, a form of libertarianism similar to Spinoza-Nietzschean ethic or a lesser version of fascism. The Foucaultian disciplinary framework defines every topic, but now, the capitalist framework commands diversity and difference in the paradigm of controlling society, driving the market, and saturating it. Even the strangest emotional tendencies are logical if they are remunerative. Capitalism intensifies, compresses, and diversifies emotions and creates a market to create a kind of convergence between capitalist power and resistance dynamism. The politics of desire eventually turn out to be fascist, and capitalism cannot be overthrown by maximizing the existing tendencies in capitalism. The struggle against capitalism is not a struggle against capitalism and only strengthening capitalism. This study evaluates the ethico-aesthetic policy of Deleuze and Guattari from a revolutionary perspective. Deleuze and Guattari desire a revolution in the Marxist orthodox sense; a structural resemblance between capitalist economics at the macro-level and ethico-aesthetic policy at the micro-level. Although cosmological philosophies cannot formulate a revolutionary theory, ontologizing issues—such as imitation or aesthetics—are not a radical and critical approach, but they root in distinct ideology to become a cosmological policy. The more pre-Socratics immersed in the chaos are adopted, the farther humanity gets away from analyzing the truism of politics.

REFERENCES

- Anscombe, E. (n.d.) (2022). Leading 20th century proponent of Kantianism. Kantian Ethics. Retrieved February 15, 2022, from <https://www.csus.edu/indiv/g/gaskilld/ethics/kantian%20ethics.htm>
- Badiou, A. (2009). *Logics of worlds, Being and Event*, 2, Trans: Alberto Toscano, Continuum.
- Berger, E. (2017, June 9). Deleuze, Guattari and market anarchism. OnScenes. Retrieved March 5, 2022, from <https://onscenes.weebly.com/philosophy/deleuze-guattari-and-market-anarchism>
- Boundas, C. V. (1993). "Foreclosure of the other: From Sartre to Deleuze", *Journal of the British Society for Phenomenology*, 24(1), 32–43.
- Depraz, N. (1995). *Transcendance et Incarnation : Le statut de l'intersubjectivité comme altérité à soi chez Husserl*. Vrin: Les Temps Modernes.
- Deleuze, G. (1967). "A Theory of the Other. Critique", 23, 503–525.
- _____. (1992). 'What Is a "Dispositif"?' in *Michel Foucault: Philosopher*, Trans. T. Armstrong, New York: Routledge, 158–66.
- _____. (1995). *Negotiations*, trans. M. Joughin, New York: Columbia University Press.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (1994). *Difference and repetition*. Trans. Paul Patton. Athlone Press.
- _____. (2019). *Anti-oedipus: Capitalism and schizophrenia*. Bloomsbury Academic.
- Eagleton, T. (2016). *Materialism*. Yale University.
- Feiten, E. (2021). Deleuze and Stirner: Ties, Tensions and Rifts. In C. G. Van Heerden & A. Eloff (Eds.), *Deleuze and Anarchism* (120–135). Edinburgh University Press.

- Fuchs, C. (2016). Theodor W. Adorno and the Critical Theory of Knowledge. In *Critical Theory of Communication: New Readings of Lukács, Adorno, Marcuse, Honneth and Habermas in the Age of the Internet* (Vol. 1, 75–110). University of Westminster Press.
- Gatens, M. (2000). "Feminism as "Password": Re-Thinking the "Possible" with Spinoza and Deleuze", *Hypatia*, 15(2), 59–75.
- Gavroche, J. (2015, July 13). "Children of the new earth–Deleuze, Guattari and anarchism", *Autonomies*. Retrieved March 5, 2022, from <https://autonomies.org/2015/07/children-of-the-new-earth-deleuze-guattari-and-anarchism/>
- Hallward, P. (2006). *Out of this World, Deleuze and the Philosophy of Creation*, Verso Books.
- Halsey, M. (2005). "Ecology and Machinic thought. Angelaki", 10(3), 33–55.
- Harcourt, B. (2016, October 17). "Bernard E. Harcourt: Introduction to deleuze on Nietzsche", *Nietzsche 1313*. Retrieved March 4, 2022, from <http://blogs.law.columbia.edu/nietzsche1313/introduction-to-deleuze-on-nietzsche/>
- Holub, R. C. (2003). *Jürgen Habermas: Critic in the Public Sphere*. Routledge.
- Jameson, F. (1997). "Marxism and dualism in Deleuze", *The South Atlantic Quarterly*, 96 (3), 393–417.
- Kaluža, J. (2019). Anarchism in Deleuze. *Deleuze and Guattari Studies*, 13(2), 267–292.
- Kant, I. (1999). *Critique of Pure Reason*. (P. Guyer & A. W. Wood, Trans.). Cambridge University Press.
- Karakilic, E., & Painter, M. (2022). The (un)surprising nature of creativity: A Deleuzian perspective on the temporality of the creative process. *Ephemera: Theory and Politics in Organization*.
- Kierkegaard, S. & Kynde K. (1997). "Livet skal forstaas baglaens, men leves forlaens Quote", Retrieved February 11, 2022, from <http://homepage.math.uiowa.edu/~jorgen/kierkegaardquotesource.html>
- Meisner, L. (2020). *Becoming-Critical with/out Deleuze and Guattari: Three Anarchies Beyond Post-Critique*. Online unter: https://www.db-thueringen.de/receive/dbt_mods_00047254
- Movahedi, H. (2021). The Other in Deleuze and Husserl. *Dialogue*, 60(1), 93-120. doi:10.1017/S0012217320000414
- Pearson, K. A. (2007). *Overcoming the Weight of Man : Nietzsche, Deleuze, and Possibilities of LifeVersion* (ebook). In D. B. Supérieur (Ed.), *Revue internationale de philosophie* (241st ed., Vol. 3, 245–259). deboeck. Retrieved March 4, 2022.
- Perry, P. (1993). Deleuze's Nietzsche. *Boundary 2*, 20(1), 174–191. <https://doi.org/10.2307/303181>
- Rehn, A. & De Cock C. (2009). 'Deconstructing creativity', in T. Rickards, M.A. Runco & S. Moger (eds.) *The Routledge companion to creativity*. Routledge.
- Sartre, J. P. (1978). *Being and nothingness: A phenomenological essay on ontology*. Pocket Books.
- _____. (1989). *No exit and three other plays: No exit*. Vintage International.

- Sjunnesson, J. (2005). Power and desire in the political ontology of Spinoza and Deleuze/Guattari. Retrieved March 4, 2022, from http://www.faculty.umb.edu/gary_zabel/Courses/Spinoza/Texts/Power...htm
- Smith, D., & Protevi, J. (2018, February 14). Gilles Deleuze. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Retrieved March 4, 2022, from <https://plato.stanford.edu/entries/deleuze/>
- Tosel, N. (2021). Anarchy and Institution: A New Sadean Possibility. In C. G. Van Heerden & A. Eloff (Eds.), *Deleuze and Anarchism* (136–152). Edinburgh University Press.
- Tunney, A. D. (2012, July 15). Rousseau shows us that there is a way to break the chains – from within. *The Guardian*. Retrieved April 3, 2022, from <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/jul/15/rousseau-shows-us-way-break-chains>.
- Vasileva, E. N. (2018). Immanence and anarchist ethics. Loughborough University. Thesis. <https://hdl.handle.net/2134/36210>
- _____. (2021). Immanent Ethics and Forms of Representation. In C. G. Van Heerden & A. Eloff (Eds.), *Deleuze and anarchism* (103–119). Edinburgh University Press.
- Voss, D. (2021). On Desire: Spinoza in Anti-Oedipus. *Crisis & Critique*, 8(1), 564–590.
- Žižek, S. (n.d.). Philosophy: Spinoza, Kant, Hegel... and Badiou!. Retrieved February 15, 2022, from <https://www.lacan.com/zizphilosophy1.htm>

TÜRK ÜNİVERSİTELERİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK MUHASEBESİ DERSİNİN AÇILMASININ ÖNEMİ ve GEREKLİLİĞİNİN İNCELENMESİ

Sulhi ESKİ¹

Öz

Son yirmi yılda sürdürülebilirlik açısından yaşanan gelişmelere paralel olarak, birçok bilim dalının bu konuda özelleştiği ve sürdürülebilir işletme, sürdürülebilir pazarlama, sürdürülebilir lojistik gibi yeni kavramların ortaya çıktığı görülmektedir. Muhasebe bilim dalında ise son on yıldır sürdürülebilirlik raporlaması konusu ele alınmaktadır. Muhasebeciler, sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Sürdürülebilirlik raporlamasının yaygınlığının artması, muhasebe mesleğini icra edecek meslek mensuplarının eğitim niteliklerinin de değişmesine yol açmaktadır. Sürdürülebilirlik muhasebesi, bir işletmenin sosyal ve çevresel etkilerini ölçme, analiz etme ve raporlama uygulamasıdır. Sürdürülebilirlik muhasebesi, kaynak verimliliğini, maliyet tasarrufunu, finansal fırsatlarla birlikte çevresel ve sosyal konuların geliştirilmesini sağlayarak sosyal ve çevresel risklerinin tanımlanması, değerlendirilmesi ve yönetilmesi için uygun bir araçtır. Gelişmiş ülke üniversitelerinin lisans ve yüksek lisans programlarında, sürdürülebilirlik muhasebesi/sürdürülebilirlik muhasebesi ve raporlama isimli dersler yer almaktadır. Türk üniversitelerinin işletme ve muhasebe programlarında ise sürdürülebilirlik muhasebesi dersi bulunmamaktadır. Sürdürülebilirlik muhasebesi işletmenin sosyal, ekonomik ve çevresel sonuçlar doğuran faaliyetlerinin bir bütün olarak raporlanmasını içeren entegre raporlamaya katkı sağlaması bakımından oldukça önemlidir. Buna karşın, sadece çok az sayıdaki Türk üniversitesinde, sürdürülebilirlik muhasebesi finansal muhasebe ders planı içinde bir konu olarak yer almaktadır. Bu çalışma, sürdürülebilirlik muhasebesi dersinin Türk üniversitelerinde bir ders olarak verilmesinin önemi ve gerekliliğini doküman analizi yöntemi ile nitel olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Sürdürülebilirlik muhasebesi dersinin Türk üniversitelerinin lisans muhasebe programlarında ve yüksek lisans işletme programlarında yer almasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilirlik Muhasebesi, Entegre Raporlama, Ders Planı

INVESTIGATION of the IMPORTANCE and NECESSITY of OPENING a SUSTAINABILITY ACCOUNTING COURSE in TURKISH UNIVERSITIES

Abstract

In parallel with the developments in terms of sustainability in the last two decades, it is seen that many disciplines have specialized in this subject and new concepts such as sustainable business, sustainable marketing, and sustainable logistics have emerged. In the field of accounting, the issue of sustainability reporting has been discussed for the last ten years. Accountants play an important role in the preparation of sustainability reports. The increase in the prevalence of sustainability reporting also leads to a change in the educational qualifications of the professionals who will practice the accounting profession. Sustainability accounting is the practice of measuring, analyzing and reporting the social and environmental impacts of a business. Sustainability accounting is an appropriate tool for identifying, assessing and managing social and environmental risks, enabling resource efficiency, cost savings, and the improvement of environmental and social issues along with financial opportunities. There are courses named sustainability accounting/sustainability accounting and reporting in undergraduate and graduate programs of universities in developed countries. There is no sustainability accounting course in the business and accounting programs of Turkish universities. Sustainability accounting is very important in terms of contributing to integrated

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Lojistik Bölümü.
E-Posta: seski@gelisim.edu.tr ORCID: 0000-0003-0879-0089

reporting, which includes the reporting of the activities of the enterprise that have social, economic, and environmental consequences as a whole. However, only a very few Turkish universities include sustainability accounting as a subject in the financial accounting syllabus. This study aims to qualitatively examine the importance and necessity of teaching sustainability accounting as a course in Turkish universities by using the document analysis method. It is considered that it would be appropriate to include the sustainability accounting course in undergraduate accounting programs and graduate business programs of Turkish universities.

Keywords: Sustainability, Sustainability Accounting, Integrated Reporting, Course Plan

Giriş

İktisat biliminin ortaya çıkışının temelinde kıt kaynakların insanların sonsuz mal ve hizmet ihtiyaçları ile uyumlaştırılması anlayışı yatmaktadır. Geçmişten gelen bu kavram günümüzde gelişerek başka bir görünüm kazanmıştır. Bu dönüşüm üretim ve çeşitliliğin devamlılığı sağlanırken çevrenin korunarak kaynakların gelecek nesillere aktarılması şeklinde olmuştur. Her nesile ait kaynakların bugünden tüketilmesinin önüne geçilerek devamlılığın sağlanması önem kazanmıştır. Bu anlayışa sürdürülebilirlik denilmektedir.

Sürdürülebilirlik kavramı Birleşmiş Milletlerin 1983 yılında yayınladığı “Ortak Geleceğimiz” başlıklı raporundan sonra gündeme gelmiş ve gelişmeye başlamıştır. İnsan nüfusunun artışı sanayileşmenin hız kazanması özellikle çevresel sorunların varlığını ve bu sorunların çözümüne dikkat çekilmiştir. Bu tarihten sonra da dünyada birçok felaket meydana gelmiştir. Birleşmiş Milletler raporunda insanlığın doğayı kirletmeden gelecek nesillerin haklarını koruyarak kalkınmanın sürekli kılınması yeteneğinin mevcut olduğu ifade edilmiştir.

Sürdürülebilirlik, çevre, sosyal koşullar ve ekonomik bileşenlerinden oluşmaktadır. Sürdürülebilirlik çeşitli bilim dallarında ele alınmıştır. Bunlardan biri de sürdürülebilirlik muhasebesidir. Sürdürülebilirlik muhasebesi, bir işletmenin sosyal ve çevresel etkilerini ölçme, analiz etme ve raporlama uygulamasıdır. Geleneksel muhasebe sistemi işletme faaliyetlerinin sosyal ve çevreye yönelik etkilerinin ölçülmesinde yetersiz kalmaktadır. İşletmenin finansal olduğu gibi finansal olmayan bilgileri de önemli bir hale gelmiştir. Türkiye’de de sürdürülebilirlik muhasebesi konusunda belirtiler olmakla birlikte yeterince gelişme gösterilmemiştir. Bunun temel nedenlerinden biri de sürdürülebilirlik muhasebesinin üniversite, yüksek lisans ve kurslarda ayrı bir ders olarak verilmeyişidir. Dünyada çeşitli üniversiteler ve kurslarda sürdürülebilirlik muhasebesi dersinin verildiği görülmektedir. Bu dersin Türkiye’de de çeşitli eğitim öğretim seviyelerinde verilmesinin mümkün olup olmayacağı değerlendirilmiştir.

Yöntem

Sürdürülebilirlik muhasebesi konusunda çeşitli incelemeler yapılmıştır. Literatür;

Schaltegger ve Burritt (2006), sürdürülebilirlik muhasebesinin geliştirilmesinin işletmede yukarıdan aşağıya ve menfaat sahipleri ile paydaş yaklaşımıyla mümkün olacağı yukarıdan aşağıya yaklaşımın sürdürülebilir kalkınma ve kurumsal sürdürülebilirliğin en geniş tanımıyla başlayacağı, süreçlerin paydaşların katılımıyla belirleneceğini ifade etmişlerdir.

Schaltegger, Bennett ve Burritt (2006a), sürdürülebilirlik muhasebesinin işletme yönetiminin kurumsal sürdürülebilirliği sağlanabilmesi için çok önemli bir tetikleyici olduğunu öne sürerek yönetim tarafından kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik zorlukların giderilmesi için öncelikle sürdürülebilir muhasebenin uygulamasındaki zorlukların ele alınmasının mantıklı olacağını savunmuşlardır.

Adams ve Larrinaga-González (2007), işletmelerin sürdürülebilirlik muhasebesi uygulamasını büyük ölçüde göz ardı ettikleri, bunun sonucunda muhasebe ve yönetim sisteminde yaşanacak olumsuzluklarının giderilmesi için işletmelerde sürdürülebilirlik muhasebesinin uygulanması için daha fazla inceleme yapılması gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Burritt ve Schaltegger (2010), sürdürülebilirlik muhasebesinin gelişimi için iki önemli faktörün olduğu bu faktörlerin sürdürülebilirlik konusunda farkındalık yaratmak ve yönetimin problem çözme, karar verme konusunda sürdürülebilirlik muhasebesine olan ihtiyacını işaret ederek sürdürülebilirlik muhasebesinin gelişiminin daha çok yönetim kararlarını iyileştirmeye yönelik olması gerektiğini öne sürmüşlerdir.

Gabrusewicz (2013), Henriques ve Richardson (2013), sürdürülebilirlik muhasebesinin tanımlanmasında ekonomi, çevre ve sosyal üç konunun altının çizilmesi gerektiği, işletmelerin topluma sadece ekonomik değer katmadıkları sosyal ve çevresel değer de kattıklarını belirtmişlerdir.

Passetti, Cinquini, Marelli ve Tenucci (2014), sürdürülebilirlik muhasebesinin gelişiminin daha başlangıç seviyesinde olması ve çoğu işletmenin bu konuya katılım eksikliklerinin olmasının ekonomik, çevresel ve sosyal konular arasındaki daha dengeli bir ilişkinin oluşturulmasını olumsuz etkilediği belirtmişlerdir.

Kaur ve Lodhia (2018), Avustralya yerel konseylerinin sürdürülebilirlik muhasebesi sürecinde stratejik planların geliştirilmesi, sürdürülebilirlik göstergeleri, sürdürülebilirlik performansının ölçülmesi ve sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanmasının önemli olduğunu gözlemlemişlerdir.

Larrinaga, Luque-Vilchez ve Fernández (2018), İspanya hükümetinin 2011 yılında sürdürülebilirlik muhasebesini kamu sektörü için zorunlu kıldığını, ancak sonucun büyük bir hayal kırıklığı olduğunu, bunun da iyi bir fikir olmadığını literatürde yerini aldığını göstermişlerdir.

Huchzermeier (2019), Puma'nın işletme sürekliliğini artırmak için aldığı kararların çevreye olumlu olumsuz etkileri üzerine örnek bir vaka çalışması yapmıştır. Puma spor giyim ve spor yaşam tarzı ürünleri üreticisi olarak ayakkabı, giyim ve aksesuar ürünlerinde öncü bir işletmedir. Bu çalışma sonucunda; kurumsal kararların çevre ve karlılık üzerinde etkisi olduğunu tespit etmiştir.

Ozili (2021), sürdürülebilirlik muhasebesini kavramsal düzeyde önemini ve gelişim sürecini belirterek son 20 yılda dünyada bazı ülkelerde konunun anlaşılır olduğunu bazı ülkelerde ise düzensiz bir gelişim gösterdiğini tartışmıştır.

Çalışmada nitel araştırmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Literatürün kapsamlı bir şekilde incelenmesi ve farklı üniversitelerin web sitelerine genel bakış yapılarak veri toplanmıştır.

Dünya genelinde farklı ülkelerde sürdürülebilirlik muhasebesi/sürdürülebilirlik muhasebesi ve raporlama/ sürdürülebilirlik muhasebesi ve entegre raporlama dersinin üniversite kurs, sertifika, lisans yüksek lisans programlarında verildi üniversitelerden bazıları;

Illinois University ABD, University of South Avustralya, The University of Sydney Avustralya, Erasmus School of Economics Rotterdam Hollanda, University of Waterloo Kanada, McGill University Kanada, University of Gothenburg İsveç, Pforzheim University Almanya.

Bulgular

Sürdürülebilirlik muhasebesi, muhasebenin sürdürülebilir kalkınmaya katkısıdır (Schaltegger & Burritt, 2006b, 37-59). Sürdürülebilirlik muhasebesi, işletmelerin sosyal ve çevresel konuları dikkate alarak işletmeler hakkında finansal olmayan bilgiler (kurumsal bir itibar, müşteri memnuniyet seviyesi vb.) sunan bir muhasebe dalıdır. Bir işletme kendisinin çevrenin korumasına ilişkin sağladığı katkılarını açıklamalıdır. Sürdürülebilirlik muhasebesi topluma hitap eder. Kamuoyu işletmenin zararlı atıklarının çevreye verdiği zararları azaltmak için yapmış olduğu faaliyetler hakkında bilgi sahip olmak isteyebilir. Sonsuz olmayan kaynakların gerçekliğiyle, bir işletmenin faaliyetlerinin ekonomik, sosyal ve çevresel yönleri arasındaki karşılıklı ilişkinin toplum üzerindeki etkisi farkındalık yaratmıştır (Dyllick & Hockerts, 2002; Elkington, 1997; Strandberg Consulting, 2009; Willard, 2002).

Sürdürülebilirlik, sosyoekonomik hedeflere ulaşılabilmesi için yaşamı destekleyen doğal sermayenin korunmasını gerektirir.

Sürdürülebilirlik, bir zamanlar, işletmeler tarafından bir maliyet unsuru olarak görülmekteyken son yıllarda daha kolay benimsenerek faaliyetlerin merkezine konulmuştur. Sürdürülebilirliğin işletmeleri başarılı kılacağını (Engardio, 2007) ve rekabet avantajı sağlayacağını kabul etmektedirler (Lawrence, Collings, Roper, Haar & Botes, 2012).

Sürdürülebilirlik Muhasebesinin Amaçları:

Sürdürülebilirlik muhasebesinin üç amacı vardır. İlk amaç, işletmelerin sosyal ve doğal çevreyle olan etkileşimleriyle ilgili muhasebe kayıtlarını gerçekleştirmek (Aluchna & Idowu, 2017, 285-303). İkinci amacı, işletmenin finansal bilgilerinin yanında sosyal ve çevre ile ilgili performansı hakkında finansal olmayan bilgilerini sunmak. Üçüncü amaç, çevresel, sosyal ve ekonomik etkileri parasal olarak ifade edilen bilgilerini içerek şekilde geleneksel finansal muhasebenin alanını genişletmektir (Elkington, 1999, 19-21; Bent & Richardson, 2003).

Ancak sürdürülebilirlik muhasebesinin amaçları gerçekleştirecek motivasyona ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlar;

- ✓ Bazı işletmeler ürünlerini satabilmek için olmadıkları halde kendilerini çevre dostu olarak tanıtır. Aslında işletmeler ürünlerini pazarlamadaki hedef ve politikalarını sürdürülebilir bir sosyal ve doğal çevre üzerine inşa etmelidirler (Delmas & Burbano, 2011, 64-87; Seele & Gatti, 2017, 239-252). İnsanlar çalıştıkları işletmelerin çevre dostu olduğuna inandıkları takdirde çevre için daha fazlasını yaparlar. Sürdürülebilirlik muhasebesi çevrenin dostu olmadığı halde kendilerine bu imajı veren işletme anlayışını önlemek için ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilirlik muhasebesi işletmelerin çevreyi korumak için attıkları adımlar ve eylemlerdir.
- ✓ Sürdürülebilirlik muhasebesi için bir başka motivasyon, taklit ve endüstri baskısıdır. Neredeyse her sektörde sürdürülebilirliğe doğru bir değişim söz konusudur. Sektörler sürdürülebilirliğin gerisinde kalmamak için birbirinden etkilenmektedir. Sektörün çevreyi ve toplumu korumayı önemsememesi eleştiri konusu olmaktadır. Muhasebe mesleği ve muhasebe disiplini üzerinde de bu yönde artan bir baskı vardır. İşletmeler tüm sosyal ve çevresel faaliyetlerinin performansını ölçmek için muhasebe verilerine ihtiyaç duymaktadırlar.
- ✓ Diğer bir motivasyon ise yasama baskısıdır. Çevre ve sosyal faaliyetleri düzenlemek için çıkarılan mevzuatlar, işletmelerin sürdürülebilirlik adına zorunlu olarak uyması gereken kuralları ve hazırlaması gereken raporları ifade ederler (Guia Arraiano,

Miralles-Quirós, Miralles-Quirós & Sánchez-Hernández, 2017, 105-120). İngiltere, Çin ve Hindistan gibi ülkeler düzenlemelerle sürdürülebilirliği desteklemektedirler. Yasal olarak yapılacak düzenlemelerde sürdürülebilirliğin hangi detay ve aşamalara geçileceğini belirlemek oldukça güçtür. Bir ülkenin sosyal ve çevresel faaliyetlerde yapacağı düzenlemeleri uygulamak daha mümkünken dünyayı etkileyen iklim krizi konusunda yapılacak düzenlemeleri uygulamak daha zordur.

Sürdürülebilirlik Muhasebesinin Bazı Araçları:

Sürdürülebilirlik muhasebesi araçları, işletmelerin daha sürdürülebilir hale gelmesi için kullandıkları araçlardır. İşletmelerde çevresel ve sosyal faaliyetlerin ekonomik etkileri hakkında bilgi ihtiyacı sürdürülebilirlik muhasebesi araçlarının geliştirilmesine yol açmıştır (Burritt & Schaltegger, 2010, 829-846). Bazı sürdürülebilirlik muhasebesi araçları:

- ✓ Kurumsal sürdürülebilirlik raporlaması (KSS)/Corporate sustainability reporting (CSR)
- ✓ Karlar, Gezegen ve İnsanlar veya başka bir şekliyle 3E ilkesi: Ekoloji, Eşitlik ve Ekonomi üç boyutlu muhasebe raporlaması (Elkington, 1999, 19-21). Üç boyutlu muhasebe raporlaması sürdürülebilirliğin çevresel ve sosyal sonuçlarının ekonomik faydalarla dengelenmesiyle sağlanabileceğini öne süren teorik bir çerçevedir. Üç boyutlu muhasebe raporlaması iş performansının 'insanları', 'kârı' ve 'gezegeni nasıl etkilediğine dair bilgi sunar (Slaper & Hall, 2011, 4-8).
- ✓ -Küresel Raporlama Girişimi / The Global Reporting Initiative (GRI). Amacı, çevresel ve sosyal raporlama ile finansal raporlamanın karşılaştırılabilir olmasını sağlamaktır. Bunu, kurumsal finansal raporlamada kullanılan standartlara benzer raporlama standartları geliştirerek gerçekleştirir (Roberts & Koeplin, 2007, 29-40).

Sürdürülebilirlik Muhasebesinin Gelişimini Etkileyecek Yönelişler:

- ✓ Yönetim faaliyetleri içerisinde sosyal konuları daha fazla dikkate alınacaktır.
- ✓ Yeni sürdürülebilirlik muhasebesi ve raporlama standartlarına ihtiyacı duyulacaktır.
- ✓ Sürdürülebilirlik muhasebesinin sınırları çizilecektir.
- ✓ Paydaşlar için sürdürülebilirlik performans göstergeleri geliştirilecektir (Gnanaweera & Kunori, 2018, 2).

Sürdürülebilirlik muhasebesinin gelişerek önem kazanmasıyla toplum ve iş dünyasının da muhasebecilerin sürdürülebilirlik ve raporlama ile ilgili bilgi ve becerilere sahip olmaları yönünde beklentileri oluşmuştur.

Sürdürülebilirlik konularına ilişkin farkındalık arttıkça, sürdürülebilirlik raporlaması, işletmenin faaliyet ve performanslarını paydaşlara iletmesinin bir yolu olarak gelişmiştir (Wheeler & Elkington, 2001, 1-14).

Muhasebecilerin geleneksel finansal raporlamadaki rolü göz önüne alındığında, muhasebecilerin sürdürülebilirlik muhasebesi raporlaması eğitimi almaları halinde daha başarılı olacaklardır. Hopwood (1990); Thomas (2004); Segovia ve Galang (2002) Yapılan araştırmalar sürdürülebilirlik muhasebesi (hem sosyal hem de çevresel) eğitiminin üniversitelerde ders olarak verilmesinin önemini işaret etmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için eğitimin önemi değerlendirildiğinde muhasebe eğitiminin içeriğinde de sürdürülebilirlik konularının yer alması zorunlu olmaktadır (Hazelton & Haigh, 2010, 164).

Gray ve Collison (2001); Hazelton ve Haigh (2010) Sürdürülebilirliğin anlaşılmasında ve gelişiminde eğitimin önemi bilinmekteyken üniversitelerde verilen muhasebe derslerinde sürdürülebilirlik konusunun olmamasının büyük boşluk yaratacağı tartışma konusu olmuştur. Ekolojik ekonomik alanın toplum ve iş dünyasında yeni bir anlayış olması sürdürülebilirlik muhasebesi eğitimi için zorluk yaratmaktadır.

Son yıllarda Türk üniversitelerinde sürdürülebilirlik raporlanması dersi ders planlamalarında yerini almıştır. Ancak sürdürülebilirlik muhasebesi dersi adı altında henüz bir ders planlaması yapılmamıştır. Sürdürülebilirlik konusuna az sayıda üniversitelerde finansal muhasebe dersi içinde bir konu olarak yer verilmiştir. Sürdürülebilirliğin yeni bir anlayış olarak tüm disiplinleri etkileyeceği kaçınılmaz olduğu değerlendirildiğinde üniversitelerin gerek yöneticilere gerekse de muhasebecilere sürdürülebilirlik muhasebesinin eğitimini verecek şekilde ders planlamaları yapmaları büyük katkı sağlayacaktır.

Sürdürülebilirlik raporlanmasında muhasebecilerin öncü bir rol üstlenmesine yönelik beklentilerin artmasıyla birlikte halihazırda finansal raporların hazırlanmasında aktif olarak görev alan muhasebecilerin rolü daha belirgin hale gelmektedir. Bunun için bugünün muhasebe programı öğrencileri geleceğin muhasebecilerini üstlenecekleri yeni görevlere hazırlamak için sürdürülebilir kalkınma ve raporlama konularında donatarak daha nitelikli muhasebeciler olmaları sağlanmalıdır. Segovia ve Galang (2002); Thomas (2004); Hopwood (1990) Dolayısıyla sürdürülebilirlik muhasebesinin eğitime dahil edilmesi de bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

Beder (2006); Gray (2006); Milne, Tregigda ve Walton (2006) Akademik çevrelerde işletmelerin hazırladığı sürdürülebilirlik raporlarının içeriğine uygun olup olmadığı tartışma konusudur. Gray (2010); Bebbington (2001); Spence ve Gray (2008) Bunun nedeni, sürdürülebilir kalkınma konusundaki literatür ve bilimsellikten uzak olan işletmelerin raporları kendi anlayışlarına göre hazırlamalarıdır.

Holdsworth, Wyborn, Bekessy ve Thomas (2007) Birleşmiş Milletler tarafından insanlarla doğal dünya arasındaki kopukluğu en aza indirmek için üniversitelerde sürdürülebilirlik veya sürdürülebilir kalkınma eğitimi verilmesi için çağrılar yapılmıştır. UNESCO (2009) Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü de devletlerin, sanayi ve yardım kuruluşlarının çevresel, toplumsal ve ekonomik sorunlarının çözümü için üniversiteleri işaret etmektedir. Higher Education Tready (2012) BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio + 20) (2012) tarafından sürdürülebilirlik uygulaması ve dönüşümünde modelin yüksek öğretim kurumu olması için resmi çağrı yapılarak yüksek öğretim anlaşması yayınlamıştır.

Bu çerçevede sürdürülebilirlik muhasebesi dersinin verilebileceği eğitim kurumlarının üniversiteler olacağına odaklanılmaktadır. Üniversitelerin sosyal ve çevresel muhasebe eğitiminin verileceği yegâne yerler olduğu savunulmuştur. Gray ve Collison, (2001) 2000'li yılların başında gelişmiş ülkelerde de sürdürülebilirlik muhasebesi eğitimi verilmesi istenilse de öğrencilerinin gelecekteki kariyer gelişimleriyle ilişki kuramamaları nedeniyle istenilen seviye de başarılı olamamıştır. Ayrıca sürdürülebilirlik muhasebesi dersinin içerik olarak kalması uygulamaya dönüşmemesi ve öğretim üyelerinin de odaklanma eksiklikleri de bu dersin gelişimine engel olmuştur.

Gray ve Collison (2001) Ancak sürdürülebilirlik muhasebesi dersinin içeriği incelendiğinde içeriğin öncelikle çevresel ve sosyal faaliyetlerde hesap verebilirlik üzerine kurulduğu anlaşılmıştır.

Bu incelemeler Türkiye'ye indirildiğinde sürdürülebilirlik muhasebesi dersinin üniversitelerde verilmesinin nedenlerine ait çıkarımlar;

- a. Üniversite işletme iş birliği çerçevesinde muhasebe çalışmalarında sürdürülebilirlik entegrasyonu sağlayacak bilgi ve becerilerin kazandırılacağı yerler toplumun hayati bir parçası olarak görülen üniversitelerdir. Üniversitelerin yerine getirdiği önemli işlev göz önüne alındığında, sadece öğrencileri muhasebe meslek mensubu olmak için gerekli bilgi ve becerilerle donatmaya çalışmakla kalmayacak aynı zamanda muhasebecilerin toplumdaki rolünü belirleyerek muhasebe bilimine ait gelişmelerin de merkezi olacaktır. Hali hazırda Türkiye'de serbest ve yeminli müşavirlerin bu sıfatları kazanabilmeleri için sürdürülebilirlik muhasebesi eğitimi alma zorunluluğu yoktur.
- b. Sürdürülebilirlik raporlaması ve onun bir parçası olarak sürdürülebilirlik muhasebesi raporunun da zorunlu bir uygulamaya dönüşebileceği konusunda beklentilerin oluşması ve raporların hazırlanmasının da muhasebeciler tarafından gerçekleştirilecek olmasıdır.

Sonuçlar

Üniversitelerin bilgi ve beceri temelinde toplumun gelişiminde hayati bir rol oynaması nedeniyle muhasebe sürdürülebilirlik entegrasyonunda da önemli bir rolü olacaktır. Türkiye'de geleceğin muhasebecilerine sürdürülebilirlik raporlamasının hazırlama bilgi ve becerilerini kazandırmak için üniversitelerin muhasebe lisans programlarında, yöneticilere de farkındalık kazandırmak için işletme yüksek lisans programlarında sürdürülebilirlik muhasebesi dersinin verilmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir. Mezun olmuş ve halihazırda görev yapan muhasebecilere de üniversitelerde açılacak kurslarda sürdürülebilirlik muhasebesi bilgi ve becerisi kazandırılacaktır.

Türkiye'de yakın zamanda üniversitelerin muhasebe lisans programlarında verileceği değerlendirilen sürdürülebilirlik muhasebesi dersi için yabancı üniversitelerin (The University of Sidney, 2022; The University of Auckland, 2020; Pforzheim University, 2018; University of Gothenburg, 2018) ders planlarından faydalanılarak örnek ders planı öngörülmüştür;

Dersin amacı: Muhasebe uygulamaları ile muhasebecilerin işletmedeki rolüne odaklanarak, kurumsal sürdürülebilirliğin teori ve pratiği hakkında bilgi ve beceri kazandırmaktır.

Ders içeriği: İşletmenin sürdürülebilirlik muhasebesi konusundaki yaklaşımı, sorunları, girişimleri ve etkilerini, örgütsel sürdürülebilirlik, iklim değişikliği, karbon kirliliği, su, atık, ürün tabanını yeniden düşünmeye odaklanan girişimlerin yanı sıra çalışanlara, müşterilere, yatırımcılara ve/veya daha geniş topluluğa yönelik girişimleri içerebilir. Öncelikle, muhasebe bağlamında çerçevelenen, sürdürülebilirliğin ne anlama geldiği vurgulanabilir. Bu itibarla birim, sürdürülebilirlik raporlaması, yönetim kontrolü ve sürdürülebilirlikle ilgili etkilerin muhasebeleştirilmesi, sürdürülebilirlik raporlamasının güvencesi ve yatırımcı analizi gibi konular da yer alabilir. Sürdürülebilirlik muhasebesi teorisinin pratikte uygulanmasında karşılaşılabilecek zorluklara ilişkin ampirik anlayışlarla yayınlanmış akademik araştırmalar karşılaştırılarak incelenebilir. Muhasebe araçlarıyla işletmede kontrol ve karar vermenin nasıl geliştirebileceği ve muhasebenin daha sürdürülebilir bir gezegene nasıl katkıda bulunabileceği veya nasıl olması gerektiği konuları araştırılabilir.

Dersin öğrenme çıktıları:

- ✓ Sürdürülebilirlik, çevresel ve sosyal faaliyetlerin etkilerini mevcut muhasebe yöntemleriyle açıklar, uygular, değerlendirir ve nihayetinde sürdürülebilirlik

muhasebesinin daha sürdürülebilir bir gezegen ve topluma ne ölçüde katkıda bulunabileceğini değerlendirir.

✓ Öğrenilen başlıca muhasebe yöntemlerini analiz eder ve eleştirel olarak değerlendirir.

✓ Sosyal ve çevresel faaliyetler karşısında uygulanacak muhasebe yaklaşımlarına ilişkin kararları almak amacıyla, sürdürülebilirlik muhasebesinin temel yöntemlerini destekleyen bilgilerle muhakeme yapabilir.

✓ Sürdürülebilirlik muhasebesinin sözlü ve yazılı iletişim becerilerini geliştirir.

✓ Sürdürülebilirlik muhasebesi için ekip çalışması yeteneğini geliştirir.

✓ Sürdürülebilirlik muhasebesi etik ve sosyal becerilerini geliştirir.

✓ Dersin haftalık konuları:

✓ Sürdürülebilirlik, kurumsal sürdürülebilirlik ve sürdürülebilirlik muhasebesi

✓ Sürdürülebilirlik performans ölçümü- sürdürülebilirlik raporlaması

✓ Sürdürülebilirlik raporlaması ve güvence çerçeveleri

✓ Sürdürülebilirlik muhasebesi çerçeveleri (bölüm 1): GRI

✓ Sürdürülebilirlik muhasebesi çerçeveleri (bölüm 2): Entegre Raporlama

✓ İklim değişikliği ve karbonun muhasebeleştirilmesi (bölüm 1)

✓ İklim değişikliği ve karbonun muhasebeleştirilmesi (bölüm 2)

✓ Su muhasebesi

✓ Atık, LCA, müşteriler ve topluluk için muhasebe

✓ Çalışanlar için muhasebe

✓ Sürdürülebilirlik muhasebesinin kullanıcıları: yatırımcı bakış açısı

✓ Sürdürülebilirlik muhasebesi: yönetim muhasebesi, muhasebeciler ve denetçiler

Tartışma

Sürdürülebilirlik muhasebesi dersinin üniversitelerde uygulama ya geçmesi dünyada çok sayıda yayınlanan makalelerde inceleme ve tartışma konusu olmuştur. Sürdürülebilirlik muhasebesi dersinin özellikle ilk kez üniversitelerde verilecek olması aşamasında bazı tereddütler yaşamaktadır. Bu tereddütler altında sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınmanın yeterince anlaşılması yatmaktadır.

Sürdürülebilirlik muhasebesi dersinin üniversitelerde verilmesine neden olacak en önemli konu muhasebecilerin alışlagelmiş rolünün değişimidir. Gelişmiş ülkelerde işletmelerin bir sürdürülebilirlik stratejisine değil, sürdürülebilir bir stratejiye ihtiyaçları olduğunu anlaşılmıştır. Yönetim tarafından spesifik olarak uzun vadede sürdürülebilirlik uygulamalarının benimsendiği ve muhasebenin sadece finansal boyutu ile değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal performansa da entegre edilmesinin gerekliliğine inanılmaktadır. Sürdürülebilirlik stratejileri işletmenin temel iş hedeflerine uyarlanmalıdır.

Sürdürülebilirlik muhasebesi dersinin merkezinde olan muhasebecilerin işletmedeki görevlerini yapabilmeleri için yapılması gereken hazırlıklar (Politzer, 2021);

✓ Sürdürülebilirlik muhasebecisinin rolü tanımlanmalı,

✓ Sürdürülebilirlik muhasebecisinin etkin görev yapacak örgütsel bağlantı yapılmalı,

✓ Sürdürülebilirlik muhasebecisinin geleceğe yönelik uzun vadeli değer yaratma etkisi ölçülmeli,

✓ Sürdürülebilirlik muhasebecisinin STK ve sürdürülebilirlik bölümü ile yakın ve iş birliği içinde çalışmalı,

✓ Sürdürülebilirlik muhasebecisinin kullanacağı veri ve ekipmanlar sağlanmalı,

- ✓ Sürdürülebilirlik muhasebecisinin hazırlayacağı raporlara finansal olmayan bilgileri de dahil etmelidir.

Diğer yandan sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanmasına yön veren birçok konsey, kurul ve kuruluşlar vardır. Küresel Raporlama Girişimi (GRI) özellikle yaptığı çalışmalar sonucunda Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları'nın oluşmasına ve gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu sürdürülebilirlik raporlamasını destekleyen kuruluşlara Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi (IIRC), Kurumsal Raporlama Diyaloğu (the Dialogue), Sürdürülebilirlik Muhasebe Standartları Kurulu (SASB), İklim Saydamlık Standartları Kurulu (CDSB) ve tehlikeli iklim değişikliğini önlemek ve doğal kaynakları korumak için dünyanın iş yapma şeklini dönüştürmeyi amaçlayan CDP örnek olarak verilebilir (Demir, 2021, 264).

İşletmelerin ekonomik, sosyal ve çevresel yönetim uygulamalarına ilişkin bilgileri kapsayan sürdürülebilirlik raporlar aynı zamanda işletmelerin sosyal sorumluluk amaçlarına ulaşmalarına da katkıda bulunurlar. Bu yeni finansal raporlar, içerdikleri bilgiler aracılığı ile ekonomik büyüme ile sosyal ve çevresel ihtiyaçların dengelenmesinde işletme yöneticilerine hizmet etmektedirler. Bu raporlarda yer alan bilgiler, yöneticilere sürdürülebilirliğin işletmenin karar alma, planlama, uygulama süreçlerine ve kontrol faaliyetlerine dahil edilmesine katkıda bulunurlar. Bu yüzden işletme yönetimi açısından kurumsal sürdürülebilirlik bilgilerinin toplanmasında, analiz edilmesinde ve iletilmesinde rol oynayan sürdürülebilirlik muhasebesi ve raporlaması çok önemli bir araç haline gelmiştir (Schaltegger, Bennet & Burrit, 2006b, 37-59).

Sürdürülebilirlik muhasebesi ve raporlaması üzerine tüm sektör göstergeleri belirlemek ve bunların uygulanmasını sağlamak amacıyla bir bağımsız kuruluş olarak 2011 yılının Temmuz ayında Sürdürülebilirlik Muhasebesi Standartları Kurulu (SMSK) oluşturulmuştur. Sürdürülebilirlik Muhasebesi Standartları Kurulu, borsaya kayıtlı Amerikan şirketleri tarafından önemli sürdürülebilirlik hususlarının yatırımcılar ve kamu yararına açıklanmasında kullanılmak üzere sürdürülebilirlik muhasebesi standartları oluşturur. Standartlarla sürdürülebilirlik muhasebesi ve açıklamalarının finansal muhasebeyi tamamlaması amaçlanmıştır. Finansal bilgi ve sürdürülebilirlik bilgisi birlikte değerlendirildiğinde işletmenin finansal ve finansal olmayan performansı ve değer yaratma hakkında tam görünüm sunmaktadır.

Türkiye'de payları Borsa İstanbul'da işlem gören ve kurumsal sürdürülebilirlik performansları üst seviyede şirketlerin yer aldığı bir endeks olan BIST Sürdürülebilirlik Endeksi, 4 Kasım 2014 tarihinden bu yana hesaplanmaktayken değerlendirme metodolojisindeki değişikliğin uygulamaya alınmasıyla 16 Temmuz 2021 tarihinden itibaren BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde yeni bir dönem başlamıştır. BIST Sürdürülebilirlik Endeksi kapsamında yer alacak şirketlerin belirlenmesi için daha önce yılda bir defa gerçekleştirilen sürdürülebilirlik değerlemesi, Refinitiv'in değerlendirme metodolojisinin kullanılmasıyla yeni dönemde sürekli hale getirilmiştir (BİST, 2021). Yeni dönemde şirketler sürdürülebilirlik alanındaki verilerini yıl boyunca güncelleyebilecek, buna bağlı olarak şirketlerin sürdürülebilirlik notları revize edilecek ve kriterleri sağlayan şirketler, takip eden ilk çeyrek başından itibaren Sürdürülebilirlik Endeksi kapsamına alınacaktır. İleri bir tarihte Türkiye'de ABD de yer alan Sürdürülebilirlik Muhasebesi Standartları Kurulu gibi bir kurula da ihtiyaç duyularak uygulamalarda dünya ya entegre edilmesi çalışması yapılması kaçınılmaz görülmektedir.

Finansal raporlamayla birlikte gelişen kurumsal raporlamaya önce sürdürülebilirlik raporlaması daha sonra da entegre raporlama dahil olmuştur. Entegre raporlama, bir kuruluşun içinde yer aldığı dış çevre bağlamında stratejisi, yönetimi, performansı ve gelecekte beklenenlerinin kısa, orta ve uzun vadede nasıl değer yarattığının kısa ve öz bir iletişimidir (IR, 2021, 5). Entegre

raporlamayı kısaca, bir işletmenin finansal ve finansal olmayan bilgisini birleştiren yeni bir iletişim şeklidir (IR, 2021, 20). Türkiye de gönüllük esasına göre hazırlanan Entegre raporlama işletme faaliyetlerinin sosyal, ekonomik ve çevresel birtakım sonuçları olduğu ve bu sonuçların bir bütün olarak raporlanması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Sürdürülebilirlik raporlamasının içinde yer alan sürdürülebilirlik muhasebe raporlamasının yaygınlaşması ve bunun aynı zamanda entegre raporlamanın bir parçası olduğunun anlaşılması ile sürdürülebilirlik muhasebesi daha önem kazanacaktır. Entegre raporlama da önümüzdeki süreçte zorunlu bir düzenleme olacağı da değerlendirilmektedir.

Sürdürülebilirlik standart ve raporlamaların Türkiye’ de zorunlu hale geleceği kaçınılmazdır. Özellikle AB Taksonomisi ile, sürdürülebilir finans tarafındaki faaliyetlerde iklimle ilgili raporlamalar zorunlu hale gelmeye başlayacağı şirketlerin 2022 yılı faaliyetlerini tüm çevresel etkileriyle beraber yayınlacakları öngörülerek AB üyesi ülkelerin ekonomi bakanları, varlık yöneticilerinin, sigorta şirketlerinin ve emeklilik fonlarının 2021 yılından itibaren Çevresel, Sosyal ve Yönetişim risklerinin açıklanmasını gerektiren bir düzenleme üzerinde anlaşmaya vardıkları ifade edilmektedir (Dilar Edin, 2020). Bu nedenle işletme yönetimi ve muhasebecilerini sürdürülebilirlik muhasebesi konusunda eğitimi olmalarına ihtiyaç vardır. Hedef kitlenin eğitimi üniversitelerde lisans ve yüksek lisans müfredatlarına konulacak sürdürülebilirlik muhasebe derslerinin verilmesi ile gerçekleşebilecektir. Daha önce mezun olmuş gruplara ise üniversiteler çatısı altında hızlandırılmış kursla da verilebilir.

İç ve dış etkiler incelendiğinden sürdürülebilirlik muhasebe dersinin üniversitelerde verilmesi uygun olacaktır. Bu tespiti kuvvetlendirmek için hâlihazırda üniversitelerde öğrenci, mezun çalışanları ve üniversite dersi verebilecek öğretim üyelerini kapsayacak anket çalışması da yapılabilir. Ankette demografik bilgiler ile yetkinlik bilgilerinin alınmasıyla birlikte;

- ✓ Sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma, çevre ve sosyal durumlar konusundaki algıları ve karşılaşılan sorunlar,
- ✓ Daha önce sürdürülebilirlik eğitimi alıp almadıkları,
- ✓ Muhasebe raporlarına sürdürülebilirlik bilgilerinin eklenip eklenmeyeceğine olan gereklilik,
- ✓ Sürdürülebilirlik raporlamasında muhasebecilerin rol alıp almayacakları,
- ✓ Sürdürülebilirlik muhasebesi dersinin verilmesine ihtiyaç olup olmadığı,
- ✓ Sürdürülebilirlik muhasebesi dersinin üniversite eğitiminin hangi düzeyinde kimlere verilmesi gerektiği, hakkında sorular sorulabilecektir.

KAYNAKÇA

Adams, C. A., Larrinaga-González, C. (2007). “Engaging with Organisations in Pursuit of Improved Sustainability Accounting and Performance”, *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Cilt 23(7), 829-846.

Aluchna, M., Idowu, S. O (Ed.) (2017). *Sustainability Accounting: Upgrading Corporate Social Responsibility. in the Dynamics of Corporate Social Responsibility Switzerland: Springer International Publishing.*

Bebbington, J. (2001). “Sustainable Development: A Review of the International Development, Business and Accounting Literature”, *Accounting Forum*, 25(2), 57-128.

- Beder, S. (2006). *Suiting Themselves: How Corporations Drive the Global Agenda*. London: Earthscan.
- Bent, D., Richardson, J. (2003). *The Sigma Guidelines-Toolkit: Sustainability Accounting Guide*. London: Sigma Project.
- BIST. (2021). Sürdürülebilirlik Endeksi: <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/165/bist-surdurulebilirlik-endeksi> (27.02.2022)
- Burritt, R. L., Schaltegger, S. (2010). "Sustainability Accounting and Reporting: Fad or Trend? Accounting", *Auditing & Accountability Journal*, 23 (7), 829-846.
- Delmas, M. A., Burbano, V. C. (2011). "The Drivers Of Greenwashing", *California Management Review*, 54(1), 64-87.
- Demir, Z. (2021). "Aile Şirketlerinde Sürdürülebilirlik Açısından Muhasebe ve Raporlamanın Önemi: Örnek Olaylar", *İşletme Bilimi Dergisi*, 9(2), 261-300.
- Dilara Edin, E. (2021). Üyelerimiz ve Paydaş Katılımı, İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği: http://www.entegreraporlamatr.org/tr/ mailing/25122020/uyelerimiz_ve_paydas_katili.aspx (28.02.2022)
- Dyllick, T., Hockerts, K. (2002). "Beyond the Business Case for Corporate Sustainability", *Business Strategy and the Environment*, 11(2), 130-141.
- Elkington, J. (1997). *Cannibals with Forks: the Triple Bottom Line of Twentieth Centurybusiness*. Oxford: Capstone Publishing.
- Elkington, J. (1999). "Triple Bottom-Line Reporting: Looking For Balance", *Australian Cpa*, (March), 19-21.
- Engardio, P. (2007). *Beyond The Green Corporation*, *Business Week*: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2007-02-19/beyond-the-green-corporation-cover-story-jan-dot-29-2007> (28.02.2022)
- Gabrusewicz, T. (2013). "Sustainability Accounting-Definition And Trends", *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego We Wrocławiu*, (302), 37-46.
- Gray, R. (2006). "Does Sustainability Reporting Improve Corporate Behaviour? Wrong Question? Right Time?", *Accounting & Business Research*, 36(1), 65-88.
- Gray, R. (2010). *Is Accounting for Sustainability Actually Accounting for Sustainability, and How Would we Know? an Exploration of Narratives or Organisations and the Planet*", *Accounting, Organizations and Society*, 35,47-62.
- Gray, R., Collison, D. (2001). *The Professional Accountancy Bodies and the Provision of Education & Training in Relation to Environmental Issues*. Edinburgh: The Institute of Chartered Accountants of Scotland.
- Gnanaweera, K. A. K., Kunori, N. (2018). "Corporate Sustainability Reporting: Linkage of Corporate Disclosure Information and Performance Indicators", *Cogent Business & Management*, 5(1), 1-21.
- Guia Arraiano, I., Miralles-Quirós, M. D. M., Miralles-Quirós, J. L., & Sánchez-Hernández, M. I. (2017). *Sustainability Reporting in Europe: Differences in Terms of Legislation and Valuation*", *R-Lego: Revista Lusófona De Economia E Gestão Das Organizações*, 105-120.

- Hazelton, J., Haigh, M. (2010). "Incorporating Sustainability into Accounting Curricula: Lessons Learnt from an Action Research Study", *Accounting Education: an International Journal*, 19(1-2),159-178.
- He Treaty (2012). RIOp20: Short Term Action 5, Higher Education Treaty.
<http://sustainabilitytreaties.org/draft-treaties/higher-education/> (27.02.2022)
- Henriques, A., Richardson, J. (Ed.) (2013). "The Triple Bottom Line Does it all Add Up: Accounting for Sustainability: Measuring Quantities or Enhancing Qualities?", UK: Routledge, 56-66.
- Holdsworth, S., Wyborn, C., Bekessy, S. & Thomas, I. (2007). "Professional Development for Education for Sustainability: How Advanced are Australian Universities?", *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 9(2), 131-146.
- Hopwood, A. G. (1990). "Ambiguity, Knowledge and Territorial Claims: Some Observations on the Doctrine of Substance Over Form – A Review Essay", *British Accounting Review*, 22(1), 79-88.
- Huchzermeier, A. (2019). Puma: How Sustainability Accounting Creates a Win-Win for Companies and Stakeholders. The Business & Management Collection.
- Ir. (2021). Transition to Integrated Reporting A Guide To Getting Started, Value Reporting Foundation,1-34. https://www.integratedreporting.org/wp-content/uploads/2021/09/transition-to-integrated-reporting_a-getting-started-guide.pdf (28.02.2022)
- Kaur, A., Lodhia, S. (2018). "Stakeholder Engagement in Sustainability Accounting and Reporting. Accounting", *Auditing & Accountability Journal*, 31(1), 338-368.
- Larrinaga, C., Luque-Vilchez, M., & Fernández, R. (2018). "Sustainability Accounting Regulation in Spanish Public Sector Organizations", *Public Money & Management*, 38(5), 345-354.
- Lawrence, S., Collings, E., Roper, J., Haar, J. & Botes, V. (2012). CSR Practices in a Time of Recession, Paper Presented at Symposium for Advancing Sustainability in Education and Research, University of Waikato, Hamilton, New Zealand.
- Milne, M.J., Tregigda, H.M. & Walton, S. (2006). "The Triple Bottom Line: Benchmarking New Zealand's Early Reporters", *University of Auckland Business Review*, 5(2), 36-50.
- Ozili, P. K. (2021). "Sustainability Accounting", *SSRN Electronic Journal*, 9-10.
- Passetti, E., Cinquini, L., Marelli, A., & Tenucci, A. (2014). Sustainability Accounting in Action: Lights and Shadows in the Italian Context", *The British Accounting Review*, 46(3), 295-308.
- Politzer, P. (2021). Sustainability Accountants: What do They do?, *Fm Finacial Management*.
<https://www.fm-magazine.com/issues/2021/sep/sustainability-accountants.html> (27.02.2022)
- Roberts, D. H., Koeplin, J. (2007). "Sustainability Reporting Practices in Portugal: Greenwashing or Triple Bottom Line?", *International Business & Economics Research Journal*, 6(9), 29-40.
- Schaltegger, S., Burritt, R. L. (2006). "Corporate Sustainability Accounting: a Nightmare or a Dream Coming True?", *Business Strategy and the Environment. Special Issue: Sustainability Accounting*, 15 (5), 293-295.

Schaltegger, S., Burritt, R. L. (Ed.). (2006a). "Sustainability Accounting and Reporting: Corporate Sustainability Accounting. a Catchphrase for Compliant Corporations or a Business Decision Support for Sustainability Leaders?", Dordrecht: Springer Publishing, 37–59.

Schaltegger, S., Bennet, M. & Burrit, R. (Ed.). (2006b). Sustainability Accounting And Reporting: Development, Linkages And Reflection. An Introduction. Dordrecht: Springer Publishing.

Seele, P., Gatti, L. (2017). "Greenwashing Revisited: in Search of a Typology and Accusation-Based Definition Incorporating Legitimacy Strategies", Business Strategy and the Environment, 26(2), 239-252.

Segovia, V. M., Galang, A.P. (2002). "Sustainable Development in Higher Education in the Phillipines: the Case of Miriam College", International Journal of Sustainability in Higher Education, Vol. 3 No. 3, 288-296.

Slaper, T., F., Hall, T., J. (2011). "The Triple Bottom Line: What is it and How Does it Work?", Indiana Business Review, 86 (1), 4-8. Indiana University Kelley School of Business, Indiana Business Research Center.

Spence, C., Gray, R. (2008). Social and Environmental Reporting and the Business Case, ACCA, London.

Strandberg Consulting (2009). The Role of Human Resource Management in Corporate Social Responsibility, Canada. <http://corostrandberg.com/category/publications/corporate-social-responsibility> (25.02.2022)

The University of Auckland (2020). ACCTG 780: Special Topic: Sustainability Accounting and Integrated Reporting Syllabus.

<https://courseoutline.auckland.ac.nz/dco/course/acctg/780/1213> (28.02.2022)

Pforzheim University Business School Institute for Industrial Ecology. (2018). Sustainability Accounting and Reporting (MLICS5151) Syllabus.

https://businesspf.hsorzheim.de/fileadmin/user_upload/uploads_redakteur_wirtschaft/mep/dokumente/syllabi_2017-8/mlics5151e_syllabus_sustainabilityacc_rep_viere_fall_2017.pdf (28.02.2022)

The University of Sidney. (2022). ACCT3016: Sustainability Accounting Syllabus.

<https://www.sydney.edu.au/units/acct3016> (28.02.2022,)

Thomas, I. (2004). "Sustainability in Tertiary Curricula: What is Stopping it Happening?"

International Journal of Sustainability in Higher Education, 5 (1), 33-47.

UNESCO (2009). "Bonn Declaration", Paper Presented at Unesco World Conference on Education for Sustainable Development, 31 March-2 April.

https://desd.in/esd2009_bonndeclaration080409.pdf (27.02.2022)

University of Gothenburg. (2018). GM1408 Accounting and Sustainability Syllabus.

<https://kursplaner.gu.se/pdf/kurs/en/gm1408> (28.02.2022)

Willard, B. (2002). The Sustainability Advantage: Seven Business Case Benefits for a Triplebottom Line. Gabriola Island: New Society Publishers.

Wheeler, D., Elkington, J. (2001). "The end of the Corporate Environmental Report? or the Advent of Cybernetic Sustainability Reporting and Communication", *Business Strategy and the Environment*, 10(1), 1-14.

EKONOMİK GÜVENLİK STRATEJİSİNDE SOSYAL POLİTİKA

Veliyeva Lale MUSALLİM¹

Öz

Ekonomik güvenliğin kilit göstergelerinden biri işsizliktir. Bu bakış açısıyla, vatandaşların sosyo-ekonomik haklarının sağlanması devletin ve ekonomi politikasının temel işlevlerinden biri olmalıdır. Ancak buradaki temel sorun, devletin mali kaynakları ile iş talebi arasındaki dengedir. İstihdamın, makroekonomik düzenlemenin ayrılmaz bir parçası olduğu ve bir bütün olarak ülkedeki sosyal ve ekonomik sorunlara etkili bir çözüm olduğu unutulmamalıdır. İstihdam politikası, emek potansiyelinin tam olarak kullanılmasına ve çalışan nüfus için istihdam fırsatlarının sağlanmasına odaklanmalıdır. Yoksulluğu ve kitlesel işsizliği önler, vatandaşların rekabetçi bir ortamda üretken davranışlarını teşvik eder. Orta vadeli sosyo-ekonomik kalkınma programı, işgücünü fazla mesai içinde tutmak ve artan işsizliğe karşı etkili istihdam sağlamak için bir tedbirler sistemi öngörmelidir. Bu problemlerin makro, mezo ve mikro seviyelerde ele alınması gerekmektedir. Ekonomik güvenlik, istihdamın verimliliğine, istihdam edilen nüfusun kendi hesabına çalışmasına ve sonuçları, çocuklar, yaşlılar, engelliler, geçici olarak işsizler ve diğerleri de dahil olmak üzere tüm nüfusun yaşam standardını sağlama yeteneğine bağlıdır. Bu husus, istihdam edilen nüfusun bakıcı yükü miktarını, yani çalışan nüfusun gerçekten bakımı altında olan insan sayısını arttırmaktadır. Genel olarak, bölgesel istihdam programlarının etkisini artırmak için mevzuat ve düzenlemelere uygun reform stratejileri geliştirilmeli ve geliştirilmelidir. Bu durumda, işsizlik oranı düşmeye devam edecek ve nüfusun yaşam standartları yükselecektir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Güvenlik, İstihdam, İşsizlik, Yaşam Standartları

SOCIAL POLICY in the STRATEGY of ECONOMIC SECURITY

Abstract

One of the key indicators of economic security is unemployment. From this point of view, ensuring the socio-economic rights of citizens should be one of the main functions of the state and its economic policy. However, the main problem here is the balance between the state's financial resources and the demand for jobs. It should be noted that employment is an integral part of macroeconomic regulation and an effective solution to social and economic problems in the country as a whole. Employment policy should focus on the full utilization of labor potential and the promotion of employment opportunities within the working population. It prevents poverty and mass unemployment, encourages productive behavior of citizens in a competitive environment. The medium-term socio-economic development program should envisage a system of measures to retain workforce in overtime and ensure effective employment against rising unemployment. Needless to say, these problems need to be addressed at the macro, meso and micro levels. Economic security depends on the efficiency of employment, the self-employment of the employed population, and the ability to provide the standard of living of the entire population, including children, the elderly, the disabled, the temporarily unemployed and others, with their results. This aspect increases the amount of caregiver burden of the employed population, that is, the number of people actually being under the care of the working population. Generally, reform strategies in accordance with the legislation and regulations should be developed and improved to increase the impact of regional employment programs. In this case, the unemployment rate will continue to decline and the standard of living of the population will increase.

Keywords: Economic Security, Employment, Unemployment, Living Standards

¹ Doç. Dr., Sumgayit Devlet Üniversitesi, İktisat Bölümü. E-Posta: lale-sdu@mail.ru
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9528-5912>

Giriş

Modern zamanlarda, ekonomik güvenlik sorunu, küreselleşmiş dünya ekonomisi bağlamında kilit konulardan biridir. Dünya deneyimleri, ülke içindeki siyasi istikrara rağmen ekonomik alanda her zaman dış tehditlerin bulunduğunu göstermektedir. Dünya Ticaret Örgütü'nün uluslararası mali tabanı olan İKT, İKT'nin gelişmesine yol açan ekonomik hataları genişletmiştir. Ekonomik güvenliğin sağlanması, ülkedeki ekonominin etkili yapısına, kaynakların verimli kullanımına ve sosyo-ekonomik sorunların çözümüne bağlıdır.

"Güvenlik", toplumun hayati çıkarlarının korunmasının yanı sıra gelişme eğilimlerinin dış ve iç tehditlerden korunmasıdır."Güvenlik sistemi" ülkenin her yerinde var olan çok karmaşık bir sistemdir. Ülkenin ekonomik güvenliği, uzun vadede, kişi başına maksimum ekonomik kaynakların dinamik ve sürdürülebilir bir şekilde daha verimli bir şekilde gelişmesini sağlamalıdır.

Bu, farklı konulara farklı yaklaşımları yansıtır. Özellikle, farklı ekonomi okullarının ekonomik güvenlik sorununa farklı yaklaşımları vardır. Her ne kadar birçok ekonomik okulda "ekonomik güvenlik" kavramı olmasada veya gündemde olmasa da, bu tür okulların nosyonu ile anlaşmak mümkündür. Birçok ekonomi okulu "ekonomik güvenlik" kavramını benimseyebilir. Açıkçası, bu bağışlardan bazıları bir sınav, bir marka adı ve ya ticari bi isme aittir. Bu nedenle ekonomik yaklaşımlar ve farklı iktisadi okulların ekonomik güvenliğe karşı tutumları farklılaşmıştır.

Günümüzde her ülkenin karşı karşıya olduğu ana görevlerden biri, ülkede ekonomik güvenliği sağlamaktır. Ulusal güvenliğin ana bileşeni olarak ekonomik güvenlik, sosyal istikrarın sağlanması, toplumda sürdürülebilir kalkınma, savunmanın artırılması vb. konular için koşullar yaratır. Ulusal güvenlik sisteminde ekonomik güvenliğin sağlanması önemli ve önemli bir unsurdur. Ekonomik güvenlik, nesneye zarar verebilecek veya nesneyi yok edebilecek dış ve iç etkilerin önlenmesi, kaldırılması, en aza indirilmesi ve korunmasıdır.

Uluslararası uygulamaya göre, ekonomik güvenlik parametrelerinin sınıflandırılması aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- ✓ Kapsamlı bir yeniden üretim bağlamında ülke ekonomisinin yeteneği. Yani, ülkede üreme sağlayan sanayilerin varlığı,
- ✓ Fiyat istikrarı,
- ✓ Nüfusun yaşam standartı. Yani, ülkenin sosyo-ekonomik istikrarını korumak, nüfusun normal işgücü farklılaşması, yoksulluk ve işsizlik seviyesine sahip olmasını sağlamak,
- ✓ Normal finansal akış seviyesi,
- ✓ Yerli ürünlerin dış pazarlara ihracatını, iç ihtiyaçların ithalat yoluyla geri ödenmesini kolaylaştıran bir dış ticaret dengesinin varlığı,
- ✓ Döviz akımını sınırlamak,
- ✓ Mevcut ekonomik sisteme göre ekonominin devlet tarafından düzenlenmesi sisteminin kurulması vd.

Bütün bu davaların varlığında ülkenin ekonomik güvenliği hakkında konuşulabilir. Genel olarak, ekonomik güvenlik ve sosyal yönleri hakkındaki birçok ekonomik literatür genellikle farklı görüşlere sahiptir. Tanınmış Rus bilim insanı V. Sengachov, ekonomik güvenliği açıklamak için, bunun ana bileşeni olan ekonomik çıkarları belirlemek gerektiğine inanmaktadır. Toplumun gerçekleşmesi üzerinde etkisi olabilecek hem toplumun hem de dış ve iç faktörlerin korunmasına dayanır (Huseynov, 2012, 132).

Başka bir rus bilim adamına göre, ekonomik güvenlik aşağıdaki üç temel koşulu gerektirmektedir:

- ✓ Ekonominin istikrarının ve sürdürülebilirliğinin sağlanması,
- ✓ Ücretsiz ekonomik kararlar alarak üretim ve ulusal kaynaklar tarafından tam kontrol,
- ✓ Ekonominin kendini geliştirme yeteneği.

Ekonomik güvenliğe bir başka yaklaşımda, ekonomik güvenliğin, ekonomik çıkarların hem uluslararası hem de ulusal düzeyde yönetilmesini sağlayan ekonominin gelişme seviyesi olduğu yazılmaktadır. Çalışmalar, ekonomik güvenliğin tarihsel ve mantıksal olarak ulusun ekonomik çıkarlarının oluşumu, gelişimi ve anlaşılması ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

Başka bir bilim insanına göre, ulusal veya uluslararası düzeydeki görevleri ekonomik güvenlik olmadan çözmek imkansızdır. Devletin karşı karşıya olduğu sosyal ve ekonomik konuların ulusal çıkarlar dahilindeki çözümü, devletin uluslararası alanda korunmasını teşvik eder. Görüldüğü gibi, devletin yaratılması ve güçlendirilmesi, ekonomik güvenliğin unsurlarından biri olan ulusun çıkarlarının korunmasının temelidir.

Ekonomik güvenlik üzerine yorum yaparken, araştırmacılar ülkenin ekonomik çıkarlarına ve bu çıkarların sağlanmasına odaklanmışlardır. Bir yandan ekonominin temel görevi, alt sistemleri arasında etkili ekonomik ilişkiler kurmak ve diğer yandan uluslararası düzeyde ulusal ekonomik çıkarlar oluşturmaktır. Ekonomik güvenliğin özünü açıklarken, ekonomik kalkınma kavramına bakmak da önemlidir.

Ekonomik güvenliğin özünü daha iyi anlamak için, sürdürülebilirlik ve kalkınma kavramlarıyla ilişkisini açıklığa kavuşturmak gerekir. Ekonomi gelişmezse, iç ve dış tehditlere direnme yeteneğinin sınırlı olduğu bilinmektedir. Ekonominin istikrarı, iç ilişkilerinin istikrarı ve gücünü, dış ve iç baskılara dayanma kabiliyetini belirler. Ekonomik kalkınma, yaşam standartlarının büyümesi, nüfusun refahı, gelirlerdeki artış, toplumun her üyesinin ihtiyaç ve çıkarlarının karşılanması ile ilgilidir.

Daha önce de gördüğümüz gibi, ekonomik güvenlik ekonominin etkin işleyişini karakterize eder. Etkili ekonomik faaliyet, kaynakların verimli dağılımını ve ülkenin bilimsel ve teknik potansiyelini, büyük ölçekli yeniden üretimin uygulanmasını, dünya ekonomisine katılımı ve ekonominin sosyal yönelimini sağlar. Ekonominin etkin işleyişi öncelikle ülkenin ekonomik kalkınmasına bağlıdır. Ekonomik kalkınma düzeyi, ülkedeki mevcut sosyo-ekonomik durumu karakterize etmektedir. Ülkedeki eğitim düzeyi, yaşam standartları, devletin finansal yetenekleri, kültür, bilim ve sanatın gelişimi büyük ölçüde ulusal ekonominin gelişimine bağlıdır. Ülkenin ekonomik kalkınması, ekonomi için olumsuz sonuçları önler ve kalkınma mekanizmasının verimliliğini artırır. Böylece, ülkenin ekonomik gelişimi ülkenin ekonomik güvenliğini yansıtarak ülkenin bir bütün olarak kalkınmasını engelleyebilecek faktörleri etkileme yeteneğini arttırmaktadır.

Ekonomik güvenliğin sağlanması için düzey, yöntem ve araçların belirlenmesi için kriterler seçilmelidir. Bu kriterler aynı zamanda ülkenin süreçlerini, olaylarını, ekonomik çıkarlarını ve ekonomik güvenliğini yansıtır. Ekonomik güvenlik kavramına farklı yaklaşımlar vardır, çünkü kavramlara farklı yaklaşımlar vardır. Birçok araştırmacı, ekonomik güvenlik için anahtar kriterleri şu şekilde özetlemektedir:

- ✓ Ülkenin kaynak zenginliği ve gelişimi,
- ✓ Ülkenin toprak bütünlüğü, sosyal çatışmaların ortadan kaldırılması, sosyal istikrar,

- ✓ Dış ve iç olumsuz faktörlerin en aza indirilmesi, işgücü ve sermaye kaynaklarının verimli kullanımı, vb.

Başka bir yaklaşımda, ekonomik güvenlik için ana kriterler şunlardır:

- ✓ Ekonomik yeniden yapılandırmanın sağlanması (ürünlerin rekabet gücünün artırılması, malzeme ve enerji içeriğinin artırılması, araştırma ve geliştirmenin artırılması, bilimsel ve teknik potansiyelin geliştirilmesi, gıda güvenliğinin sağlanması vb.)
- ✓ Mülkiyet eşitsizliğinin önlenmesi (işsizliğin ortadan kaldırılması, toplumun topluma bölünmesinin önlenmesi, asgari ve asgari ücret arasındaki oranın azaltılması, vb.)
- ✓ Bölgeler arasındaki eşitsizliklerin önlenmesi, iş alanındaki ceza davalarına katkıda bulunan faktörlerin belirlenmesi ve ortadan kaldırılması vd.

Ekonomik güvenlik kriterlerini belirlerken dış tecrübeyi göz önünde bulundurmak yerinde olacaktır. Örneğin, Rusya'da ekonomik güvenlik kriterleri belirlenirken aşağıdaki kriterler dikkate alınmalıdır:

- ✓ Ekonominin büyük bir yeniden üretim modunda faaliyet gösterebilme, yani her koşulda devletin varlığı için hayati önem taşıyan alanları geliştirme ve bu dışa bağımlılıkları ortadan kaldırma becerisi,
- ✓ Kabul edilen standartlara göre nüfusun yaşam standardının korunması ve sürdürülmesi,
- ✓ Finansal sistemin istikrarı,
- ✓ Bütçe açığı, fiyat normalizasyonu, bankacılık sisteminin istikrarı, ulusal para birimi, yatırım çekiciliğinin artması, hediye açığının azaltılması vb. (Maybullayev & Mikailova, 2006, 235).

Bu kriterler genel kriterlerdir ve genel ekonomik güvenliği açıklar. Ülkenin coğrafi konumuna ve sosyoekonomik durumuna bağlı olarak özel durumlar için kriterler belirlenebilir. Bildiğimiz gibi, ekonomik güvenlik istikrarlı bir ekonominin sağlanmasına bağlıdır. Ülkenin ekonomik kalkınma seviyesini analiz ederken, bir dizi ekonomik gösterge kullanılmaktadır. Samadzade, ekonomik güvenlik söz konusu olduğunda en az 25 gösterge kullanmayı önermektedir (Samedzade, 1991, 136).

Bu göstergeler şunları içerir: GSYİH, dinamikleri ve ülke karşılaştırmaları; yıllık enflasyon; ortalama yaşam beklentisi, işsizlik oranı; kamu borcu, yoksulluk, endüstrinin brüt çıktı payı; bilimsel araştırma, deneysel tasarım çalışması, vb. Bu nedenle, ekonomik güvenlik göstergeleri genellikle yaşam standartları, ekonomik büyüme, işsizlik oranları, kamu borcu, bütçe açığı, dünya ekonomisine entegrasyon düzeyi, doğal kaynaklar, bilimsel ve teknik potansiyel, döviz rezervleri vb. denir. Ekonomik güvenliğin sağlanması, sosyal alanın kapsamlı bir şekilde izlenmesini gerektirir. Ekonomik güvenliğin sosyal yönlerini de ele almakta fayda vardır. Bu durumda, ekonomik güvenliğin analizi için her şeyden önce doğru gösterge grubunun seçilmesi önemlidir:

- ✓ Sosyal istikrar,
- ✓ Yaşam standardı ve yaşam kalitesi (demografik potansiyelin restorasyonu, istihdam düzeyi, doğal ve gizli işsizlik),
- ✓ Ülkenin ekonomik kalkınma ve savunma kapasitesi, beşeri sermaye, uzman ve işgücü kapasitesi değerlendirmesi vb.

Göstergeleri seçerken bazı gereksinimler dikkate alınmalıdır. Bu gereksinimler, her şeyden önce, sosyal alandaki potansiyel ve gerçek tehlikeleri tam olarak yansıtmalı ve tahmin ve istatistik sistemine uygun olarak geliştirilmelidir. Kavşakların gerçek sosyal durumunu değerlendirirken

de somut ve açık olmalıdır. Diğer bir gereklilik, ekonomik güvenliğin devlet stratejisi tarafından öngörülen sosyal bağlamda analiz edilmesidir. Buna sosyal aktivite, demografi, yaşam kalitesi, doğum ve ölüm oranları, morbidite, yaşam beklentisi, yaşam ücreti, asgari ücret, emekli maaşı düzeyi, toplumun farklı kesimleri arasındaki gelir düzeyleri, istihdam dinamikleri, kadınlar arasında işsizlik oranı, kriminojenik durum vb. sosyal gruplar dahildir.

Devletin önemli işlevlerinden biri, ekonomik kalkınma önceliklerinin ve hızının sosyal yönelimli reformların öncelikleri ve hızıyla uyumlu olmasını sağlamaktır. Devletin temel işlevleri, ekonomik güvenlik önlemlerini uygularken sosyal sonuçlarının öngörülmesini ve ekonomik ve sosyal mekanizmaların entegrasyonunu da içerir. Ekonomik güvenlik stratejileri, yoksulluğu düzeyini yükseltmeyi ve emeği katmanlaştırarak yoksulluğu artırmayı içerir. Böyle bir gösterge sosyal istikrar ve sosyal çıkarların dengesi sorununu ortaya çıkarır. Sosyal istikrarı bozan faktörler şunlardır:

- ✓ Toplumunu iki sınıfa ayırmak - zenginler ve fakirler,
- ✓ Sosyal çatışmalara yol açan işsizliğin arttırılması,
- ✓ Maaş ödemesinde gecikme,
- ✓ Şehirlerde yoksulluğun artması (Hasanov, 2005, 216).

Bu durumda, ülkede ceza ve sosyal gerilim, uyuşturucu bağımlılığı, suçluluk, hırsızlık vb. yaratır. Negatif durumlarda bir artışa neden olur. Sosyal alanda ekonomik güvenliğe katkıda bulunan faktörler arasında ticaret dışı yatırım ortamı, dengesiz finansal durum vb. yer almaktadır. İşsizlik, artan suç ve nüfus katmanlaşması, ulusal ekonominin gelişmesi için başlıca tehdit kaynaklarıdır. Bununla birlikte, hızlı nüfus ayrımı ve toplumun durgunluğunun derinleşmesi ülke ekonomisi için ciddi bir tehdittir. Yoksulluk sorununun aksine, toplumun durgunluğunu önlemek zor bir iştir ve toplum üzerinde yıkıcı bir etkiye sahiptir. Bu sorunun çözümü sadece ekonomik faktörlerle değil, aynı zamanda insanların, dinin, geleneklerin ve ulusal zihniyetin ahlaki ve etik çıkarlarıyla da yakından ilgilidir. Nüfusun sosyal durumu üzeri nde olumsuz etkisi olan konulardan biri, olağandışı bir yoksulluk olgusu olarak görülen durgunluk tehdididir. Depresyon, sosyal varlıktaki değişimleri yansıtan bir kavram olarak sosyal olgunun ana bileşenlerinden biridir.

Araştırmacılara göre, bu ve diğer projelerin makro, mezo, mikro düzeylerde uygulanması sırasında, analiz, çevresel ve sosyo-ekonomik güvenliğe özel önem verilerek, ulusal güvenlik konularına dayandırılmalıdır.

Modern dünyada, toplumun gerileme süreci yaşam standartlarındaki düşüş, tüketim ve satın alma gücündeki düşüş ile yakından bağlantılıdır. Nüfusun düşük geliri, işgücünün kapsamlı geri dönüşümünü engellemektedir. Bu sorun, çalışanı çeşitli yerlerde çalışmaya zorlamaktadır, ancak yine de ailenin ihtiyaçlarını tam olarak ödememektedir. Bu, asgari ücretin geçimlik asgari ücretin altında olduğu anlamına gelir. Bu nedenle, ülkede ekonomik güvenliğin sağlanması, bağımsızlığın ve istikrarın garantisinin yanı sıra toplumun etkili işleyişi için de temel bir koşuldur.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Ekonomik güvenliğin nüfusun normal yaşam aktivitesini, ulusal ekonominin gelişimini ve genel olarak devlet çıkarlarının gerçekleştirilmesine yönelik fırsatları belirlediği sonucuna varılabilir. Ekonomik güvenlik, toplumun tüm kesimlerinin ihtiyaçlarını, etkin ekonomik faaliyetlerin organizasyonunu ve ülkedeki normal ekonomik kalkınmayı olumsuz etkileyebilecek faktörlerin etkisizleştirilmesini sağlar. Dolayısıyla, ekonomik güvenlik, ulusal ekonominin istikrarını, sürdürülebilirliğini ve sürekli gelişme eğilimini sağlayan faktörlerin bir kombinasyonudur.

Sosyo-ekonomik istikrarsızlığı sağlamak için, ilgili önlemlerin uygulanmasını ve uygun düzenleyici çerçevenin oluşturulmasını sürekli ve sürekli olarak geliştirmek gerekir. Ve bu alanda, ana sorumluluk ilgili kamu yönetimi organlarına ve örgütlerine aittir. Sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya ulaşmak için, dünyada meydana gelen süreçleri düzenli olarak izlemeli, uygun yönde başarılı olan gelişmiş ülkelerin deneyimlerini incelemeli, faaliyetlerini sosyo-ekonomik güvenlik, genel olarak ulusal güvenlik yönünde inşa etmelidirler.

Modern dünya ekonomisinde ulusal ekonomik güvenliğin sağlanmasında devletin rolü özel bir önem taşımaktadır. Devletin birleşik bir sosyal politikasının varlığı, devletin uzun vadeli perspektifinin ana yönlerinin geliştirilmesinde çok önemlidir. Devletin ekonomik düzenleyici işlevi, devletin ekonomik ve sosyal politikalarının önceliklerinin belirlenmesinde ve piyasa ekonomisinin oluşumunda özel bir öneme sahiptir. Nüfusun sosyal güvenliği, yaşam standartlarının daha da düşmesinin önlenmesi, mesleki ve eğitim sistemlerinin çökmesinin önlenmesi, nüfusun bozulmasının önlenmesi ve sağlığın sağlanması gibi konuların her zaman devletin odağında olduğu belirtilmelidir. Bu alanda devletin orta ve uzun vadeli hedef ve amaçları vardır.

Devletin bu tür sorunları ele almasında önemli bir işlevi, sosyal yönelimli reformların taktikleri ve temposuna uygun olarak ekonomik reformların sağlanmasıdır. Gelir dağılımını düzenlerken, ülkenin ekonomik büyümesi için ekonomik ve sosyal mekanizmaları birleştirmek de önemli bir devlet işlevidir. Devlet bu alanda aktif bir sosyal politikadır. Bu politikanın ana bileşenleri vatandaşların haklarının sosyal korunması, gelir, istihdam, sermaye ve çalışma ilişkileri, sosyal ve kültürel alanın gelişimine destektir.

Ancak, devletin sosyo-ekonomik süreçleri düzenlemedeki rolü de ihtiyatlı olmalıdır. Hükümetin ekonomiye müdahalesi eski çağlardan günümüze kadar var olmuştur, bu nedenle devletin ekonomiye katılımı uzun yıllara dayanan deneyime sahiptir. Devlet ekonomi politikasını etkiler ve ekonomik reformlar için elverişli koşullar yaratır. Bununla birlikte, bir dizi çalışma devlet müdahalelerinin her zaman cesaret verici sonuçlar vermediğini göstermiştir. Bu tür vakalara örnek olarak, devletin ekonomiye müdahalesi, gelirlerin etkisiz dağılımı, yeterli ekonomik ortam gibi kaynakların uygun şekilde tahsisi yapılmamıştır. Kaynak tahsisinde eşitsizlik, devletin izlediği politikayı ifade eder ve bu eşitsizlik korunur. Deneyimler, devletin ekonomiye müdahalesi olan ülkelerde yoksulluğun liberalden daha az olmadığını göstermektedir. Devlet müdahalesi olan ülkelerde işsizlik, enflasyon ve makroekonomik dengesizlikler daha karizmatik hale gelmiştir. Devlet müdahalesinin sınırlı olduğu ülkelerde ekonomi daha başarılı olmuştur.

Sosyal politika sadece devletin ve yapılarının hak ve yükümlülükleri değildir. Bazen, bu ilişkilerde, nüfusun farklı kesimleri ile sosyal gruplar arasında sosyal statünün sürdürülmesi veya değiştirilmesi arasında çatışmalar ortaya çıkar. Sosyal politikanın durumu ve yönü, yerel özyönetim ve farklı sosyal sınıfların çıkarları dikkate alınarak ayarlanmalıdır. Devletin bağımsız bir politika izleyebilme yeteneğini sınırlamaz, aksine farklı varlıklar arasında etkileşim sağlar. Devletin ve konularının sosyal politika alanındaki etkileşiminin önemli ilkeleri şunlardır:

- ✓ Ülkenin her bölgesi için ortak normların geliştirilmesi,
- ✓ Eşit sosyo-ekonomik ve politik-yasal fırsatların sağlanması.

Sosyal politikanın aktif uygulanması için devletin karşı karşıya olduğu temel zorluk, bölgelerde kendilerine verilen görevleri yerine getirmek için yetersiz mali kaynakların ortadan kaldırılmasıdır. Dolayısıyla, sosyal politika, ülkenin belirli bir kalkınma aşamasına, belirli amaçlarla ilgili finansal ve organizasyonel olarak haklı bir devlet faaliyetine atıfta bulunmaktadır.

Sosyal ve ekonomik güvenliğin sağlanması, sosyal çıkarların korunmasının ve devlet ile sosyal aktörler arasındaki olası veya meydana gelen çatışmaların zamanında önlenmesinin bir göstergesidir. Sosyal ve ekonomik kalkınmadaki yavaşlamanın arkasındaki faktörlerden biri, insanların hayatta kalması ve normal işleyişi için yetersiz ekonomik fırsat, çıkarlarının korunması ve teşviki için mekanizmaların kusurlu olması ve ülkenin ulusal güvenliği için ciddi bir iç tehdit oluşturmaktadır. Devletin ekonomik güvenlik stratejisindeki temel risk faktörlerinden biri, nüfusun işgücü oranının tabakalaşmasının hızlanması ve yoksulluğun artmasıdır. Bu eğilim sosyal çıkarlarda sosyal istikrar, sosyal dayanışma ve denge ihlali tehdidi oluşturur (Memmedov & Barkhudarov, 2015, 237).

Bu yoksulluk düzeyinde yaşamak, ulusun gen havuzunu zayıflatır ve gelecek nesillerin gelişimi üzerinde olumsuz bir etkisi olacaktır. Yoksulluk, vatandaşların becerilerini ve niteliklerini geliştirmelerini önler ve nüfusun ihtiyaçlarını zorlaştırır. Böyle bir durum toplumda ahlak yaratır, aşırı yoksulluk çizgisi olarak bilinen dilenme durumuna yol açar ve dilenci ve suçluların sayısı artar. Kitlesele yoksulluk ve yaygın nüfus, genel olarak ekonomik güvenlik ve ulusal güvenlik için gerçek bir tehdittir. Ülkede ekonomik ve sosyal reformların başarısız olmasına yol açar, sosyal patlama tehlikesi doğurur.

En yoksul nüfus grubu işsizlik, yerinden olmuş kişiler ve mülteciler nedeniyle genişlemesine rağmen, böyle bir durumda "çalışmak" da bu tür gruplara atıfta bulunmaktadır. Böylece, işçilerin aldığı ücretler ya da kazandıkları gelir, günlük yiyecekleri ve kendilerinin ve ailelerinin diğer ihtiyaçlarını karşılayamaz. Böyle bir durum, ülkedeki yoksulların, ekonomik eşitsizliklerin ve yoksulluğun daha da büyümesine katkıda bulunur.

Nüfusun nüfusun küçük bir kısmına ait olan varlıklı kesimleri, geçiş dönemlerinde devlet mülklerinin çoğuna özel olarak sahip olan devlet görevlilerinin ve yetkililerin çoğunluğunu oluşturur ve resmi görevlerinden ve sorumluluklarından yararlanır. Bu grup aynı zamanda suç ve rüşvet yoluyla para kazananları da içerir. Gelirlerini vergilendirmeden gizler, ellerine para yatırır ve çeşitli sermaye kaynakları ararlar. Nüfusun yoksulluğunu önlemek ve durumu ele almak için sürdürülebilir bir ekonomik büyüme politikasının uygulanması ve gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Böyle bir artış reel GSYİH'yi artırır.

Uluslararası deneyime göre, yılda yaklaşık% 2'lik ekonomik büyüme de istihdamın artmasına katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda, nüfusun gelirinde genel bir artış ve vatandaşlara sosyal koruma sağlamak için gereken finansal kaynakların miktarında bir artış vardır.

Sosyal istikrarı sağlamak ve yüksek getiriye sağlamak için kilit konulardan biri nüfus tasarrufu sorunudur. Ekonomik büyüme oranını zayıflatan yoksulluk nedeniyle toplumda finansal kaynak eksikliği vardır. Bildiğiniz gibi, aşırı enflasyonun bir sonucu olarak, genel fiyat seviyesi yükselir, para devalüe edilir. Aynı zamanda, gerçek ücretlerde ve kişi başına gelirden keskin bir düşüş vardır, bu da nüfusun tasarrufunu en aza indirerek vatandaşların tasarruf biçimlerini değiştirmektedir. Enflasyona bağlı enflasyon riskleri ve tasarruf üzerindeki düşük faiz oranları vatandaşları tasarruflarını yurtdışına taşımasına teşvik etmektedir. Bu nedenle, gelişmiş ülkelerde nüfusun bankalara ve bankacılık dışı kuruluşlara yaptığı para yıllık GSYİH büyümesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu ekonomik büyüme için elverişli koşullar yaratır.

Yoksulluk, toplumun gerilemesine yönelik başlıca tehditlerden biridir. Yoksullukla mücadele en önemli sosyal görevlerden biridir. Hükümetin yoksulluğu önleme politikasının temel öncelikleri şunlardır:

- ✓ Makroekonomik alanların dengelenmesi, sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması. Bu, istihdamı artırmak, asgari ücret ve asgari yaşam standardı arasında bir denge oluşturmak, emeğin maliyetini ve maliyetini artırmak ve nüfusun borçlarının bir kısmını ortadan kaldırmak için sağlam bir temel oluşturacaktır.
- ✓ Devletin sosyal ilkelerine uygun olarak asgari sosyal güvenlik sisteminin oluşturulması ve örgütlenmesi,
- ✓ Yoksullara sosyal yardım sağlamak, yoksullara hedefli sosyal yardım sağlamak, sosyal istikrar, uygun krediler, vergi avantajları sağlamak, düşük gelirli nüfusun gelirlerine göre ihtiyaçlarını karşılamak, şartlar yaratmak.

İlk öncelik, güvenceler yoluyla gerçek gelir azaltmalarını önlemek, bunları istikrarlı hale getirmek, sonra bu gelirlerin büyüme hızını arttırmak ve fiyatları aşan doğrudan sosyal faydalar sağlamaktır. Yatırım etkinliğini artıracak, yoksulluğun keskinliğini azaltacak ve tüketici talebini teşvik edecektir. Nüfusun gelirini düzenlemeyi ve toplumun sosyal yapısını optimize etmeyi amaçlayan politikada ana odak, nüfusu krizden ve komadan çıkarmak için bölünen tedbirlerin uygulanması yoluyla geliri dengelemek ve dengelemek olmalıdır (Huseynov, 2012, 239).

Bu, bireyler için etkili bir vergilendirme sistemi ve vicdani vergi mükellefleri için daha iyi bir vergilendirme sistemi oluşturulmasını, varlıklı ve özel sektör işverenlerinin "gölge ekonomisi" yoluyla hükümetten sakladığı nakit gelir miktarını doğru bir şekilde hesaplamının bir yolunu bulmayı gerektirir.

Aynı zamanda, yüksek gelirli nüfusun aşamalı vergilendirmesine dayanan kişisel gelir vergisi biçimlerini tanımlamak, devletten gelirlerin gizlenmesi, gelirlerin hesaplanmasında bilgisayar kullanımı ve aile faktörü için yüksek cezalar uygulamak önemlidir. İşe alınan işçiler, çiftçiler, işçiler, bireyler ve aileler için düşük bir başlangıç çizgisi oluşturularak gelir vergisi ve ücretlerin net bir şekilde dağıtılmasını sağlayarak gelirin dengelenmesine ve toplumda orta sınıfın yaratılmasına yardımcı olabilir.

Yoksulluğu azaltmaya yönelik tedbirler arasında, ödeneklerin kaldırılmasına, reel ücretlerin, maaşların, emekli aylıklarının ve bursların artırılmasına özel önem verilmektedir.

Gerçek gelirlerdeki düşüşe ve vatandaşların yoksulluğuna karşı alınacak tedbirler arasında fiyat artışlarına göre endeksleme yoluyla nüfusun gerçek gelirinin değerinin korunması ve yaşam standartlarındaki değişime paralel olarak asgari gelir düzeyinin revize edilmesi gerekmektedir (Huseynov, 2012, 241).

En zor ve karmaşık konulardan biri, en yoksul gruplar için sosyal koruma önlemlerinin hazırlanması ve sosyal yardımın sağlanması ile sosyal yardım için kamu fonlarına yapılan harcamaların kabul edilemezliğidir. Sorunu çözmek için ilkeli bir yaklaşımla, ihtiyaç düzeyini dikkate alarak yoksul nüfusa yönelik sosyal yardım sağlanacaktır. Ayrıca önemli olan, bu amaçlar için tahsis edilen bütçenin etkisiz kullanımını önlemek, ülkenin tüm bölgelerinde bu tür yardımların sağlanmasının istikrarını sağlamaktır.

Piyasa ekonomisine geçiş ile bağlantılı olarak, endüstrilerin yeniden yapılandırılması, çok sayıda işletmenin iflasına ve sona ermesine yol açar, ülkedeki işsizlik oranını keskin bir şekilde artırır ve işsizlik miktarını artırır. Bu, işsizliğin sosyal etkilerini hafifletmek için çalışan ekonomik mekanizmanın zayıf yönlerinden kaynaklanmaktadır. Bunu yapmak için, eğitim sistemini geliştirmek, yeni uzmanlıklara uyum sağlamak, nitelikleri geliştirmek ve uygulamak gerekir. Ayrıca, işsizlik yardımlarının seviyesi normal bir yaşam sağlayamaz.

İstihdam politikası, çalışma çağındaki nüfusu iş faaliyetlerine çekmek için gerekli koşulların oluşturulmasını sağlar. Bu, nüfusun yoksulluğunu, kitlesele işsizliğin büyümesini önler, vatandaşların üretken davranışlarını uyarır, gizli işsizlik oranının artmasını önlemek için üretken istihdamı sağlamak için uygun bir önlemler sistemi, orta dönem için ise sosyo-ekonomik kalkınma programı sağlar. Kuşkusuz, bu problemler mikro, meso ve makro düzeyde analiz edilmelidir. Vatandaşların ekonomik ve sosyal haklarının sağlanması, devletin ekonomik politikasının en önemli görevlerinden ve temel işlevlerinden biridir. Ancak buradaki temel soru, devletin finansal yeteneklerine dayanan işlerde toplumun ihtiyacını karşılamak için bir zaman dengesi sağlamaktır. Ayrıca, istihdamın makroekonomik düzenlemenin temel bir parçası olduğunu, ülke ve bölgelerdeki ekonomik ve sosyal sorunlara etkili ve aktif bir çözüm olduğu unutulmamalıdır.

İstihdamın sağlanmasında olumlu bir rol, devlet dışı sektörün genişlemesi ve geliştirilmesi ile oynanır. Yatırım programlarının işgücü piyasasında önemli bir stabilize edici faktör olan yeni istihdam yaratmaya yönelik yüzeysel yaklaşımı, ülkenin ekonomik güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Huseynov, L. (2012). Uluslararası Hukuk, Bakü.

Hasanov, A. (2005). Modern Uluslararası İlişkiler ve Azerbaycan Dış Politikası, Bakü.

Maybullayev, M., Mikailova, S. (2006). Ekonomik güvenlik teorisi, Bakü.

Memmedov, N., Barkhudarov, M. (2015). Ekonomik Güvenlik, Bakü.

Nuriyev, K. (2000). Uluslararası Ekonomik İlişkilerin Yasal Düzenlemesi, Bakü.

Sadigov, A. (2008). Sadig Uluslararası Ekonomik Hukuku, Bakü.

Samedzade, Z. (1991). Azerbaycan Dış Ekonomik Bağları, Bakü.

Şakaraliyev, A. (1998). Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler, Bakü

EMNİYET LİDERLİĞİNİN EMNİYET PERFORMANSINA ETKİSİ: UÇUŞ PERSONELİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Yasin CEYHAN¹, Serhat ERAT²

Öz

Emniyet, örgütlerin olası ekonomik ve sosyal maliyetlerin önüne geçebilmesi için dikkat etmesi gereken çok önemli bir husus olarak öne çıkmaktadır. Özellikle havayolu taşımacılığı için emniyet, sektöre özgü risklerin de mevcut olması sebebiyle ehemmiyet verilmesi gereken temel konu durumundadır. Bu sebeple emniyet performansı üzerinde etkili faktörlerin belirlenmesi elzemdir. Liderler, örgütün amaçlarına ulaşabilmesinde etkin rol oynayan, bu doğrultuda diğerlerine öncülük eden ve onları motive eden kişiler olduğundan, liderlik her örgüt açısından yüksek performansın temel belirleyicilerinden birisidir. Buradan hareketle, emniyet performansını etkileyen başlıca faktörün liderlik olabileceği söylenebilir. Ancak literatürde, havayolu taşımacılığı sektörü için emniyet liderliği ve emniyet performansı arasındaki ilişkiyi araştıran herhangi bir çalışma olmadığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmanın amacı, emniyet liderliğinin emniyet performansı üzerindeki etkisini incelemektir. Bu doğrultuda 284 uçuş personelinden anket yoluyla veri toplanmıştır. Elde edilen verilerle geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Ardından araştırma hipotezlerini test etmek üzere Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre emniyet liderliği alt boyutlarından emniyet özeni ve emniyet kontrolünün emniyet performansı ile pozitif ilişkili olduğu, emniyet koçluğunun ise emniyet performansı ile arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emniyet Liderliği, Emniyet Performansı, Hava Taşımacılığı

The EFFECT of SAFETY LEADERSHIP on SAFETY PERFORMANCE: A RESEARCH on FLIGHT PERSONNEL

Abstract

Safety stands out as a very important issue that organizations should pay attention to prevent possible economic and social costs. Especially for airline transport, safety is the main issue that should be given importance due to the existence of sector-specific risks. For this reason, it is essential to determine the factors affecting safety performance. Leadership is one of the main determinants of high performance for every organization, as leaders are the people who play an active role in achieving the goals of the organization, leading and motivating others in this direction. From this point of view, it can be said that the main factor affecting safety performance may be leadership. However, it has been observed that there is no study in the literature investigating the relationship between safety leadership and safety performance for the air transportation industry. The purpose of this study is to examine the effect of safety leadership on safety performance. Accordingly, data were collected from 284 flight personnel through questionnaires. Validity and reliability analyzes were made with the obtained data. Then, the Structural Equation Model (SEM) was used to test the research hypotheses. According to the results of the analysis, it was found that safety caring and safety controlling, which are sub-dimensions of safety leadership, are positively related to safety performance, while safety coaching has no statistically significant relationship with safety performance.

Keywords: Safety Leadership, Safety Performance, Air Transportation

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Strateji Bilimi Bölümü.

E-Posta: yasin.ceyhan@gmail.com ORCID: 0000-0002-1173-7601

² Doç. Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Strateji Bilimi Bölümü. E-Posta: erat@gtu.edu.tr ORCID: 0000-0003-0227-8914

Giriş

Günümüzde havacılık sektörü en hızlı büyüyen sektörlerin başında gelmektedir yakın gelecekte de bu büyümesini sürdürmesi öngörülmektedir (Netjasov & Janic, 2008) Yük ve yolcu taşımacılığındaki bu hızlı büyümede son teknoloji uçak sistemlerinin kullanımı, tıpkı birer ticaret merkezi hüviyetinde olan gelişmiş ve konforlu terminallerin inşası yadsınamaz bir katkıya sahiptir (Ünder, 2015). Havacılık sektörü artık dünya ekonomisi için kilit bir role bürünmüş; birçok sektörü doğrudan veya dolaylı olarak etkiler hale gelmiştir (SHGM, 2020). Özellikle Covid-19 döneminde tamamen kapanan veya küçülen kara ve deniz taşımacılığının aksine havayolu vasıtasıyla tıbbi malzeme ve aşı taşımacılığında çok kritik bir vazife ifa etmiştir.

Havayolu taşımacılığındaki bu hızlı gelişim ve dönüşüme paralel olarak, sektör bünyesinde yer alan mevcut emniyet risklerinin yanına yeni tehdit ve riskler de ilave olmaktadır. Hava taşımacılığı operasyonları özü itibariyle kendi içinde yüksek risk barındıran bir sektördür. Uçak bakımı, tasarım eksiklikleri, çevresel belirsizlik, operasyonel kusurlar, meteorolojik etmenler başta gelen ana risk faktörleri olarak belirtilir (Liou, Tzeng, & Chang, 2007). Ancak yüksek risk ve tehditlerin mevcudiyeti elbette ki hava taşımacılığında vazgeçileceği anlamına gelmemektedir (Ünder, 2017). Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi artık hava taşımacılığı küresel ve yerel bazda ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda çok kritik bir rol üstlenmiştir. Dolayısıyla günümüzde bir havayolu şirketinin başarısında ve refahında en önemli unsur, tatmin edici havacılık emniyet kayıtları ve gelişmiş hava güvenliği olmuştur (Liou vd., 2007)

Hava taşımacılığında hedeflenen maddi ve manevi tüm bu faydaların elde edilmesi için sistemin en üst düzey emniyet seviyesinde tanzim ve idare edilmesi gerekir. Uluslararası havacılık organizasyonlarının çalışmaları ile emniyetin artırılması amacıyla “emniyet yönetim sistemleri” yasal mevzuatlarda yerini almış, yürütme ve takip ilgili mercilerce mecburi tutulmuştur (Ünder, 2017). Yapılan çalışmaların temelinde havacılık emniyetini artırma kapsamında son teknolojilerin etkili şekilde kullanımı, uluslararası standartlara uyum, havaalanı ve hava trafik kontrolü gibi operasyonel başlıklar entegre şekilde ele alınmıştır (Singh, 2019).

Emniyet yönetimi sistemlerinin amacı, havacılık kaza/kırım veya olayları vuku bulmadan önce, olası risk ve tehditlerin proaktif bir şekilde değerlendirilip etkilerinin minimize edilmesidir. ICAO tarafından yayınlanan “Global havacılık emniyet planı”, devletler tarafından sürdürülebilir emniyet takip sistemlerinin hayata geçirilmesi; süreç sonunda ortaya çıkan performans indikatör değerleri çerçevesinde emniyet performanslarının izlenmesi ve gerekli iyileştirmelerin yapılmasını hedeflemektedir (ICAO, 2018).

Yapılan araştırmalar emniyet yönetim sistemlerinin yalnızca yasal mevzuatlara uyum için kurulmaması gerektiği, aynı zamanda verimli bir şekilde uygulanabilmesi için de etkin bir liderlik rolünün şart olduğu göstermektedir (Fernández-Muñiz, Montes-Peón & Vázquez-Ordás, 2017; Martínez-Córcoles & Stephanou, 2017; Inness, Turner, Barling & Stride, 2010). Zira uluslararası yazında yapılan çalışmalar, sahip olunan liderlik modelinin örgütün emniyet kültürünün oluşmasında, emniyet yönetim sistemlerinin uygulanmasında ve emniyet performanslarının artırılmasında hayati bir role sahip olduğunu göstermektedir (Khasanah, Kholil & Sugiarto, 2019; Ünder, 2017).

Bu bağlamda, araştırmada literatürde öne çıkmış liderlik tarzlarından dönüştürücü liderlik, etkileşimli liderlik ve emniyet liderliği konuları kavramsal olarak ele alınmış; yerel literatürde az sayıda çalışmaya konu olan emniyet liderliğinin havacılık sektöründe emniyet performansına katkısı araştırılmıştır.

Literatür Taraması

Emniyet Liderliği

Yapılan çalışmalarda liderliğin emniyet performansı üzerinde büyük bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Cohen (1977) yaptığı çalışmada örgütlerde yürütülen emniyet programlarına en büyük katkıyı, yöneticilerin emniyete bağlılığı, üst yöneticilerin çalışma alanlarını plansız ve ani ziyaretleri ile süpervizör ve çalışanlarla kurulan sık temasların verdiğini ifade eder. (Wu, 2005).

Sonradan yapılan çalışmalar liderlerin çalışan güvenliği davranışları ve emniyet performansı sonuçlarında liderliğin önemini vurgular (Kelloway, Mullen & Francis, 2006; Wu, Chang, Shu, Chen & Wang, 2011; Martínez-Córcoles & Stephanou, 2017; Gao, Fan, Wang, Li & Pei, 2019; Khan, Ahmad & Ilyas, 2018; Khasanah, vd. 2019). Birçok araştırmacı etkin emniyet liderliğini ve yönetimin güçlü emniyet taahhüdünü çalışanlar arasındaki emniyet davranışlarının ve gelişmiş emniyet performansının bir öncülü kabul eder. Taşınacak olan bu güçlü bir emniyet taahhüdü yöneticileri çalışanların güvenli davranışlarını ödüllendirmek için emniyet teşviklerine daha fazla başvurmasına, işyeri baskısının azalmasına, mutlu çalışma koşullarının oluşmasına ve çalışanların tanımlı görevlerine ek olarak işyeri arkadaşlarına emniyetli davranma konusunda gönüllü çaba göstermesine, çalışanları gönüllü emniyet faaliyetlerine bulunmasına ve örgütsel vatandaşlık davranışına etkin bir şekilde katkı sağlar (Fernández-Muñiz vd., 2017)

Son yıllarda liderlik alanında yapılan çalışmalar dönüştürücü lider ve etkileşimci lider olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmıştır. Dönüştürücü lider gelecekteki gelişmelere odaklanır ve ilişki temelli liderlik olarak isimlendirilirken, etkileşimci lider; ödül ve performans bağlamına odaklanır ve görev odaklı liderlik olarak tanımlanır. (Wu, 2008)

Dönüştürücü liderlikte ideal etki liderin kendisi bizzat çalışma ortamındaki tutumuyla emniyet kurallarına bağlı kalarak güvenli davranışa örnek olur. Emniyete olan bağlılığın yüksek oluşu ile birlikte emniyet faaliyetlerinin merkezine kendisini de koyarak takipçilerine bir rol model olmakta ve onları motive etmektedir (Ünder, 2017). İlham verici motivasyon yoluyla takipçilerine emniyetin önemine dair düşünce ve görüşlerini aktarır, onları sürekli olarak görevlerini emniyetli şekilde yapmaları hususunda cesaretlendirir (Donovan, Salmon & Lenné, 2016). Duygusal bir dil kullanarak çalışanların değerler sisteminde değişikliklere yol açar ve bireysel hedefler ile örgütsel hedefleri aynı noktaya getirmeyi amaçlar. (Fernández-Muñiz vd., 2017)

Entelektüel uyarım, takipçilerine yaptıkları işleri emniyetli yapmaları hususunda öneriler sunar, onları yeni fikirler geliştirmeleri noktasında cesaretlendirir. Lider, takipçilerinin görevlerini emniyetli şekilde tamamlamaları için onlara aktif zaman ayırır, kişisel düşüncelerini dinlemeye zaman ayırır.

Etkileşimci lider, takipçilerinin görev ve sorumluluklarını net şekilde tanımlar. Görevlerin emniyetli şekilde tamamlamasından duyduğu memnuniyeti ifade eder. Buna karşılık takipçiler liderin beklentilerini karşılamak için gereken çabayı gösterirler. Etkileşimci lider kendi içinde farklı tarzlara sahiptir. Şartlı ödül, lider tarafından takipçilerin beklentileri karşılanması halinde takdir edilmesi, ödüllendirilmesidir. Liderlik literatüründeki yapılan çalışmalarla tutarlı olarak, şartlı ödül, emniyet performansı sonuçları üzerinde olumlu etki gösterdiği tespit edilmiştir (Acar, 2019; Zohar, 2002). Buna karşılık, istisnalarla yönetim-aktif; lider takipçilerin performansını izler, ciddi sorunlar açığa çıkmadan önce sürece müdahil olur, düzeltici aksiyon ve önlemleri gösterir. Uyumluk takibi, proaktif hata yönetimi gibi istisnalarla yönetim-aktif davranışları, işyerinde emniyeti artırmak için takipçileri bu davranışları taklit etmeye kolayca teşvik edebilir. Etkileşimci liderlik, özellikle görev tanımlarında yüksek düzeyde rutinleştirme ve yüksek düzeyde

standartlaşma taşıyan iş kollarında standardın dışına çıkma ve olası ihlalleri önlemede oldukça etkilidir (Martínez-Córcoles & Stephanou, 2017).

İstisnalarla yönetim-pasif, lider takipçilerinin performansını takip eder, sorunlar ve problemler ortaya çıktıktan sonra gerekli tedbir ve düzeltici aksiyonları alır. (e.g. Kelloway et al., 2006; Zohar, 2002) Pasif liderlik (MBEP, laissez-faire), emniyet performansı üzerinde, emniyet uyumu ve katılımının azalması gibi olumsuz etkiler göstermiştir. Laissez-faire de liderlik davranışları ve takip mekanizması tamamen terk edilmiştir (Martínez-Córcoles & Stephanou, 2017).

Çalışanları emniyetli davranışa teşvik için elbette ki iletişimin ve karşılıklı etkileşimin yanında görünür faaliyetlerde gereklidir. (O'Dea & Flin, 2001) Emniyete ilişkin yönetsel davranışlar katılımcı yönetim adı altında değerlendirir. Katılımcı yönetim, yöneticilerin emniyet faaliyetlerine bizzat katılımı, çalışan ve yöneticiler arasında gayri resmi diyalog kanalları kurulması gibi bir dizi birbiriyle ilişkili aktiviteleri içerir. Yöneticiler bu bireysel katılımı, emniyet seminer ve eğitimlerine katılım, emniyet ile ilgili denetimlerine katılım göstererek ve çalışma alanlarına düzenli ziyaretler ile gösterirler (Fernández-Muñiz vd., 2017).

Tayvan'da Farh, Cheng ve Chou (2000), Konfüçyüsçü ve Hukukçu düşünceye ve Çin'in 3000 yıllık emperyal tarihine dayanan üçlü bir paternalist liderlik modeli geliştirdiler. Üçlü model, yardımsever liderlik, ahlaki liderlik ve otoriter liderlik gibi üç unsuru içeriyordu. Kang, Su, Jang ve Sheu (2001), bir akademik organizasyonda yöneticileri değerlendirmek için Çin'in duyarlılık, akıl ve hukuk geleneklerine dayanan bir ölçek geliştirdi. Ölçek, liderliğin üç boyutunu ele aldı; akıl hocası(mentör), ebeveyn ve hükümdar. Ancak bu iki model, emniyet liderliğine kolaylıkla uygulanamadı. Wu (2005), hem yerel kültürel koşullara hem de Kang vd. (2001) tarafından geliştirilen ölçeğe atıfta bulunarak, üniversite rektörleri için bir emniyet liderliği ölçeği geliştirdi.

Wu (2005) emniyet liderliği tanımını, "örgütsel ve bireysel faktörler altında, örgütsel emniyet hedeflerine ulaşmak için, liderlerin takipçileri üzerinde oluşturduğu etki, takip ettiği etkileşim sürecidir." şeklinde yapmıştır. Bu liderlik ölçeği üç faktöre sahiptir; emniyet koçluğu, emniyet özeni ve emniyet kontrolü. Koçluk ve özen, dönüşümcü liderliğin yönleri; kontrol faktörü ise etkileşimci liderlikle ilişkilendirilebilir. Emniyet koçluğu, bir üniversite rektörünün üniversite çalışanlarına ne ölçüde rol model olabileceği, ilgilerini çekebileceği, görüşlerini paylaşabileceği ve onları karar alma süreçlerine ne oranda dahil edebileceğini ifade eder. Emniyet özeni, bir üniversite rektörünün çalışanlarına yakını gibi davranma derecesini; günlük yönetim konularında uyumlu ortama erişimi; çalışanlara saygı duymayı ve güveni; çalışanların ihtiyaçlarını önemsemeyi ve sorunlarını anlamayı ifade eder. Emniyet kontrolü, bir üniversite rektörünün çalışanlar için davranış standartlarını belirlemesini, kurallara dayalı bir sistem oluşturma derecesini; olası kural ihlallerinde düzeltici yetki kullanımını ve emniyet performans takibi için teknolojiyi kullanmasını ifade eder (Wu, 2008). Bu iki faktör, özen ve kontrol, etkin bir liderliğin en önemli iki unsurudur (Khasanah, vd. 2019).

Emniyet Performansı

Borman ve Motowidlo (1993) iş performansının iki ana bileşenini; görev performansı ve bağlamsal performans olarak tanımlar. Görev performansı, doğrudan mal ve hizmetlerin üretimine veya organizasyonun temel teknik sürecine dolaylı destek sağlayan faaliyetlere dahil olan davranış kalıplarını ifade eder (Fernández-Muñiz vd., 2017). Görev performansı, resmi olarak çalışanların işlerinin bir parçası olarak kabul edilen görev ve sorumlulukları içerir.

Bağlamsal performans, çalışanların ana görev tanımlarıyla doğrudan ilgili olmayan ancak bu işlevin gerçekleştirildiği örgütsel, sosyal ve psikolojik bağlamı yapılandırmada önemli olan çalışmalar olarak anlaşılabilir (Fernández-Muñiz vd., 2017).

Griffin ve Neal (2000), emniyet performansını iş performansının bir yönü olarak görmekte ve iş performansı teorilerine dayanan bir emniyet performansı modeli önermektedir (Borman & Motowidlo, 1993). Buradan hareketle, emniyet performansının iki bileşenini tanımlarlar: emniyet uyumu ve emniyet katılımı. Emniyet uyumu, çalışanların emniyet kuralları ve prosedürlerine uymak ve kişisel koruyucu ekipmanı (KKD) uygun şekilde kullanmak gibi işyeri güvenliğini sağlamak için gerçekleştirmesi gereken temel emniyet faaliyetlerini ifade eder (Griffin & Neal, 2000). Emniyet uyumu, kendi kişisel sağlık ve emniyetlerini iyileştiren ve çalışanın iş rolünün bir parçası olarak kabul edilebilecek çalışan davranışlarını içerir.

Emniyet katılımı ise, işyeri güvenliğini doğrudan iyileştirmeyen ancak emniyet faaliyetlerine gönüllü katılım veya emniyet toplantılarına katılım gibi emniyeti destekleyen bir atmosfer yaratmaya yardımcı olan davranışları ifade eder (Griffin & Neal, 2000). Emniyet katılımı, kuruluşun bu alandaki amaç ve hedeflerini destekleyen davranışları içerir (Vinodkumar & Bhasi, 2010) ve bu nedenle, çalışanın resmi rolünün ötesine geçen davranışlar, diğer bir deyişle örgütsel vatandaşlık davranışları dahil olmak üzere emniyet uyumundan daha büyük bir gönüllülük unsuru içerir (Fernández-Muñiz vd., 2017).

Borman ve Motowidlo'nun (1993) iş performansı modeli son yıllarda oldukça etkili olmasına rağmen, performans araştırmalarına yönelik yeni modeller ortaya çıkmıştır. Örneğin, Rotundo ve Sackett (2002), Borman ve Motowidlo modelinin (1993) değiştirilmiş bir versiyonunu sunmuş ve mevcut iki boyuta "üretkenlik karşıtı davranışlar" adı verilen yeni bir boyut eklemiştir. Bu ekleme, örgüt için sadece olumlu davranışların değil, örgüte zarar verebilecek olumsuz davranışların da dikkate alınması düşüncesine dayandırılmıştır. Bu performans modeli, örgütsel vatandaşlık ve üretkenlik karşıtı performans davranışlarını da kapsamaktadır. Robinson ve Bennett'in (1995, 556) tanımına göre, üretkenlik karşıtı davranışlar "önemli örgütsel normları ihlal eden ve örgütün ve üyelerinin refahını tehdit eden istemli davranışlardır". Bu eylemler örgüt hedeflerine katkıda bulunmak yerine, doğrudan bu hedeflere aykırılık içerir. Bu model bilim camiası tarafından geniş çapta kabul görmüştür; bu nedenle, bazı bilim adamları (Penney ve Spector, 2005; Spector vd., 2006), üretkenlik karşıtı iş davranışlarını (ÜKD) araştırmaya yönelmişlerdir. ÜKD aslında zarar vermeyi amaçlayan kasıtlı davranışları kapsıyor olsa da, emniyet yönetimi literatüründe özellikle örgüt refahına zarar vermeyi amaçlamayan, ancak meydana gelmesi veya ortaya konulması halinde tehlikeli durumları ve felaketleri tetikleyebilecek davranışları da içermektedir. Gerçekten de kazaların çoğu, mutlak kötü niyetli olmayan, etik veya yasa dışı olmayan davranışlardan kaynaklanmaktadır. Çünkü emniyet yönetimi açısından, kural ve prosedürlere uymak riskli davranış yapmamak anlamına gelmemektedir. Nitekim riskli davranışlar emniyet açısından bir sorunun meydana gelme olasılığını artıran her türlü davranış olarak açıklanmaktadır ve genellikle rutinlerden küçük sapmalardır. Örneğin, şiddetli rüzgâr şartlarında aşırı yorgunluğa rağmen paraşütle atlamak prosedür ihlali olmamakla birlikte, ölümcül sonuçları olma ihtimalinden dolayı riskli bir davranıştır (Martínez-Córcoles, Gracia, Tomás, Peiró & Schöbel, 2013; Martínez-Córcoles & Stephanou, 2017).

Hipotez Geliştirme

Emniyet Liderliği ve Emniyet Performansı

Birçok araştırmacı etkin emniyet liderliğini ve yönetimin güçlü emniyet taahhüdünü çalışanlar arasındaki emniyet davranışlarının ve gelişmiş emniyet performansının bir öncülü kabul etmektedir (Kelloway vd., 2006; Wu vd., 2011; Martínez-Córcoles & Stephanou, 2017; Gao vd., 2019; Khan vd., 2018; Khasanah vd., 2019).

Güvenli davranışlarını ödüllendirmek için emniyet teşviklerine daha fazla başvurmasına, işyeri baskısının azalmasına, mutlu çalışma koşullarının oluşmasına ve çalışanların tanımlı görevlerine ek olarak işyeri arkadaşlarına emniyetli davranma konusunda gönüllü çaba göstermesine, çalışanları gönüllü emniyet faaliyetlerine bulunmasına ve örgütsel vatandaşlık davranışına etkin bir şekilde katkı sağlar (Fernández-Muñiz vd., 2017).

Dolayısı ile kuruluşlardaki liderlerin, işletmenin diğer konularında olduğu gibi iş güvenliği ve emniyet konusunda gösterecekleri liderlik modelinin doğrudan çalışanlarının emniyet davranışına etki edeceğini bilmeleri gerekmektedir (Acar, 2019).

Dönüştürücü lider takipçilerini yalnızca talimat ve prosedürlere uyum açısından desteklememekte, bununla birlikte onların emniyete katılımını da teşvik etmektedir. Emniyete bağlılığın yüksek oluşu ile beraber emniyet faaliyetlerinin merkezine kendisini de koyarak takipçilerine bir rol model olmakta ve onları motive etmektedir. Bu bağlamda emniyet liderlerinin dönüştürücü lider karakteristiğine sahip olması örgütte emniyet performansının iyileşmesine, emniyet yönetim sisteminin verimli bir şekilde icrasına ve çalışanlar tarafından özümsemiş onların da bizzat katılım göstermesine imkân ve ortam oluşturacaktır (Ünder, 2017).

Genel olarak aktif etkileşimci liderlik temelde üç performans değerini etkiler. Bunlar; emniyet uyumu, emniyet katılımı ve riskli davranışlardır. Bilhassa, liderler etkileşimci lider olarak hareket ettiğinde takipçilerin emniyet uyumu ve katılımı davranışlarını arttıran güçlü bir emniyet iklimi tesis ederler (Martínez-Córcoles & Stephanou, 2017).

Türkiye de yapılan araştırmalara bakıldığında da emniyet performansının yükselmesi, yüksek oranda o kurumda sergilenen liderlik modelinin emniyet alanında gösterdiği performansa bağlıdır. Emniyet Liderliği performansı hem kurumlardaki emniyet ikliminin daha iyi bir hale gelmesine katkı sağlamakta hem de çalışanların emniyet davranışlarının daha olumlu olmasına öncülük edecektir (Acar, 2019)

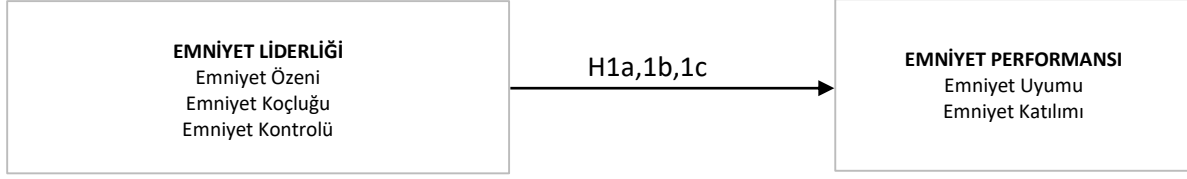
Sonuç olarak emniyet liderleri örgütte emniyet performansının iyileşmesine, emniyet yönetim taahhüdünün etkili bir şekilde uygulanmasına ve çalışanlar tarafından benimsenip katılım göstermelerine ortam oluşturacaktır.

H_{1a}: Emniyet Liderliğinin Emniyet Özenu Boyutu ve Emniyet Performansı arasında pozitif bir ilişki vardır.

H_{1b}: Emniyet Liderliğinin Emniyet Koçluğu Boyutu ve Emniyet Performansı arasında pozitif bir ilişki vardır.

H_{1c}: Emniyet Liderliğinin Emniyet Kontrolü Boyutu ve Emniyet Performansı arasında pozitif bir ilişki vardır.

Emniyet liderliği ile emniyet performansı arasındaki ilişkiyle ilgili geliştirilen hipotezlere göre oluşturulan araştırma modeli Şekil 1' de gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma

Ölçüm ve Örneklem

Araştırma hipotezlerini test etmek için araştırma yöntemi olarak anket çalışması yapılmıştır. Anketin ilk bölümünde katılımcılara dair bilgi edinmek için demografik sorular yer almaktadır. İkinci bölümünde ise değişkenleri ölçmek için geçmiş çalışmalardan uyarlanan ölçekler kullanılmıştır. Emniyet liderliği ölçeği Wu'nun (2008) çalışmasından uyarlanmış. Üç boyutlu olan emniyet liderliği ölçeğinde, emniyet özeni, emniyet koçluğu ve emniyet kontrolü için 6'şar soru olmak üzere toplam 18 soru bulunmaktadır. Emniyet performansı ölçeği Neal ve Griffin'in (2006) çalışmasından uyarlanmıştır. Emniyet performansının alt boyutları olan emniyet uyumu ve emniyet katılımının her biri için 3'er tane olmak üzere, toplam 6 soru mevcuttur. Ölçeklerde 5'li Likert kullanılmıştır ve katılımcılardan "(1) Kesinlikle Katılmıyorum"dan "(5) Kesinlikle Katılıyorum"a kadar olan cevaplardan uygun gördüklerini işaretlemeleri istenmiştir.

Hazırlanan anket uçuş personellerine dağıtılmış ve araştırma kapsamında 284 uçuş personelinden veri toplanmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%41,5) 33-42 yaş aralığındadır ve %76,6'sı lisans mezunudur. Erkekler katılımcıların 56,1'ini oluştururken, kadın katılımcıların oranı %43,9'dur. Yalnızca 2 katılımcının çalışma süresi 1 yıldan azdır ve 15 yıldan uzun süredir çalışanlar katılımcıların %33,8'ini oluşturmaktadır. Görevleri açısından incelendiğinde ise katılımcıların %26,2 si kaptan, % 13,5'i 2. Pilot, %25,5'i kabin amiri ve %34,8'i kabin memuru olarak görev yapmaktadır. Katılımcılara ilişkin demografik bilgilerin dağılımları ayrıntılı olarak Tablo 1'de bulunmaktadır.

<u>Yaş</u>	<u>Yüzde(%)</u>
21-25	4,9
26-32	26,8
33-42	41,5
43 ve üzeri	26,8
<u>Cinsiyet</u>	
Kadın	43,9
Erkek	56,1
<u>Eğitim</u>	
Lisans	76,6
Yüksek Lisans	20,6
Doktora	2,8
<u>Çalışma süresi</u>	
1 yıldan az	0,7
1-5 yıl	23,2

6-10 yıl	22,5
11-15 yıl	19,7
15 yıldan fazla	33,8
<u>Görev</u>	
Kaptan	26,2
2. pilot	13,5
Kabin Amiri	25,5
Kabin Memuru	34,8

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Ölçüm Geçerliliği ve Güvenilirliği

İlk olarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. DFA analizinde faktör yükü 0,50'nin altında olan sorular çıkarılmıştır. DFA sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir. DFA uyum iyiliği indeksleri incelendiğinde, hepsinin kabul edilebilir olduğu görülmüştür ($\chi^2 / df = 2,681$, CFI: 0.971, IFI: 0.971, TLI: 0.952, NFI: 0.955, RMSEA: 0.077). Bu doğrultuda veri ile araştırma modelinin uyumlu olduğu söylenebilir.

Değişken	İfade	Faktör Yükü
Emniyet Özeni	Liderlik1_6	0,940
	Liderlik1_3	0,900
	Liderlik1_1	0,904
Emniyet Koçluğu	Liderlik2_5	0,883
	Liderlik2_4	0,784
	Liderlik2_3	0,804
	Liderlik2_2	0,885
Emniyet Kontrolü	Liderlik3_5	0,906
	Liderlik3_4	0,864
	Liderlik3_1	0,831
Emniyet Uyumu	Performans1_3	0,975
	Performans1_2	0,887
	Performans1_1	0,871
Emniyet Katılımı	Performans2_2	0,814
	Performans2_1	0,887

Tablo 2: DFA Sonuçları

DFA'nın ardından korelasyon analizi yapılmış, değişkenler arası korelasyon katsayıları incelenmiştir. Buna göre faktörler arası pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu saptanmıştır. Özellikle emniyet performansı alt boyutları olan emniyet uyumu ve emniyet uyumu arasındaki ilişki çok yüksek düzeyde olduğundan, literatürle de uyumlu olarak emniyet performansı değişkeni ikincil düzey yapı olarak kullanılmıştır.

Ölçüm geçerliliği ile güvenilirliğini test etmek üzere, ortalama açıklanan varyans (AVE), AMOS-tabanlı bileşik güvenilirlik (CR) ve Cronbach's Alpha değerleri hesaplanmıştır. Buna göre AVE değerinin 0.5'in üzerinde, CR

değerinin 0.7'nin üzerinde (Fornell & Larcker, 1981) ve Cronbach's alpha değerinin 0.7'nin üzerinde olduğu (Nunnally, 1981) bulunmuştur. Bu doğrultuda ölçüm geçerliliği ve güvenilirliğin yeterli olduğu tespit edilmiştir. Bu değerler Tablo 3'te bulunmaktadır.

	1	2	3	4	5
1.Emniyet katılımı					
2.Emniyet özeni	0,673				
3.Emniyet koçluğu	0,655	0,899			
4.Emniyet kontrolü	0,641	0,693	0,799		
5.Emniyet uyumu	0,865	0,497	0,522	0,587	
<i>Ortalama</i>	4,4613	3,931	3,8298	4,3593	4,5376
<i>Standart Sapma</i>	0,71103	0,90487	0,78748	0,66413	0,66413
<i>AVE</i>	0,725	0,837	0,706	0,753	0,832
<i>CR</i>	0,84	0,939	0,905	0,901	0,937
<i>Cronbach's alpha</i>	0,838	0,910	0,911	0,916	0,951

Tablo 3: Korelasyon Katsayıları, Geçerlilik ve Güvenilirlik Sonuçları

Hipotez Testi

Araştırma hipotezlerini test etmek için yapısal eşitlik modeli (YEM) kullanılmıştır. Uyum iyiliği indeksleri incelendiğinde, hepsinin kabul edilebilir olduğu görülmüştür ($\chi^2 / df = 2,739$, CFI: 0.969, IFI: 0.969, TLI: 0.950, NFI: 0.952, RMSEA: 0.078). Analiz sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Hipotez	Yol	Yol Değeri	Sonuç
H1	Emniyet Özeni → Emniyet Performansı	0,462***	Desteklendi
H2	Emniyet Koçluğu → Emniyet Performansı	-0,089	Desteklenmedi
H3	Emniyet Kontrolü → Emniyet Performansı	0,366***	Desteklendi
$\chi^2 / df = 2,739$, CFI: 0.969, IFI: 0.969, TLI: 0.950, NFI: 0.952, RMSEA: 0.078			

*** $p < .01$.

Tablo 4: Hipotez Testi Sonuçları

Analiz sonuçlarına göre emniyet özeni ile emniyet performansı arasında pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur ($\beta=0,462$, $p<0.01$). Buna göre H1 hipotezi desteklenmiştir. Emniyet koçluğu ile emniyet performansı arasında ise istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiş ($\beta=-0,089$, $p>0.05$) ve H2 hipotezi desteklenmemiştir. Emniyet kontrolü ve emniyet performansı arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmış ($\beta=0,366$, $p<0.01$) ve bu nedenle H3 hipotezi desteklenmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Liderlik, örgütün amaçlarına ulaşabilmesi için kritik öneme sahip bir faktördür. Nitekim literatürde, çeşitli liderlik stilleri ile örgütsel çıktılar arasındaki ilişkilerin incelendiği pek çok

çalışma mevcuttur. Ancak havayolu taşımacılığı sektörü için emniyet liderliği ve emniyet performansı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışma bulunmamaktadır. Buradan hareketle, bu çalışmada, emniyet liderliği alt boyutları olan emniyet özeni, emniyet koçluğu ve emniyet kontrolü ile emniyet performansı arasındaki ilişkiler uçuş personellerinden toplanan verilerle ampirik olarak incelenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre emniyet liderliği boyutlarından, emniyet özeni ve emniyet kontrolünün emniyet performansı ile pozitif ilişki olduğu tespit edilmiş, emniyet koçluğu ile emniyet performansı arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmadığı bulunmuştur. İlgili literatürdeki geçmiş çalışmalar incelendiğinde bu konuda kısıtlı çalışma olduğu ve emniyet liderliğinin ikincil düzey yapı olarak incelendiği görülmektedir. Wu, Chen ve Li (2008) Tayvan'daki 4 üniversiteden topladıkları verilerle, emniyet liderliği ile emniyet performansının pozitif ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Benzer şekilde Wu vd. (2011) petrokimya endüstrisi çalışanları üzerinde bir çalışma yapmışlar ve emniyet liderliği ile emniyet performansı arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Supardi, Chandrarin ve Sunardi (2021) ise kömür madenciliği alanında, üretim sektöründe bulunan firma çalışanlarından topladıkları verilerle yaptıkları araştırmada, emniyet liderliği ile emniyet performansı arasında pozitif bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Dolayısıyla bulgularımız, geçmiş çalışmalarla genel olarak tutarlıdır. Ancak bu çalışmada emniyet liderliğinin her bir boyutunun emniyet performansı üzerindeki etkisi incelendiğinden, daha kapsamlı ve ayrıntılı bir sonuç sunularak literatüre katkı sağlanmış ve konunun daha iyi anlaşılmasına yönelik ampirik sonuçlar sunulmuştur.

Araştırmanın teorik katkılarının yanı sıra uygulayıcılara yönelik katkıları ve önerileri de mevcuttur. Araştırma sonucunda ilk olarak emniyet özeni ile emniyet performansı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu doğrultuda çalışanlara saygı duyan, onlara güvenen, ihtiyaçlarını önemseyen liderler emniyet performansı açısından belirleyicidir. Emniyet performansını artırmak isteyen firmalarda liderlerin, çalışanlara karşı özenli davranması gerekmektedir. Uyumlu bir örgüt iklimi sağlanmalı, kaynaklar çalışanlar arasında adil bir şekilde dağıtılmalı ve çalışanların emniyet ihtiyacı için çaba gösterilmelidir.

İkinci olarak, emniyet kontrolü ile emniyet performansı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu doğrultuda liderin kuralcı bir yapı kurması da emniyet performansını artırmaktadır. Emniyet performansını artırmak isteyen firmalarda liderlerin, firma amaçları doğrultusunda çalışanlar için belirli davranış standartları yaratmak üzere kurallara dayalı bir sistem oluşturması ve kuralların ihlal edilmesi halinde yetki kullanması gerekmektedir. Böylece çalışanların, gönüllülüğünden bağımsız olarak istenen sonuçlara ulaşılması mümkün olabilir. Bununla birlikte, çalışanların emniyet performansının değerlendirilerek ödüllendirilmesi de etkilidir.

Son olarak, emniyet koçluğu ile emniyet performansı arasında herhangi bir anlamlı ilişki olmadığı bulunmuştur. Bu sonuca göre, lider tarafından emniyet kavramını açıklamak, çalışanların anlamalarını sağlamak ve sonrasında onları karar sürecine dahil etmek gibi lider davranışları emniyet performansını direkt olarak etkilememektedir. Bunun nedeni, bu boyutun daha çok güvenliğin anlaşılması ile ilgili davranışları içermesinden kaynaklı olabilir. Dolayısıyla emniyet performansını dolaylı şekilde etkilemesi muhtemeldir.

Araştırmanın sağladığı teorik ve pratik katkılarının yanı sıra bazı kısıtları da bulunmaktadır. Bu kısıtlar gelecek çalışmalar için birer araştırma konusu olabilir. İlk olarak bu çalışma uçuş personellerinden toplanan verilerle yürütülmüştür. Farklı sektör ve meslek gruplarından elde edilecek verilerle yapılacak çalışmalar farklı sonuçlar ortaya koyabilir. Diğer bir kısıt araştırmada

kesitsel araştırma tasarımı kullanılmış olmasıdır. Belirli aralıklarla yapılan ölçümler ile boylamsal bir araştırma gerçekleştirmek nedensel ilişkilerin ortaya konması açısından daha kesin bilgiler sunabilir. Bu çalışmada, emniyet liderliği alt boyutları olan emniyet özeni, emniyet koçluğu ve emniyet kontrolü ile emniyet performansı arasındaki direkt ilişkiler incelenmiştir. Gelecek çalışmalarda çeşitli değişkenlerin bu ilişkilerdeki aracı etkisi araştırılabilir. Böylece emniyet liderliği ve emniyet performansı arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması sağlanarak, literatüre önemli katkı sunulabilir.

KAYNAKÇA

Acar, H. (2019). İş güvenliği liderliği, iş güvenliği iklimi ve iş güvenliği davranışı arasındaki ilişki: Metal üretim sektöründe Bir araştırma (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Akdeniz, B. (2019). "Liderlik Tarzları ve Emniyet Liderliği: İnsan Hatasından Kaynaklanan İş Kazalarını Önlemede Bir Çözüm Önerisi". Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 61, 132-144.

Borman, W. C., Motowidlo, S. M. (1993). Expanding the criterion domain to include elements of contextual performance. *Personnel Selection in Organizations* (71-98), San Francisco.

Chen, C. F., Chen, S. C. (2014). "Measuring the effects of Safety Management System practices, morality leadership and self-efficacy on pilots' safety behaviors: Safety motivation as a mediator", *Safety science*, Cilt 62, 376-385.

Chen, W., Li, J. (2016). "Safety performance monitoring and measurement of civil aviation unit", *Journal of Air Transport Management*, Cilt 57, 228-233.

Chen, Y., McCabe, B., Hyatt, D. (2017). "Impact of individual resilience and safety climate on safety performance and psychological stress of construction workers: A case study of the Ontario construction industry", *Journal of Safety Research*, Cilt 61, 167-176.

Donovan, S. L., Salmon, P. M., Lenné, M. G. (2016). "Leading with style: a literature review of the influence of safety leadership on performance and outcomes", *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, Cilt 17(4), 423-442.

Dönmez, D. (2019). Predicting job performance through personal factors: the mediating role of safety motivation and safety performance (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Erdener, M. (2019). Havacılıkta emniyet kültürü, emniyet kültürü ile emniyet yönetim sistemi (eys-sms) arasındaki ilişki ve olumlu (pozitif) emniyet kültürü oluşturulması için öneriler üzerine kavramsal bir araştırma (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Farh, L. J., Cheng, B. S., Chou, L. F. (2000). "A triad model of paternalistic leadership: Constructs and measurement", *Indigenous psychological research in Chinese societies*, Cilt 14, 3-64.

Fernández-Muñiz, B., Montes-Peón, J. M. & Vázquez-Ordás, C. J. (2017). "The role of safety leadership and working conditions in safety performance in process industries", *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, Cilt 50, 403-415.

- Fornell, C., Larcker, D. F. (1981). "Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error", *Journal of Marketing Research*, Cilt 18(1), 39-51.
- Gao, Y., Fan, Y., Wang, J., Li, X. & Pei, J. (2019). "The mediating role of safety management practices in process safety culture in the Chinese oil industry", *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, Cilt 57, 223-230.
- Griffin, M. A., Neal, A. (2000). "Perceptions of safety at work: a framework for linking safety climate to safety performance, knowledge, and motivation", *Journal of occupational health psychology*, Cilt 5(3), 347-358.
- International Civil Aviation Organization (ICAO). (2018). *Safety Management Manual*. <https://skybrary.aero/sites/default/files/bookshelf/5863.pdf>
- Inness, M., Turner, N., Barling, J. & Stride, C. B. (2010). "Transformational leadership and employee safety performance: A within-person, between-jobs design", *Journal of Occupational Health Psychology*, Cilt 15(3), 279-290.
- Kang, T. L., Su, G. J., Jang, S. S., & Sheu, S. C. (2001, Winter). "The development of leadership behavior scale for directors of technological and vocational schools in Taiwan", *Human Resource Management*, Cilt 1(3), 43-57.
- Kelloway, E. K., Mullen, J. & Francis, L. (2006). "Divergent effects of transformational and passive leadership on employee safety", *Journal of occupational health psychology*, Cilt 11(1), 76-86.
- Khan, N., Ahmad, I. & Ilyas, M. (2018). "Impact of ethical leadership on organizational safety performance: the mediating role of safety culture and safety consciousness", *Ethics & Behavior*, Cilt 28(8), 628-643.
- Khasanah, N., Kholil, K., & Sugiarto, S. (2019). "Analysis the effect of leadership to safety climate, safety culture and safety performance", *Asian Journal of Advanced Research and Reports*, Cilt 4(2),1-12.
- Lingard, H., Zhang, R. P. & Oswald, D. (2019). "Effect of leadership and communication practices on the safety climate and behaviour of construction Workgroups", *Engineering, Construction and Architectural Management*, Cilt 26(6), 886-906.
- Liou, J.J., Tzeng, G.H. & Chang, H.C. (2007). "Airline safety measurement using a hybrid model", *Journal of Air Transport Management*, Cilt 13(4), 243-249.
- Martínez-Córcoles, M., Gracia, F. J., Tomás, I., Peiró, J. M., & Schöbel, M. (2013). "Empowering team leadership and safety performance in nuclear power plants: A multilevel approach", *Safety Science*, Cilt 51(1), 293-301.
- Martínez-Córcoles, M. & Stephanou, K. (2017). "Linking active transactional leadership and safety performance in military operations", *Safety Science*, Cilt 96, 93-101.
- Mullen, J., Kelloway, E. K. & Teed, M. (2017). "Employer safety obligations, transformational leadership and their interactive effects on employee safety performance", *Safety Science*, Cilt 91, 405-412.
- Neal, A. & Griffin, M. A. (2006). "A study of the lagged relationships among safety climate, safety motivation, safety behavior, and accidents at the individual and group levels", *Journal of applied psychology*, Cilt 91(4), 946-953.

- Netjasov, F. & Janic, M. (2008). "A Review of Research on Risk and Safety Modelling in Civil Aviation", *Journal of Air Transport Management*, Cilt 14(4), 213-220.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory*. New York.
- O'dea, A., & Flin, R. (2001). "Site managers and safety leadership in the oil and gas industry", *Safety Science*, Cilt 37(1), 39-57.
- Pekpak Findikçiođlu, E. (2018). Investigation of workplace accidents in coal and mineral processing plants: unsafe acts, safety culture and safety leadership. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Penney, L. M. & Spector, P. E. (2005). "Job stress, incivility, and counterproductive work behavior (CWB): The moderating role of negative affectivity", *Journal of Organizational Behavior*, Cilt 26(7), 777-796.
- Robinson, S. L. & Bennett, R. J. (1995). "A typology of deviant workplace behaviors: A multidimensional scaling study", *Academy of Management Journal*, Cilt 38(2), 555-572.
- Rotundo, M. & Sackett, P. R. (2002). "The relative importance of task, citizenship, and counterproductive performance to global ratings of job performance: A policy-capturing approach", *Journal of Applied Psychology*, Cilt 87(1), 66-80.
- Setiono, B. A., Brahmasari, I. A. & Mujanah, S. (2018). "Effect of Safety Culture, Safety Leadership, and Safety Climate on Employee Commitments and Employee Performance PT. Pelindo III (Persero) East Java Province", *Sebelas Maret Business Review*, Cilt 3(1), 6-10.
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM). (2020). *Sektör Raporu*.
- Shi, H. (2021). "The influence of safety-specific transformational leadership and high-quality relationships on mindful safety practices through safety climate: A study in chinese petroleum industry", *Journal of Applied Security Research*, Cilt 16(3), 328-344.
- Singh, V. Sharma, S. K., Chadha, I. & Singh, T. (2019). "Investigating the moderating effects of multi group on safety performance: The case of civil aviation", *Case studies on transport policy*, Cilt 7(2), 477-488.
- Supardi, S., Chandrarin, G. & Sunardi, S. (2021). "Improving Safety Performance through Safety Leadership and Safety Behaviors", *Italienisch*, Cilt 11(2), 447-454.
- Spector, P. E., Fox, S., Penney, L. M., Bruursema, K., Goh, A., & Kessler, S. (2006). "The dimensionality of counterproductivity: Are all counterproductive behaviors created equal?", *Journal of Vocational Behavior*, Cilt 68(3), 446-460.
- Toderi, S., Balducci, C. & Gaggia, A. (2016). "Safety-specific transformational and passive leadership styles: A contribution to their measurement. TPM: Testing, Psychometrics", *Methodology in Applied Psychology*, Cilt 23(2), 167-183.
- Uçar, H. (2021). *Havacılıkta emniyet yönetim sistemi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Ünder, İ. (2017). "Dönüştürücü Lider Özellikleri Taşıyan Emniyet Liderleri: Kavramsal Bir Çerçeve", *Journal of Aviation*, Cilt 1(1), 18-25.

Ünder, Ü. (2015). Havaalanı Alışverişçilerinin Gümrüksüz Satış Mağazalarındaki Satın Alım Davranışlarının Kültürlerarası Karşılaştırmalı Analizi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Vinodkumar, M. N. & Bhasi, M. (2010). "Safety management practices and safety behaviour: Assessing the mediating role of safety knowledge and motivation", *Accident Analysis & Prevention*, Cilt 42(6), 2082-2093.

Wu, T. C. (2008). "Safety leadership in the teaching laboratories of electrical and electronic engineering departments at Taiwanese Universities", *Journal of Safety Research*, Cilt 39(6), 599-607.

Wu, T. C., Chang, S. H., Shu, C. M., Chen, C. T. & Wang, C. P. (2011). "Safety leadership and safety performance in petrochemical industries: The mediating role of safety climate", *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, Cilt 24(6), 716-721.

Wu, T. C., Chen, C. H., & Li, C. C. (2008). "A correlation among safety leadership, safety climate and safety performance", *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, Cilt 21(3), 307-318.

Wu, T.C. (2005). "The validity and reliability of safety leadership scale in universities of Taiwan", *International Journal of Technology and Engineering Education*, Cilt 2(1), 27-42.

Zohar, D. (2002). "The effects of leadership dimensions, safety climate, and assigned priorities on minor injuries in work groups", *Journal of Organizational Behavior*, Cilt 23(1), 75-92.

HAVA TAŞIMACILIK ENDÜSTRİSİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMININ YAZIN TARAMASI ve İSTANBUL HAVA LİMANININ GRI KÜRESEL RAPORLAMA GİRİŞİMİ DEĞERLENDİRMESİ

Zülal GÜNAL¹

Öz

Küreselleşen dünya şartlarında, en güncel araştırma konularının başında 'Sürdürülebilirlik' kavramı gelmektedir. İstanbul Hava Limanı, dünyanın en iyi 10 hava limanı sıralamasında 2. sırada yerini almıştır. Hızla değişen ve gelişen dünya şartlarında, elde edilen başarının sürdürülebilirliği ülke ekonomisinin gelişmesi ve politik güç kazanılması için son derece önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, hava taşımacılığında sürdürülebilirlik kavramının akademik araştırmasının yapılması ve İstanbul Hava Limanı İşletmesinin, emniyet, kapasite, verim ve çevre sorumluluğunda sürdürülebilirlik fonksiyonlarının GRI sürdürülebilirlik raporlama girişimi kapsamında değerlendirilmesinin yapılmasıdır. Bu amaçla, bir hava taşımacılık işletmesinin sürdürülebilir yönetim standartlarının belirlenmesi ve başarılı bir yönetim raporlama girişim rehberi oluşturulması problem olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada, kuramsal bir çerçeve ortaya konulmak üzere literatüre dayalı araştırma yöntemi seçilmiştir. Sonuçta, bütüncül bir yaklaşımla hava taşımacılığında sürdürülebilirlik kavramının alt boyutları kuramsal olarak ortaya konulmuştur. Ayrıca, İstanbul Hava Limanı sürdürülebilir yönetim standartlarının değerlendirilmesi için GRI kılavuzu kapsamında değerlendirilmesi yapılarak öneriler geliştirilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen kuramsal bilgilerin ve önerilerin bir sonraki akademik çalışmalara ışık tutması, yeni değişkenlerin tespit edilmesi, İstanbul Hava Limanı İşletme Yönetim yetkilileri başta olmak üzere Türk Hava Yolları ve Sivil Havacılık Genel Yönetimi alanında uygulamaya açık bir rehberin hayata geçirilmesi açısından önemi büyüktür.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Hava Taşımacılığı, İstanbul Hava Limanı, GRI Küresel Raporlama Girişimi

A LITERATURE RESEARCH of SUSTAINABILITY CONCEPT in the AIR TRANSPORT INDUSTRY and the GLOBAL REPORTING INITIATIVE (GRI) EVALUATION of ISTANBUL AIRPORT

Abstract

In the globalizing world conditions, the concept of 'Sustainability' is one of the most current research topics. İstanbul Airport ranked 2nd in the world's top 10 airport. In the rapidly changing and developing world conditions, the sustainability of this success is extremely important for the development of the country's economy and gaining political power. The aim of this study is to evaluate the sustainability standards of the İstanbul Airports in terms of safety, capacity, efficiency and environmental responsibility. For this purpose, the determination of the sustainable management functions of an air transport company and the creation of a successful management reporting initiative guide have been identified as a problem. In this study, a literature-based research method was chosen to present a theoretical framework. As a result, sub-dimensions of the concept of sustainability in air transportation have been put forward theoretically with a holistic approach. In addition, suggestions have been developed for the evaluation of the sustainable management standards of İstanbul Airport, by evaluating them within the scope of the GRI guideline. The research is of great importance in terms of shedding light on the theoretical information and suggestions obtained as a result of the research for the next academic studies, the determination of new variables, the implementation of a guide that is open to application in the field of Turkish Airlines and Civil Aviation General Management, especially the İstanbul Airport Operations Management officials.

¹ Öğr. Gör., Doktora Öğrencisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
E-Posta: 211413013@ogr.gelisim.edu.tr ; zulalgunal@hotmail.com ORCID: 0000-0003-3591-5545

Giriş

Günümüz işletmeleri, rekabetçi bir üstünlük elde etmek ve son teknolojik gelişmeleri takip edebilmek için tüm fırsatları kollamaktadır. Bu fırsatların başında sürdürülebilirlik kavramı gelmektedir. Sürdürülebilirlik kavramının temeli, Birleşmiş Milletler tarafından Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu başkanlığında, 1987 yılında, 'Ortak Geleceğimiz' raporunun sunulması ile atılmıştır (Karabulut, 2009, 60). Alan yazında, sürdürülebilir kavramı, doğal kaynakların verimli kullanılması, atıkların azaltılması, kaynakların geri dönüşümünün temin edilmesi, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının planlanması ve çevrenin sürekli korunması şeklinde tanımlanmaktadır (Torum ve Kucuk Yılmaz, 2009). Havayolu taşımacılığı, farklı coğrafyalar, ekonomik ve sosyo-kültürel yapılara sürekli uyumu gerektiren bir sektördür. Bu durum, havayolu işletmelerini birleşik rekabet stratejileri uygulamaya yönlendirmiştir (Karagülle ve Birgören, 2013, 34). Bu rekabet ortamında, İstanbul Hava Limanı, dünyanın en iyi 10 hava limanı sıralamasında ikinci sırada yerini almıştır (IATA, 2022). İstanbul Hava Limanı Türkiye ekonomisi için çok önemli bir hava limanıdır (Bulak, Sezgin, ve Çiftçi, 2021).

Bu bağlamda sürdürülebilir bir havalimanı yönetimi için stratejik kararlar almanın önemi büyüktür. İşletme yönetiminin, kamu yönetimi, sosyoloji, endüstri mühendisliği, siyaset bilimi, psikoloji ve sosyal psikoloji, antropoloji, iktisat ve siyaset bilimi entegrasyonunda bütünleşik bir bakış açısı ile incelenmesi ve bulguların raporlanması gerekir (Öztaş, 2017). Sürdürülebilir işletmenin vizyonu bir mimar gibi stratejik beyinsel analiz yapılarak oluşturulmalıdır (Gunal, 2021, 306). Bu bağlamda, küresel raporlama girişimi işletmelerin stratejik kararlarının alınmasında etkili bir raporlama sistemidir. Küresel Raporlama (GRI) işletmelerin sürdürülebilirlik raporlarının önceden belirlenmiş olan kılavuzlara uyumlu hazırlanmasına hizmet veren standart bir raporlama şeklidir (GRI, 2022).

Bütün bu verilerden hareketle, bu araştırma, literatüre güncel bilgilerin kazandırılması, yeni araştırmalarda kullanılmak üzere önerilen modelin test edilmesi, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, İstanbul Hava Limanı İşletmesi ve Türk Hava Yolları yetkilileri için küresel raporlama girişimine paralel sürdürülebilir strateji ve hedeflerin güncellenmesinde katkı sağlayacak önemli bir araştırma özelliği taşımaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Hava Taşımacılık Endüstrisi

Hava ulaşımının ekonomik büyümeye destek vermesi, istihdam yaratması, turizmi teşvik etmesi ve uluslararası ticareti mümkün kılması gibi etkileri ile sürdürülebilir kalkınmaya hizmet etmesi söz konusudur (Bükeç, 2020, 9). Hava taşımacılık endüstrisi ise ticaret ve seyahati aynı anda mümkün kıldığından, küresel ekonominin itici güçlerinden biri olarak bilinmektedir. Alan yazında, havayolu taşımacılık kavramı, yolcunun, kargonun ve postanın yer ve zaman faydası sağlayacak şekilde bir hava aracı ile yer değiştirmesi olarak açıklanmaktadır (Sarılğan, 2016, 6). Hava yolu taşımacılığı hava yolu işletmeleri tarafından belirlenen amaca hizmet üretmek ve kar elde etmek için kullanılan bir araçtır ve işletmelerin başarısı içinde bulunulan şartlara uyumu ile doğru orantılıdır (Başol, 2012, 69). Durumsallık Kuramı kapsamında, içinde bulunulan durum ve koşulların işletmenin süreçlerine olan etkisinin sektör yapısı paralelinde sürdürülebilir fonksiyonlar ile değerlendirilmesi gerekir (Öztaş, 2017, 235). Hava taşımacılık endüstrisinin, endüstriyel gelişmelere paralel olarak stratejik ve ticari kazanç amaçlı bir bakış açısı ile

değerlendirilmesi gerekliliği mevcuttur (Graham, 2014, 3). Günümüzde, çok sayıdaki havacılık işletmeleri, koşulları zorlayarak faaliyetlerini sürdürebilir kılmak için sürekli artan ihtiyaca cevap vermeye çalışmaktadırlar. Havacılık endüstrisinde yürütme ve koordinasyon fonksiyonlarının bir bütüncül perspektif ile değerlendirilmesi esas alınmaktadır (Karagülle ve Birgören, 2013, 60). Bu gerekliliğin en önemli sebebi sektörde yönetmelikler ve ayrı uzmanlık gereksinimlerinin fazla olmasıdır (Başol, 2012, 71). Havacılık endüstrisine özel riskler mevcuttur (Ceyhan, Erat ve Türkcan, 2022).

Öte tarafta, havacılık endüstrisindeki uçuş operasyonlarının belirlenen standartlar içinde yerine getirilmesi bir ekip yönetim zinciri ile olabilmektedir (Başdemir, 2020, 6). Dolayısı ile havacılık endüstrisinde somut ve elektronik belgelerin arşiv değeri çok önemlidir. Arşiv belgesi, bir kurumun yasal bir zorunluluğu neticesinde bir işin yapılması sırasında yaratılarak, teslim alınan, işlenen veya saklanan kayıtlı bilgi ve belge olarak tanımlanmaktadır. Elektronik belge ise bir kurumsal fonksiyonun yerine getirilmesi için alınan, üretilen, içerik, ilişki ve formatı ile ait olduğu fonksiyon için delil olan kayıtlı bir bilgi olarak bilinmektedir (Armağan, 2011). Bu sebeplerle, hava taşımacılık endüstrisinde sürdürülebilirlik kavramının küresel raporlama girişimi kapsamında, arşiv değeri taşıyacak tüm belgeler ile birlikte bütüncül bir perspektif ile değerlendirilmesi çok önemli bir faaliyettir (Günel, 2022b).

Sürdürülebilirlik Kavramı

İşletme bilimi, mikro ve makro boyutlardan bir işletmenin ele alınarak gerçekleşen tüm olayları neden ve sonuç ilişkisi ile değerlendirerek, gelecek ile ilgili kuramların ortaya konulmasına hizmet etmektedir (Gümüş, 2017, 2). İşletmelerin genel kabul görmüş amaçları kar elde etmek, satış gerçekleştirmek, sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk olarak bilinmektedir (Mucuk, 2011). İşletmelerin çağdaş amaçları arasında en başta geleni varlığın sürdürülebilmesidir (Akdemir, 2003). Varlığın sürdürülebilmesi nicelik artışı kapsamında büyümeyi gerektirir. Sürekli büyüyen bir işletme kâr elde eder ve sürekli gelişerek sürdürülebilirliği sağlar. Sürekli büyümenin en önemli kriteri ise harcanan enerji miktarında tasarrufun sağlanmasıdır (Gümüş, 2017, 29). Dolayısı ile global normların hedeflenmesi esastır. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik kelimesi sürdürmek kelimesinden türetilmiştir (Aksoy, 2013). Sürdürülebilirlik kavramı, tarım ve ekolojik açıdan verimlilik açısından değerlendirilerek engellere rağmen verimliliği koruyabilme olarak tanımlanmaktadır (Becker, 1997). Sürdürülebilirlik; dayanmak, ayakta kalmak, desteklenmek, korumak ve sürdürmek anlamlarını da taşımaktadır. Yönetim kavramı içinde maddi ve beşerî kaynakların optimum uyumu ve iş birliği, sürdürülebilirlik açısından değerinin ortaya konulması ile mümkündür (Gümüş, 2017, 40). Böylece grup ekonomisinden yararlanılması şart koşulur. Günümüzün en önemli grup paylaşımı iletişim alanında olmaktadır ve böylelikle küresel çapta sürdürülebilir bir iletişim sağlanabilmektedir. İşletmeler, kontrollü internet ortamları, kurumsal web siteleri, e-ticaret siteleri, mikro siteler, kurumsal bloglar, sosyal ağ sitelerindeki kurumsal hesaplar kesintisiz olarak kullanılarak ticaret ve işletme yönetimi sürekliliği sağlanabilmektedir (Kılıç ve Önder, 2021).

Günümüzün çalışma dünyasının en önemli gereksinimlerinden bir tanesi de bağımlılık ilişkisi ve grup çalışmasına yatkınlık gereksinimidir. Sürdürülebilir işlerin bireylerin işleri tek başına değil takım çalışması ile başarılması mümkündür. Örgütlerin kendilerini hızla değişen koşullara uyum sağlarken yeniden keşfetmeleri gerekmektedir (Günaydın, 2001).

Bir başka bakış açısı ile sürekli bir gelişim kavramına esir olan dünyamızda, gökteki yıldızların yeryüzüne çekildiği bir ilişki içerisinde tüm sektörler faaliyet göstermeye başlamıştır. Hemen hemen her örgütte sürdürülebilirliğin sağlanması için sanal pazarlamalar, internette markalaşma ve hatta astrolojinin bir meta olarak pazarlanması söz konusudur (Kılıç, 2011).

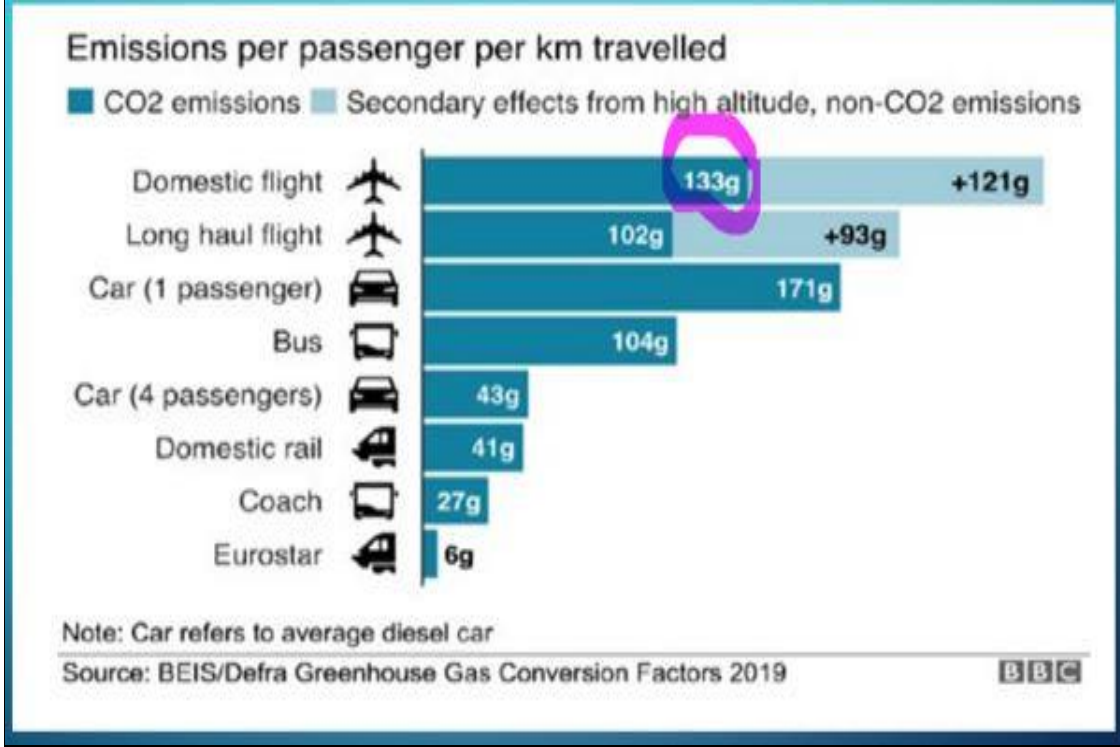
Diğer tarafta havacılık sektörü uluslararası kurallara bağımlı olması ve küresel çapta turizme hizmet vermesi nedeni ile kültürel bir sürdürülebilirlik kapsamında bulunmaktadır. Toplumsal değişimler, toplumun kültür ve kimlik bünyesinde birtakım değişiklikler meydana getirir. Ancak bazı toplumlar, kapalı toplum özelliği gösterdiğinden kültür ve kimlik özelliklerinin devamlılığı daha kolay sağlanır (Kaya, 2013). Konuya bu açıdan bakıldığında sürdürülebilirlik kavramının kültürel bir özellik taşıdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Öte tarafta, küresel yenilenebilir temiz enerji kaynakları açısından sürdürülebilirliğin sağlanması, karbon salınımlarının sıfıra yakınlaştırılması çabası ile doğru orantıdadır. Yapılan bazı araştırmalarda, yenilenebilir ve temiz enerji kaynakları bakımından ileri derece zengin olan Türkiye'nin fosil enerji kaynaklarından tüketmek yerine rüzgâr, hidrolik, deniz dalgası ve termalden elde edilen enerji kaynakları tüketiminin her anlamda teşvik edilmesi gerçeği ortaya konulmuştur (Sarıışık, 2020).

Hava Taşımacılığında Sürdürülebilirlik Kavramı

Hava taşımacılığında sürdürülebilirlik kavramı, üç unsur dâhilinde incelenmektedir. Bunlar; hava tarafı, çevre ve yer tarafıdır (Kılış & Ashrae). Başlıca hava taşımacılık faaliyetleri bilgisayarlı rezervasyon sistemleri, güvenlik hizmetleri, ikram hizmetleri, hava aracı bakım hizmetleri, finansal hizmetler, tur operatörlüğü, havaalanı hizmetleri, tarifersiz havayolu taşımacılığı, terminal işletmeciliği, uçak kiralama, bilgi teknolojileri hizmetleri, gümrüksüz mağaza işletmeciliği ve sigorta hizmetleri olmak üzere yapılandırılmıştır (Günel, 2021). Havayolu taşımacılık faaliyetlerinin; uçuş öncesi, uçuş sırası ve uçuş sonrası olmak üzere aksamayan bir hizmet anlayışı ile süreklilik arz eden bir iyileştirme ve geliştirme içinde sunulması önem arz etmektedir (Gerede, 2002). Bu hizmetlerin ifası sırasında havacılık otoritelerine bağımlılık söz konusudur. Türkiye'de Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) başta olmak üzere, uluslararası alanda, gerek Avrupa Sivil Havacılık Otoritesi (EASA), gerek Uluslararası Hava Taşımacılık Birliği (IATA), gerekse Uluslararası Sivil Havacılık Organizasyonları (ICAO) ve nihayetinde Avrupa Havacılık Otoriteleri Birliği (JAR) kapsamında oluşturulan tüm talimatların sürdürülebilir bir yönetim hedefine hizmet etmesi beklenmelidir (Thomas, 1997). Bu bağlamdan hareketle sürdürülebilirliğin sağlanmasındaki en temel noktanın havacılık otoriteleri ve havayolu işletmeleri ile iş birliğine gidilmesi gereği olduğu anlaşılmaktadır. Her türlü yeni hizmet, teknolojik değişiklik, politik unsurlar, Avrupa Birliği, Open-Sky olarak bilinen açık sema anlaşmaları, kanun, tüzük ve yönetmeliklerde yapılan değişiklikler, yapısal farklılıklar, yönetimdeki strateji ve plan değişiklikleri, SHY 6A (Ticari hava taşımacılığı işletme yönetmeliği) ve SHT OPS-1 (Uçakla hava taşıma işletmeciliği operasyon usul ve esasları talimatı) uyum zorunluluğu kapsamında değerlendirilmelidir (Başol, 2012, 71).

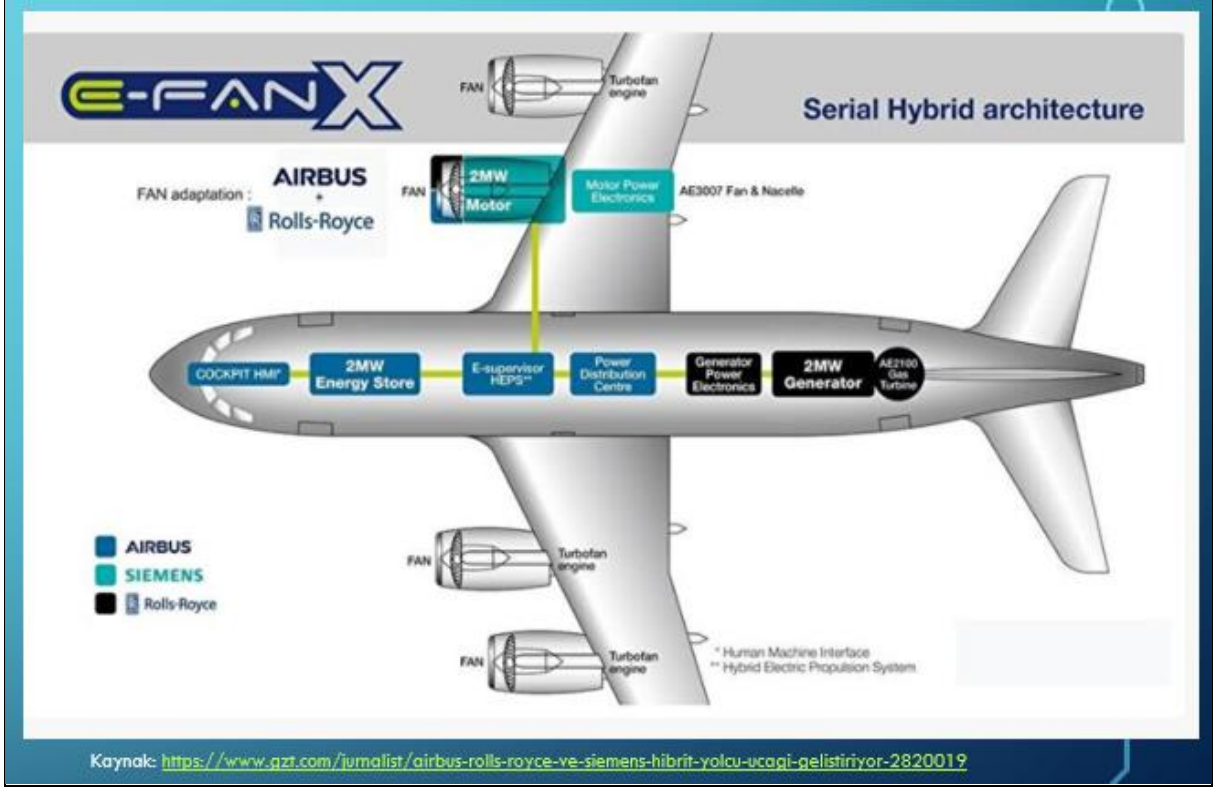
Öte tarafta, hava taşımacılık endüstrisinin sürdürülebilirliğinde en önemli etkenlerden birisi yakıt maliyetleridir. Havacılık yakıtı tipik olarak havayolu maliyetlerinin yüzde 25'inden fazlasını ve havayolu karbondioksit (CO₂) emisyonlarının yüzde 97'sinden fazlasını oluşturduğundan yakıt verimliliğine odaklanmak hem ticari hem de çevresel açıdan anlamlıdır. Şekil 1'de 2019 Yılına ait farklı ulaşım şekillerinden kaynaklanan emisyon oranları bulunmaktadır (Çukur, 2022).

Şekil 1: Farklı Ulaşım Modlarından Kaynaklı Emisyon Oranları (2019)

Kaynak: Çukur, 2022.

Havacılık, en hızlı büyüyen sera gazı emisyon kaynaklarından biridir (Kılış, 2019). Havacılıktan gelen yakıt taleplerinin 2025 yılına kadar her yıl yüzde 1,9 ile yüzde 2,6 arasında artacağı tahmin edilmektedir (Semercioğlu ve Abay, 2021). Yakıt tüketiminin ve dolayısıyla emisyon salınımının azalmasıyla çevre üzerindeki olumsuz etkilerin de azalması beklenmektedir (Sarışık, 2020). Uluslararası Hava Taşımacılık Birliği (IATA) tarafından yapılan açıklamaya göre hava taşımacılık işletmelerinin 2050 yılına kadar karbon emisyon hacmini yarı yarıya indirmeleri yüksek oranda iyileştirme sağlayacaktır. Azaltma stratejisinin dört fazı vardır. Bunlar, teknoloji, operasyonlar ve alt yapı, sürdürülebilir havacılık yakıtları (SAF) ve son olarak yapıcı ekonomik önlemlerin alınması olarak gösterilmektedir (IATA, 2022). Bu bağlamda, ilk kez Türk Hava Yolları uçaklarında, 02 Şubat 2022 tarihinde çevreci yakıt kullanımına başlanmıştır. Neo MAX 787 Yakıtı ile %15 verim sağlanmıştır. TK 1823 sefer sayılı uçuşla Paris'e uçuş gerçekleştirilmiştir (AA, 2022). Öte tarafta Airbus Firması tarafından yakıt masraflarını azaltmak üzere emisyon değerlerini düşürecek hibrit uçak projesi başlatılmıştır. Rolls-Royce ve Simens ortaklığında, ilk hibrit uçağın 2020 yılı bitmeden uçuşa hazır olacağı açıklanmıştır. Şekil 2'de E-Fan X adlı ilk hibrit yolcu uçağı modeli görülmektedir.

Şekil 2: Airbus, Simens, Rolls-Royce İş birliği Projeleri, Hibrit Uçak Prototip (E-FanX)

Kaynak: Akgündüz, 2022.

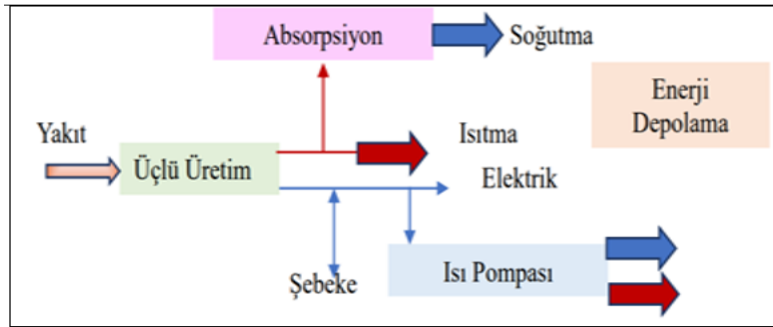
Hibrit uçak projesi kapsamında tek koridorlu yolcu uçaklarında yakıt masraflarının düşürülmesi hedeflenmektedir. British Aerospace tarafından yürütülen 146 kısa mesafeli yolcu uçağının dört turboprop motoru mevcuttur. Bu motorlardan bir tanesinin 2MW gücünde elektrikli bir motorla değiştirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, IATA tarafından 2050 yılı için çıkartılan yol haritası kapsamında, strut-braced wing kanatlar, BWB denilen birleştirilmiş kanat gövdeler ve hibrit elektrikli uçakların kullanılması öngörüsü paylaşılmıştır. Bu bağlamda, 2020 yılına kadar turboprop motorların gelişmesinin %25 oranında yakıt verimliliği öngörüsü mevcuttur. 2040 yılına kadar yeni uçak konfigürasyonları ve etki sistemlerinin geliştirilmesi beklenmektedir (Çukur, 2022). Diğer tarafta Havelsan Firması tarafından da uçakların geliştirilmesi ve yakıt performansının artırılması çalışmaları devam etmektedir. Şekil 3'de görüleceği üzere 01 Şubat 2022 tarihinde, Airbus A329 Neo uçak simülasyon testi gerçekleştirilmiştir (Savunmasanayidergilik, 2022).

Öte tarafta, yakıt tasarrufu ile sürdürülebilirliğin ivme kazanması için havacılık endüstrisinde 2022-2040 yıllarına ait yakıt tasarruf hedefleri belirlenmiştir. Bu hedefleri temsil eden bir örnek Tablo 1'de sunulmaktadır (Çukur, 2022).

Zaman Çizelgeleri ve Örnekler		Referansa* Kıyasla Jet Yakıt Yanması Üzerindeki Etkisi
Güncel-Operasyonel	Mevcut: Daha yüksek baypas ve basınç oranları, daha hafif malzemeler	%10-15*
Evrimsel gelişme	2025 yılına kadar: Yüksek basınçlı çekirdek + ultra yüksek baypas oranı dişli turbofan	%20-25*
Devrim niteliğinde gelişme	~ 2030: Açık rotor	%30*
	~ 2030-2040: Hibrit elektrikli itki (pil kullanımına bağlı olarak)	%40-80*
	~2035-2040: Tamamen elektrikli itki (yenilenebilir kaynaklardan birincil enerji)	%100*e kadar

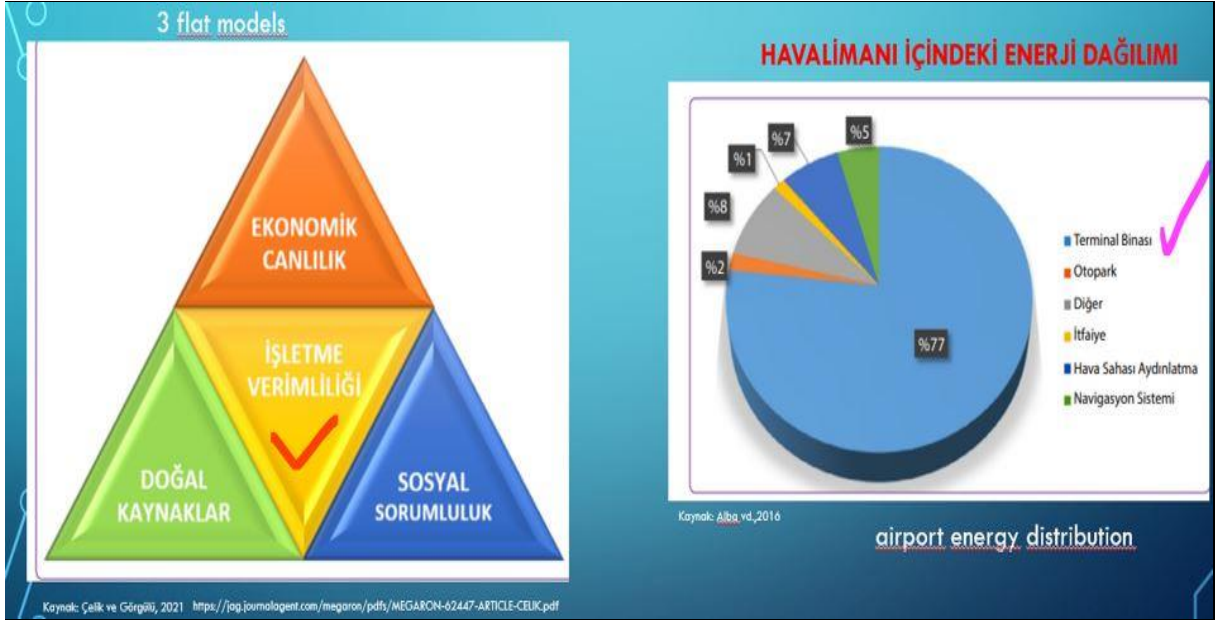
Tablo 1: Havacılık Endüstrisi 2022-2040 Yakıt Tasarruf Hedefleri
Kaynak: Çukur, 2022.

Alan yazında, yenilenebilir kaynaklar kavramı incelendiğinde, 1970'li yıllardan sonra petrol krizi sonrasında, fosil yakıtlara alternatif olarak tükenmeyen enerji kaynaklarını bulma zorunluluğunun başladığı görülmektedir (Sarıışık, 2020). Dünyadaki doğal kaynakların her geçen gün azalması neticesinde en önemli kaynak olarak güneş gösterilmektedir (Chu, 2011, 28). Bu bağlamda havacılık endüstrisi ile ilgili tüm master planların deniz yakınında oluşturulması önemli bir faktör olarak söylenebilir. Örneğin İstanbul Hava Limanı, rüzgâr alan Karadeniz Bölgesi yakınındadır. Bu bağlamda trijenerasyon sistemi ve atıklardan elde edilen biyogaz ile desteklenme sistemlerinin kullanımının %35 enerji tasarrufu sağlanması mümkündür. Şekil 3'de bir örnek model bulunmaktadır (Kılış, 2019).

Şekil 3: İGA Örneği ile Üçlü Üretim Temel Şeması
Kaynak: Kılış, 2019.

Havayolu taşımacılığı sürdürülebilirliği için Şekil 4'de görülmekte olan üç daire modeli önerilmektedir (Görgülü ve Çelik, 2021). Ayrıca bu kapsamda, terminal binalarındaki enerji kullanımının %77'lik bir oranla en yüksek seviyede olması hususunun ekonomik bir modelle şekillendirilmesine ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır (Günel, 2022b).

Şekil 4: Sürdürülebilir Havacılık Modeli
Kaynak: (GRI, 2022).

Diğer tarafta, sürdürülebilir büyümenin ve gelişimin en önemli adımlarından bir tanesi de dönüşüm yapabilen havalimanına sahip olmaktır (Argüello, Bard, & Yu, 1998, 16). Bu bağlamda, listeleme problemini en iyi şekilde çözmek için etkin bir yöntem sunulmalıdır (Sun, Brauner, & Hornby, 1998, 47). Tam zamanında havayolu planlaması için en uygun yaklaşım kararı alınmalıdır (Gershkoff, 1998, 158). Uçak yer hareketi simülasyon sistemleri, ekip eşleştirme optimizasyonu, havayolu düzensiz operasyonları sırasında ekip yönetimi için bir karar destek çerçevesinin oluşturulması sürdürülebilirliğin en etkin fonksiyonları olarak belirtilmektedir (Luo & Yu, 1998, 418). Ayrıca, hava trafik akış yönetimini gerçekleştirmek için optimizasyon kullanımı, havayolu sistem operasyonları kontrol süreçlerinin kaliteli yönetimi, karmaşık konfigürasyon modelinin verimi, entegre havayolu program planlaması, yer gecikme programı için bölünemez kaynaklarla iniş ve kalkış sağlanması ve bölünebilir kaynaklara sahip yer gecikme programı uygulanması hususlarında stratejik kararlar alınması tüm operasyonların sürdürülebilir olmasını sağlayacaktır (Yu, 1998, 399).

Modern sürdürülebilir havacılık endüstrisinin en önemli konseptleri arasında vizyon belirlenmesi ve hedeflerle uyumun sağlanması vardır (Coulby, Mott, & Carney, 2015, 9). İşletme planlamalarının amaçlar ve hedefler ile uyumlu olması gerekir (Gümüş, 2017, 28). Bu kapsamda, hava taşımacılık endüstrisinde sürdürülebilirlik hedeflerinin en başında sıcaklık artışının 1.5 derecede tutularak 1.5 net sıfır karbon sağlanması bulunmaktadır (Kılış B. , 2019).

Ayrıca Havalimanı Kooperatif Araştırma Programı (ACRP) tarafından belirlenen havalimanı kriterlerinin karşılanıp karşılanmadığı konusu da önemlidir. Bu program kapsamında on beş madde altında kriterler belirlenmiştir (Sustainable airport construction practices, 2022).

Havacılık endüstrisinin sürdürülebilirliğinde iş birliklerinin rolü de büyüktür. Bu bağlamda, Clean Sky 2 (Temiz Gökyüzü Projesi) ortak teknoloji girişimi olarak bilinen Avrupa'nın en büyük ölçekli araştırma geliştirme ve yenilik programı kapsamında, Temiz Gökyüzü Ortak Girişimi 11. Proje çağrısı yapılmıştır. Bu proje kapsamında Şekil 5'de görülen açık rotor motor tam ölçekle geliştirilerek test edilmiştir (CleanSky, 2019).

Şekil 5: Temiz Gökyüzü Projesi Açık Rotor Motor Testi
Kaynak: CleanSky, 2019.

Diğer tarafta, European Green Deal olarak bilinen Avrupa Yeşil Mutabakatı, Avrupa Birliği'nin yeni büyüme stratejilerinden birisidir. Bu kapsamda, iklim nötr bir kıta planı dâhilinde sera gazı emisyonununun %25'lik orandan %50'lik orana çıkartılarak Avrupa'nın ilk nötr kıta olma hedefi mevcuttur (MC2Haber, 2022).

İstanbul Hava Limanı İGA İşletmesi

Bir hava taşımacılık işletmesinin en önemli misyonu havacılık sektöründe uluslararası standartlarda, kaliteli, güvenli, konforlu, insana ve çevreye duyarlı ileri teknoloji ürünü alt yapı ve sistemlere ve yetişmiş insan gücüne dayalı hava seyrüsefer ve hava limanı hizmetlerinin sunulmasıdır. Dünyanın en modern terminal binaları New York JFK TWA terminal binası ve Washington D.C. Dulles terminal binalarıdır (Günel, 2018). Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı (ICAO) havaalanlarının tasarımı ve işletimi hakkında gerekli tüm süreçleri tanımlamıştır (Annex 14 Aerodromes, 2009).

İstanbul Hava Limanı (YHL) 2018 yılında hizmete sunulmuştur (Tanyaş ve Düzgün, 2017). İstanbul Yeni Havalimanının yaratacağı doğrudan veya dolaylı istihdam oranı 2025 yılı için 194-225 bin kişi olarak planlanmıştır. YHL, 3,8-4,4 milyar ABD Dolar katma değer ile Türkiye'nin ulusal ekonomisine katkı sağlamak üzere 1,25 Milyar Euro yatırım maliyeti ile Türkiye Devleti'nin

tek kaleme yaptığı en büyük yatırım projesi olma özelliğine sahiptir (Günel, 2018). Ayrıca İstanbul Hava Limanının yaratacağı ekonomik etkinin analiz verileri Tablo 2’de görülmektedir.

Ekonomik Etki	Küresel	Ayrışan	Düzenleme Altında Büyüme
İstihdam	225.677	194.295	212.695
Gelir – milyon TL	7.802	6.723	7.357
Gelir – milyon dolar	4.358	3.756	4.110
Katma değer – milyon TL	72.802	62.829	68.722
Katma değer – milyon dolar	40.671	35.099	38.391
GSMH	%4,89	%4,22	%4,61

Tablo 2: YHL Ekonomik Etki Analizi

Kaynak: (YHL, 2016)

YHL özellikleri Kanal İstanbul Projesi ve 3. Köprü Projesi entegrasyonunda değerlendirilmelidir. Bu havalimanının ekonomik ömrü 100 Yıl olarak tasarlanmıştır (YHL, 2016). İstanbul Avrupa Yakası’nda 76,5 milyon m² büyüklüğünde bir alana inşa edilen havalimanı, 29 Ekim 2018 tarihinde hava trafiğine açılmış ve İGA (İstanbul Grand Airport) işletmesi tarafından işletilmektedir. Yıllık yolcu kapasitesi 200 milyona yakın olan havalimanının, 6 adet pisti, 6,5 milyon m² büyüklüğünde apron alanı ve 500 uçak park kapasitesi bulunmaktadır. 70.000 araç kapasitesi mevcuttur. 17 katlı kulesi vardır. Dünyanın en büyük havalimanı olma özelliği yanı sıra çatı mimarisi inşasında Mimar Sinan tarzından esinlenerek Osmanlı motifleri kullanılmıştır (Günel, 2018). Hava Trafik Kule binası 5.000 m²’lik bir alana sahiptir ve tüm fazlar tamamlandığında en yüksek kulenin 95 metre uzunluğunda olması beklenmektedir (M5Dergi, 2022). Bu bağlamda, toplamda 3 kule ve 1 adet yaklaşma kontrol merkezi (APP) yer alacaktır. Halihazırda 14 adet check-in bankosu ve beş yüz adet check-in noktası bulunmaktadır (Kılıç ve Turgut, 2019). Dört fazda inşaatı tamamlanması düşünülen havalimanının halihazırda tek fazı tamamlanmış olup; 3 pist ve 90 milyondan fazla yolcu kapasitesi mevcuttur. Tüm fazlar tamamlandığında 300 adetten fazla destinasyona uçuş planlanmaktadır (İGA, 2022).

Öte tarafta, sürdürülebilirlik gerekleri olarak ısı üreten kazanlar, soğutma grupları ve jeneratörlerin yerinde enerji üretme özellikleri yoktur. Kojenerasyon, trijenerasyon sistemleri, copex ısı pompa teknolojisi, rüzgâr enerjisi, güneş enerjisinden faydalanmayı sağlayacak ısı depolama sistemi, atık yönetimi, lowex enerji binası, akılcı ısıtma ve soğutma üniteleri, körükteki uçaklara verilmek üzere verimli enerji hava sistemleri gibi pek çok havalimanında mevcut olan çevre dostu sistemlerde eksiklikler vardır (Kılıç & Ashrae).

İstanbul Hava Limanı tanıtım reklamları dikkat çekmektedir. Özellikle Covid-19 kriz dönemi yayınlanan ‘#BizberaberOlunca’ sloganı taşıyan reklam, kurumsal reklam filmi seçilmiştir (Ertek ve Ertek, 2020). Alan yazında bulunan başka bir araştırma sonuçlarına göre İstanbul Hava Limanı’nın yolculardaki kalite algısının yüksek olduğu ortaya konulmuştur (Aşık, 2019).

Sürdürülebilir Kalkınma Derneği üyesi olan İGA organizasyon şeması analizinde, sürdürülebilirlik çalışmalarının 2014 yılında çevre ve peyzaj direktörlüğü kurulması ile başladığı anlaşılmaktadır (Günel, 2022.b), (SKDTürkiye, 2022).

Küresel Raporlama Girişimi

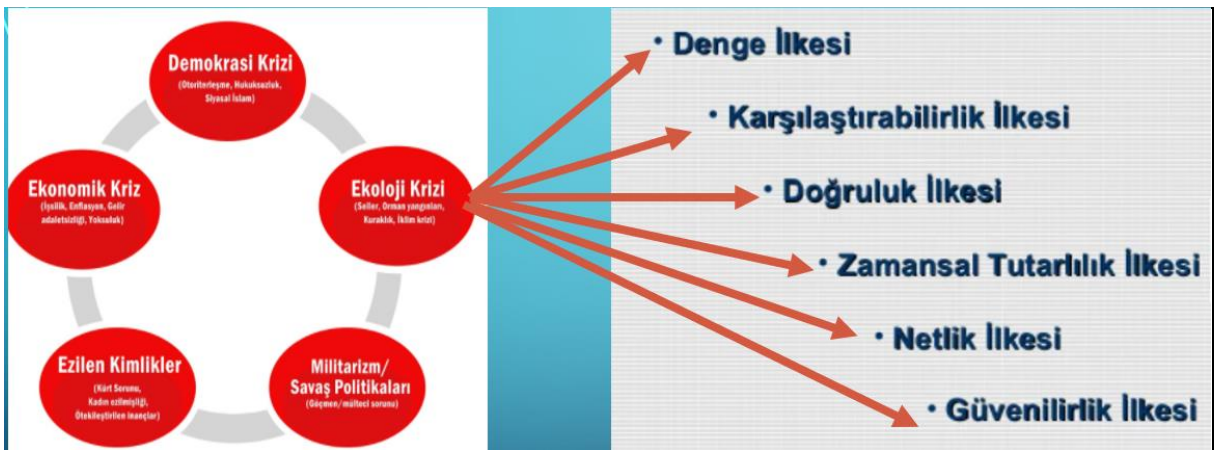
Küresel raporlama girişimi olarak bilinen GRI Standartları, bir kuruluşun, ekonomi, çevre ve insanlar üzerindeki etkilerini karşılaştırılabilir ve güvenilir bir şekilde raporlamasını sağlayan bir raporlama girişimidir (Gedik, 2020). Alan yazında, küresel sürdürülebilirlik raporlarında, vizyon ve strateji, yönetim, kurumsal ve sosyal sorumluluk, paydaşların katılımı, ekonomik, çevresel ve sosyal konulara öncelikli yer verildiği görülmektedir (Şahin ve Çankaya, 2018). Ana hatları ile raporlamanın, GRI girişimi ve G4 standartları olmak üzere iki alt boyutu vardır (GRI, 2022). GRI raporlarındaki verilerin değerlendirilmesi ile sürdürülebilir havalimanı yönetim stratejilerinin belirlenmesindeki etkinliği önemlidir (Bulak, Sezgin ve Çiftçi, 2021). Şekil 6'da GRI Standartlarının kodları görülmektedir. Geleceğe raporlama yapılması amacıyla yönelik olarak sektör raporlama kodları GRI 100 evrensel, 200 ekonomik, GRI 300 çevre ve 400 sosyal alanda olmak üzere belirlenmiştir (Günel, 2022b).

Şekil 6: GRI Standartları

Kaynak: (GRI, 2022).

Ayrıca GRI ilkeleri Şekil 7'de görülmektedir.

Şekil 7: GRI Standartları İlkeleri

Kaynak: (GRI, 2022).

GRI-G4 içerik endeksi ise sosyal, çevresel ve ekonomik performansın iyileştirilmesine yönelik uygulamaların sonuçlarını kapsamaktadır. GRI-G4 sürümü temel ve kapsamlılık kriterleri Tablo 3'de bulunmaktadır (Günel, 2022b).

Genel Standart Bildirimler	'Uyumluluk' - Temel (Bu bilgi her durumda bildirilmelidir)	'Uyumluluk' - Kapsamlı (Bu bilgi her durumda bildirilmelidir)
Strateji ve Analiz	G4-1	G4-1, G4-2
Kurumsal Profil	G4-3 – G4-16	G4-3 – G4-16
Tanımlanan Öncelikli Unsurlar ve Çerçevesel	G4-17 – G4-23	G4-17 – G4-23
Paydaş Katılımı	G4-24 – G4-27	G4-24 – G4-27
Rapor Profili	G4-28 – G4-33	G4-28 – G4-33
Yönetişim	G4-34	G4-34 G4-35 – G4-55(*)
Etik ve Dürüstlük	G4-56	G4-56 G4-57 – G4-58(*)
Sektörler için Genel Standart Bildirimler	<i>Kuruluşun faaliyet gösterdiği sektör için mevcutsa gereklidir(*)</i>	<i>Kuruluşun faaliyet gösterdiği sektör için mevcutsa gereklidir(*)</i>

Tablo 3: GRI G4 Standartları

Kaynak: (G4-GRI, 2022)

Yöntem

Bu çalışmada, temel olarak kavramsal araştırma metodolojisi kullanılmıştır. Kuramsal tartışmaya sunulan, kuram geliştirilmeye yönelik niteliksel bir inceleme kapsamındadır. Bir kavramın kuramsal tartışması ve bu tartışmadan kaynaklanacak kuramsal tanımından hareketle varsayımlarda bulunmak mümkün olur (Erdoğan, 1998). Çalışmada, ikincil kaynaklar kullanılmıştır.

Metodoloji

Bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımı kullanılmıştır. Nitel araştırma yaklaşımı yorumlayıcı ve doğal bir yaklaşım olarak bilinmektedir (Akdemir ve Kılıç, 2021). Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan belge inceleme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir ve belgesel tarama yapılmıştır. Araştırma, 01 Şubat 2022 – 10 Mart 2022 tarihleri arasında, İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Dolayısı ile bu araştırma kuram geliştirmeye yönelik teorik temellerin araştırması çerçevesinde, literatür konum araştırması kapsamında olup; bir inceleme değeri taşımaktadır (Merriam, 2018). Bu çalışmada, betimleyici nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Böylece tek bir durumun yakından ve derinlemesine anlamının ortaya konulması sağlanmıştır (Silverman, 2019). Durum araştırmaları kapsamlı bilgi içerir ve dünyada gelişen önemli olgular ile ilişkili olan güvenilir verileri elde etmenin en geçerli yolu olarak bilinmektedir (Russell, 2019). Böylece araştırma konusuna tüme varım strateji yaklaşımı uygulanmıştır. Ayrıca, öneriler bölümünde bir sonraki araştırmacılara yol gösterecek ve nicel araştırmalarda kullanılmak üzere bir hipotez modeli çizilmiş ve değişken ilişkilerinin analiz hedefine uygun açıklaması yapılmıştır.

Örneklem Grubu

Örneklem grubu olarak, araştırma konusu ile bağlantılı, TR Dizin Sosyal ve beşerî bilimler veri tabanı dergi listesinde bulunan veriler ile kitaplar incelemeye tabi tutulmuştur. Ayrıca tüm ikincil veriler kullanılarak maksimum çeşitlilik ölçütü belirlenmiştir. Bu örnekleme yönteminde araştırma amaçları doğrultusunda çeşitliliklerin belgelenmesi ve önemli genel geçer kalıpların tanımlanması daha kolay olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Böylece, önemli bilgi kaynaklarına ulaşılmış ve derinlemesine inceleme yapılabilmektedir.

Veri Toplama

Veri toplama, ikincil kaynaklardan elde edilen tüm belgelerin incelenmesi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Belge inceleme tekniği elde edilen tüm bilgilerin ve belgelerin özgün kavramlar açısından taranması tekniğidir (Akdemir ve Kılıç, 2021). Bu kapsamda, kitaplar, tezler, makaleler, yayınlanmış faaliyet raporları, değerlendirme raporları ve bilgisayar veri tabanı-internet incelemeleri neticesinde elde edilen bulgular sunulmuştur.

Veri Analizi

Veri analizi, betimsel analiz ve içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Özellikle nitel verilerin analizinde kullanılan tümden gelim analizinden yola çıkarak, tümevarım analizi yapılması karmaşık durumların aydınlatılmasında güçlü bir analiz potansiyeli oluşturmaktadır.

Böylelikle karşılaştırmalı veriler incelenerek gizli veriler ortaya konulabilmektedir (Neuman, 2014). Ayrıca, bu çalışmada, derin ve bütüncül bir veri toplama analizi yapılmıştır. Verilerin analiz süreci ayrıntılı şekilde açıklanmış sonuçlara nasıl ulaşıldığına ilişkin tüm boyutlar ortaya konulmuştur.

Tutarlılık ve Geçerlilik

Nitel araştırmalar kapsamında güvenilirliğin sağlanması araştırma müddetince elde edilen tüm bilgilerin ve izlenen yolun detaylı açıklanması ile gerçekleşir. Nitel araştırmalardaki geçerlik, yöntemlerin, yaklaşımların ve tekniklerin gerçekte araştırmak istediğiniz konularla ilgili olup olmadığına odaklanmak önemlidir. Bir çalışmanın sonuçlarının ne kadar doğru olduğu, araştırmanın amacının ve buna katılanların sosyal gerçekliğinin doğru bir şekilde yansıtılıp yansıtılmadığıdır (Yağar ve Dökme, 2018). Dolayısı ile bir araştırmanın güvenilirliği ölçmede tutarlılık anlamına da gelmektedir. Bu bağlamda, tutarlılık ve geçerlilik farklı zamanlarda çalışmanın tekrarlanması ile şekillenen bir olgudur (Paunch, 2005). Yapılan bu çalışmada kullanılan ikincil kaynakların güvenilirlik ve geçerliliği yayınlanmış kitaplar ve makaleler kapsamında tutarlılık içermektedir. Ayrıca, 10 Mart 2022 tarihi itibarı ile sosyal medya ile paylaşılmış kurumsal faaliyet raporları kapsamında yapılan küresel raporlama girişimi değerlendirmesinin başka bir çalışmada farklı bir zaman diliminde gerçekleşmesi ile tutarlılık kesinleştirilmesi mümkün olacaktır. Bu nedenle, bu araştırmanın güvenilirlik ölçüsünü elde etmenin yolu bir denetim ve karar izi oluşturmaktan geçmektedir (Daymon, 2010). Ayrıca bu çalışmada, güvenilirlik kapsamında araştırmanın her bir süreci ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Gerekli yeterliliğin sağlanması için doktora eğitim sürecinde alınan tüm eğitimler ve 30 yıllık havacılık öğretmenliği tecrübesi ve eğitim dokümanlarından faydalanılmıştır. Öte yanda, alan yazından alıntılar yapılarak tüm süreç desteklenmeye çalışılmış ve süreç takibinde sürekli not tutularak kapsamlı ve mukayeseli karşılaştırmalar yapılmıştır. Sayfa sınırlılığı, kaynakça dâhil 8000 kelime ile kısıtlanmış olduğundan konu ile ilgili sınırlı sayıdaki verilere yer verilmiştir.

Sonuçlar

Bu araştırma, hava taşımacılık endüstrisinde sürdürülebilirlik kavramının yazın taraması ve İstanbul Hava Limanının GRI Küresel Raporlama Girişimi değerlendirilmesinin yapılması amacı ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda İstanbul Hava Limanı İGA İşletmesi ile ilgili olarak elde edilen bulgular şöyledir:

İGA İşletmesi tarafından çevre ve sürdürülebilirlik planları gerçekleştirilmiştir (GRI, 2022). Başlıca planların arasında Ulaştırma Denizcilik Bakanlığı tarafından CED (Çevresel etki değerlendirmesi) sürecinin tamamlanması hedefi bulunmakta olup bu hedef Mayıs 2013'te tamamlanmıştır.

Çevre ve sürdürülebilirlik direktörlüğünün kurulması planı incelendiğinde Ocak 2014'te bu planın gerçekleştiği görülmüştür.

Terminal ve otopark için LEED sertifikası alınması ise Mart 2015'de gerçekleşmiştir. Leed sertifikası, yeşil binaların tanımlanması ve denetlenmesi için birtakım kriterlerin karşılanması sonucu alınabilmektedir. Bu bağlamda, 40-49 puan sertifika alımı, 50-59 puan gümüş, 60-79 arası puan altın, 80 puan ve üzeri ise platin sertifikası ölçüsü olarak tanımlanmıştır. Bu kapsamda, İstanbul Hava Limanı (İGA) Amerikan Yeşil Binalar Konseyi (USGBC) tarafından 2021 yılında yeşil rekabet sağlamak üzere 60-79 puan alarak Leed sertifikası almaya hak kazanmıştır (Görgülü ve Çelik, 2021).

Mayıs 2016'da Envision Sürdürülebilir Alt Yapı Sertifikası hedefi konulmuş ancak bu konuda hedefin gerçekleştiğine dair bir bulguya rastlanmamıştır. Buna karşılık Aralık 2016'da ISO 14001:2015 Çevre Yönetim Sistemi belgesi alındığı görülmüştür. Bu bulgudan, çevresel etkilerin minimum seviyeye düşürülme hedefinin karşılandığı anlaşılmaktadır. Böylece, etkin kaynak kullanımı, enerji verimliliği, çevresel sürdürülebilirlik odaklı satın alma politikalarının uygulanabilirliğinin paydaşlara sunulduğu gözlemlenmektedir. Dolayısı ile GRI Sürdürülebilirlik İlkelerinden en önemlisi olan netlik ilkesi gereklerinin yapıldığı fark edilmektedir. Bu bağlamda, Şekil 8'de görüldüğü üzere ikinci sürdürülebilirlik raporunun yayınladığı görülmektedir (İGA, 2022).

Şekil 8: İGA Sürdürülebilirlik Raporu

Kaynak: (İGA, 2022).

Diğer tarafta Karşılaştırma İlkesi kapsamında yapılan incelemede, dijital danışma kiosk cihazları aracılığı ile yolcuların anında şirket yetkililerine ulaşabildiği ve gizli müşteri uygulaması ile elde

edilen verilerin etkin değerlendirilmekte olduğu Şekil 9'da sunulan verilerden anlaşılmaktadır (İGA, 2022).

Şekil 9: İGA Küresel Raporlaması Anketleri

Kaynak: (GRI, 2022).

Emniyet ve güvenlik ilkesinin karşılığı araştırıldığında, acil durum kriz çağrı sistemlerinin etkinliği gözlemlenmiş ve özellikle deprem ile ilgili önlemlerin yoğunluğu dikkat çekmiştir. Öte tarafta 24 Mart 2022 tarihinde, İstanbul'da yaşanan hava muhalefesinde çok sayıda yolcu İstanbul Hava Limanı'nda mahsur kalmıştır (MedyaScope, 2022). Bundan dolayı bir zafiyetinin olduğu, tespit edilmiştir (Günel, 2022b).

İGA Atık su toplama ve su arıtma döngüsü incelendiğinde Arbiogaz Çevre Teknolojileri ve İnşaat Firması'ndan destek alındığı 2019 Yılında gerçekleşen 1.331.673 metre küplük tüketimin 2020 Yılında 829.447 metre küpe inerek tasarruf edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca, enerji yönetiminde verimli bir yönetim raporlandığı görülmektedir. Bu alanda Şekil 10'da sunulmakta olan verilerden büyük veri uygulaması ile tasarruf elde edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, toplam doğrudan sera gazı emisyonunun 2020 Yılı için ton başına 28.102,88 karbon salınımı sağlanarak düşüşe geçtiği gözlemlenmektedir (Günel, 2022b).

Şekil 10: İGA Küresel Raporlaması, Enerji Yönetimi
Kaynak: (İGA, 2022).

İGA GRI Denge İlkesi kapsamında ise saf fosil uçak biyoyakıt ikmalinin başlamış olduğu ve böylece 13.149 varil yakıt tasarrufu elde edildiği fark edilmiştir (Günel, 2022b).

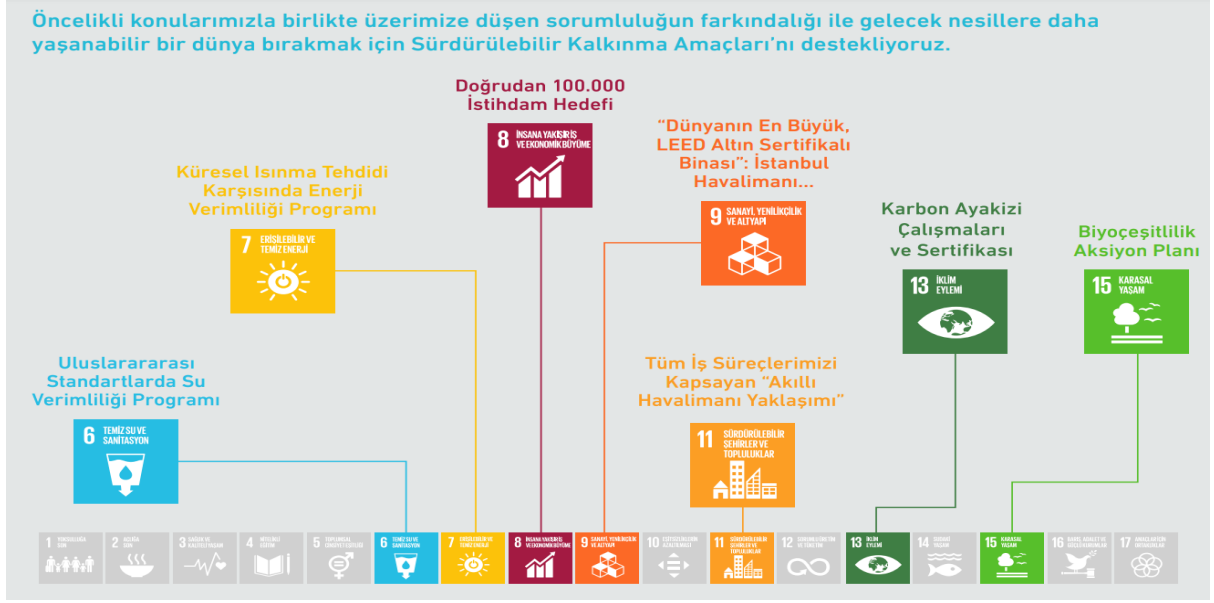
İGA GRI G4 Sürümü gereklilikleri incelendiğinde;

Vizyon, strateji ve kalite yönetim sisteminin paydaşlara sunulduğu görülmektedir. 2020 Yılı ortalaması olarak 6.517 çalışan vardır. 125 Milyon TL vergi ödenmiştir. 58.000 saat ISG (İş Sağlığı ve Güvenliği) eğitimleri verilmiştir. %94 yerel satın alım yapılmıştır. 516.237 uçuş gerçekleştirilmiştir (İGA, 2022).

Kurumsal profil incelendiğinde, Kültür Elçileri Programının olduğu görülmektedir. İSG Altın kuralları belirlenmiş ve çalışanlar ile paylaşılmıştır (İGA, 2022). Ayrıca, paydaşların tanımının kapsamlı olarak açıklanmadığı gözlemlenmiştir. İş ortakları ve danışmanların mahiyeti anlaşılabilir (Günel, 2022b).

Etik kurallar incelendiğinde, dürüstlük ve güven yaratmanın önemi, çatışmalardan uzak bir çalışma ortamı yaratılması, insanların onuruna saygı gösterilmesi ve gizlilik kurallarına uyum prensiplerinin belirlenmiş olduğu tespit edilmiştir (İGA, 2022).

Öncelikli unsurların belirlenmesi noktasında uluslararası standartlarda su verimliliği programı, küresel ısınma tehdidi karşısında enerji verimliliği programı, doğrudan 100.000 istihdam hedefi, dünyanın en büyük LEED altın sertifikalı binası sertifikası, tüm iş süreçlerinin akıllı tasarım yaklaşımı, karbon ayak izi sertifikaları, bio çeşitlilik aksiyon planı olduğu tespit edilmiştir. Bu süreçler Şekil 11'de görülmektedir (İGA, 2022).

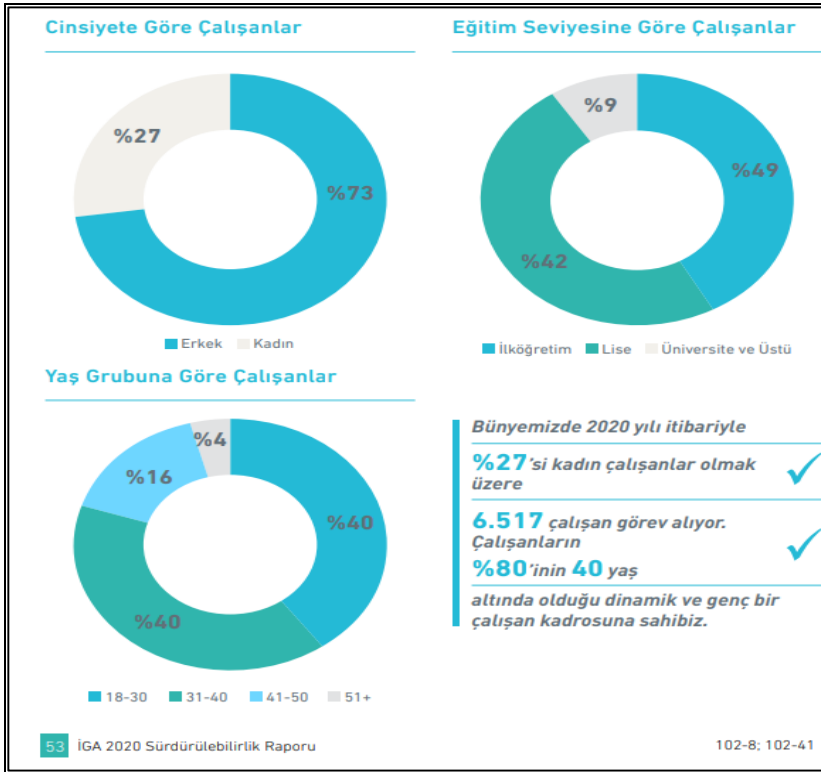

Şekil 11: İGA Küresel Raporlama, Önceliklerin Belirlenmesi

Kaynak: (İGA, 2022)

Ayrıca, İGA İşletmesinin çok sayıda sertifikasyon işlemini tamamladığı dikkat çekmektedir. ATRS Avrupa'nın en verimli havalimanı, ACI Birinci Seviye Karbon Salımı kalite, müşteri memnuniyeti, çevre, bilgi güvenliği ve enerji yönetimi kapsamında BSI sertifikaları vardır (İGA, 2022).

Araştırmada elde edilen en önemli bulgu İGA-GRI Raporlamasında bulunan, doğrudan 100.000 istihdam hedefinin henüz tamamlanmamış olmasıdır. Şekil 12'de görüleceği üzere halihazırda sadece 6517 kişi istihdam edilmiş olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 12: İGA Küresel Raporu, İstihdam Verileri

Kaynak: (İGA, 2022)

Bir önemli diğer bulgu ise 2019 yılında Orman Genel Müdürlüğü (OGM) ile imzalanan '5 Yılda 5000 Hektar Ağaçlandırma Protokolü' olmasına rağmen halihazırda 1,2 milyon adet fidan dikiminin tamamlanmış olmasıdır (İGA, 2022). Belirlenen hedef kapsamında 5000 hektarlık bir alan için yaklaşık olarak 1.660.000 ağaç dikilmesi gerekirken bu hedefin gerisinde kaldığı anlaşılmaktadır.

Araştırmada, dikkat çeken bir diğer önemli bulgu güvenirlilik ve emniyet ilkesi karşılığı olarak Pandemi Dönemi kapalı olan zamanlara ait verilerin tasarruf ilkesine olan orantısındaki boşluklardır. Bilindiği üzere 2019 Aralık ayından beri Covid-19 Pandemisi nedeni ile yasaklar getirilmiş ve bu dönem çok az uçuş gerçekleştirilmiştir. Bütün sertifikaların bu dönemde alınmış olması dikkat çekicidir.

Öneriler

İGA İstanbul Hava Limanı, küresel raporlama sonuçlarında 2019-2020 Pandemi Dönemi yolcu ve uçuş trafiğinde kapalı olan dönem verileri mevcut değildir. Bu döneme ait tasarruf kriterlerinin pandemi dönemi verileri ile karşılaştırılması önerilmektedir. İGA Küresel Sürdürülebilirlik 2023 bütçesine dair paylaşım olmaması dikkat çekici bulunmuştur.

Avrupa Leed Sertifikası yanı sıra SHGM yeşil hava limanı sertifika başvurusu yapılmış ancak henüz bu sertifikanın alındığına dair bir veriye rastlanmamıştır. Ayrıca, ISO 45001 (İş sağlığı güvenliği ve yönetimi) sertifikası verilerine rastlanmamıştır. İGA Envision sürdürülebilirlik sertifikası bir an önce alınmalıdır.

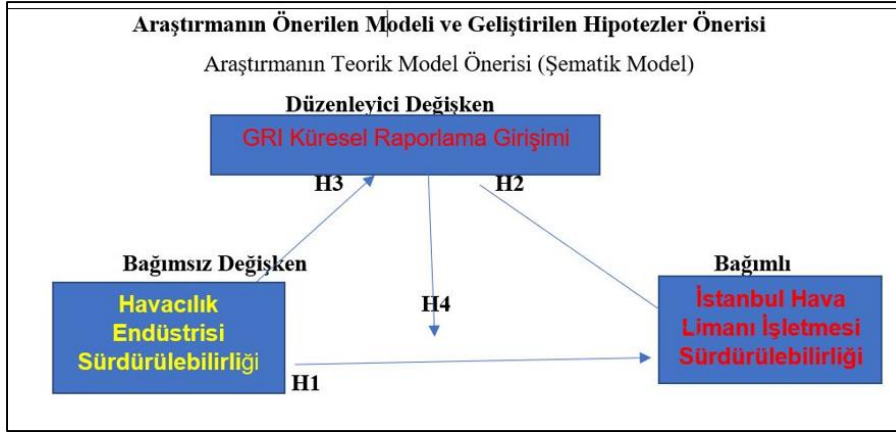
İstanbul Hava Limanı İGA İşletmesinin GRI temel uyum ve kapsamlı uyum kriterlerinden 23, 24, 27, 28, 33, 34. Maddelerin verileri mevcut değildir. GRI temel uyum ve kapsamlı uyum kriterlerinden 1, 2, 3, 16, 17, 35, 55, 56, 57, 58. Maddelerinin karşılıkları tespit edilememiştir. Bu maddelerin bir başka araştırmada değişken olarak çalışılması veya nicel bir araştırmada konu olarak seçilmesi önerilmektedir.

İGA tarafından paydaşlarının, finans kuruluşlarının ve iklim destekleyici işletmelerin kimliklerinin raporlarda belirtilmesi ihtiyacı mevcuttur.

Yeni teknolojik uçakların üretimi gereklidir. Seyrüsefer iyileştirmesi için hafif teçhizat kullanılmalıdır. 2050 Yılına kadar 500 Milyon ton sürdürülebilir havacılık yakıtı (SAF) ihtiyacı için hükümet ve enerji sektörü desteği alınmalıdır. Pandemi dönemi atıl kapasite ve tüm kaynakların küresel raporlama girişimi rapor sonuçlarına etkisinin ortaya konulmasına dair yeni araştırmalar yapılmalıdır.

Bütün bu verilerden hareketle sürdürülebilirlik performansının 'Dengelenmiş Sonuç Kartı (Balanced Scorecard) kullanımı ile ölçülmesinde yarar görülmektedir. Böylelikle önceden tespit edilen altyapı varlıklarının denge başarı gösterge boyutları kolaylıkla analiz edilebilir. Ayrıca, 'Dengelenmiş Sonuç Kartı' kullanımı ile dengeli başarı gösterge boyutları arasından stratejik amaç, ölçüt ve yeni hedeflerin tespiti kolaylaşmış olacaktır (Bekmezci, 2010). 'Dengelenmiş Sonuç Kartı' uygulamasına geçiş, üçüncü dalga küreselleşme bilişim çağında hızla gelişen dijitalleşme sürecine uyumu sağlayacak ve ayrıca değişim mühendisliği kademelerinden sürekli gelişme döngüsüne destek vermiş olacaktır (Kul, 2017).

Son olarak, araştırma neticesinde Şekil 13'de sunulan model araştırmacı tarafından geliştirilerek, bir sonraki akademik çalışmalarda denenmek üzere aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

Şekil 13: Sürdürülebilir Hava Limanı İşletmeciliği ve GRI Raporlama Model Önerisi

Kaynak: Zülal Günal

H1: Havacılık endüstrisi sürdürülebilirliği, İstanbul Hava Limanı İşletmesi sürdürülebilirliğini etkiler.

H2: GRI Küresel raporlama girişimi İstanbul Hava Limanı İşletmesinin sürdürülebilirliğini etkiler.

H3: Havacılık endüstrisi sürdürülebilirliği GRI küresel raporlama girişimini etkiler.

H4: GRI Küresel raporlama girişimi havacılık endüstrisi sürdürülebilirliği ve İstanbul Hava Limanı İşletmesi sürdürülebilirliği arasında düzenleyici rol üstlenmektedir.

Tartışma

Bu araştırma kapsamında tespit edilen başlıca tartışma soruları şöyledir:

İGA GRI ve G4 kriterlerinde belirtilen hedeflerin yakalanmasındaki verilerde 2019 yılında başlayan Pandemi Dönemi havalimanının kullanma oranının az olması ilişkisi nedir? İGA küresel sürdürülebilirlik 2023 bütçesi ne kadar olacaktır? Ağaçlandırma projesi hedefinin neden gerisinde kalınmıştır? GRI sürdürülebilirlik ilkelerinden zamansal tutarlılık ilkesindeki eksiklikler neden kaynaklanmıştır? SHGM yeşil sertifika onayı neden hala alınamamıştır? Bilişsel yaklaşımlar nelerdir? GA ISO 45001 ve Envision Sertifikaları için başvurular var mıdır?

KAYNAKÇA

ACRP. Airport cooperative research program. The National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, TRB Transportation Research Board: <https://www.trb.org/ACRP/ACRP.aspx> (31.01.2022)

Akdemir, A. (2003). Temel işletmecilik bilgileri, İstanbul.

Akdemir, A. (2016). Temel kavramlar. Düz. A. Akdemir, Ankara.

Akdemir, A. B., Kılıç, A. (2021). "Method analysis of qualitative articles. Nitel makalelerin yöntem analiz"i, 8(2), 486-502. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (MSKU Journal of Education)

Akgündüz, B. GZT Journal.İst. Airbus, Rolls-Royce ve Siemens hibrit yolcu uçağı geliştiriyor: <https://www.gzt.com/jurnalist/airbus-rolls-royce-ve-siemens-hibrit-yolcu-ucagi-gelistiriyor-2820019> (22.02.2022)

Akova, O., Sarıışık, M., Akbaba, A. (2007). "Seyahat acentalarında işgören bulma ve işgören seçme yöntemlerine yönelik bir araştırma", Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, (2), 275-296.

Aksoy, Ç. (2013). Sürdürülebilirlik performansının değerlendirilmesine yönelik ölçek önerisi ve Türkiye'deki işletmelerde uygulaması. (Doktora tezi). İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı .

Annex 14. Aerodromes (Cilt 1). (2009). ICAO.

Argüello, M. F., Bard, J., Yu, G. (1998). Models and methods for managing airline irregular operations. (G. Yu) U.S.A.: Kluwers's International Series.

Armağan, A. Ş. (2011). "Bir değerlendirme: Cumhuriyet döneminde arşivcilik ve arşivleme eğitimi", Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(22).

Aşık, N. A. (2019). "Airport Service Quality Perceptions of Domestic and Foreign Passengers': Istanbul Airport Case", Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 2612-2629.

Atalay, D., Günel, Z. (2017). The comparison of the perceptions of academicians organizational attractiveness. (s. 61-78). İstanbul: Hestourex.

Başdemir, M. (2020). Tüm havacılık için ekip kaynak yönetimi (EKY). İstanbul.

Başol, S. (2012). Havayolu yönetimi. Bursa.

Becker, B. (1997). "Sustainability Assessment: A Review of Values, Concepts and Methodological Approaches", Washington: Consultative Group of International Agricultural Research, 2-6.

Bekmezci, M. (2010). "Stratejik bir yönetim yaklaşımı olan dengeli bir başarı göstergesi (Balanced Score Card) 'in Türkiye'nin en büyük 500 firmasına uygulanması", Yönetim Bilimleri Dergisi , 205-227.

Bilen, H. (2009). Bankacılık sektöründe personel seçimi ve performans değerlendirmesine ilişkin veri madenciliği uygulaması (Yüksek Lisans Tezi) . Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü .

Bulak, M. E., Sezgin, F., Çiftçi, F. (2021). "Global ölçekte faaliyet gösteren havalimanlarının göreceli sürdürülebilirlik analizi", Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 27(4), 504-512.

Bükeç, C. M. (2020). Airline business and economics . İstanbul.

Ceyhan, Y., Erat, S., Türkcan , H. (2022). Emniyet liderliğinin güvenlik performansına etkisi: uçuş personeli üzerine bir araştırma. H. Kılıç, & E. Sayın (Ed.), USBK 2022 İstanbul Gelişim Üniversitesi Uluslararası Uygulamalı Sosyal Bilimler Kongresi içinde (s. 274-275). İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi.

Chu, Y. (2011). Review and comparison of different solar energy technologies. Research Associate Global Energy Network Institute (GENI), 619, 595-0139.

CleanSky. (2019). Annex:11. CS-GB-2019-11-21 Annex III CFP11 WP and Budget 2020-21 (14 November 2019) (: www.cleansky.eu).

Coulby, A. K., Mott, J., Carney, Q. (2015). Essentials of aviation management A guide for aviation service businesses 8. Edt. Amerika.

- Daymon C. (2010). *Holloway I. Qualitative research methods in public relations and marketing communication*, Routledge.
- Engin, S. (Ed.). (2007). *İdare etmek mi? Yönetmek mi?* İstanbul.
- Erdoğan, İ. (1998). *Araştırma Dizayn ve İstatistik Yöntemler*. Emek, Ankara.
- Eren, E. (1979). *İşletme örgütleri açısından yönetim psikolojisi*. İstanbul.
- Ertek, A., Ertek, S. (2020). "Kriz yönetiminde kurumsal reklam faaliyetleri: İGA İstanbul Havalimanı kurumsal reklam", *IJAA International Journal of Aeronautics*, 1(1), 12-17.
- Çukur, F. T. (2022). *STM Think Tech. Teknolojik Düşünme Merkezi Araştırma Raporu Manrt 2021*: https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1616230696_stm-sivil-havacilik-yakit-verimlilik.pdf? (01.02.2022)
- G4-GRI. (2022). *Sürdürülebilir Raporlama Kılavuzları, Raporlama ilkeleri ve standart bildirimler*. Amsterdam: Global Reporting Initiative.
- Gedik, Y. (2020). "Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarda sürdürülebilirlik ve sürdürülebilirlik kalkanı", *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 3(3), 196 - 215.
- Gerede, E. (2002). *Havayolu taşımacılığında küreselleşme ve havayolu işbirlikleri. Thy AO'da bir uygulama (Doktora tezi)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gerede, E. (2015). *Havayolu taşımacılığı ve ekonomik düzenlemeler teori ve Türkiye uygulaması*. Ankara.
- Gershkoff, I. (1998). *An approach for jist in time airline scheduling*. (G. Yu, Ed.) U.S.A.
- Görgülü, T., Çelik, F. (2021). "Havalimanı terminal binalarında sürdürülebilirliğin Leed Sertifikası çerçevesinde irdelenmesi", *Megaron*, 16(2), 336-349.
- Graham, A. (2014). *Managing airports an international perspective*. New York.
- GRI. (2022, Şubat). *Global Reporting Initiative. The global standards for sustainability reporting*: <https://www.globalreporting.org/standards>
- Gümüş, İ. (2017). *Genel işletme*. İstanbul.
- Günel, Z. (2018). *Hava limanı yönetimi ve donanımı ders notları*. Havacılık Eğitmeni Zülal Günel (Güz Dönemi, İGÜ UBYO DSÜ Öğr. Gör.).
- Günel, Z. (2020). "Hava yolu yönetici asistanı davranış proili belirleme araştırması", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 23(2), 411-441.
- Günel, Z. (2021). *Hava taşımacılık organizasyonları ve otoriteleri ders notları*. Havacılık eğitmeni Zülal Günel ders notları (Kyrenia Üniversitesi Güz Dönemi DSÜ Öğr. Gör.).
- Günel, Z. (2021). *Kişisel gelişim ve davranış portföyünden bilinmeyen nesillere X, Y, Z Buketi (2 b.)*. İstanbul.
- Günel, Z. (2022a). "Sürdürülebilir örgütsel iş yönetimini sağlamak için 'Z' kuşağının algılanan gelecekteki istihdam edilebilirliğinde korona virüs korkusunun rolü ve yeni istihdam standartlarının belirlenmesi". H. Kılıç, & E. Sayın (ed.), *USBK 2022 İstanbul Gelişim Üniversitesi Uluslararası Uygulamalı Sosyal Bilimler Kongresi*. içinde 91, s. 28-281. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.

Günel, Z. (2022b). "Hava taşımacılık endüstrisinde sürdürülebilirlik kavramının yazın taraması ve İstanbul Hava Limanının Küresel Raporlama GRI girişimi değerlendirilmesi". H. Kılıç, & E. Sayın (Ed.), USBK 2022 İstanbul Gelişim Üniversitesi Uluslararası Uygulamalı Sosyal Bilimler Kongresi içinde (s. 282-283). İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi.

Günaydın, S. C. (2001). İşletmelerde örgütsel adalet ve örgütsel güven değişkenlerinin politik davranış algısı ve işbirliği yapma eğilimine etkisini inceleyen bir çalışma (Yüksek lisans tezi). T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngilizce İşletme Ana Bilim Dalı Örgütsel Davranış Bilim Dalı .

Güneş, B., Acun, S. (2015). "Türkiye'de emek piyasalarının esnekleştirilmesinin yeni aracı: yarı zamanlı istihdam", ISGUC The Journal of Industrial relations and human Resources, 17(4), 147-170.

IATA. Aircraft Technology Roadmap to 2050.

<https://www.iata.org/contentassets/8d19e716636a47c184e7221c77563c93/Technology-roadmap-2050.pdf> (05.05.2022).

İGA. İstanbul Grand Airport. <https://www.igairport.aero/tr/iga-hakkinda/hakkimizda> (01.05.2022).

Karabulut, A. T. (2009). Girişimcilik sürdürülebilirliği. İstanbul.

Karabulut, M., Karabulut, A. (2011). Küresel yönetim ve pazarlama : Doğuştan küreselleşme (3 b.). İstanbul.

Karagülle, A. Ö., Birgören, T. (2013). Havayolu taşımacılığında uçucu ekip yönetimi. İstanbul.

Kaya, K. (2013). Toplumsal gruplar, Sosyolojiye giriş içinde, İ. Çapcıoğlu, H. Beşirli Eds., Ankara.

Kılıç, H. (2011). "Marketing astrology: The magic touch", Journal Academic Marketing Mysticism Online (JAMMO), 56-64.

Kılıç, H., Önder, O. (2021). "Türkiye'de halkla ilişkiler lisans bölümlerinin müfredatlarının dijitalleşme bağlamında incelenmesi", İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(28), 279-290.

Kılış, B. (2019). Enerjinin Akılcı Kullanımı ve Paylaşımı, V. Enerji Verimliliği Günleri, EMO İzmir Şubesi .

Kılış, B., Ashrae, F. Yeşil havalimanlarında beraber ısı ve güç sistemleri (Kojenerasyon ve Trijenarasyon) İstanbul Üçüncü Havalimanı (IGA): İlk fazda kaçan fırsatlar ve çevre.

<https://kojenturk.org/uploads/dokumanlar/BIROL%20KILKIS-%20YESIL%20HAVALIMANLARINDA%20BERABER%20ISI%20ve%20GUC%20SISTEMLERI.pdf>

Kul, H. (2017). "Süreçler için değişim mühendisliği", İ. Gümüş (Dü.) içinde, Genel İşletme (s. 395). İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.

Luo, S., Yu, G. (1998). Airline schedule perturbation problem, G. Yu Ed., U.S.A.

M5 Dergi. (2022). İstanbul Hava Limanı: <https://m5dergi.com/son-sayi/makaleler/dunyanin-en-buyugu-istanbul-havalimani/> (06.05.2022)

MC2 Haber. (2022). Çevre: Avrupa Yeşil Mutabakatı (European Green Deal) Nedir?:

<https://mc2haber.com/avrupa-yesil-mutabakati-european-green-deal-nedir> (23.02.2022)

- Medya Scope. (2022). İstanbul Havalimanı'nda mahsur kalan yolcular anlattı (2): "Biz bu koskoca pahalı yapının içinde, şehrin geri kalanından izole olduk". İstanbul:
<https://medyascope.tv/2022/01/26/istanbul-havalimaninda-mahsur-kalan-yolcular-anlatti-2-biz-bu-koskoca-pahali-yapinin-icinde-sehrin-geri-kalanindan-izole-olduk/>.
- Merriam, S. (2018). Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber, S.Turan, Çev., Ankara.
- Mucuk, İ. (2011). Modern işletmecilik, İstanbul.
- Neuman, W. (2014). Toplumsal araştırma yöntemleri, Nitel ve nicel yaklaşımlar 2. cilt, S. Özge, Çev., Ankara.
- Öztaş, N. (2017). Yönetim örgüt ve yönetim kuramları, Antalya.
- Paunch, K. (2005). Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nicel yaklaşımlar, Ankara.
- Russell, B. (2019). Bilimsel Bakış, İstanbul
- Sarışık, M. (2007). "Turizm sektöründe meslek sahibi olmaya yönelen etkenler: meslek yüksekokulu öğrencilerine yönelik bir çalışma", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18(2).
- Sarışık, M., Özbay, G. (2012). "Elektronik ağızdan ağıza iletişim ve turizm endüstrisindeki uygulamalara ilişkin bir yazın incelenmesi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(16), 1-22.
- Sarışık, M., Özbay, G. (2015). "Gastronomi turizmi üzerine bir literatür incelemesi", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(2).
- Sarışık, M., Genç, K. (2017). "Sürdürülebilir turizm konusunda yapılan bilimsel çalışmalar üzerine nicel bir değerlendirme (2000-2016)" 4.International Congress of Tourism & Management Researches. Sakarya.
- Sarışık, M. Ö. (2020). "Yatlarda kullanılan yenilebilir enerji kaynaklarından güneş enerjisi üzerine bir değerlendirme", *Sakarya: Journal of Gastronomy Hospitality and Travel (JOGHAT)*.
- Sarılgan, A. E. (2016). Hava yolu yönetimi (Cilt 1. Baskı), E. Gerede, A. E. Demirci, Eds., Eskişehir.
- Savunmasanayidergilik. (2022). SSB Başkanı Prof. Dr. İsmail Demir, HAVELSAN'ın Airbus A320neo uçak simülatörünü test etti. <https://www.youtube.com/watch?v=pn7jaMp9WPY> (01.02.2022)
- Semercioğlu, H., Abay, Ş. (2021). "Pandemi'de havayolu taşımacılığı: Alınan önlemlerin ve tüketici güveninin marka sadakatine etkisi", 25. Pazarlama Kongresi Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 105-118.
- Silverman, D. (2019). Nitel verileri yorumlama, E. Dinç, Çev., Ankara.
- SKD Türkiye. (2022). Sürdürülebilir Kalkınma Derneği. İstanbul Hava Limanı: <http://www.skdturkiye.org/> (01.03.2022)
- Sun, X. S., Brauner, E. & Hormby, S. (1998). A large scale neural network for airline forecasting in revenue management, G. Yu Ed., U.S.A.
- Sustainable airport construction practices. (2022). National Academic Press: <https://nap.nationalacademies.org/read/22925/chapter/1> (02.02.2022)
- Şahin, Z., Çankaya, F. (2018). "Türkiye'de GRI Rehberine göre hazırlanan sürdürülebilirlik raporlarının içerik analizi", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 860-879.

Tanyaş, M., Düzgün, M. (2017). İstanbul üçüncü havalimanı İGA'nın Türkiye için önemi ve geniş çaplı bölgesel hava trafiği üzerine etkisi: <https://www.lojistikcilerinsesi.biz/wp-content/uploads/2017/05/Ucuncu-Havaliman%C4%B1n-Turk%C4%B1ye-%C4%B1c%C4%B1n-Onem%C4%B1.pdf>

Thomas, M. (1997). A Portfolio management approach to strategic airline planning. Peter Lang.

Torum, O., Kucuk Yılmaz, A. (2009). "Havacılıkta sürdürülebilirlik yönetimi:Türkiye'de ki havalimanları için sürdürülebilirlik uygulamaları araştırması". Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi, 4(2), 47-58.

USGBC. (2022). U.S. Green Building Council: <https://www.usgbc.org/articles/usgbc-announces-top-10-countries-and-regions-leed-2021> (15.03.2022,)

Yağar, F., Dökme, S. (2018). "Nitel araştırmaların planlanması: araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlilik ve güvenilirlik", Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi, 3(3), 1-9.

YHL. (2016). Yeni havalimanı ekonomik etki analizi: <https://docplayer.biz.tr/68258182-Istanbul-yeni-havalimani-ekonomik-etki-analizi.html>

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (10. baskı), Ankara.

Yu, G. (1998). Operations research in the airline industry. Texas, U.S.A.